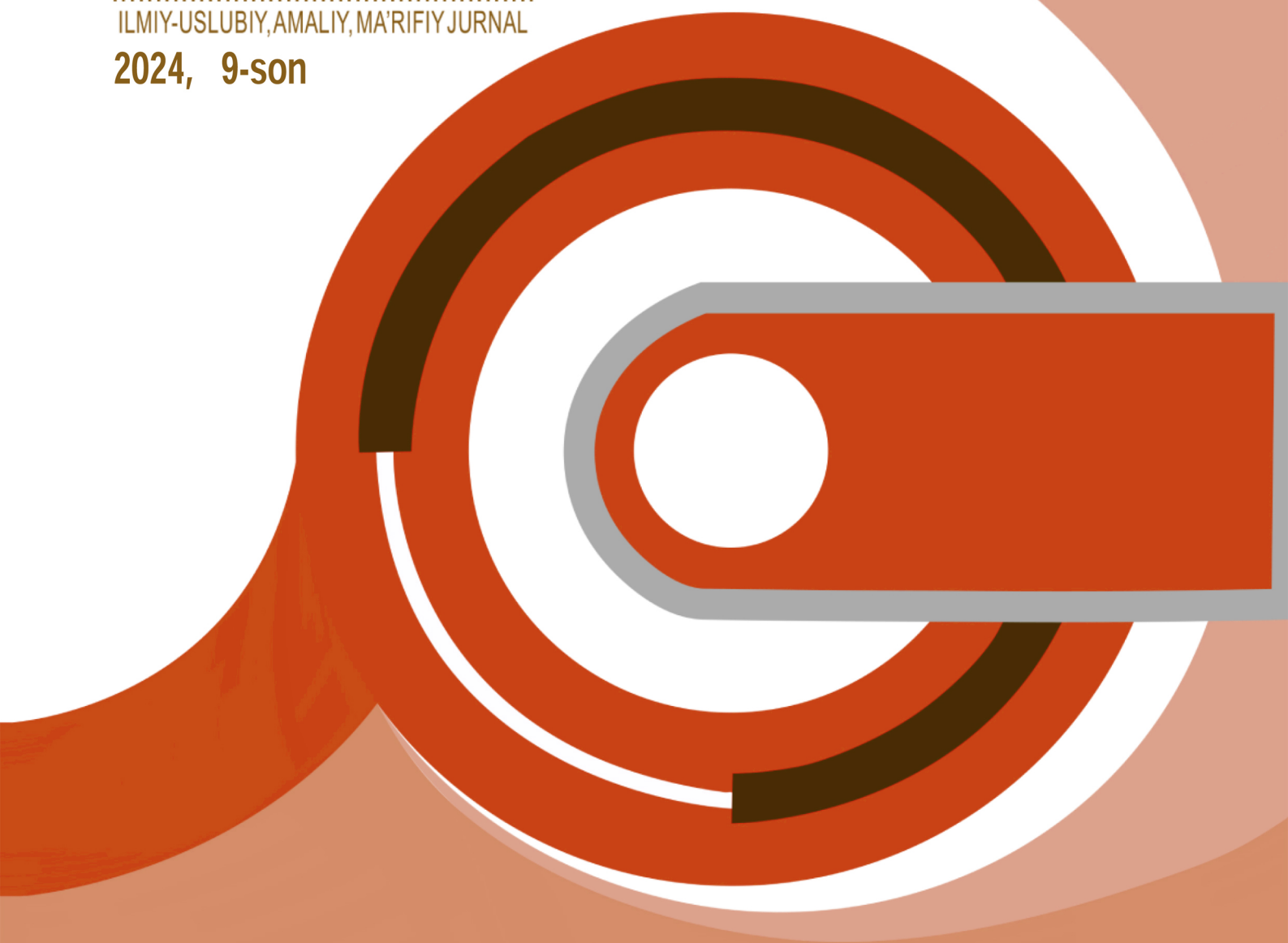

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2024, 9-son

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2024-yil, 9-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional
ta'lim boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul
H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:
I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 03.12.2024-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

АБДРАИМОВА Б. Совершенствование методики формирования биологических компетенций у студентов на основе современных подходов к преподаванию биологии (на примере науки ботаники)	3
Meliboyev A.N. Bo'lajak pedagoglarning kognitiv-gnoseologik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning zamonaviy muammolari	5
Djurayev M.K. Ta'limda raqamli va elektron kitoblarning qo'llanilishi ..	8
Tursunov Q., Umirzoqova M.B. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisiga matematik tushunchalar va simvollar haqida	13
Abdullayeva N.I. O'quvchilarning kognitiv funksiyalarini rivojlantirishda xronobiologik jarayonlarning raqamli sensorlardagi ko'rsatkichlarini tahlil qilish	17
Jabborova D.D. Valentin rasputin hikoyalarida ayol obrazi	22
P'yuziboeva Z.A. Маънавият ва ахлоқ тушунчасининг илмий-назарий асослари	26
Bilolova Z.B. Oiladagi stress holatining o'ziga hos xususiyatlari va echimlari	33
Sherbutayeva Sh.U. Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagoglarining korporativ madaniyatini takomillashtirish boshqaruv funksiyasi sifatida	38
Sayfetdinova D.I. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiiy fanlarni o'qitishda tabiatga ongli munosabatda bo'lishni shakllantirishning metodik shart-sharoitlari	43
Abdullaeva F.N. Ommaviy onlayn ochiq kurslarning talabalar mustaqil ta'limida innovatsion yondashuv tahlili	47
Raxmanov V.T. Fizikadan namoyish tajribalarini ko'rsatish jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish	54
Pulatova O.X. Oliy ta'lim talabalarining muloqot madaniyatini rivojlantirish omillari	58
Hayitov A.I. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarida reflektiv kompetentlikni rivojlantirish – dolzarb pedagogik muammo sifatida	61
Kadirova D.B. Zamonaviy didaktik yondashuvlar asosida tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash	67
Nurmatova N.U. Tarbiya fanini o'qitishda Event ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning o'ziga xos jihatlari	70
Toshtanova M.X. Boshlang'ich sinflarda o'qib tushunish ko'nikmasini shakllantirish	75
Toxirova M.X. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tabiiy fanlarni yangi pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy yondashuvlar orqali tadbqiq etish usullarini shakllantirish	79
Yusupova D.S. Talabalarda kasbiy-pedagogik faoliyatning ijtimoiy-axloqiy me'yorlarini shakllantirish va nazorat qilishning pedagogik ahamiyati	85
Zohidova D.A. Sharq mutafakkirlari asarlarida yoshlarni kasb-hunarga o'rgatish masalalari talqini	89
Qambarova N.Q. O'smir o'quvchilarda o'z-o'zini nazorat qilishni tarbiyalash: zamonaviy tadqiqotlar talqini	95
Xolmuminova D.X. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni darsga qiziqtirish maqsadida didaktik o'yinlardan foshdalanish	101
Xusenova S.B. Sinf rahbari faoliyatida tarixiy tajribalar va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlarning uyg'unligi	104
Jurayeva M.B. Ingliz tilini o'qitishda kollaborativ yondashuv va uning afzalliklari	108
Suvanova K.R. Ta'lim jarayonida pedagogik jarayonni loyihalash	113
Xojayeva M.N. Ona tili ta'limida matn ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari: lingvistik va pedagogik nazariyalar tahlili	118
Olamova M.U. Bo'lajak tarbiyachilarning axborot-konstruktiv kompetensiyasini shakllantirishda pedagogik loyihalashning metodik asoslari	121
Duschanova N.S. Neyropedagogik texnologiyalar orqali o'quvchilarning adabiy savodxonligini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari	126
Zaripova D.A., Salihova M.Sh. Professional ta'lim yo'nalishi talabalarini "ta'lim nazariyas" fanidan baholash tizimini takomillashtirish	131

Курбанова Н.Н. Формирование коммуникативной компетенции в дошкольном и младшем школьном возрасте на уроках английского языка	134
Tursunaliyeva E.I. Bo'lajak ijtimoiy ish xodimlarini amaliy kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy asoslari	138
ISKANDAROV B.Q. Raqamlashtirish sharoitida talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirish omillari	143
Mahkamov I.T. Raqamli texnologiyalar asosida bo'lajak pedagoglar kasbiy kompetentligini rivojlantirishning metodik asoslari	147
Xanbabayev X.I., Dexqonov X.Y. Elektron ta'lim vositalaridan foydalanib raqamli kompetentlikni rivojlantirish texnologiyalar	152
Shermatova X.K. Musiqa ta'limida innovatsion yondashuvlar asosida o'quv jarayonini rivojlantirish	157
Pozilova Sh.X., Akbarova F.B. Xorijiy davlatlar kesimida kreativlik tushunchasining fanlar mazmuniga singdirilishi yuzasidan pedagogik tahlil	160
Raximova G.K. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilariga maqollarni audiomatnlar asosida o'rgatishni tashkillashtirishning metodik ta'minoti.....	166
Киличова М.Х. Роль романа Шарафа Рашидова «Сильнее Бури» в духовно-нравственном воспитании молодежи	170
Inomova N., Temirov N.S. O'quvchilarda bilim olishga bo'lgan ijobiy munosabatlarni shakllantirish	175
Tadjiyeva F.M. Oliy ta'lim muassasalari muhandislik grafikasi darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish	181
Qurbonov P., Saminova Sh., Shohruhbek U. Aholiga tibbiy yordam ko'rsatishni rivojlantirish va takomillashtirishda axborot texnologiyalarining o'rni	189
Karimova M.D. Talabalarning o'qitish jarayonida metodlardan foydalanish va ularning kreativlikka ta'siri	193
Mexmonaliyev Sh.N. Koshifiyning adabiy-pedagogik merosi va uning yoshlarning ma'naviy ahloqiy qadriyatlar tizimiga ta'siri	197
Sosedova N.V. Intellektual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalarda nutqning tovush talaffuzini rivojlantirish	202
Хайитова Ш.Д. Мустақил таълим - таълим тизими самарадорлиги ва сифатинини оширишининг асосий омили сифатида	208
Karimova K.K. Integrativ-kognitivtopshiriqlarorqalibo'lajakboshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari.....	214
Ibadullayev D. Ta'limda vr (virtual reality) texnologiyasi	222
Mamatqulov M.X. Milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiyaning o'quvchilar tayyorgarligiga ta'siri bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili.....	226
Abduxolikova N.A. Global istiqbollarni va ilg'or tajribalarni tushunish uchun turli mamlakatlardagi falsafa dasturlarida mediasavodxonlik yondashuvlarini solishtirish	229
No'monxonova M.N. Pedagogik kadrlar tayyorlashda sun'iy intellekt asosidagi kompetensiyani baholash asoslari	233
Tursunov Q.N., Mirzayeva V.Q. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning iqtisodiy savodxonligini oshirishda matematika darslarining o'rni	236
Абдурахманова Х.Р. Использование педагогических технологий при изучении дефиниции пословиц русского и узбекского языков	242

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ФОРМИРОВАНИЯ БИОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ К ПРЕПОДАВАНИЮ БИОЛОГИИ (на примере науки ботаники)

БАРНО АБДРАИМОВА,

И.О. Доцента ташкентский государственный педагогический университет
имени низами

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к преподаванию ботаники с целью совершенствования методики формирования биологических компетенций у студентов. Акцентируется внимание на принципах компетентностного подхода, интерактивных методах обучения, интеграции технологий и проблемно-ориентированном обучении. Обсуждается важность коллаборации между различными научными дисциплинами для глубокого понимания ботанических процессов. Указано, что такие методы не только улучшают качество образования, но и готовят студентов к реальным вызовам в области биологии, повышая их конкурентоспособность на рынке труда.

Ключевые слова: ботаника, биологические компетенции, компетентностный подход, интерактивные методы, технологии в обучении, проблемно-ориентированное обучение, междисциплинарный подход, формирование навыков, преподавание биологии.

Annotatsiya. Maqolada talabalarda biologik kompetensiyalarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish maqsadida botanikani o'qitishning zamonaviy yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Kompetensiyaviy yondashuv tamoyillari, o'qitishning interfaol usullari, texnologiyalar integratsiyasi va muammoli ta'limga e'tibor qaratilmoqda. Botanik jarayonlarni chuqur tushunish uchun turli fan sohalari o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati muhokama qilinadi. Bunday usullar nafaqat obrazlar sifatini yaxshilashi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: botanika, biologik kompetensiyalar, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, o'qitish texnologiyalari, muammoli o'qitish, fanlararo yondashuv, ko'nikmalarni shakllantirish, biologiyani o'qitish.

Abstract. The article examines modern approaches to teaching botany in order to improve the methodology of forming students' biological competencies. Attention is paid to the principles of a competency-based approach, interactive teaching methods, technology integration, and problem-based learning. The importance of collaboration between different scientific disciplines for a deep understanding of botanical processes is discussed. It has been shown that such methods not only improve the quality of images

Keywords: botany, biological competencies, competency-based approach, interactive methods, technologies in teaching, problem-oriented learning, interdisciplinary approach, skills development, biology teaching.

В условиях быстро меняющегося мира и развития науки, образование должно адаптироваться, чтобы эффективно подготовить студентов к профессиональной деятельности. Важно не только передавать знания, но и формировать компетенции, необходимые для успешной работы в биологии, особенно в такой важной области, как ботаника. Рассмотрим, как современные

подходы к преподаванию могут способствовать совершенствованию методик формирования биологических компетенций у студентов.

1. Принципы компетентностного подхода

Компетентностный подход предполагает, что обучение должно быть направлено на развитие не только знаний, но и умений,

навыков и личностных качеств. В ботанике это означает, что студенты должны не только изучать классификацию растений и их физиологию, но и уметь применять эти знания на практике, проводить исследования и решать реальные проблемы.

2. Интерактивные методы обучения

Современные методики обучения акцентируют внимание на активном вовлечении студентов в процесс. Использование интерактивных методов, таких как групповые дискуссии, проектная деятельность, работа в лабораториях и полевых условиях, позволяет студентам более глубоко понять ботанические концепции. Например, разработка проектов по исследованию местной флоры может помочь студентам применить теоретические знания на практике и развить навыки критического мышления.

3. Интеграция технологий

Современные технологии играют ключевую роль в обучении ботанике. Использование цифровых инструментов, таких как базы данных о растениях, программы для идентификации видов, а также онлайн-ресурсы для визуализации и моделирования биологических процессов, может значительно обогатить учебный процесс. Это позволяет студентам получать доступ к актуальным данным и участвовать в исследованиях на уровне, который был бы невозможен без технологий.

4. Проблемно-ориентированное обучение

Проблемно-ориентированное обучение (ПОЛ) направлено на решение реальных

задач и проблем, что способствует развитию аналитических и исследовательских навыков. В контексте ботаники это может проявляться в разработке проектов по охране растений, изучению экосистем или восстановлению биологических ресурсов. Такой подход помогает студентам не только углубить свои знания, но и развить практические навыки, необходимые для будущей профессиональной деятельности.

5. Коллаборация и междисциплинарный подход

Формирование биологических компетенций требует коллаборации между различными научными дисциплинами. Например, интеграция знаний из экологии, генетики и ботаники может привести к более глубокому пониманию процессов, происходящих в растительном мире. Совместные проекты с другими дисциплинами помогут студентам увидеть взаимосвязи и применять междисциплинарные подходы в своей работе.

Заключение

Совершенствование методики формирования биологических компетенций у студентов на основе современных подходов к преподаванию ботаники является важной задачей. Использование компетентного подхода, интерактивных методов, технологий и проблемно-ориентированного обучения способствует созданию более эффективной и актуальной образовательной среды. Это не только улучшает качество обучения, но и готовит студентов к реальным вызовам в области биологии, делая их более конкурентоспособными на рынке труда.

Использованные литературы:

1. Б.Б.Абдраимова Использование инновационных технологий при проведении лабораторных занятий по ботанике. //Наука 21 века: вопросы, гипотезы, ответы /Москва, Таганрог/ 2015 йил № 1
2. Б.Б.Абдраимова Estimated attitude of students to cultural and leisure activities at the university. //International journal of psychosocial rehabilitation (International Journal of Phychosocial Rehabilitation, Vol.24,Issue 03,2020) 268-2816 ISSN: 1475-7192
3. Б.Б.Абдраимова Проблема подготовки педагогических кадров к инновационной деятельности. //East European Scientific Journal Wschodnioerzopejskie Czasopismo Naukowe Vol.1/ 12 (64), 2020 part 6
4. Б.Б.Абдраимова Естественные направления диагностической деятельности учителя. //Вестник – науки Международный научный журнал. Тольятти 2021 Том 3// стр 5-12

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING KOGNITIV-GNOSEOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI

A.N. MELIBOYEV

Qdpi o‘qituvchisi, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (phd).

Annotatsiya. Maqolada nafaqat yangi o‘zbekiston balki jaxon talim tizimidagi eng dolzarb masalalardan biri bo‘lajak pedagoglarning kognitiv-gnoseologik kompetentligini rivojlantitish va takomillashtirishning zamonaviy muammolari va bugungi kunda bu masalalarning yechimini topishning zarur zaruriy sabablari haqida fikr yuritilgan.

Abstract. The article discusses the modern problems of developing and improving the cognitive-epistemological competence of future pedagogues, one of the most urgent issues not only in the new Uzbekistan, but also in the world education system, and the necessary and necessary reasons for finding a solution to these issues today.

Абстрактный. В статье рассматриваются современные проблемы развития и совершенствования познавательного-гносеологической компетентности будущих педагогов, одна из наиболее актуальных проблем не только нового Узбекистана, но и мировой системы образования, а также необходимые и необходимые причины для поиска решения. к этим вопросам сегодня.

Tayanch tushunchalar: kognitiv, gnoseologik, kompetentlik, metodika, intellekt, innovatsion, it-park, kognitiv-gnoseologik kompetentlik, "kreativ park", PF-60-sonli va PF-158-son farmonlar.

Key words: cognitive, epistemological, competence, methodology, intellect, innovative, dog-park, cognitive-epistemological competence, "creative park", decrees PF-60 and PF-158.

Ключевые слова: когнитивная, гносеологическая, компетентность, методология, интеллект, инновационный, дог-парк, когнитивно-гносеологическая компетентность, «творческий парк», постановления ПФ-60 и ПФ-158.

Bugungi kunda ta'lim sifati va kadrlar tayyorlash samaradorligini oshirishga qaratilgan ko'plab islohotlar, innovatsion loyihalar, yondashuvlar amalga oshirilmoqda va bu orqali jamiyatimizni yangi ijtimoiy-iqtisodiyvasiyosiyo'zgarishlargamoslashtirish maqsad qilinmoqda. Jahonning eng salohiyatli davlatlarida eng avvalo ta'lim muassasalarini har tamonlama zamonaviy ko'rinishga keltirish va yetakchi o'rinlarni egallashga intilgan turli mamlakatlar va akademik doiralar zamonaviy dunyoda ta'limning maqsadi va o'rni haqida yangi tasavvurlarni ishlab chiqishga harakat qilmoqdalar. Hozirda jahon miqyosidagi ta'lim muassasalari-nafaqat sifatli ta'lim beruvchi, intellekt va madaniyatni rivojlantiruvchi emas, balki ular g'urur va iftixor manbaiga aylandi, chunki mamlakatlar o'z o'quv muassasalari statusini boshqalarniki bilan solishtirib

baholaydigan, o'zining taraqqiyotini shu omil bilan bog'laydigan bo'ldilar. Shuning uchun dunyoda har qanday sohada yoki kasbda shaxs o'z potensialini rivojlantirishi jamiyatda va undagi turli tuman vaziyatlarda o'z o'rniga ega bo'lishi muhim sanaladi. Shaxs nazariyasida pedagogika va psixologiya tarmoqlarida shaxsning o'ziga hos kasbiy malakalari shakllanishiga doir qarashlar mavjud. Xalqaro miqyosda bo'lajak mutaxassislarni innovatsion tayyorlash, zamonaviy ta'limni amalga oshirish bo'yicha dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda bo'lajak pedagoglarning kasbiy mahorati mezonlari, innovatsion ta'lim muhitini yaratish muammolari xalqaro ta'lim standartlari talablarining joriy qilinishiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bunda yosh o'qituvchilarning

pedagogik kompetentligi tarkibini zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llashning motivatsion, kognitiv, operatsion, refleksiv va o'z-o'zini baholash kabi indikatorlari asosida kengaytirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar muhim o'rin tutadi. Lekin bugungi kunda jaxonda yuz berayotgan jarayonlar jamiyatning poydevorlarini bunyotkori bo'lgan pedagoglarning yanada serqirra pedagogik qobiliyatlardan tashqari gnoseologik dunyoqarashga ega bo'lishini va pedagogik kognitiv kompetentligini gnoseologik kompetentlik asosida shakllantirishi va o'z faoliyati davomida rivojlantirib borishi ta'lim tizimida pedagoglarning yanada samarali faoliyat olib borishini talab etmoqda. Qolaversa Mamlakatimizda 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar 19 milliondan ortiq yoki aholining 55 foizini tashkil qiladi. Mehnat bozoriga har yili 600 ming yoshlar kirib kelayotgan bo'lsa, kelgusi 10 yilda bu raqam 1 millionga yetadi. Bu esa yosh avlodni tarbiyalovchi bo'lajak o'qituvchilarni har tamonlama zamonaviy kadrlar sifatida intellektual salohiyat egalari bo'lishini talab etadi. Bu sohadagi ishlarni yanada aniq va manzilli tashkil etish maqsadida 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan 9 million nafar o'g'il-qiz alohida e'tiborga olindi. Shuningdek IT-parklar bo'yicha tajribadan kelib chiqib, hududlarda "Kreativ park"lar ham tashkil etilishi va ularga IT-park rezidentlariga berilgan imtiyoz va yengilliklar qo'llanilishidan kutilayotgan maqsadlar ham aynan bugungi bo'lajak pedagoglarning kognitiv-gnoseologik kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan. Bugun jamiyatimizning har qaysi sohalarini rivijlanishida asosiy strategik hujjat hisoblangan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tamonidan 2022 yil 28-yanvar kuni tasdiqlangan PF-60-sonli 2022—2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida farmoni va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11-sentyabrdagi PF-158-son farmonlari ijrosining natijadorligida ham

jamiyatimizda bo'lajak pedagoglarning har tamonlama yetuk va zamonaviy salohiyat sohiblari bo'lishlari pedagoglarning kognitiv-gnoseologik kompetentlik salohiyatlarini yuksaltirmay turib amalga oshirib bo'lmasligi aniq. Bugungi kunda Pedagoglarning kognitiv-gnoseologik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalalariga oid ilmiy tadqiqotlar dunyoning yetakchi ilmiy markazlari va oliy ta'lim muassasalari, jumladan, European University Association (Belgiya), The University of Houston (AQSH), The University of Nottingham (Buyuk Britaniya); The University of Hong Kong (Xitoy); Marmara Universiteti (Turkiya), Princeton University (AQSH), Centre of increasing to pedagogical qualification on base Manchesters, Oxfords university (Buyuk Britaniya), Belfield pedagogical university Germany (Germaniya), Nauchniy sentr gumanitarnix issledovaniy (Rossiya) kabi nufuzli ta'lim markazlarida alohida tadqiq qilinmoqda.

Natijada bugungi kunda har bir bo'lajak pedagog kadr o'z sohasi, mutaxassisligi bo'yicha yetarli darajada bilim, malaka, ko'nikmalarga ega bo'lish bilan bir qatorda bu bilimlarni intellektual salohiyat qoidalari asosida yosh avlodga tushunarli, haqqoniy va tarbiyaviy shuningdek siyosiy-falsafiy tahlillar asosida yetkaza olishi aniqroq qilib aytganda zamonaviy pedagogikaning eng so'ngi metodlarini qo'llagan holda kognitiv-gnoseologik qobiliyatlarni uyg'unlashtirgan holda yetkazib bera olishi jamiyatdagi yosh avlodning atrofga aqlan va insoniy dunyoqarash bilan teronroq e'tibor berishini ta'minlaydi deb o'ylaymiz buning uchun esa pedagoglarning kognitiv-gnoseologik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalalari alohida e'tibor berilishini talab etmoqda. Bu masalalarni rivojlantirish albatta insonning gnoseologik dunyoqarashi bilan uzviy bog'liqdir. Gnoseologik dunyoqarash bu - har bir kishining dunyoga nisbatan o'z qarashi, o'zi va o'zгалar, hayot va olam

to'g'risidagi tasavvurlari, xulosalari bo'ladi. Ana shu tasavvurlar, tushunchalar, qarash va xulosalar muayyan kishining boshqa odamlarga munosabati va kundalik faoliyatining mazmunini belgilaydi. SHu ma'noda, gnoseologik dunyoqarash - insonning tevarak atrofini qurshab turgan voqelik to'g'risidagi, olamning mohiyati, tuzilishi, o'zining undagi o'rni haqidagi qarashlar, tasavvurlar, bilimlar tizimidir. Manashu tarifga tayangan holda pedagoglarning kognitiv-gnoseologik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bu har bir pedagogning eng avvalo o'z kasbiy manaviyatini shakllanishi, u

ongida va qalbida pedagoglik kasbi qanchalik masuliyatli kasb ekanligini ruhan his qilishi, jamiyatning bugungi va ertangi taraqqiyoti va tanazuli uning bugun yoshlarga berayotgan tarbiya va bilimlarining natijasi ekanligini aqlan anglab yetishi bu esa har bir pedagogning o'z ustida tinimsiz ishlashi, salohiyatini doimiy oshirish sari intilishini ta'minlaydi. Shu o'rinda pedagoglarning kognitiv-gnoseologik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalalari alohida ahamiyatga muhtoj deb o'ylaymiz va bu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqot izlanishlari hali o'zining maqsadiga yetganicha yo'q.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida 2023 yil 11-aprel kuni yoshlar siyosati sohasidagi ishlar natijadorligini oshirish chora-tadbirlari yuzasidan videoselektor yig'ilishi materiallari. <https://president.uz/oz/lists/view/6145>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tamonidan 2022 yil 28-yanvar kuni tasdiqlangan PF-60-sonli 2022—2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risidagi farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
4. Shermuhammedova N.A Gnoseologiya—bilish nazariyasi. Toshkent. Noshir. 2009.
5. Zimnyaya I.A. Shaxsning kompetentsiyasi – ta'lim natijasini yangi sifati // Ta'lim sifati muammolari. 2 kitob XII Butunrossiya materiallari Uchrashuv. –M.; Ufa: Mutaxassislarni tayyorlashda sifat muammolari tadqiqot markazi, 2003.
6. Novikov A.M. Ta'lim metodikasi.M.: EGVES, 2006.
7. Maxmutov M. I. Ta'limning kasbiy yo'nalishi printsiplari / Zamonaviy pedagogik nazariya va amaliyotda ta'lim tamoillari // Universitetlararo ilmiy ishlar to'plami.- Chelyabinsk, 1985.
8. Kasb-hunar ta'limi ensiklopediyasi: 3 jildda/ ED. S. Ya. Batisheva.-M., 1999-yil.
9. G'ozdiyev E. Mamedov K. Kasb psixologiyasi.-T.: O'zMU ,2003.

TA'LIMDA RAQAMLI VA ELEKTRON KITOBLARNING QO'LLANILISHI

DJURAYEV M.K.

Termiz davlat universiteti. "Amaliy matematika" kafedrası, katta o'qituvchisi.

Annatatsiya: Maqolada ta'lim tizimida raqamli va elektron kitoblardan foydalanish yo'llari ularning afzalliklari va ta'lim sifatini oshirishdagi imkoniyatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ta'lim jarayoni, raqamli texnologiyalar, innovatsion texnologiyalar, fikrlashni rivojlantirish, elektron darslik.

Аннотация: В статье рассматриваются способы использования цифровых и электронных книг в системе образования, их преимущества и возможности для повышения качества образования.

Ключевые слова: Современный образовательный процесс, цифровые технологии, инновационные технологии, развитие мышления, электронный учебник.

Abstract: The article discusses the ways of using digital and electronic books in the education system, their advantages and opportunities for improving the quality of education.

Keywords: Modern educational process, digital technologies, innovative technologies, development of thinking, electronic textbook.

Biz yashayotgan davr dinamik, tez o'zgaruvchan yuqori texnologiyalar davri sifatida tavsiflanadi. Kundalik hayotni mobil ilovalarsiz va doimiy ravishda takomillashtirilayotgan turli gadjetlarsiz tasavvur qilish juda qiyin. Mobil, zamonaviy fikrlaydigan, ijodkor bo'lishni istagan o'qituvchi o'z fanini o'qitish va taqdim etishning yangi texnologiyalarini puxta egallashi kerak. Ayniqsa, hozir, ijodkorlik, tez o'zgarib borayotgan dunyo, innovatsion ijodiy harakatchanlik davrida, o'quvchilarni yangi mavzularni o'rganishga jalb qilish, mustaqil ishlashga o'rgatish butun bir san'atdir.

Ta'limni raqamli texnologiyalarga o'tkazishdan ko'zlangan maqsad talabalarni ish faoliyatidan ajralmagan holda ta'limning to'la qonli huquqqa ega bo'lgan ishtirokchisiga aylantirishdan iborat. Ta'limning masofaviy va avtonom modellarini tahlil qilish va uni takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqish zarur. Ta'limda asosan vaqt, makon va qurilmalardan farqli o'laroq, umumiy tamoyillar va tartib-intizomni amalga oshirish kerak. Raqamli texnologiyalarning ta'limda qo'llanilishi asosan o'qituvchilar bilimini nazorat qilish

va o'qituvchilarni o'z ustida ishlashlariga imkoniyat yaratish va o'quvchilar bilimining oshishi uchun yuqori sifatli va turli xil axborot manbalarini berishdan iborat. Raqamli texnologiyalarga tayangan holda har bir o'quvchi va uning qobiliyatidan kelib chiqib alohida yondashuvni qo'llash mumkin. Raqamli texnologiyalarni qo'llagan holda talabalar bilimini nazorat qilishning avtomatlashtirilgan tizimini yaratish evaziga imtihon natijalarini juda qisqa vaqt ichida e'lon qilish mumkin. O'qituvchilar onlayn tizim orqali imtihon natijalarini olishlari va xuddi shu tizim orqali maktabni tanlashlari mumkin. [1]

Respublika bo'yicha o'quvchining o'zlashtirish natijalari bo'yicha real statistik ma'lumotlarni yuritish va tegishli muassasalarga statistik ma'lumotlarni taqdim etishlari mumkin bo'ladi.

Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish turli mutaxassisliklar bo'yicha tahsil olayotgan talabalarni kelajakda raqobatbardosh mutaxassis bo'lib yetishishga tayyorlaydi. O'qituvchilar innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish tufayli o'quvchilarni

o'z fikrlarini shakllantirish va etkazish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, biznes munosabatlarida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish va barcha turdagi ma'lumotlardan samarali foydalanishga o'rgatishlari mumkin.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarida har xil turdagi nazariy va amaliy innovatsion texnologiyalar qo'llanilmoqda. Bular tizimli mantiqiy texnologiya, integratsiya texnologiyasi (turli fanlarning o'zaro aloqasi), o'yin texnologiyasi, ta'lim texnologiyasi, axborot texnologiyalari, dialog texnologiyalar.

Bu tushunchalar bugungi kunda pedagogikada keng qo'llanilmoqda. Ta'lim jarayonida o'qitish - bu o'qituvchi va o'quvchining aniq maqsadga erishishiga qaratilgan birgalikdagi pedagogik jarayon hisoblanadi. Bu aniq maqsadga erishish esa ta'lim jarayonining faollashuvi tufayli amalga oshiriladi.

Ta'lim jarayonida o'qitishning tarbiyaviy, rivojlantiruvchi funktsiyalaridan keng foydalanish kerak. Har bir pedagogik texnologiya asosida shaxsning shaxsiy rivojlanishi va ijodiy salohiyatini oshirish uchun qulay sharoit va imkoniyatlar yaratadi. So'nggi yillarda ta'lim sohasida axborot texnologiyalari, o'quv dasturlari va elektron kitoblarni joriy etish, elektron kutubxonalar yaratish, axborot tarmog'i tuzilmasini rivojlantirish, shuningdek, masofaviy ta'lim tizimini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Shu munosabat bilan elektron darslik va o'quv qo'llanmalarini yaratish masalasi eng dolzarb hisoblanadi. To'liq ishlab chiqilgan elektron darslik dars davomida amaliy ishlarni bajarishda, kompyuter sinflarida mustaqil ishlarni bajarishda yordamchi vosita va imtihon oluvchi uchun uslubiy qo'llanma hisoblanadi. Elektron darsliklar har bir foydalanuvchining bilim va malaka darajasini oshirish bilan birga ularning malakasini oshirishga yordam beradi,

dasturlash sohasidagi bilimlarini tizimli ravishda mustahkamlash oxirgi paytlarda elektron darsliklardan foydalanish bilan bog'liq. Elektron darsliklar ta'limni axborotlashtirish

jarayonida asosiy vositalardan biri hisoblanadi. [2]

Elektron darslik magnitli ko'chma qurilmada joylashgan bo'lib, mustaqil ravishda yoki o'qituvchi ishtirokida kompyuter yordamida darsni o'zlashtirish imkoniyatini beruvchi dasturiy-uslubiy majmuadir.

Elektron darslik uchta asosiy komponentdan iborat bo'lishi kerak:

□ asosiy ma'lumotlar bo'limi, taqdimotlar yaratish;

□ olingan bilimlarni mustahkamlash uchun mas'ul bo'lgan amaliy bo'lim - mashqlari;

□ talabalar bilimini baholash bo'limi test.

Axborot texnologiyalarini doimiy ravishda modernizatsiya qilish ta'lim jarayonini optimallashtirish va faollashtirishni ta'minlashi mumkin. Binobarin, yangi texnologiyalar har bir ta'lim muassasasining rivojlanishi va yuqori natijalarga erishishining asosiy omili hisoblanadi.

Darslarda har kuni video, audio jihozlar, televizor, kompyuterdan foydalanish sezilarli natijalarga olib keladi. Bu o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirishga, materialni diqqat bilan ko'rish va tinglashdan tashqari, tushunarsiz parchalarni qayta ko'rish va tinglash va ma'lumotlarni aniqlashtirish imkonini beradi.

Ushbu yondashuvning afzalliklari:

masofaviy ta'limning imkoniyatlari;

kerakli ma'lumotlarni tezda olish qobiliyati;

bilim sifatini oshirish.

Elektron darsliklarda odatiy ko'z bilan tushunib bo'lmaydigan narsalarni ko'rish, shuningdek, tabiat sirlariga, turli fizik, kimyoviy va biologik tajribalar natijalariga erishish imkonini beradi.

Shunday qilib, innovatsion texnologiyalar talabalarning o'quv, ilmiy va kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Pedagoglarning ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanishi yoshlar bo'lajak yuqori malakali,

raqobatbardosh mutaxassislarning bilim saviyasini oshirishga xizmat qiladi.

Elektron darslik – namunaviy o‘quv rejasiga mos bo‘lgan, talaba tomonidan kurs yoki uning bo‘limini mustaqil yoki o‘qituvchi yordamida o‘zlashtirish imkonini beruvchi dasturiy-uslubiy o‘quv majmuadir. Elektron darslik didaktik-uslubiy va dasturiy-interaktiv vosita bo‘lib, axborotni turli ko‘rinishlarda aks ettiradi, bilimlarning ko‘chma manbasi hisoblanadi. O‘qitish uslublarini faollashtirish va ta‘lim sifatini oshirish maqsadida elektron darsliklarga talab yil sayin ortib bormoqda . Hozirgi vaqtda elektron ta‘lim vositalari eng tez rivojlanayotgan darslik turlaridan biri hisoblanadi. Ta‘lim sifatini oshirishga yordam beradigan o‘qitishning asosiy shakllari va usullari an‘anaviy shakllardan ko‘ra faol ta‘lim usullaridan foydalanish hisoblanadi. Zamonaviy ta‘lim jarayonining muhim tarkibiy qismi bu innovatsion o‘qitish usullaridir. O‘qitishda o‘qish va yozish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish kabi yangi shakl va usullardan foydalanish o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi, o‘z fikrini to‘g‘ri, adekvat va malakali ifodalash ko‘nikmasini rivojlantiradi, turli vaziyatlarda maqbul yechim topish imkonini beradi. Elektron darsliklarni yaratish va ulardan foydalanish o‘qitish sifatini oshirish, fanga qiziqishni oshirish yo‘llaridan biridir. Talabalar kutubxonadan kitob ololmasalar, elektron ta‘lim vositalaridan foydalanishlari mumkin bo‘ladi. Elektron ilovalardan foydalangan holda talabalar dars vaqtida yoki darsdan tashqari ma‘lumotlarni ko‘rib chiqish va amaliy mashg‘ulotlarni mustaqil bajarish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Ayni paytda o‘qituvchilar tomonidan yaratilgan elektron darsliklar yordamida o‘quvchilar kutubxonada mustaqil ta‘lim olishlari mumkin. Elektron darsliklar, elektron o‘quv qo‘llanmalar, o‘quv-metodik qo‘llanmalarni o‘rganishning samarali usullaridan biridir. Bu esa o‘qituvchining ijodiy faolligini oshirish imkonini beradi. O‘qituvchilar uchun elektron ta‘lim vositalari har kuni ishlab chiqilishi mumkin bo‘lgan

uslubiy tizimdir. Elektron ilovalardan foydalanib, materialga turli xil rasmlar, diagrammalar va videokliplarni biriktirishingiz va namoyish qilishingiz mumkin. Bu o‘qituvchi doskada tushuntirganidan ko‘ra samaraliroq va qulayroq bo‘lishi mumkin. Ma‘lumki, ta‘limda darslik qanchalik muhim bo‘lsa, kompyuter kelajak avlodlar uchun dunyoning tabiiy muhitini idrok etish quroliga aylanganligi sababli, bugungi kunda kompyuterning o‘quvchilar uchun ahamiyati ortib borayotgani hech kimga sir emas.

Elektron darsliklar matndan tashqari, o‘quvchilarga audiofayllar, videolar, turli hujjatlar nusxalari, boshqa darslik va ensiklopediyalardagi o‘zaro ma‘lumotnomalar bilan tanishish imkonini beradi. Elektron darslik o‘qitishning an‘anaviy shakllarini sezilarli darajada boyitadi, chunki u katta hajmdagi o‘quv va ko‘rgazmali materiallarni joriy etish imkonini beradi va o‘qitishning sifat jihatidan yangi usullarini ishlab chiqishi mumkin. Sizga kerakli ma‘lumotlarni tezda topishga yordam beradi. U Internet orqali kerakli ma‘lumotlarni yangilashi mumkin. Elektron darslik o‘quvchining individual xususiyatlari va qobiliyatini hisobga olgan holda material taqdimotini moslashtirish va ma‘lumotlarni taqdim etish imkonini beradi. Kompyuter ta‘limi tizimida elektron darslik bir xil turdagi bo‘lishi mumkin, ammo imkoniyatlariga qarab, u turli formatlarda taqdim etiladi. Elektron darsliklarni yaratish uchun ko‘plab ko‘rgazmali dasturlar ishlab chiqilgan. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda dasturlarda biz o‘z elektron kitobimizni yaratishimiz va undan o‘quv jarayonida foydalanishimiz mumkin. SunRav BookOffice - bu elektron qo‘llanmalar va darsliklar yaratish uchun dastur. TurboSite - bu veb-saytlar va elektron darsliklar yaratish uchun bepul dastur. Ushbu dastur yordamida foydalanuvchi sharhlar, fikr-mulohazalar shakllari, video kiritish, JavaScript testlari va boshqalarni qo‘llab-quvvatlaydigan HTML veb-sayti yoki elektron darslik yaratishi mumkin. Dasturdan foydalanish juda oson

va hech qanday dasturlash tillari yoki matn belgilarini talab qilmaydi. Keling, ushbu dasturlarni tahlil qilaylik. [4]

Elektron darsliklar: tiplashtirish, yaratish va ulardan foydalanish orqali o'quvchilar Internetdagi to'liq matnli ma'lumotlar bazalarida saqlanadigan video va audio kitoblar ko'rinishidagi o'quv nashrlariga, shuningdek, ko'plab kutubxonalarda o'quvchilarning elektron o'quv nashrlariga e'tibor qaratmoqda kompyuterlardan nafaqat elektron kutubxona kataloglarida qidirish, balki o'quv adabiyotlarining elektron nashrlari bilan ishlash uchun ham foydalanish imkoniyati mavjud. Elektron darsliklar (ET) arzonligi, kompyuter texnologiyalarida keng qo'llanilishi, eng muhimi, qo'shimcha funksionalligi tufayli kitobxonlar orasida katta talabga ega. Yaxshi sifatli elektron kitoblar (EK)ni tayyorlash o'qituvchilar, metodistlar, texnik mutaxassislar - dasturchilar va dizaynerlarning ishtirokini talab qiladi. Hozirgacha elektron darslik haqida umumiy fikr mavjud emas. Elektron darsliklar deganda elektron kitoblar, masofaviy ta'lim va elektron kurslar, oddiygina kompakt diskdagi matnli fayllar to'plami tushuniladi. Bu yondashuvlar va texnologiyalarning xilma-xilligi, shuningdek, o'quv matnlari to'plamining ayrim noshirlarining qobiliyatsizligi bilan izohlanadi. Elektron darslik - bu gipermatnli muhitda foydalanuvchi uchun qulay interfeys bilan birlashtirilgan va axborotni o'zgartirish imkoniyatisiz onlayn yoki alohida tashuvchida joylashtiriladigan pedagogik jihatdan ishlab chiqilgan va tuzilgan o'quv materiallaridir.

Raqamli texnologiyalarga asoslangan elektron kitoblar va ulardan foydalanish kun sayin ommalashib bormoqda. Elektron kitoblarga o'tishdan asosiy maqsad maktab sinflarini avtomatlashtirish ularni darslik sifatida ishlatish imkonini beradi, bu ham maktab o'quvchilari, ham talabalar uchun qulaydir. Raqamli kitob butun o'quv adabiyotlari to'plamini almashtirishi mumkin. Keling, katalogimizdagi eng mos modellarni ko'rib chiqaylik.

Birinchidan, zamonaviy elektron kitob modellarining texnologiyalari va ishlash tamoyillari haqida ko'proq bilib olish zarur. Maktab o'quvchisi yoki talaba uchun elektron kitob qog'oz adabiyotlar to'plamini almashtirishi mumkin va ba'zi maktablar texnologiyadagi ushbu raqamli yutuqlardan faol foydalanmoqda.

Flip PDF Plus elektron kitob nashriyotlarini bulutli texnologiyalarga asoslangan nashriyot xizmati bilan ta'minlaydi, bu esa elektron kitoblarni FlipBuilder.com onlayn serveriga bir zumda yuklash imkonini beradi. Sizda veb-saytga ega bo'lishingiz yoki hostingni ijaraga olishingiz shart emas, lekin siz hali ham FlipBuilder onlayn xizmatidan foydalanib dunyo uchun elektron kitoblar yaratishingiz mumkin. Agar siz onlayn elektron kitobni veb-saytingizga joylashtirmoqchi bo'lsangiz, bir necha qator kodlarni nusxalash kifoya qiladi va keyin veb-saytingizda yoki blogingizda sahifani aylantiruvchi elektron kitobni namoyish qilishingiz mumkin.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi, kelajakda biz axborot oqimlari sonining shunchalik ko'payishini kuzatamizki, jamiyat "zamonaviy hamma joyda mavjud bilimlar jamiyati"ga aylanadi. Unda odamlarning bir-biri bilan o'zaro ta'siri minimal bo'ladi, mashina-mashina aloqasi, shuningdek, berilganlar bazalari va hisoblash qurilmalari o'rtasidagi o'zaro ta'sir ko'proq rivojlanadi. Kichik va o'rta biznes shakllari sezilarli darajada rivojlanadi, bunda qo'l mehnati to'liq avtomatik qurilmalar bilan almashtiriladi, lekin shu bilan birga, aloqa bilan bog'liq bo'lgan mehnat almashtirilmaydi va undan foydalanishga talab ortadi. Raqamli avtomatlashtirilgan texnologiyalar. Ta'lim ijtimoiy institut sifatida va ijtimoiy o'zaro ta'sirlar bilan bog'liq mehnat sohasi sifatida insoniyat jamiyati hayotidan yo'qolmaydi, ya'ni avtomatlashtirish ushbu sohaga ta'sir qiladi, lekin to'liq emas. Bu erda ta'lim jarayoni ishtirokchilarini shartli ravishda ikkita ijtimoiy guruhga bo'lish mumkin, ular turli darajada yangi texnologiyalar va vositalar

ta'siriga duchor bo'ladilar: bir tomondan, o'rganishni raqamlashtirish multimedia xarakterini oshirishga olib keladigan talabalar, ta'lim jarayonida turli o'yin dasturlaridan foydalanish va masofaviy ta'limning faol tarqalishi va ularning faolligini oshiradi; va boshqa tomondan, yangi texnologiyalarni joriy

etish bir vaqtning o'zida yangi imkoniyatlar va muammolar bilan bog'liq bo'lgan o'qituvchilar.

O'quvchilarning samarali interaktiv ta'lim olishlari uchun imkon qadar keng doiradagi turli interfaol muhitlar yoki dasturlardan foydalanishni ta'minlash kerak, degan xulosaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Цифровая педагогика: технологии и методы: учебное пособие / Н.В. Соловова [и др.]. Самара: Издательство Самарского университета, 2020. 128 с.
2. Шаронин Ю.В. Цифровые технологии в высшем и профессиональном образовании: от личностно ориентированной Smart-дидактики к блокчейну в целевой подготовке специалистов // Современные проблемы науки и образования. – 2019. – № 1.
3. Abdullayev, M., Saidahrar, G., & Ayupov, R. (2020). Raqamli iqtisodiyot - кадрлар тайёрлашнинг dolzarb iynaliqlari. Arxiv nauchnykh issledovaniy, 1(23). izvlecheno ot <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2702>.
4. Б.А.Бегалов, С.С.Гулямов, У.Т.Хайитматов, З.М.Зияев. Миллий статистика тизимида рақамли технологиялар" маъруза матнлари. тошкент-2023

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISIGA MATEMATIK TUSHUNCHALAR VA SIMVOLLAR HAQIDA

TURSUNOV QO'CHQOR - Fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent.

**SamDUKF Pedagogika va tillarni o'qitish fakulteti Maktabgacha va
boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi**

UMIRZOQOVA MASHHURA BAXODIR QIZI - SamDUKF Pedagogika va
tillarni o'qitish fakulteti boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Boshlang'ich sinf o'quvchilari qiyin o'zlashtiradigan fanlardan biri matematika fanidir. Uning bunday qiyin o'zlashtirishiga sabab uning ma'lum ma'noda abstraktligidadir. Buni yaxshi tushungan o'qituvchi matematik tushunchalarning tub matematik mohiyatini kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning har kuni yoki kunaro hayotida uchraydigan matematik muammolarini hal qilishga tug'iladigan foydalanish zaruratidan qilib chiqib bolalarning matematik materiallarni o'zlashtirishiga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Buning natijasida matematika darslarining sifat ko'rsatkichi yanada ko'tariladi.

Kalit so'zlar: Raqam, son, natural son, arifmetik amallar, tushuncha, atama, matematik simvol, matematik muammo, matematik zarurat.

Annotation. Mathematics is one of the most difficult subjects for elementary school students. The reason for its difficult mastery is that it is abstract in a certain sense. A teacher who understands this well will increase the interest of children in mastering mathematical materials by making the basic mathematical essence of mathematical concepts necessary to solve mathematical problems encountered in the everyday life of elementary school students. As a result, the quality indicator of mathematics lessons will increase.

Key words: Number, number, natural number, arithmetic operations, concept, term, mathematical symbol, mathematical problem, mathematical necessity.

Аннотация. Математика – один из самых сложных предметов для учеников начальной школы. Причина сложности его освоения в том, что он в известном смысле абстрактен. Учитель, хорошо это понимающий, повысит интерес детей к освоению математического материала, сделав основную математическую сущность математических понятий необходимыми для решения математических задач, встречающихся в повседневной жизни учащихся начальной школы. В результате повысится качественный показатель уроков математики.

Ключевые слова: Число, число, натуральное число, арифметические действия, понятие, термин, математический символ, математическая задача, математическая необходимость.

Asosiy qism:

Matematika fani hamma aniq va tabiiy fanlar ichida o'ta jiddiy fan bo'lib ko'p tushunchalarini kichik maktab yoshidagi o'quvchilar o'zlashtirib olishlarida qiynalishadi. Matematik tushunchalarning tub mazmun-mohiyatini anglab olishlari uchun o'quvchilarda mantiqiy tafakkur yaxshi rivojlangan bo'lishi kerak. Bundan tashqari matematika faniga algebraik atamalarining kirishi bilan fan tushunchalari abstraktlasha

boshladi. Bu esa o'quvchilarga matematik tasavvurlarning mazmun-ma'nosini kengaytirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning matematik bilim darajalaridan kelib chiqib ular ko'p matematik so'zlarning lug'aviy ma'nosini bilmaydilar. Bunday holatdan kelib chiqib aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilari matematika darslarida matematik lug'atdan foydalanishga zarurat sezadi.

Bu ilmiy-uslubiy maqolada matematika darslarida matematik lugʻatdan foydalanish boʻyicha uslubiy tavsiyalar berishga harakat qilamiz. Oʻqituvchi matematik lugʻatdan foydalanganda tanlab olingan matematik atamani oʻquvchilarning matematik bilim va darajalaridan kelib chiqib ular uchun tushunarli boʻlgan sodda koʻrinishida taʼriflashi lozim. Bundan tashqari oʻqituvchi oʻquvchilarga, avvalo, birinchi navbatda matematik lugʻatdan foydalanishning umumiy qoidalarini oʻrgatishi zarur.

Bizni oʻrab turuvchi olam turli-tuman narsa va hodisalardan iborat. Ular xossalari bilan bir-biridan farq qiladilar va baʼzi bir xossalarga koʻra bilan bir-biriga oʻxshash boʻladilar.

Bularning baʼzi bir xossalarini matematika fani, baʼzi bir xossalarini fizika, baʼzi bir xossalarini kimyo qolgan xossalarini boshqa fanlar oʻrganadilar. Masalan, matematika fani narsalarning formaviy koʻrinishini, fizika fani uning ogʻirlikni, elektr oʻtkazuvchanlikni, yerga tortishish kuchini, kimyo fani esa atom tuzilishini, qanday kimyoviy elementlardan tuzilganligini, suvda eruvchanligini oʻrganadi.

Bizning bu yozishni rejalashtirayotgan ilmiy-uslubiy maqolamiz boshlangʻich sinf oʻquvchilariga matematik tushunchalar va ularning xossalarini oʻrgatish muammosi boʻlgani uchun ham koʻproq eʼtiborni matematik tushunchalarga qaratamiz.

Maʼlumki, kichik maktab yoshidagi oʻquvchilarga oʻrgatadigan fan “Boshlangʻich matematika kursi asoslari” deb atalib, bu fan materiallari u uchta arifmetika, algebra va geometriya fanlarining eng sodda tushunchalaridan iboratdir.

Matematik materiallarni boshlangʻich taʼlimda oʻrgatish ketma-ketligidan kelib chiqib, avvalo, arifmetika fani tushunchalarining baʼzi birlari haqida soʻz yuritamiz.

Umumiy holda olganda, yuqorida aytib oʻtgan uchta matematika fani materiallarni uzviy mantiqiy bogʻliqlikda biri ikkinchisini toʻldirgan holatda oʻtilishi DTS talablarida koʻrsatib oʻtilgan.

Matematik tushuncha obʼektning shaklidagi yaʼni formaviy koʻrinishidagi xossalarini ifodalaydi. Masalan, uchburchak deganda bu geometrik figuraning uchta burchagi borligini, juft son deganda bu son 2ga boʻlinishini, natural son deganda, bu son narsalarni sanashda ishlatilishini bildiradi.

Boʻlajak boshlangʻich sinf oʻqituvchilari arifmetika fani tushunchalarini kichik maktab yoshidagi oʻquvchilarga oʻrgatar ekan, avvalo, oʻzi bu tushunchalarning paydo boʻlish tarixi va uning lugʻaviy maʼnosini yaxshi oʻzlashtirgan boʻlishlari kerak.

Bundan tashqari boshlangʻich sinf oʻqituvchisi baʼzi bir arifmetika fani tushunchalari haqida yaʼni bu tushunchalarning lugʻaviy mazmunini, kim tomonidan qachon isteʼmolga kiritilganligi haqida maʼlumotlarga ega boʻlsa, foydadan holi boʻlmaydi.

Natural sonlar. Narsalarni sanashda ishlatiladigan sonlar natural sonlardir. Yoki narsa va predmetlarning nechanchi oʻrindalgini bildiruvchi sonlar natural sonlar boʻladi. Natural sonlar raqamlar deb ataluvchi belgilar yordamida yoziladi. Bu raqamlar nol va bir xonali natural sonlarni ifodalaydigan 10 ta belgilardan iboratdir. Ular: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9

Nafaqat zamonasining hamda hozirgi zamonning ham buyuk matematigi Al-Xorazmiy nol raqamini kashf etib, ixtiyoriy butun sonlarni shu oʻnta belgidan foydalanib, yozishga imkon yaratib berdi.

Natural sonlar ichida 0-soni qiymatsiz, qolgan toʻqqiztasi qiymatli raqamlar hisoblanadi. Chunki nol raqami boʻsh toʻplamni, 1 soni bitta elementli toʻplamni, yaʼni quvvati birga teng boʻlgan toʻplamni, 2

soni ikki elementli to'plamni va h.k. 9 soni to'qqizta elementli to'plamni bildiradi.

Nol sonining xossalarga to'xtalamiz.

1. $a+0=a$ 4. $0+0=0$
2. $a-0=a$ 5. $0 \cdot a=0$
3. $0:a=0$ 6. $a:0=\text{aniqlanmagan}$

Arifmetika fanida to'rtta arifmetik amallar va ularning xossalari o'rganiladi. Ular qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lish amallari.

Qo'shish va ayirish amallarini birinchi bo'lib, iste'molga arab matematigi Bega Eddin XVI asrda kiritgan bo'lsa, ularning belgisini "+" (plus) va "-" (minus) belgilarini Leonardo da Vinchi fanga matematik simvol sifatida kiritgan.

Ko'paytirishni arifmetik amal sifatida fanga nemis matematigi Rize kiritgan bo'lsa, uning ($\cdot$) ko'rinishidagi belgisini XVII asrda Leybnis o'zining matematikaga oid ishlarida ishlata boshlagan.

Arifmetik amallarning ichida eng qiyin bo'lgan amal bo'lish amalini hind matematigi Baskara kiritgan bo'lsa, uni ":" ko'rinishida simvolik belgilashni Veta Vist tavsiya etgan.

Sonlar o'rtasidagi quyidagi o'zaro munosabatlarni "=" (teng), ">" (katta) va "<" (kichik) munosabatlarni ham fanga Leonardo da Vinchi kiritgan.

Boshlang'ich ta'lim matematika darslarining birinchilaridan boshlab o'quvchilarga natural sonlar haqida ma'lumotlar berish davomida sonli ifodalar ular ustida arifmetik amallardan qo'shish va ayirish amallari bilan o'zaro bog'lanishda bo'lgan arifmetik masalalar ham o'rgatiladi.

Qo'shish amali. German Grassman tomonidan berilgan quyidagi ta'rifi asosida bajariladi.

1. Qo'shish amali istalgan a -natural soniga birni qo'shish natijasida a -sonidan keyin keladigan $a+1=a_1$ natural son hosil qilish amalidir.

2. $a+b$ amali, a -natural soniga bevosita

b -sonidan keyin keladigan b_1 -sonini qo'shish ($a+b$)-sonidan keyin keladigan a_1+b_1 sonini hosil qilish amalidir. Masalan, 5-soniga 1-sonini qo'shib 6-sonini hosil qilish amalidir.

Umumiy holda esa, $a+b$ amali $a+b$ soniga b sonini qo'shishdan hosil bo'ladigan $a+b$ amalidir, faqat b soni nechta birlikdan iborat bo'lsa, a soniga shuncha birlikni ketma-ket qo'shish demakdir.

Qo'shish amali har qanday ikkita ixtiyoriy ikkita natural sonni uchun mavjud va uning yig'indisi yagonadir.

Ayirish amalining ta'rifi to'plamlar nazariyasi asosida ham berishimiz mumkin. Lekin kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning bilim darajalaridan kelib chiqib qo'shish amaliga teskari amal va qo'shish natijasining to'g'ri bajarilganligini tekshirish maqsadida ham ta'riflanadi.

Ta'rif: $a+b=c$ yig'indida qo'shiluvchilardan biri noma'lum bo'lganda uni topish uchun ayirish amalidan foydalaniladi.

$$a+x=c \quad x=c-a$$

Bu yerda ayirish amalining komponentalari: $a-b=c$

a -kamayuvchi, b -ayriluvchi va c -ayirma deyiladi.

Ayirish amali musbat sonlar uchun to'liq aniqlanmagan, chunki

a - kamayuvchi b - ayriluvchidan kichik bo'lganda ayirish amalining natijasi $a-b$ ayirma natural son bo'lmaydi. Musbat sonlar to'plamida $a>b$ bo'lgan holda ayirish amali to'liq aniqlangan va u ayirma yagonadir.

Ko'paytirish amali. Boshlang'ich ta'lim matematika darslarida ko'paytirish amali qo'shish amalining xususiy holi sifatida, ya'ni qo'shiluvchilar o'zaro teng bo'lib bir nechta (chekli) bo'lsa, uni topish uchun ko'paytirish amali deb ataluvchi amaldan foydalanamiz.

Agar ushbu $a+a+a+\dots+a=a \cdot b$ yig'indini $a \cdot b$ ifoda bilan almashtirib olib qo'shiluvchi soni b ta ekanligini bildiradi va

“.” ko‘paytirish amalining belgisi bo‘ladi.

Bu yerda ko‘paytirish amalining komponentalari:

a-ko‘payuvchi, b-ko‘paytuvchi va c- esa ko‘paytma deyiladi.

Ko‘paytirish amali qo‘shish amalining xususiy holi bo‘lganligi uchun u bu amal ham yig‘indi amali ega bo‘lgan xossalarga egadir. Jumladan: Natural sonlar to‘plamida ko‘paytirish amali to‘liq aniqlangan, ya‘ni har qanday ikkita natural son ko‘paytmasi natural son va u yagonadir.

Bo‘lish amali ham ayirish amali qo‘shish amaliga teskari amal sifatida kiritilganligidek, ko‘paytirish amaliga teskari amal sifatida kiritiladi va u ko‘paytirish amali yordamida ta‘riflanadi. Ko‘paytirish amalini to‘g‘ri bajarilganligini tekshirish uchun ishlatiladi.

Bo‘lish amali quyidagicha ta‘riflanadi.

Ta‘rif: Ikki sonning ko‘paytmasida ulardan biri noma‘lum bo‘lganda uni topish amaliga bo‘lish amali deyiladi va u quyidagicha izohlanadi. Agar $c=a \cdot b$ ko‘paytirish berilgan bo‘lib, bu yerda ko‘payuvchi yoki ko‘paytuvchilardan biri masalan, ko‘paytuvchi noma‘lum bo‘lsa, u quyidagicha topiladi.

$C=a \cdot b$ formuladan ta‘rifga ko‘ra, $b=c:a$ hosil bo‘ladi.

Bo‘lish amali natural sonlar to‘plamida

to‘liq aniqlanmagan, chunki ikkita natural sonning bo‘linmasi har doim ham natural son bo‘lavermaydi. Bo‘lish amalining to‘liq aniqlangan bo‘lishi uchun natural sonlar to‘plamini butun sonlar to‘plamigacha to‘ldirish kerak bo‘ladi.

To‘rtta arifmetik amallar ichida bo‘lish amali kichik maktab yoshidagi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tushunilishi qiyin bo‘lgan amaldir. Bunday qiyin bo‘lishiga ikkita ixtiyoriy natural sonning bir-biriga bo‘linmasi natural son bo‘lishi ham bo‘lmasligi mumkin. Agar bo‘linma son natural son bo‘lmasa, u kasr son bo‘lishi mumkin. Bordiyu mos bo‘lgan kasr sonning maxrajidagi sonni tub ko‘paytuvchilarga ajratganda 2 yoki 5 tub ko‘paytuvchilar mavjud bo‘lsa, bunday kasrlarni o‘nli kasr ko‘rinishida tasvirlash mumkin bo‘ladi.

Bundan tashqari ixtiyoriy ikkita natural sonlarning o‘zaro nisbati u chekli yoki cheksiz o‘nli kasr bo‘lishi mumkin.

O‘z navbatida bu chekli o‘nli kasrlar ham davriy o‘nli kasrlar va davrsiz o‘nli kasrlarga bo‘linadi. Davriy o‘nli kasrlarning ko‘rinishini davrini hisobga olib uni ixcham ko‘rinishda yozish mumkin. Masalan: $2,3(7)$ yoki $0,3(3)$.

Davrsiz o‘nli kasrlarni ixcham ko‘rinishda yozishning imkoni yo‘q.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “2017-2021- yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi farmoni.
2. M. Jumayev va boshqalar. Matematika o‘qitish metodikasi; Toshkent. ” Ilm -ziyo” 2003.
3. Tursunov Q, Egamqulova N, Tursunova D “Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining innovatsion kasbiy tayyorgarligini oshirish muammolari. (Ilmiy-amaliy maqolalar to‘plami) Samarqand-2019.
4. Matematika. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 1-sinfi uchun darslik, I-II-III-qismlar. I. V. Repyova -Toshkent.” Novda” nashriyoti, 2023. -128b.

O'QUVCHILARNING KOGNITIV FUNKSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA XRONOBIOLOGIK JARAYONLARNING RAQAMLI SENSORLARDAGI KO'RSATKICHLARINI TAHLIL QILISH

ABDULLAYEVA N.I.

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali, PhD
(Pedagogika)

Annotatsiya. Ma'ruzada taqiladigan raqamli texnologiyalardan foydalangan holda xronobiologik (fiziologik) ko'rsatkichlarni tahlil qilish hisobiga talabalarning kognitiv funktsiyalari va ularni rivojlantirish usullari muhokama qilinadi. Kognitiv funktsiyalar, jumladan diqqat, xotira, fikrlash va rejalashtirish ta'lim olishda asosiy rol o'ynaydi. Tadqiqotda tsirkadian ritmlar, jismoniy faollik va uyqu sifati kabi xronobiologik omillarning ta'lim samaradorligiga ta'sir qilishda muhimligini ta'kidlanadi. Taqiladigan raqamli qurilmalar (masalan, aqlli soatlar, fitnes-trekerlar) ta'lim yondashuvlarini shaxsiylashtirishga yordam berish uchun real vaqtda o'quvchilarning fiziologik holati haqida ma'lumotlarni to'plash imkonini beradi. Maqolada fiziologik ko'rsatkichlarni kuzatish va tuzatish orqali o'quvchilarning diqqatini jamlashi, xotirasi va umumiy unumdorlikni oshirish maqsadida taqiladigan qurilmalar sensor ma'lumotlarini tahlil qilish asosida kognitiv funktsiyalarni rivojlantirish usullari ham qaralgan.

Kalit so'zlar: Kognitiv funktsiyalar, talabalar, xronobiologiya, taqiladigan texnologiyalar, fiziologik ko'rsatkichlar, kognitiv funktsiyalarni rivojlantirish, o'rganishni shaxsiylashtirish.

Аннотация. В докладе обсуждаются когнитивные функции студентов и методы их развития посредством анализа хронобиологических (физиологических) показателей с использованием носимых цифровых технологий. Когнитивные функции, включая внимание, память, мышление и планирование, играют ключевую роль в обучении. Исследование подчеркивает важность хронобиологических факторов, таких как циркадные ритмы, физическая активность и качество сна, влияющих на успеваемость в обучении. Цифровые носимые устройства (например, умные часы, фитнес-трекеры) могут собирать данные о физиологическом состоянии учащихся в режиме реального времени, чтобы персонализировать подходы к обучению. Также в статье рассматриваются способы развития когнитивных функций на основе анализа сенсорных данных носимых устройств с целью повышения концентрации внимания, памяти и общей продуктивности учащихся путем мониторинга и коррекции физиологических показателей.

Ключевые слова: когнитивные функции, учащиеся, хронобиология, носимые технологии, физиологические показатели, развитие когнитивных функций, персонализация обучения.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim funktsiyalari bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish va yuqori o'quv natijalariga erishishda asosiy rol o'ynaydi. Kognitiv funktsiyalarga diqqatni jamlash, ma'lumotni eslab qolish, muammolarni hal qilish va analitik fikrlash qobiliyati kiradi. Ushbu funktsiyalarni optimallashtirish va rivojlantirish, ayniqsa, ta'lim sifatini oshirish va talabalarni zamonaviy dunyoning tez o'zgaruvchan talablariga moslashtirish uchun muhimdir.

So'nggi yillarda nafaqat kognitiv

funktsiyalarni rivojlantirish usullariga, balki ularning samaradorligiga ta'sir qiluvchi omillarga ham katta e'tibor berilmoqda. Bu omillardan biri organizmning xronobiologik xususiyatlari, jumladan sutkalik ritmlar, jismoniy faollik darajasi, uyqu sifati va kun davomida o'zgarishi mumkin bo'lgan va kognitiv mahsuldorlikka bevosita ta'sir ko'rsatadigan boshqa fiziologik ko'rsatkichlardir. Bu ritmlarni tushunish o'quv faoliyatini yanada to'g'ri rejalashtirishga va o'quvchilarning bilim qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam

beradi.

Fitnes-trekerlar, aqlli soatlar va boshqa qurilmalar kabi taqiladigan raqamli texnologiyalarning rivojlanishi real vaqt rejimida o'quvchilarning fiziologik holati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash imkonini beradi. Ushbu qurilmalar yurak urishi tezligi, stress darajasi, faollik, uyqu va boshqa muhim ko'rsatkichlar haqida ma'lumot berib, o'rganishga shaxsiy yondashuv uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Bunday ma'lumotlarni tahlil qilish o'qituvchilar va talabalarga individual fiziologik xususiyatlarni hisobga olgan holda kognitiv funktsiyalarni rivojlantirish uchun maqbul strategiyalarni yaratishga yordam beradi.

Ushbu yo'nalishda tadqiqotimizning maqsadi talabalarning kognitiv funktsiyalari va xronobiologik ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish va taqiladigan raqamli texnologiyalardan foydalangan holda ularni rivojlantirish usullarini taklif qilishdir.

Kunlik tartiblar tamoyilidagi ta'lim. Kundalik tartiblarni ta'lim amaliyotiga integratsiya qilish kontseptsiyasi turli davrlarda, jumladan o'tgan asrlarda va XXI asrda zamonaviy tadqiqotlarda o'rganilgan [1-4]. An'anaviy ta'lim sharoitlarida "ustoz-shogird" yoki shogirdlik modeli ko'pincha talabalar usta bilan birga yashagan, kundalik ishlar orqali o'rgangan va o'z mahoratini real hayotda qo'llashni boshdan kechiradigan yaxlit yondashuvni o'z ichiga oladi. Evropada shogirdlik hunarmandchilik va hunarmandchilik uchun umumiy ta'lim shakli edi. Shogird usta bilan birga yashab, nafaqat hunar o'rganar, balki ustaning odatlari, ish odob-axloqi, kundalik tartibiga ham rioya qilar edi. Ushbu yondashuv tajribali o'rganish va intizomga urg'u berib, tuzilgan turmush tarzi bilan bir qatorda ko'nikmalarni singdirishga qaratilgan [1;684-713 b., 2;832-861 b.].

20-asrning boshida Doktor Mariya Montessori bolalar tomonidan boshqariladigan tizimli muhitda o'rganishni ta'kidladi, bu erda tartiblar va kundalik ishlar ta'lim jarayonining bir qismi edi. Montessori usuli avtonomiyani rag'batlantiradigan va amaliy hayot faoliyatini birlashtiradigan, bolalarni takrorlash va muntazam ravishda o'rganishga yordam beradigan tayyorlangan muhitdan foydalanadi [3;221-236 b.]. Waldorf ta'limi xavfsizlik hissini o'rnatish va yaxlit o'rganishni rivojlantirish uchun kundalik jadvalarga ritmik harakatlar va tartiblarni ham o'z ichiga oladi. G'oya shundan iboratki, tuzilgan kundalik ritm kognitiv, hissiy va jismoniy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi [3;278-290 b.].

Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tuzilgan kundalik tartiblar talabalarning xatti-harakati va akademik faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Rutinlar o'quvchilarga o'zlarini xavfsizroq his qilishlariga va tashvishlarni kamaytirishga yordam beradi, bu esa diqqatni jamlash va o'rganish natijalarini yaxshilashga olib keladi. Masalan, Journal of School Psychology jurnalida 2018 yilda o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, maktablardagi izchil tartiblar yaxshi xulq-atvorni boshqarish va akademik muvaffaqiyat bilan bog'liq [4;19-34 b.] .

Neyrologiya sohasidagi tadqiqotlar, shuningdek, ta'lim faoliyatini talabalarning tabiiy tsirkadian ritmlariga moslashtirish o'rganishni qanday yaxshilashi mumkinligini o'rganib chiqdi [6;48-57 b.]. Turli yosh guruhlarida kognitiv funktsiyalar kunning turli vaqtlarida eng yuqori cho'qqisiga chiqishi aniqlandi. Maktab jadvallarini ushbu mezonlarga moslashtirish o'rganishni optimallashtirishga yordam beradi. Misol uchun, ba'zi maktablar o'smirlar uchun uyqu va uyg'onishning tabiiy davrlariga mos ravishda o'smirlar uchun boshlanish

vaqtlarini ertalabki kechga o'tkazdilar, natijada ishlash va faollik yaxshilandi. Sinf tartibiga zehnlik amaliyotlari, meditatsiya va izchil kundalik faoliyatni kiritish talabalarga stressni boshqarish va diqqatni yaxshilashga yordam berishi ko'rsatilgan.

Muammolar va yechimlar. Bugungi kunda o'quvchilarning kognitiv rivojlanishidagi asosiy muammolar ularning to'liq o'rganishiga va yuqori natijalarga erishishiga to'sqinlik qiluvchi omillar bilan bog'liq. Smartfonlar va telefon o'yinlariga qaramlik yoshlarni o'rganishdan diqqatni chal'gitadi va xotira hamda tahliliy ko'nikmalar kabi kognitiv funktsiyalarni buzadi. Ayniqsa, yotishdan oldin ekranlarni tomosha qilish uchun uzoq vaqt uyqusizlik muammosini kuchaytiradi, bu ham kognitiv qobiliyatlarga salbiy ta'sir qiladi. Uyquning etishmasligi xotiraning yomonlashishiga, konsentratsiyaning pasayishiga va o'quv materialini samarali o'zlashtirish qobiliyatiga olib keladi, bu ko'pincha quyi sinflarda o'zini namoyon qiladi va o'rganishga umumiy qiziqishni yo'qotadi.

Yana bir muhim jihat - noto'g'ri ovqatlanish, bu ko'pincha talabalarning band bo'lgan jadvallari natijasidir. Yetarlicha ozuqaviy moddalarni o'z ichiga olmaydigan parhez energiya darajasiga va natijada kognitiv funktsiyaga ta'sir qiladi, bu konsentratsiyani va analitik fikrlashni qiyinlashtiradi. Maktab yuki va qo'shimcha ish tufayli yuzaga keladigan doimiy stress bilan birgalikda bu o'quvchilarning bilim faolligining pasayishiga olib keladi. Ko'pgina o'rta maktab o'quvchilari maktabdan keyin pul topish yoki oilalariga yordam berish uchun ishlaydi, bu esa hayotiy ko'nikmalarni o'rganish uchun foydali bo'lsa-da, to'liq vaqtda ta'lim uchun zarur bo'lgan vaqt va kuchni oladi.

Bugungi talabalar, shuningdek, iqlim o'zgarishi, pandemiya va ijtimoiy mojarolar

kabi global tahdidlar bilan bog'liq doimiy axborot bosimi va stressiga duch kelishmoqda. Bu omillar tashvish darajasini oshiradi va o'quvchilarning o'qishga diqqatini jamlashini qiyinlashtiradi, ularning motivatsiyasini va o'rganilayotgan materialni chuqur tushunish qobiliyatini pasaytiradi. Qo'shimcha murakkablashtiruvchi omil - bu ma'lumotlarning haddan tashqari yuklanishi: talabalar har kuni media-kontent to'fonida adashib qolmasdan, foydali ma'lumotlarni olish uchun filtrlanishi kerak bo'lgan katta hajmdagi ma'lumotlarga duch kelishadi.

Bu omillarning barchasi o'quvchilarning kognitiv rivojlanishi masalalariga e'tibor qaratish muhimligini ta'kidlaydi. Ta'lim dasturlarini takomillashtirish, maktab jadvallarini o'zgartirish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va vaqtni boshqarish amaliyotini joriy etish zamonaviy sharoitlarning salbiy ta'sirini yumshatish va kognitiv rivojlanishni yaxshilashga yordam beradi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun raqamli sensorlar orqali to'plangan xronobiologik va fiziologik ma'lumotlardan foydalanib, talabalarning kognitiv faoliyatini tahlil qilish va nazorat qilish orqali erishish mumkin [7;198-204 b.]. Bunday texnologiyalardan foydalanish individual bioritmlar va fiziologik ko'rsatkichlarni aniq kuzatish imkonini beradi, bu esa o'quvchining holatiga qarab ta'lim jarayonlarini moslashtirish uchun imkoniyatlar ochadi. Masalan, raqamli sensorlar faollik darajasini, yurak urish tezligini, uyqusifatini va kognitiv qobiliyatga ta'sir qiluvchi boshqa parametrlarni qayd etishi mumkin. Ushbu ma'lumotlarning tahlili bizga o'quvchilarning eng faol va diqqatini jamlagan vaqtlarini o'rganish uchun optimal davrlarni aniqlashga, shuningdek, dam olishni talab qiladigan charchoq vaqtlarini aniqlashga imkon beradi. Bu pedagog

uchun o'quv jadvallarini shaxsiylashtirish va individual bioritmlarni hisobga olish imkonini beradi, bu esa o'z navbatida akademik ko'rsatkichlarni yaxshilashga va stress darajasini kamaytirishga yordam beradi.

Xronobiologik jarayonlarning raqamli sensorlardagi ko'rsatkichlarini tahlil qilish. Raqamli sensorlar yordamida olingan xronobiologik ko'rsatkichlarni tahlil qilish, ayniqsa talabalarning kognitiv funktsiyalarini o'rganish kontekstida, dolzarb va tez rivojlanayotgan tadqiqot yo'nalishidir. So'nggi yillarda tsirkadian ritmlar va boshqa biologik tsikllar insonning kognitiv faoliyatiga qanday ta'sir qilishi va raqamli texnologiyalar bu jarayonlarni kuzatishda qanday yordam berishiga qiziqish ortib bormoqda. Taqiladigan qurilmalar va mobil ilovalar kabi ilg'or raqamli sensorlar xronotiplar, miya faoliyati va kognitiv ko'rsatkichlar bilan bog'liq fiziologik va xulq-atvor ko'rsatkichlarini aniq va doimiy ravishda o'lchash uchun yangi imkoniyatlarni taqdim etadi.

Tsirkadian ritmlar uyqu, uyg'onish va kognitiv funktsiyani o'z ichiga olgan ko'plab fiziologik jarayonlarni tartibga soluvchi ichki biologik soatdir. Turli xil xronotiplar (ertalab yoki kechqurun) kun davomida insonning mahsuldorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu munosabat bilan, tsirkadian ritmlarning ambulator monitoringi uchun sensorlardan foydalanish kunning vaqti va xronotiplarning o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlariga, jumladan diqqat, xotira, reaksiya tezligi va qobiliyatiga qanday ta'sir qilishini tushunishni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli sensorlar yordamida xronotiplarni o'lchash an'anaviyanketausullariga qaraganda aniqroq ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin. Misol uchun, faollik darajasi, yurak urish tezligi

va yurak urish tezligining o'zgaruvchanligi kabi fiziologik ko'rsatkichlarni qayd qilish uchun taqiladigan qurilmalardan foydalanish inson bioritmlarini va ularning kognitiv faoliyatga ta'sirini aniq aks ettirishi mumkin. Bunday texnologiyalar real vaqt rejimida o'quvchilarning biologik ritmlarining ularning bilim faoliyati bilan bog'liqligini baholash imkonini beradi.

Bundan tashqari, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, kunning vaqti va xronotip kognitiv ishlashga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, kechki xronotipga ega bo'lgan talabalar kunning oxirida kognitiv faoliyatda yaxshilanishlarni boshdan kechirishadi, ertalabki xronotiplar uchun esa bu cho'qqi ertalabki soatlarda sodir bo'ladi. Ushbu bilimlar individual xususiyatlarga qarab darslar va imtihonlar jadvalini optimallashtirish uchun ishlatilishi mumkin.

Sensor tizimlari va sun'iy intellektidagi yangi texnologiyalar nafaqat ma'lumotlarni yozib olish, balki ularni tahlil qilish imkonini beradi, biologik ritmlar va kognitiv funktsiyalarning o'zaro ta'siri haqida to'liqroq tasavvur beradi. Masalan, mashinani o'rganish algoritmlari kognitiv faoliyatning cho'qqilarini bashorat qilish va o'quv jarayonini boshqarish, uni har bir talabaning individual ehtiyojlariga moslashtirish uchun ishlatilishi mumkin [8;141-145 b.].

Xulosa. Shunday qilib, xronobiologik ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish har bir o'quvchining fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'limga moslashuvchan va individual yondashuv uchun sharoit yaratadi, bu esa kognitiv funktsiyalarni yanada samarali rivojlantirishga yordam beradi. Raqamli sensorlar yordamida olingan xronobiologik ko'rsatkichlarni tahlil qilish talabalarning biologik ritmlari ularning bilim qobiliyatlariga qanday ta'sir qilishini

shaxsiy yondashuv uchun yangi ufqlarni ochadi. Kelajakda bunday texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish uchun asos bo'lishi mumkin.

1. Evans MDR, Kelley P. and Kelley J. Identifying the Best Times for Cognitive Functioning Using New Methods: Matching University Times to Undergraduate Chronotypes. 2017. doi: 10.3389/fnhum.2017.00188
2. Wiłkość-Dębczyńska M, Liberacka-Dwojak M. Time of day and chronotype in the assessment of cognitive functions. *Postep Psychiatr Neurol*. 2023 Sep;32(3):162-166. doi: 10.5114/ppn.2023.132032.
3. Lillard, A. S. Montessori: The Science behind the Genius, 3rd edition. Oxford University Press, 2017. 496 pages.
4. Menzies, H. M., & Lane, K. L.. The Relationship Between Classroom Structures, Routines, and Engagement: A Synthesis of the Literature. *Journal of School Psychology*, 69, 2018. 19-34.
5. Simonsen, B., Fairbanks, S., Briesch, A., Myers, D., & Sugai, G. Evidence-Based Practices in Classroom Management: Considerations for Research to Practice. *Education and Treatment of Children*, 2008. 31(3), 351-380.
6. Crowley, S. J., Wolfson, A. R., Tarokh, L., & Carskadon, M. A. An Update on Adolescent Sleep: New Evidence Informing the Perfect Storm Model. *Current Sleep Medicine Reports*, 2018. 4(2), 48-57.
7. Mamaraufov O.A., Boyxurozova G.A., Ismatov I.I. Talabaniing fiziologik parametrlarini taqiladigan aqlli-soat orqali hisobga olish tizimi. //Oliy ta'limni raqamlashtirish muhitida innovatsion texnologiyalar: muammo va yechimlar-2024. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. Jizzax, 2024. 198-204 betlar.
8. Mamaraufov O.A., Khasanov B.G., Boyxurozova G.A. Machine learning of human physiological data by smartwatches for remote health analysis. Современное состояние и перспективы развития цифровых технологий и искусственного интеллекта: сборник докладов международной научно-технической конференции.— Ташкент: изд-во НИИ РЦТИИ, 2024. — Ч. 1. 430 с. [141-145 betlar]

VALENTIN RASPUTIN HIKOYALARIDA AYOL OBRAZI

D.D. JABBOROVA

Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti, Phd

Annotatsiya: Maqolada Rasputinning ayollarga bo'lgan munosabatini va ularni qanday qilib qahramonlar sifatida ifodalashini ko'rsatadi. Ayol obrazlari orqali muallifning insoniyatga bo'lgan mehr-muhabbati, dardlari va umidlarini ochib beradi. Maqola o'qish jarayonida Rasputin asarlaridagi ayollarni turli jihatdan tahlil qilishga imkoniyat yaratadi hamda ularning roli va ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Qahramonlar psixologiyasi, ayol va tabiat, an'anaviy qadriyatlar, oila va oilaviy munosabatlar, ijtimoiy rol, tanqidiy tahlil, emotsional tajriba, ayolning kuchi va zaifligi, modernizm va postmodernizm

Аннотация: в статье показано отношение Распутина к женщинам и то, как он представляет их как героев. Через женские образы раскрывается любовь, боль и надежды автора на человечество. Статья дает возможность в процессе чтения проанализировать женщин в произведениях Распутина с разных точек зрения, а также способствует более глубокому пониманию их роли и значения.

Ключевые слова: психология героев, женщина и природа, традиционные ценности, семья и семейные отношения, социальная роль, критический анализ, эмоциональный опыт, сила и слабость женщины, модернизм и постмодернизм

Annotation: The article shows Rasputin's attitude towards women and how he presents them as heroes. Through female images, the author's love, pain and hopes for humanity are revealed. The article provides an opportunity to analyze the women in Rasputin's works from different points of view, and also contributes to a deeper understanding of their role and significance.

Keywords: psychology of heroes, woman and nature, traditional values, family and family relations, social role, critical analysis, emotional experience, strength and weakness of a woman, modernism and postmodernism

Kirish: Ushbu maqola Valentin Rasputin hikoyalarida ayol obrazining o'рни va ahamiyatini tahlil qilinadi. Rasputin asarlarida ayollar ko'pincha jamiyat, oilaviy munosabatlar va insoniy his-tuyg'ularning markazida bo'lib, ularning xarakterlari va roli orqali muallif inson tabiatining murakkabligini ochib beradi. Maqolada ayol obrazlarining xilma-xilligi, ularning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi o'рни, shuningdek, Rasputin tomonidan yaratilgan ayollar obrazlari orqali ifodalangan qadriyatlar va g'oyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, bu obrazlarning jamiyatdagi gender rollari bilan qanday bog'liqligi va

qanday o'zgarishlarga duch kelgani haqida fikr yuritiladi. Bunday tahlil orqali Rasputin asarlaridagi ayol obrazlarining adabiyotdagi ahamiyatini yanada chuqurroq anglash mumkin bo'ladi.

Muommolar: 1. Ayollarning ichki dunyosi: Rasputin ayollarni ko'pincha chuqur ruhiy holatlarda tasvirlaydi. Ularning his-tuyg'ulari, orzu va umidlari asarlarning markazida turadi. Bu esa o'quvchilarga ayollarning ichki kurashlarini yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

2. Sotsial muammolar: ayollar Rasputinning hikoyalarida ijtimoiy adolatsizliklarga duch kelishadi. Ular

ko'pincha jamiyat tomonidan kamsitiladi yoki e'tiborsiz qoldiriladi. Bu holatlar orqali muallif zamonaviy ijtimoiy masalalarni yoritishga harakat qiladi.

3. Oila va an'analar: ayollar oilaviy hayotda muhim rol o'ynaydi. Rasputin asarlarida onalar, xotinlar va qizlar oilaning mustahkamligini ta'minlashda faol ishtirok etadilar, ammo ba'zida an'anaviy ro'llar bilan bog'liq tashvishlarni ham his qiladi.

4. Qahramonlik va zaiflik: Rasputinning ayol obrazlari ko'pincha ikkilanadigan qahramonlardir; ular kuchli xarakterga ega bo'lishiga qaramay, hayotning murakkabligi va xarakterining zaif tomonlari bilan yuzmayuz kelishadi.

Yechimlar: Valentin Rasputin hikoyalarida ayol obrazlari murakkab va ko'p qatlamli bo'lib, ularning insoniy sifatlarini ochib berish orqali haqiqiy hayotni aks ettiradi. Muallifning tasvirlari orqali biz ayollarning turmush tarzidagi qiyinchiliklarni, ruhiyatidagi o'zgarishlarni va ijtimoiy rollarni chuqurroq tushunamiz. Ularning obrazlari zamonaviy jamiyatda ham dolzarb masalalarni yoritishda yordam beradi.

Umuman olganda, Rasputinning asarlaridagi ayol obrazlari nafaqat badiiy ahamiyatga ega balki ijtimoiy tahlil uchun ham boy manbadir. Bu ma'noda uning hikoyalari zamonaviy adabiyotda o'ziga xos joy egallaydi va o'zining chuqur falsafasi bilan ajralib turadi.

V. Rasputin-iste'dodli hikoyachi, u o'z asarlarida oddiy ayollarning chinakam rus qahramonlarini, eng yaxshi milliy fazilatlarini tashuvchilarni gavdalantirishga muvaffaq bo'ldi.

Valentin Rasputinning "oxirgi atama" romanidagi Anna inson qalbi go'zalligining ramziga aylandi.

Anna oddiy rus ayol. U butun umri

davomida kolxozda ishlagan. Hatto och yillarda ham u bolalarini himoya qilishga harakat qildi. Men hech qachon hech narsadan shikoyat qilmaganman, aksincha, hammaga yordam berishga harakat qildim. U o'z qalbining barcha mehrini va iliqligini odamlarga va bolalariga berdi, ularga kechirimli, oddiy sevgi bilan munosabatda bo'ldi. U juda sezgir va nozik, ko'p gapirishdan, noto'g'ri ish qilishdan, bolalariga keraksiz tashvish va muammolarni yuklashdan qo'rqadi.

Anna hayotining so'nggi kunlarini o'tkazmoqda. Uning bu yerda bo'lishining oxirgi muddati keldi va bolalar onasini oxirgi safariga olib ketish uchun kelishdi. O'limidan oldin ham Anna o'zi haqida emas, ruhi haqida emas, balki nabirasi, bolalari, do'sti haqida o'ylaydi, agar unga biror narsa yuz bergan bo'lsa, tashvishlanadi. Uning insoniyligi, sezgirligi va mehribonligi chegara bilmaydi. Anna-boy ichki dunyosi, saxiy qalbi va katta yuragi bo'lgan kuchli ayol. Bolalarning ichki dunyosi juda baxtsiz. Bir qarashda, ular o'layotgan onaga kelgan oddiy bolalar kabi ko'rinadi. Ammo ona yaxshilanishi bilan ularning ma'naviy qashshoqligi, yuraksizligi va axloqiy bo'shliqlari ochiladi. Ikkilanmasdan, ular uyg'onish uchun sotib olingan aroq ichishni boshlaydilar (yaxshilikni behuda sarflamang!), arzimmas narsalar uchun janjal, ular behudakelganigapushaymon. Hammasi yovvoyi va g'ayriinsoniy ko'rinadi.

Umumjahon insoniy va oilaviy rishtalar ularning nazarida hech qanday ahamiyatga ega emas. Bu mening qonim emasdek.

Hatto o'layotgan onasining oldida ham ular uydagi janjallarni tark eta olmaydilar. Lyusi bu yillar davomida Annaga g'amxo'rlik qilgan kelinni choyshablar eskirgan, onaning haqiqiy pozitsiyasi haqida emas, balki tashqi odob haqida qayg'uradi, deb

qoralaydi. Uydan, onadan, ona yurtidan, bir-biridan uzoqda yashagan Annaning bolalari o'z ildizlaridan, ona yurtidan ajralib, ruhi qashshoqlashdi. Anna oiladagi eng kichigi tanchorani boshqalarga qaraganda ko'proq sevadi, ammo Tanchora boshqalardan unchalik farq qilmaydi. Albatta, katta shaharda yashash uning ruhini buzdi, uni o'zgartirdi. Onasining o'limini kutmasdan (bu hatto qo'rqinchli tuyuladi!), bolalar uylariga ketishdi. Va kechasi Anna vafot etdi. Uning kattalar bolalari, allaqachon ota-onalarning o'zlari, hech qachon yo'qotishni his qilishmagan: onasi bilan oxirgi xayrlashish zarurati. Bu shafqatsiz va haqoratli. Hayot bergan, tarbiyalagan, tarbiyalagan, bolalarini saqlagan va qadrsiz qoldirgan ona. Bolalar onasidan qancha qarzdor ekanliklarini va unga nisbatan ayblarini anglamadilar. "Mater bilan vidolashuv" hikoyasida Rasputin yana bir unutilmas ayol obrazini — Dariya obrazini yaratadi.

Daria vijdon va xalq axloqining timsoli, ona yurtining qo'riqchisi. Qishloq toshqinidan oldin Dariya qabristonga boradi. Bu erda uning barcha qarindoshlari dafn etilgan: aka-uka, opa-singil, bobolar, bobolar... U o'z erini, tinchligini himoya qila olmaganlikda o'zini ayblaydi va oilaviy qabrlarini yangi joyga ko'chirishni, ularni kufrona halokatdan qutqarishni xohlaydi.

Ota-bobolarining xotirasi uning uchun muqaddasdir. Daria sevgan odami sifatida kulbasini ta'sirchan tarzda oxirgi safarga tayyorlaydi: u har bir taxtani, har bir logni yuvdi, pechkani oqartirdi. Kulba uning uchun shunchaki yashash joyi emas, bu ko'proq, muqaddas narsadir. Uning hayoti shu erda o'tdi, ota-onasining hayoti, uzoq ajdodlari.

Daria qishloqda ko'rib chiqiladi, ular maslahat uchun borishadi. U hammaga

yordam beradi. Ular qabristondagi xochlarni yo'q qila boshlaganlarida, Bogodul birinchi navbatda Dariyaga yugurdi va faqat u jang qila olishini bildi.

Daria uchun Matera nafaqat u tug'ilgan va hayotini o'tkazgan qishloqdir. Bu ona yer, bu dehqon turmush tarzining abadiy qal'asi. uning uchun katta fojia—bu ming yillik insoniy turmush tarzining o'limi, ko'p, ko'p avlodlar hayotining xotirasini yo'q qilish, butun tabiat olamini yer yuzidan yo'q qilish. odamlar uchun ona bo'ldi.

Daria bu erga mahkam yopishadi, u bilan umumiy taqdir va bitta haqiqat bor, u umrining oxirigacha onasiga sodiq qoladi.

Ikki badiiy obraz (Daria va Matera) ona ayol obrazida birlashdi. Texnologik taraqqiyotning rivojlanishi bilan insonning jismoniy imkoniyatlari uning ruhiy kuchining ahamiyatini umuman oshirmadi: "nima edi, shunday. Bu ikki qo'l va oyoq haqida edi, endi o'smadi", deydi Daria afsuski, inson birinchi navbatda ildizlari, urf-odatlar va xotirasi bilan kuchli ekanligiga ishonadi.

Shafqatsiz haqiqat, bir lahzalik egalik qilish uchun kurash juda ko'p qayg'u keltiradi, siz uzoq va achchiq narxni to'lashingiz kerak bo'ladi.

Va haqiqiy qadriyatlarni noto'g'ri tushunishning asosiy sababi: axloqiy pasayish, birinchi navbatda, insonning ildizlari bilan ma'naviy aloqasini yo'qotish bilan izohlanadi.

Ruhning qashshoqlashishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi, yurakning qattiqlashishi mumkin emas, tabiat bilan uyg'unlikda yashash, xotirani qadrlash kerak, chunki "haqiqat xotirada. Xotirasi bo'lmagan odamning hayoti yo'q."

XULOSA: Valentin Rasputin hikoyalaridagi ayol obrazlari nafaqat an'anaviy ro'l o'ynovchi belgilar sifatida

qolmay, balki murakkab va ko'p qirrali Ularning hayoti va kurashlari orqali shaxslar sifatida tasvirlanishi orqali o'qish adabiyotda ayollarning ahamiyati yanada jarayonida chuqur fikr yuritishga undaydi. oshadi.

1. Покровская К.Д. Воспитание детей (практическая энциклопедия). --М, 1906, —229 с.
2. Никандров Н.Д. Духовные ценности и воспитание человека // -Педагогика, 1998. № 4. - 3-8с.
3. M. ULUG'BEKOVA. (2024). O'QITUVCHINING HARAKATLI O'YINLARNING TASHKILOTCHISI VA RAHBARI SIFATIDAGI ASOSIY VAZIFALARI. Kasb-hunar ta'limi, №5, 3-6
4. Nazarova, N. R. (2024). BOSHLANG'ICH SINFLARDA YOZUV MALAKASINI OSHIRISH: IJODKORLIK VA SAMARADORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA SUN'IY INTELLEKTNING O' RNI. Inter education & global study, (8), 132-140.

МАЪНАВИЯТ ВА АХЛОҚ ТУШУНЧАСИНИНГ ИЛ- МИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

РЎЗИБОЕВА ЗАРНИГОР АЛИШЕР ҚИЗИ,

Қори Ниёзий номидаги Тарбия педагогикаси миллий институти мустақил
изланувчиси

Аннотация. Мақолада мактабгача таълим ташкилоти тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатлари, хусусиятлар ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, ахлоқий тарбия болаларни жамиятда қабул қилинган меъёрлар тизими билан таништириши, фаолият тажрибасини шакллантиришга, уларнинг ҳаракатларининг мулоҳазакорлиги ва объективлигини англаш қобилиятига таъсир қилиши, болани яхши ишларни бажаришга ундаши, ўзини ва атрофдаги маконни яхшилаш зарурлигини шакллантирилиши бўйича тавсилар берилган.

Калит сўзлар. Ахлоқий тарбия, маънавий-ахлоқий мезонлар, манфаатлар, ихтиёрий ҳаваскор, мувофиқлаштириш, ижтимоий ҳаётда ахборотга бўлган эҳтиёж.

Аннотация. В статье размышляется о духовно-нравственных качествах, особенностях школьников. Также были даны рекомендации о том, как нравственное воспитание знакомит детей с системой норм, принятых в обществе, влияет на формирование опыта деятельности, умение понимать продуманность и объективность своих действий, побуждает ребенка к совершению добрых поступков, формирует потребность в совершенствовании себя и окружающего пространства.

Ключевые слова. Нравственное воспитание, духовно-нравственные критерии, интересы, добровольная самодеятельность, координация, потребность в информации в общественной жизни.

Annotation. The article reflects on the spiritual and moral qualities, features of schoolchildren. Recommendations were also made on how moral education introduces children to the system of norms adopted in society, affects the formation of the experience of activity, the ability to understand the thoughtfulness and objectivity of their actions, encourages the child to do good deeds, forms the need to improve himself and the surrounding space.

Key words. Moral education, spiritual and moral criteria, interests, voluntary amateur, coordination, the need for information in social life.

Узоқ тарихий ривожланиш жараёнидан маълумки, инсоният яшаётган муҳитни, маънавий-ахлоқий ҳаёт ҳамда жамият, ўзини ва атрофдагилани ўзгартириш учун доим зарур янги ахборотларга эҳтиёж сезади. Яна ҳам тушунарли қилиб айтганда, ижтимоий ҳаётда ахборотга бўлган эҳтиёжларини қондириш учун унга янгидан-янги ахборот зарур бўлади. Шундай экан жамият маънавий-ахлоқий ҳаёти кундалик ўзгариб турувчи ижобий ва салбий характерга эга. Бугунги ахборотлашган даврда маънавият ва ахлоқ жамият тараққиётининг барча замон ва даврлари-

да муҳим восита бўлиб хизмат қилган ва қилмоқда.

Жамият ҳаёти тараққиёти барча босқичларида миллий ва диний кадриятларга асосланган маънавий-ахлоқий мезонлар ишлаб чиқилган ва улардан фойдаланиб келган. Маълумки, ҳар қандай жамият ривожланиши учун ахборот ҳар қачонидан ҳам зарур восита бўлиб хизмат қилган. Шунинг учун ҳам ахборот олиш ва у орқали билим олиш энг муҳим ҳаётий зарурат ҳисобланган. Маънавият ва ахлоқ бир-бирларига бўйсунувчи ҳамда тўлдирувчи тушунча ҳисобланади. Яъни

инсон жамият маънавий-ахлоқий ҳаёти-ни бойитади, уни гоҳ ижобий, гоҳ салбий томонга ўзгартиради. Жамият ижтимоий турмуш-тарзи тараққиёти асосида мулоқотларни амалга ошириш учун ахборотга таянилган. Тараққилаётган ахборотлар замирида ахлоқ энг муҳим восита бўлиб хизмат қилмоғи, ахлоқсизлик тарғиботи ёт аҳамиятга айланмоғи лозим. Шунингдек, ахборот теварак-атрофдаги турли хил манбалардан тўпланган омиллар бўлиб, бу билимларни қайта баён этиш шакли ҳамдир.

Маънавий ривожланиш – бу шахс ичида, биринчи навбатда тарбиячи ва оила ёрдамида юзага келадиган шахсни шакллантиришнинг зарур элементи. Маънавий ривожланиш қалбни дунё билан таништириш орқали содир бўлади.

Файласуфларнинг фикрича, қалб биринчи навбатда танани ҳаракатга келтирадиган ҳаракатланувчи нарсадир. Шунинг учун Аристотел қалбнинг бир хил олов ёки иссиқлик эканлигини айтади.

Аристотел нуқтаи назаридан, қалб туфайли одам афсусланади, ўрганади ёки акс эттиради. Ва бу ҳаракат қалбда деган маънода эмас, балки ҳаракат ундан кириб боради ва ундан чиқади. Масалан, ҳиссиёт ташқи нарсалардан келиб чиқади ва эслаш қалбдан келиб чиқади ва ҳаракатлар ёки уларнинг сезги органларидаги қолдиқлари томон боради.

Е.Т. Смирнова “қалб” тушунчаси билан боғлиқ қуйидаги назарияни ишлаб чиқди: “Қалб (руҳият) инсон сезгирлик марказидир”. Е.Т. Смирнованинг фикрича, тана ва қалб бир бутун бўлиб, ҳаёт жараёнида улар фикрлар, ҳис-туйғулар, тасаввурлар орқали ўзаро алоқа қилади. Шундай қилиб, қалб жисмоний (моддий дунё) ва руҳ (илоҳий дунё) ўртасида воситачи бўлган нарсадир, бу алоҳида эътибор

талаб қилади.

Маънавият, Н.К. Рерихнинг сўзлари-га кўра, инсоннинг космос энергиясини ўзгартириш қобилияти, шунингдек, уни бошқа одамларга йўналтириш қобилиятидир. Бу ҳолда мақсад универсал севги ва ўз-ўзини ривожлантиришни янада ривожлантиришни назарда тутати.

Қобилиятлари бўйича В.Д. Шадриков ўз фаолиятининг муваффақият даражасидан иборат бўлган шахснинг хусусиятлари ва фазилатларини тушунади. Ва маънавий қобилият – бу фаолият предметининг шахс маънавияти билан муносабатини англатади.

Ғарб фалсафасида “маънавият” тушунчаси билимга интилиш ва маданият, ахлоқнинг юқори ривожланиш даражаси, ўз-ўзини билиш ва ўзини такомиллаштиришда амалга ошириладиган борлиқ маъносини излаш сифатида қаралади. Замоноавий Шарқ фалсафасида маънавият онгни ривожлантиришнинг энг юқори босқичи сифатида тушунилади.

И.А. Ильин шундай дейди: “Онги ҳаётнинг биринчи ва энг муҳим босқичи эмас, балки иккинчи даражали, кейинги ва бўйсунувчи босқичдир. Инсон маънавияти ҳеч қачон онга тўғри келмайди, фикрдан чарчамайди, сўз ва сўзлар соҳаси билан чекланмайди. Маънавият буларнинг барчасидан чуқурроқ, кучлироқ, бойроқ, муҳимроқ ва муқаддасроқдир”.

И.А. Ильин фикрича, қуйидагилар инсоннинг маънавийлигини таъминлайди:

1) маънавият нафақат ташқи, жисмоний-ҳиссий-моддий эмас, балки ички тажриба билан яшайди;

2) маънавият ёқимли нарсаларни аслида яхши, объектив гўзал, ҳақиқий, ахлоқий, бадий, адолатли, мукамал ва илоҳий нарсалардан қандай ажратишни

билади;

3) инсон бу икки қадрият тўплами-ни ажратиб, мукамалликка интилади ва унга яқинлашади, уни афзал кўради ва эришади, хизмат қилади ва ҳимоя қилади.

Муаллиф инсон ҳаётини бошқарадиган маънавий қонуният борлигига ишонади. Унинг сўзларига кўра, инсон севги, имон ва фикрлар билан амал қиладиган нарсага ўхшатилади. Унинг тортишиш кучи қанчалик кучли бўлса, бу қонуният шунчалик аниқ ва ишончли тарзда очилади. И.А. Ильин ёзади: “Инсон қалби ишонган нарсага мафтун бўлади ва ўзини асирликда топади; бу таркиб инсон қалбида ҳукмронлик қила бошлайди, унинг кучларини ўзлаштиради ва унинг ҳажминини тўлдиради”, унинг руҳини илҳомлантиради.

И.А. Ильиннинг асарларини ўрганиб чиқиб, маънавият тушунчаси бўйича қуйидаги хулосаларга келдик. Олим-файласуфнинг фикрига кўра, инсон ташқи – ҳиссий ва ички – ҳиссий бўлмаган тажрибага эга. Ва бу руҳий ички тажриба ва у имон, дин ва бутун маънавий маданиятнинг ҳақиқий манбаи ва соҳасидир. Инсон маънавиятини тарбиялаш ва ривожлантириш, биринчи навбатда, унда руҳий тажрибаларни уйғотиш ва маънавий тажрибани кашф этишдир.

Маънавий тажриба, муаллифнинг фикрига кўра, инсонга севги, виждон, бурч туйғуси, давлатчилик ва санъат, бадий гўзаллик, илм-фан, ибодат ва динга кириш имкониятини беради. Инсонга унинг ичида мавжуд бўладиган ёруғлик керак. Бундай нурнинг манбаи маънавий тажрибадир.

В.Е. Кемеров фикрича, маънавият – ижод руҳи, ижодий рух камолоти; инсон маънавий қобилиятларини баркамол ривожлантириш жараёни.

Г.В. Осиповнинг сўзларига кўра, маънавият меҳрибонлик, инсонпарварлик, адолат, ҳалоллик ва бир-бирига ҳурмат ифодасидир.

Л. А. Секлитова ва Л.Л. Стрелникова “маънавият” тушунчасини талқин қилишда маънавият соф энергиянинг алоҳида тури деб ҳисоблайди. Муаллифларнинг фикрига кўра, инсон бу энергияни бутун ҳаёти давомида ажратиши, яхши ишлар қилиши ва маънавий билимларга эга бўлиши мумкин. Яъни соф энергия бизнинг ҳаёт тарзимиздан, хусусан, фикрлар ва ҳис-туйғуларимиздан, кундалик ҳис-туйғуларимиздан ва инсоннинг ўзи ва унинг атрофидаги дунё билан муносабатларидан ҳосил бўлади.

Маънавиятни тарбиялаш усуллари ва воситаларининг аниқ тизимига эга бўлган кейинги йўналиш – бу йога. Унда маънавият – бу маърифатнинг алоҳида ҳолати, ҳаёт мазмунини англаш, бурчга риоя қилиш, танани руҳга бўйсундириш ва фикр поклигига эришиш орқали руҳ эркинлигини англаш.

А.А. Ухтомский, Б.П. Зинченконинг асарларида маънавият инсоннинг ўзини ўзгартиришга, унда маънавият дунёсини яратишга қаратилган амалий фаолият сифатида тавсифланади. Муаллифлар маънавиятни дунё тартибини билишда ички иш деб билишади. Маънавият – бу энг юқори қадриятларга асосланган эркинликни танлашдир ва у ҳеч қачон шахснинг ирода эркинлигининг ташқи кучлари томонидан бўйсунуш ва бостиришни ўз ичига олмайди.

“Маънавият – бу ўз-ўзини билишга қодир бўлган шахснинг моҳияти, бу ўз навбатида ўзини ривожлантириш манбаи”, деб ёзади И.М. Ильичева.

Педагогикада маънавият қуйидагича талқин қилинади. Л.В. Мардахаев шундай

ёзади: “Маънавият – бу шахс мотивлари тизимидаги иккита асосий эҳтиёжнинг индивидуал ифодаси: билимга бўлган идеал эҳтиёж; бошқалар учун яшаш ва ҳаракат қилишнинг ижтимоий эҳтиёжи (бу ёндашув кўпинча маънавият деб ҳисобланади)”. Самимийлик, муаллифнинг фикрига кўра, бу шахснинг сифати, бошқа одамга самимий муносабатда бўлиш, уни тушуниш қобилияти, кимнингдир эътирофини тинглаш ва унинг ички қисмини кимгадир ишониб топшириш истаги ва қобилияти.

В.И. Загвязинский, А.Ф. Закирова, Т.А. Строкова нуқтаи назаридан маънавият: 1) етук шахснинг ривожланиши ва ўзини ўзи тартибга солишнинг энг юқори даражаси, унинг ҳаётий фаолиятининг асосий йўналишлари доимий маънавий ва ахлоқий қадриятлардир; 2) шахснинг бошқалар манфаати учун ҳаракатларга йўналтирилганлиги, унинг ахлоқий мутлақларни излаши.

Этика нуқтаи назаридан “ахлоқ” атамаси “одоб” ва “этика” атамаларининг синоними сифатида ишлатилади. Этика (юнон тилидан) ва одоб (араб тилидан) ахлоқ маъносига эга. Масалан, одоб – бу ҳақиқий эркинлик соҳаси бўлиб, унда эркинлик яхшилик ва виждонни ўз-ўзини англашни акс эттиришдан иборат. Ахлоқ – бу қонунлар ва амалий эркинлик соҳаси.

В.С. Соловьёвнинг ахлоқий фалсафаси “яхшиликнинг жамоавий тимсоли” ва “ахлоқнинг умумбашарий ташкилоти”га асосланган. Ахлоқий фалсафанинг предмети, В.Н. Назаровнинг фикрича, яхшиликдир. Ушбу мавзунини белгилайдиган учта нуқта мавжуд: 1) меҳр-оқибат поклиги, 2) тўлиқлик ва бирлик, 3) куч ва самарадорлик. Шунга асосланиб, файласуф яхшилик намоён бўлишининг уч босқичини кўриб чиқади: биринчиси ин-

сон табиатида яхши; иккинчиси шартсиз, илоҳий тамойил сифатида яхши; учинчиси – инсон ҳаётий вазифаси сифатида мукамалликдир.

Р.Г. Апресян луғатидаги ахлоқ оила, фуқаролик жамияти ва давлат сифатида талқин этилади. Е.Ф. Губскийнинг фалсафий энциклопедик луғатида ахлоқ жамиятнинг ҳис-туйғулари, интилишлари ва ҳаракатларини ўз фуқаролари, уларнинг манфаатлари ва умуман фазилатлари билан ихтиёрий ҳаваскор мувофиқлаштириш сифатида белгиланади. Ахлоқ ихтиёрий ва ҳаваскор мувофиқлаштириш билан тавсифланади.

Н.Л. Худякова фикрича, ахлоқий тарбия орқали қадриятлар (одамлар ўртасидаги муносабатлар) шаклланади. Муаллиф ахлоқий тарбиянинг мақсадини эзгуликка интилиш, одамлар билан уйғунликка йўналтириш деб билади. Муаллиф ахлоқий тарбиянинг белгиланган мақсадларини гуруҳларга ажратади:

- биринчиси маданий компонент – турли маданий шакллارни ўзлаштириш истаги, розилик ўрнатишдан иборат;

- иккинчиси эпистемологик компонент, бу ерда мақсад ўзини, бошқаларни билиш орқали англаш, бошқа одамларни (уларнинг қадриятлари, истаклари, одатлари), ўзини (ўз қадриятлари ва истаклари) билиш ва тушуниш истаги, одамлар ўртасидаги фазилатлар ва қадриятларнинг изчиллиги;

- мақсадларнинг учинчи гуруҳи фаолият компоненти – диалог орқали бошқа одамлар билан уйғунликка интилишларни белгилашга ёрдам бериш;

- тўртинчиси шахсий компонент – бошқа одамлар билан муносабатларда шахсий фазилатларнинг намоён бўлиши.

Бошқа бир педагогик луғат ушбу тушунчани умуминсоний қадриятларга қа-

ратилган ижтимоий онг шакли сифатида тавсифлайди. Ушбу талқинда ахлоқ одоб билан таққосланганда дунёга, жамиятга ва ўзига нисбатан юқори даражада бўлади. Ахлоқли одам нафақат жамиятда қабул қилинган меъёрлар билан яшайди, балки ақл-идрокдан фойдаланиб, ўз ҳаракатлари учун шахсий жавобгарликни тушунади.

Е.С. Рапацевичнинг замонавий педагогика луғатида ахлоқ – бу жамоатчилик фикрига асосланган жамиятдаги муносабатларни тартибга солувчи нормалар ва қоидалар тўплами, сифатида талқин қилинади.

Л.В. Мардахаевнинг ижтимоий педагогика луғати “ахлоқ” ва “одоб” тушунчаларини ажратмайди, улар томонидан атрофдаги ижтимоий дунёга нисбатан инсон хулқ-атворининг нормалари ва тамойиллари тўпламини англатади. Демак, “ахлоқий хулқ-атвор”нинг яна бир таърифи куйидагича – бу жамиятда ишлаб чиқилган ва қабул қилинган ахлоқий меъёрлар ва тамойилларга мос келадиган инсон хатти-ҳаракати. Ўз навбатида, ахлоқий тамойиллар муайян шахснинг фаолияти, хатти-ҳаракатларини белгиладиган асосий қоидаларнинг ахлоқий характери сифатида талқин этилади.

Болаларда дастлаб ахлоқнинг этик кўринишларини (оилага мансублик, фуқаролик, ватанпарварлик) тарбиялаш зарур. Болаларда ахлоқий туйғуларни намоён қилиш учун уларни тарбиялаш керак. Муаллиф ахлоқий тарбиянинг куйидаги талқинини таклиф қилади, у ахлоқий фазилатлар, характер хусусиятлари, кўникмалари ва хулқ-атвор одатларини шакллантириш жараёни сифатида тушунади.

Педагогик луғат ахлоқий тарбияга куйидаги таърифни беради: таълимнинг асосини шахс ва жамият ўртасидаги му-

носабатлар тизими, одамларга, жамиятга ва ўзига шахсий муносабатларни шакллантириш ташкил этади.

Ахлоқий тарбия болаларни жамиятда қабул қилинган меъёрлар тизими билан таништиради, фаолият тажрибасини шакллантиришга, уларнинг ҳаракатларининг мулоҳазакорлиги ва об'ективлигини англаш қобилиятига таъсир қилади, болани яхши ишларни бажаришга ундайди, ўзини ва атрофдаги маконни яхшилаш зарурлигини шакллантиради.

В.Ш. Ширшовнинг сўзларига кўра, ахлоқ умуминсоний қадриятлар ва ижтимоий онгни акс эттириш шакли, ижтимоий муносабатларнинг бир тури, ахлоқий меъёрлардан фойдаланган ҳолда инсон хатти-ҳаракатларини жамият билан тартибга солишнинг асосий усулларида бири сифатида белгиланади.

Тарбиячи ва унинг услубий маҳорати мактабгача ёшдаги бола шахсининг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантиришда катта рол ўйнайди. Шунинг таъкидлаш керакки, ахлоқий ва маънавий тушунчаларни шакллантириш бўйича ишлар жуда мураккаб ва узок давом этдиган жараёндир.

Бу тарбиячининг доимий саъй-ҳаракатларини, болаларнинг ҳис-туйғулари ва онгини шакллантириш бўйича тизимли ва узвий ишларни талаб қилади. Болаларда ахлоқий туйғуни тарбиялаш, уларни чинакам маънавиятга олиб бориш учун кўп ҳаракат қилиш керак.

К.В. Макарованинг ёзишича, маънавият – бу дунёни билиш, маданият, ҳаёт йўлини англаш, ривожланишда ўзини англаш эҳтиёжларининг индивидуал ифодасидир.

Бизнинг фикримизча, маънавий-ахлоқий соҳани шакллантириш биринчи навбатда қадриятларга қаратилган.

Маънавий-ахлоқий қадриятлар болаларда севги, инсонпарварлик, меҳр-оқибат, бағрикенглик, бурч ва фуқароликни тарбиялашдир. Биз маънавий-ахлоқий соҳа тушунчасини кўриб чиқишни режа қилдик.

Маънавий соҳа – бу маънавий қадриятларни (билим, эътиқод, бадиий образлар ва бошқаларни) ишлаб чиқариш, узатиш ва ривожлантириш жараёнида юзага келадиган муносабатлар соҳаси. Шундай қилиб, маънавий-ахлоқий соҳа руҳни шакллантириш тоифаларига бўлинадиган соҳа сифатида белгиланади.

А.Н. Сидорованинг сўзларига кўра, мактабгача таълим ташкилоти тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатлари қуйидаги хусусиятлар тўпламини ўз ичига олган шахсни ривожлантириш соҳаси сифатида тушунилади:

- ўз ички дунёсини – қалбни, маънавий ва ахлоқий қадриятларни, ахлоқий меъёрлар ва фазилатларни англаш ва қабул қилишга асосланган онгни шакллантириш;

- ахлоқий тажриба ва ҳиссиётларни ривожлантириш;

- ўз-ўзини билиш, ташқи дунё билан муносабатлар учун мотивация вазифасини бажарадиган ахлоқий хатти-ҳаракатларнинг шаклланиши.

Шахсининг маънавий-ахлоқий сифатларини ривожлантиришга асосланиб, бола аста-секин ўзига, одамларга, жамиятга ва унинг атрофидаги дунёга муносабатни ривожлантиради, у ахлоқ ва маънавиятга асосланган интеллектуал, иродавий ва ҳиссий фазилатларига аҳамият беради.

Юқоридаги таърифлардан хулоса қилиш мумкинки, ахлоқ – бу инсонийлик, меҳр-оқибат, адолат ва одоб-ахлоқ қадриятлари асосида қурилган атрофимиздаги дунёдаги инсон хатти-ҳаракатларининг

нормалари ва қоидалари тўпламидир.

Маънавият, бизнинг фикримизча, инсоннинг дунёни билишга интилиши, унга алоқадорлиги, бир-бирига нисбатан яхшилик, адолат, ҳалоллик ва бағрикенгликни яратишда ифодаланган ҳаёт мазмунини белгилашдир.

Бизнинг фикримизча, маънавият таърифига ўз-ўзини такомиллаштириш ва маърифат, ўз-ўзини тарбиялаш ва қўшнига ёрдам бериш, ҳаётнинг маъносини тушуниш ва моддий қадриятларни инкор этиш, фойда излаш, ўз моддий эҳтиёжларини қондириш ҳақида гапирадиган таълимотлар энг яқин бўлади.

Шундай қилиб, маънавият ва ахлоқ тушунчаларини бирлаштириш маънавий-ахлоқий тарбиянинг қуйидаги таърифини беришга имкон беради: бу тарбиячиларнинг мақсадли ва уюшган фаолияти бўлиб, унинг мақсади талабалар ўртасида юқори ахлоқий қадриятлар тизимини шакллантиришдир.

Мавжуд таърифларнинг таҳлили бизга “МТТ тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатлари” тушунчасининг мазмунини аниқлаштиришга имкон бериши, бу маънавий ва ахлоқий қадриятларни, руҳни, ахлоқий меъёрларни, фазилатларни, тажриба ва ҳиссиётларни ўз ичига олган мактабгача ёшдаги боланинг ички дунёсини англатади.

МТТ тарбияланувчилари томонидан маънавий ва ахлоқий қадриятларни қабул қилиш, руҳни ва ахлоқий меъёрларни тушуниш аниқ визуал фаолият воситаларидан фойдаланиш орқали мумкин, уларнинг асосийси рангдир. Инсон муносабатларини визуал фаолиятга ўтказиш болага маънавий-ахлоқий соҳани тўлиқ тушунишга имкон беради ва маънавий-ахлоқий соҳани шакллантиришга қаратилган тўғри танланган усуллар мак-

табгача ёшдаги болага жамиятда қабул қилинган ахлоқий меъёрлар ва қадриятларни тушунишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, “маънавий-ахлоқий сифатларни шакллантириш” деганда, боланинг онгини шакллантириш унинг ички дунёсини қабул қилиш ва тушуниш орқали содир бўладиган педагогик жара-

ённи ташкил этиш тушунилади. МТТ тарбияланувчиларининг маънавий-ахлоқий сифатларини шакллантириш жараёни тарбия, таълим ва предмет-фазовий ривожланиш муҳитининг таъсирини ўз ичига олади. Боланинг ахлоқий хулқ-атвори унда шаклланган маънавият даражасини аниқлаш мезонидир.

Фойданилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 22 декабрдаги “Мактабгача таълим ва тарбиянинг Давлат стандартини тасдиқлаш тўғрисида”ги 802-сон қарори, www.lex.uz
2. Ҳасанбоева О. Миллий-маънавий қадриятларда комил инсон тарбияси. – Т.: 2. “Ўқитувчи”, 2011. -141-б.
3. Нурматова М. Шахс камолотида ахлоқий ва эстетик қадриятлар уйғунлиги. - Т.: 3. “Университет”, 2009. -64-б.
4. Маънавият: асосий тушунчалар ва изоҳли луғати. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги 4. нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. -447-б.
5. Усмонов М. Авестода инсон мадҳи. // “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2000 йил 20 декабрь.
6. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. – Т.: “Университет”, 2018. 6. -43-б.
7. Бобоев Ҳ., Ғофуров З. Ўзбекистонда сиёсий-маърифий ва маънавий-маърифий таълимотлар тараққиёти. - Т.: “Янги авлод”, 2001. -322-б.
8. Алексеевская, Н.А. Карандашик озорной / Н.А. Алексеевская. - М.: Лист, 2018. - 144 с.

OILADAGI STRESS HOLATINING O'ZIGA HOS XUSUSIYATLARI VA ECHIMLARI

BILOLOVA ZAMIRA BAXTIYAROVNA

“Alfraganus University” Pedagogika va psixologiya”kafedrasi dotsenti,
psixologiya fanlari falsafa doktori Phd

Annotatsiya: Ushbu maqolada oiladagi stress holatining o'ziga hos xususiyatlari, mavzuga oid olimlarining ilmiy qarashlari va oiladagi stress holatining echimi sifatida diadik kopingning ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: oiladagi stress holati, stress omillari, oilaviy inqiroz, diadik koping.

Annotation: This article highlights the unique features of stress in the family, the scientific views of scientists on the topic, and the importance of dyadic coping as a solution to stress in the family

Key words: stress situation in the family, stress factors, family crisis, dyadic coping.

Аннотация: в данной статье освещены уникальные особенности стрессовой ситуации в семье, научные взгляды ученых на данную тему и значение диадного копинга как решения стрессовой ситуации в семье.

Ключевые слова: семейный стресс, стрессовые факторы, семейный кризис, диадический копинг.

Bugungi kunda “asr kasalligi” deb e'tirof etilgan stress 65%ini stressogen vaziyat yuzaga keltiradi. Bunda er-xotin munosabatlaridagi nizoli vaziyatlar, spontan yuzaga keladigan hayotiy holatlar va xissiy-emotsional holatning barqarorligiga salbiy ta'sir etuvchi psixologik omillarning ortishi oilalar farovonligiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmasligi mazkur muammoni chuqur va atroflicha o'rganish zaruratini ko'rsatadi hamda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu borada stressning inson salomatligiga ta'sir etuvchi stressogen omillarni ilmiy tadqiq etishda turli ekstremal vaziyatlarning inobatga olinishi, stressni boshqarish, shaxs ruhiy va jismoniy salomatligiga ta'sirini pasaytirishda psixik ta'sir usullarini qo'llash masalalarini ilmiy tadqiq etish dolzarb bo'lib qolmoqda.

Oilaviy stress fenomenologiyasi T. L. Kryukova, V. M. Saporovskaya, E. V. Kuftyak asarlarida tasvirlangan bo'lib, oiladagi stress - bu oilaning haqiqiy talablari (tahdid, yo'qotish) va ularni engish qobiliyati o'rtasidagi nomutanosiblik sifatida yuzaga keladigan holat. Odatda, bu holat stress omillari yoki oilaviy

tizimga salbiy ta'sir ko'rsatadigan hayotiy hodisalar tufayli yuzaga keladi. Stress omillari butun oilaga yoki uning bir qismiga (masalan, er-xotin yoki ona-bola juftligiga), shuningdek, alohida oila a'zolariga ta'sir qilishi mumkin.

R.Lazarning shogirdi K.Oldvin "Stress, koping (english) va rivojlanish" (1994) asarida stress omillarini ikkita asosga ko'ra tasniflashni taklif qiladi: stressning kuchliligi-zaifligi va harakat davomiyligi. Ushbu mezonlarga asoslanib, u stress omillarining to'rt turini aniqlaydi:

1) travma (falokat, baxtsiz hodisa) - qisqa muddatli, ammo kuchli ta'sir ko'rsatadigan hodisa (urush, o'lim, kutilmagan ajralish);

2) hayotiy voqea - kelajakdagi hayot va taqdirga katta ta'sir ko'rsatadigan uzoq davom etadigan voqea (oilalarning paydo bo'lishi/ketishi, ko'chishi);

3) surunkali stressorlar ta'siri - bu birinchi navbatda, ma'lum ijtimoiy rollarni (er, xotin, jinsiy sherik, qaynona) bajarish paytida to'planib boradigan va hal qilish qiyin bo'lgan nizolarni o'z ichiga oladi;

4) insonlar va atrof-muhitning o'zaro

ta'siridagi kundalik tashvishlar yoki mikrostressorlar paytida yuzaga keladigan hayotiy qiyinchiliklar. Bu engil stressli ta'sirlar bo'lib, ularning kuchi kuchayishi, to'planishi va oila uchun har qanday hayotiy hodisaga qaraganda ko'proq qiyinchilik tug'dirishi mumkin (masalan, doimiy pul etishmasligi, yomon uy-joy).

Oiladagi qiyinchiliklar – stressning bir turi bo'lib, oiladagi stressli voqealar bilan bog'liqdir (masalan, bolaning tug'ilishi yoki oila a'zosining boshqa shaharda o'qishi bilan bog'liq qo'shimcha xarajatlar).

Oila bardosh bera olmaydigan kuchli stress holatlari oilaning inqiroziga olib kelishi mumkin. Bu oila a'zolarining o'zaro munosabatlarda doimiy bosim ostida bo'lishi va oilaning barqaror holatini tiklay olmasligi bilan bog'liqdir. (masalan, ajrim)

Oilaviy inqiroz – oila a'zolarining odatiy rollari etarli darajada bajarilmaganda, oldingi namunal xatti-harakatlarning yo'q qilinishi (parchalanishi) sodir bo'lganda va oila hayotida qaytarib bo'lmaydigan o'zgarish sodir bo'lganda paydo bo'lishi mumkin deb ta'riflanishi mumkin. Agar oila o'z resurslaridan foydalansa va buzg'unchi o'zgarishlarga qarshi tursa, oilaviy stress inqiroz darajasiga etib bormaydi.

Stress omillari oila hayotining barcha sohalarga ta'sir qiladi, xatto ba'zilar oila bilan o'zaro bog'liqdir, ba'zi oilaviy munosabatlarda stress holati ayniqsa zaifdir ya'ni yuqori stress holarlari kuzatilishi mumkin. Bular:

- oilaviy hayotning ayrim bosqichlarida (masalan, yosh oila bosqichida) turmush o'rtoqlar orasidagi nikoh munosabatlari, shu jumladan, intim va shaxsiy munosabatlar;
- yangi ota-ona bo'lish - (birinchi bolaning onasi yoki otasi) qabul qilish, surunkali kasal bolani tarbiyalash;
- oila a'zolarining sog'lig'i (og'ir kasallik va og'ir kasal oila a'zosiga g'amxo'rlik qilishdagi qiyinchiliklar).

Oilaviy hayotning boshqa sohalari ham

borki, ular stress holati va unga qarshi kurashish nuqtai nazaridan o'rganishni talab qiladi: oiladagi yolg'izlik, iqtisodiy stress (moliyaviy tanglik); kasbiy stress (oila va ish: ishni o'zgartirish yoki yo'qotish, turmush o'rtoqlar ham, ota-onalar ham ko'p ishlaganda, karera) va boshqalar.

Biz aniq aytishimiz mumkinki, oilaviy stress - muhim ijtimoiy hodisa bo'lib, uning belgilari insonning o'zi va oila farovonligiga tahdid darajasini belgilab beruvchi va xatti-harakatlaridagi keyingi o'zgarishlarni kognitiv baholashga xizmat qiluvchi holatdir.

Xorijiy psixologiya fanida oilaviy stressning zamonaviy nazariy va empirik ishlanmalari G. Bodenmann (1997), P. Boss (1987), P. Vatslavik, R. Viklendi, M. Fish (1977), S. R. kabi olimlar tomonidan taqdim etilgan.

Karter (1988), M. Perre (1998)larning tadqiqotlari oilaviy hayot uchun eng muhim stresslarni aniqlashga va oila muammoli hayotiy vaziyatlar va inqirozlarda stress holatini qanday engib o'tishini tushuntirishga qaratilgan. Masalan, S. R. Karter vertikal va gorizontol oilaviy stressni ajratadi.

Vertikal - oilaviy va avlodlararo munosabatlar stereotiplari, oilaviy afsonalar, oilaviy sirlar va oilaviy vasiyatlarga asoslangan (ham yadroviy, ham katta oilaga (bobo-buvilar, aka-uka va opa-singillar bilan) tegishli holatlar).

Gorizontol stress omillari hayot siklidagi o'zgarishlardan, me'yoriy va me'yoriy bo'lmagan stresslardan (kutilmagan o'lim, surunkali kasallik yoki baxtsiz hodisa, oila tarixi faktlari kabi) iborat.

1940-yillarning oxirida bir guruh chet ellik olimlar oilaning rivojlanish bosqichlaridan kelib chiqadigan oilaviy stress modelini ilgari surdilar. Ular oila siklining turli bosqichlari oila ichidagi hayotning turli xususiyatlari bilan tavsiflanadi (masalan, bolasiz oila, yosh bolali oila, maktabgacha yoshdagi bolalari bo'lgan oila, maktab yoshidagi bolali oila, o'smir bolali oila, ajralish jarayonidagi oila, o'rta hayotda va

qarilikda) deb taxmin qildilar.

Bundan tashqari, har bir bosqich tipik taxminlar, me'yorlar, o'ziga xos rollar, shuningdek, majburiy kuch tuzilmasi, ta'sir tuzilishi, aloqa tuzilishi (K. Rogers, 1973), juftlik va oilaviy o'zaro ta'sir tizimlari (yaqinlik va jinsiy aloqaning rivojlanishi) bilan tavsiflanadi. Shuningdek, keng ko'lamlı hodisalarga taqsimlash (masalan, ota-ona uyini tark etish) (S. V. White, 1991). Mualliflar oila siklining yangi bosqichiga o'tish oilaviy muloqot va rol stereotiplarida ko'proq chuqur o'zgarishlarga olib keladi va moslashishni talab qiladi deb ta'kidlaydilar.

M. Perrening (1997) yondashuvi oiladagi stressni oila rivojlanishining markaziy omili sifatida tushunishni taqdim etadi. Stress ko'p hollarda oiladagi deviant xatti-harakatlarning sababi bo'lishi mumkin (masalan, zo'ravonlik) deb ta'kidlaydi va u bolalarda ham, ota-onalarda ham ichki va tashqi og'ishlarning shakllanishi va rivojlanishi, shuningdek, oilani halokat yoqasiga olib borishi mumkin deb baholaydi.

Xorijiy psixologiya fanida ushbu masala bo'yicha alohida o'rinni nikoh munosabatlari sohasidagi stress va koping usullarini o'rganish egallaydi.

Turmush o'rtoqlar boshdan kechiradigan stresslar va qiyinchiliklar ularning kelib chiqish manbasi, oqibatlari, tajribasi va ular bilan birgalikda nazorat qilish xususiyatlarida farqlanadi. Oilaviy munosabatlarda oilaviy stressning bir nechta manbalari mavjud. Bularga kasbiy stress, moliyaviy qiyinchiliklar, oilaviy munosabatlarning to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi, muloqotning buzilishi va nizolarning yuqori chastotasi, oilaviy rollarning beqarorligi kiradi. Biroq, oilaviy hayotda stressni boshdan kechirishning tavsiflangan oqibatlariga qaramay, aksariyat hollarda salbiy oqibatlarning ko'lami oilaviy resurslarga, muammolarni hal qilish va stressni engish qobiliyatiga, ya'ni turmush o'rtoqlarning adekvat xatti-harakatlariga bog'liq. (G. Bodenmann, 2000).

Kopining psixologiyasida oilaviy munosabatlardagi qiyinchiliklarni engishni o'rganishga katta e'tibor beriladi, bu nafaqat stress va qiyinchiliklarni engish usuli, balki oila tizimining barqarorligi va hayotiyliigi uchun eng muhim manba sifatida ham tushuniladi.

Er-xotin munosabatlaridagi qiyin vaziyatlarda eng muhim resurs sifatida juftining ahamiyati ko'rsatilgan. Bu nikoh munosabatlari yuqori darajadagi hissiy yaqinlik, mas'uliyat, qulaylik va inson yaqinligi bilan ajralib turadigan va samarali qo'llab-quvvatlovchi yagona ijtimoiy munosabatlar ekanligi bilan ta'kidlanadi.

1990-yillarda. S. Koen va T. Smit (1994) yangi atamani taklif qildilar - muammoga yo'naltirilgan va hissiyotlarga yo'naltirilgan kopingdan tashqari munosabatlarga asoslangan koping (R. Lazarus, 1984). Ularning ta'rifiga ko'ra, munosabatlarga asoslangan koping ikkita strategiyaga ega: faol yordam va himoya.

Faol qo'llab-quvvatlash strategiyasi turmush o'rtog'ining, sherikning muammosini muhokama qilishga, uning his-tuyg'ularini aniqlashga va qiyin vaziyatga birgalikda konstruktiv echimni ishlab chiqishga undashga qaratilgan harakatlarni o'z ichiga oladi.

Himoya strategiyasi orqali juftlik bibri ikkinchisining holatini hissiy jihatdan engillashtiradi, masalan, bezovta qiluvchi mavzuni muhokama qilmaslik, hamdardlikni ko'rsatish, salbiy his-tuyg'ularni o'z ichiga olishi va kelishmovchilikdan qochish uchun sherikga taslim bo'lish. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, bu nazariy jihatdan juda qiziqarli tezis, lekin, hali empirik tadqiqotlar bilan tasdiqlanmagan.

A. De Longis va D. B. O'Brayen (1990) munosabatlarga asoslangan kopingni rivojlantirishni davom ettirdilar. Stress va hissiy zo'riqish bilan adekvat kurashishda nafaqat muammolarni hal qilish va hissiy nazoratda bo'lish mumkinligini aytadilar, shuningdek, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda ham muhim ahamiyatga ega, deb hisoblaydilar. Insonning sog'lig'i va o'zini o'zi

qadrlashi asosan ijtimoiy o'zaro ta'sir (ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, moslashish, hamdardlik va boshqalar) orqali belgilanadi.

Shu bilan birga, mualliflar o'zlarining e'tiborini empatik kurashishga qaratadilar, u orqali "qobiliyat va shunga mos ravishda stressli vaziyatda boshqa odamning affektiv dunyosini tushunishga urinish va bu affektiv tushunchani bo'lishish". Ular hamdardlik, xayrixohlik, tushunish yuz ifodasi va iliq intonatsiya namoyishlarini empatik kurashning ifoda shakllari deb atashadi.

Stress bilan ikki tomonlama kurashishning qiziqarli kontsepsiyasi D.Terri (1989) va T. Revenson (1994) tomonidan taklif qilingan. Ular: "er-xotinlar orasida individual hissiy yo'naltirilgan kopingning yuqori muvofiqligi ijobiy holatdir, shu bilan birga, turmush o'rtoqlar tomonidan muammoga yo'naltirilgan kopingdan foydalanish ham samarali bo'lishi mumkin, bu ikkala sherikning nikoh munosabatlari sifati va farovonligiga zarar etkazmaydi"- deb hisoblaydilar.

Keyinchalik, harikkalaturmush o'rtog'ining individual harakatlari va harakatlaridan iborat bo'lgan strategiyalar to'plami sifatida diadik koping taklif qilindi (G. Pakenham, 1998).

Oldin taqdim etilgan nazariyalardan farqli o'laroq, G. Bodenmann (1998) tomonidan diadik stress va diadik koping tushunchasi er-xotinlarning stress holatlari o'rtasidagi yuqori korrelyatsiyani kuzatdi va er-xotin stress holatiga yagona tizim sifatida munosabatda bo'lishini, stress holatini birgalikda boshdan o'tkazishlarini va engishlari mumkin ekanligini aniqlagan. G. Bodenmann oilaviy munosabatlardagi stress va kopingni tizimli hodisa sifatida tushunadi. U diadik stressni umumiy tizimni beqarorlashtiradigan bir yoki ikkala sherikga bo'lgan talablar sifatida belgilaydi. Bunday holda, stressning sababi o'zaro er-xotin orasida yoki tashqi ta'sirlar bo'lishi mumkin. To'g'ridan-to'g'ri diadik stress ikkala turmush o'rtog'iga bir xil darajada ta'sir qiladi (masalan, bolaning tug'ilishi,

harakatlanishi va boshqalar). Bilvosita diadik stress turmush o'rtoqlardan birining individual salbiy hatti-harakatlari yoki samarasiz muloqotni olib borishi natijasida yuzaga keladigan muammoli holatlardir.

Diadik koping muammoni hal qilish shakliga ham tegishli bo'lib, bu:

1) bir tomonning stress holatiga boshqa tomonning ushbu stress holatga javobini (og'zaki va og'zaki bo'lmagan) hisobga oladi;

2) er-xotinlar orasida vazifalar va tadbirlarni taqsimlashni o'z ichiga oladi;

3) turmush o'rtoqlarning keskin vaziyatga birgalikda va kelishilgan holda yondashuvlarini o'z ichiga oladi (birgalikda ikki tomonlama kurashish).

Er-xotin munosabatlarida diadik kopingning vazifalari:

1) stressga yo'naltirilgan jihatlar (muammolarni haqiqiy hal qilish, hissiy va ijtimoiy tartibga solish orqali keskinlikni kamaytirish);

2) nikoh munosabatlariga yo'naltirilgan jihatlar ("biz" tuyg'usini shakllantirish va mustahkamlash, er-xotinlarning bir-biriga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, ijobiy munosabatlarga yordam berish, qo'llab-quvvatlash, nikohni qimmatli deb bilish va boshqalar) (G. Bodenmann, 2000).

Shunga ko'ra, Diadik kopingning foydali ta'siri, chet ellik olimlarning fikriga ko'ra, stressni kamaytiradi, turmush o'rtoqlarning yaxshi psixologik va jismoniy farovonligiga, hayotdan yuqori qoniqishga, yaxshi ijtimoiy moslashishga va munosabatlar barqarorligiga yordam beradi. O'zaro munosabatlarga asoslangan yoki ikki tomonlama kurash barcha mualliflar tomonidan oiladagi qiyinchiliklarni engishning eng samarali turi sifatida baholanadi, bu nafaqat stressli vaziyatlarni muvaffaqiyatli engib chiqishni, balki nikoh munosabatlarini qimmatli, yaqin va qadrlil deb bilishni ham ta'minlaydi.

Xorijiy olimlar va tadqiqotchilarning oilaviy munosabatlar sohasidagi bunday

mualliflarning to'plangan tajribasini mahalliy ishlanmalar bilan tahlil qilish va o'zaro bog'lash imkonini beradi.

-

NODAVLAT MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI PEDAGOGLARINING KORPORATIV MADANIYATINI TAKOMILLASHTIRISH BOSHQARUV FUNKSIYASI SIFATIDA

SH.U.SHERBUTAYEVA

JDFU Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası stajyor o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqola nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning korporativ madaniyatini takomillashtirish boshqaruv funksiyasi sifatida o'rganadi. Maqolada korporativ madaniyatning ta'lim tizimidagi ahamiyati va uning pedagogik jamoaning samaradorligini oshirishdagi roli tahlil qilinadi. Boshqaruv funksiyalari, jumladan rejalashtirish, motivatsiya, ta'lim va rivojlanish, kommunikatsiya, etika qadriyatlari hamda samaradorlikni baholash orqali pedagoglar o'rtasidagi hamkorlik va ishonchni mustahkamlash, shuningdek, ta'lim sifatini yaxshilash mumkinligi ko'rsatiladi. Maqola, pedagoglar o'rtasida samarali kommunikatsiya, o'zaro hurmat va jamoaviy ruhni rivojlantirishga qaratilgan boshqaruv chora-tadbirlari orqali nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida korporativ madaniyatni takomillashtirishning muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, korporativ madaniyatning rivojlanishi pedagoglar va bolalar uchun ijobiy ta'sir ko'rsatishi, ta'lim jarayonini samarali va innovatsion tarzda olib borish imkonini yaratishi ta'kidlanadi.

Аннотация: в данной статье рассматривается совершенствование корпоративной культуры педагогов негосударственных дошкольных образовательных организаций как функция менеджмента. В статье анализируется значение корпоративной культуры в системе образования и ее роль в повышении эффективности педагогического коллектива. Показано, что функции управления, включая планирование, мотивацию, обучение и развитие, коммуникацию, этические ценности и оценку эффективности, способствуют сотрудничеству и доверию между преподавателями, а также улучшают качество образования. В статье подчеркивается важность повышения корпоративной культуры в негосударственных дошкольных образовательных организациях посредством управленческих мер, направленных на развитие эффективного общения, взаимного уважения и командного духа среди педагогов. Также отмечается, что развитие корпоративной культуры положительно влияет на педагогов и детей, дает возможность вести образовательный процесс эффективно и инновационно.

Kalit so'zlar: rejalashtirish, motivatsiya, ta'lim va rivojlanish, kommunikatsiya, boshqaruvning etika va qadriyatlar tizimi, baholash va tahlil.

Ключевые слова: планирование, мотивация, обучение и развитие, коммуникация, управленческая этика и система ценностей, оценка и анализ.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglari uchun korporativ madaniyatning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Korporativ madaniyat, tashkilotning umumiy qadriyatlari, ishonchli aloqalari va umumiy maqsadga erishish yo'lidagi xulq-atvor normalarini anglatadi. Bu madaniyat pedagogik jamoaning samaradorligini oshirishda, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashda va ijtimoiy-psixologik muhitni yaxshilashda katta rol o'ynaydi. Shuning uchun nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning korporativ madaniyatini takomillashtirish boshqaruv

funksiyasining asosiy vazifasi sifatida qaralishi zarur.

Korporativ madaniyatning ta'lim tashkilotlaridagi o'rni korporativ madaniyat ta'lim tashkilotlarida ayniqsa muhim ahamiyatga ega, chunki bu madaniyat nafaqat pedagogik ishning sifatiga, balki bolalar bilan ishlash jarayonidagi motivatsiya va hissiy muhitga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Pedagoglar o'rtasidagi ishonchli, ochiq va qo'llab-quvvatlovchi aloqalar korporativ madaniyatning asosiy belgilaridir. Bu aloqalar orqali pedagoglar o'z tajribalari va bilimlarini

bir-biriga o'rgatib, umumiy maqsadlarga erishishda samarali hamkorlikni ta'minlaydilar.

Korporativ madaniyatning rivojlanishi, tashkilot ichidagi ijtimoiy aloqalar, xodimlarning o'zaro hurmati, bir-birini qo'llab-quvvatlash va jamoaviy ruhning kuchayishiga olib keladi. Bularning barchasi pedagoglarning o'z ishlariga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi va bolalar ta'limi sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Korporativ madaniyatni takomillashtirish boshqaruv funksiyalari tizimida bir necha muhim komponentlardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Rejalashtirish: korporativ madaniyatni rivojlantirish bo'yicha aniq reja tuzish zarur. Bu reja pedagogik jamoaning ehtiyojlariga, tashkilotning maqsadlariga, hamda mahalliy va umumiy ta'lim siyosatiga mos bo'lishi kerak. Rejalashtirish jarayonida pedagoglar o'rtasidagi kommunikatsiya va hamkorlikni yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar ko'riladi.

2. Motivatsiya: pedagoglarning korporativ madaniyatga bo'lgan munosabati ularning motivatsiyasiga bog'liq. Boshqaruvchilar o'z xodimlariga motivatsiya berishda, ularni rag'batlantirishda va muvaffaqiyatlarini tan olishda muhim rol o'ynashlari kerak. Shu bilan birga, pedagoglar o'rtasidagi pozitiv va yaratish uchun muhit yaratish ham ularning ishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

3. Ta'lim va rivojlanish: pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodikalarga o'rgatish, shuningdek, jamoa ichida bilim almashishni rivojlantirish korporativ madaniyatni takomillashtirishda muhim o'rin tutadi. Bu jarayonlar, pedagoglarning o'zaro hamkorligini kuchaytiradi va ularning o'z maqsadlariga erishishdagi ishtirokini oshiradi.

4. Kommunikatsiya: samarali kommunikatsiya korporativ madaniyatni takomillashtirishning muhim omili hisoblanadi. Boshqaruvchilarning pedagoglarga o'z fikrlarini aniq ifodalashlari, hamda pedagoglar o'rtasida erkin fikr almashish imkoniyatlarini

yaratish muhimdir. Bu, shuningdek, tashkilotda ishonchni yaratadi va ijtimoiy ruhni mustahkamlaydi.

5. Boshqaruvning etika va qadriyatlar tizimi: Tashkilotning boshqaruv tizimi etik qadriyatlarni o'zida aks ettirishi zarur. Pedagoglarning xulq-atvori va ish faoliyatiga doir etika qoidalari, korporativ madaniyatni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Bu, o'z navbatida, xodimlar o'rtasida hurmat va ishonchning mustahkamlanishiga yordam beradi.

6. Baholash va tahlil: Korporativ madaniyatni takomillashtirish jarayonida, boshqaruvchilar samaradorlikni muntazam ravishda baholashlari, pedagoglarning fikr-mulohazalarini eshitishlari va zarur o'zgarishlarni amalga oshirishlari kerak. Tahlil natijalari asosida yangi strategiyalar va chora-tadbirlar ishlab chiqilishi mumkin.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'zining ta'lim tizimi va pedagogik faoliyatida sifatli o'zgarishlar yaratish uchun doimiy ravishda yangi yondashuvlar va innovatsiyalarni qidirib kelmoqda. Bu jarayonda pedagoglarning korporativ madaniyati katta ahamiyatga ega. Korporativ madaniyat, tashkilotning umumiy qadriyatlari, maqsadlari va me'yorlariga asoslangan muhitni yaratadi. Pedagoglarning bir-biriga bo'lgan munosabati, ularning ishga bo'lgan motivatsiyasi va jamoaviy ruhni mustahkamlashda korporativ madaniyat muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar korporativ madaniyatini takomillashtirishning imkoniyatlari va yo'nalishlari ko'rib chiqiladi.

Korporativ madaniyatni takomillashtirishning muhimligi korporativ madaniyat, tashkilot ichidagi ijtimoiy aloqalarni, xodimlarning ishga bo'lgan munosabatini va ularning umumiy maqsadlarga erishishdagi ishtirokini shakllantiradi. Maktabgacha ta'limda pedagoglar o'rtasidagi hamkorlik va muvofiqlik bolalar ta'limining sifatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Shuning uchun, nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida

pedagoglarning korporativ madaniyatini takomillashtirish, nafaqat ichki ish faoliyatini yaxshilash, balki ta'lim sifatini oshirishga ham xizmat qiladi.

Korporativ madaniyatni takomillashtirishning imkoniyatlari.

1. Boshqaruvda ochiq va samarali kommunikatsiya: Pedagoglarning o'rtasida ochiq va samarali kommunikatsiya o'rnatish, muhim bir imkoniyatdir. Bu imkoniyat pedagoglar o'rtasidagi o'zaro ishonchni oshiradi, muammolarni tez hal qilishga yordam beradi va umumiy ish faoliyatining samaradorligini oshiradi. Ochiq muloqot, pedagoglar o'rtasida fikr almashishni rag'batlantiradi va tashkilotda ijtimoiy ruhni mustahkamlaydi.

2. Kasbiy rivojlanish va ta'lim: Pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish, yangi pedagogik texnologiyalar va metodikalar bilan tanishtirish ham korporativ madaniyatni takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Pedagoglar o'rtasida bilim almashish va doimiy ravishda o'z bilimlarini yangilash, jamoada o'zaro hurmat va ishonchni mustahkamlaydi. Bu esa o'z navbatida, bolalar ta'limining sifatini oshirishga yordam beradi.

3. Motivatsiya tizimi: Pedagoglarning korporativ madaniyatga bo'lgan munosabati ko'pincha ularning motivatsiyasiga bog'liq. Yaxshi tashkil etilgan rag'batlantirish tizimi pedagoglarni samarali ishlashga, o'z malakalarini oshirishga va jamoaviy ishda faol ishtirok etishga undaydi. Shuningdek, pedagoglarning ishdagi muvaffaqiyatlarini tan olish, ularning ishonchini oshiradi va jamoaning umumiy motivatsiyasini kuchaytiradi.

4. Yaxshi boshqaruv tizimi: Tashkilotda aniq va samarali boshqaruv tizimi o'rnatish pedagoglarning o'z ishiga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi. Tashkilot ichida ierarxiya va boshqaruv strukturasi shaffof bo'lishi kerak, bu esa pedagoglar o'rtasida ishonchni mustahkamlaydi va umumiy maqsadga erishish uchun barcha xodimlarni birlashtiradi.

Korporativ madaniyatni takomillashtirish yo'nalishlari.

1. Jamoaviy ruhni shakllantirish: Pedagoglar o'rtasida jamoaviy ruhni shakllantirish va qo'llab-quvvatlash muhim yo'nalishlardan biridir. Bu, nafaqat pedagogik ishda, balki pedagoglarning o'zaro munosabatlarida ham o'z aksini topadi. Jamoaviy ruhni rivojlantirish orqali pedagoglar o'zaro yordam berish, tajriba almashish va umumiy maqsadlarga birgalikda erishish imkoniyatiga ega bo'ladi.

2. Innovatsion boshqaruv usullari: Pedagoglarning korporativ madaniyatini takomillashtirishda innovatsion boshqaruv usullari va yondashuvlarni joriy etish zarur. Masalan, jamoa ishini yaxshilash va pedagoglarning kasbiy malakasini oshirish uchun treninglar, seminarlar, va ishchi guruhlar tashkil etilishi mumkin. Boshqaruvning innovatsion usullari tashkilot ichida yangi g'oyalar va yondashuvlarning yuzaga kelishiga yordam beradi.

3. Ijtimoiy mas'uliyat va etika: Pedagoglar o'rtasida ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish va etika qadriyatlarini rivojlantirish ham korporativ madaniyatni takomillashtirishga xizmat qiladi. Pedagoglar o'z ishida etik normalar va qadriyatlarga amal qilishlari, o'zaro hurmat va ishonchni mustahkamlashga yordam beradi. Shuningdek, bu pedagoglarning bolalar bilan ishlashdagi etika masalalarini yanada chuqurroq anglashlariga yordam beradi.

4. Tashkilot madaniyatini baholash: Korporativ madaniyatni doimiy ravishda baholab borish, uning samaradorligini tahlil qilish va zarur o'zgarishlarni amalga oshirish muhim yo'nalishlardan biridir. Pedagoglarning fikr-mulohazalari, tashkilotdagi ish faoliyati va jamoaviy ruhni tahlil qilish orqali madaniyatni takomillashtirishga oid aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish mumkin.

Nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'z faoliyatida pedagoglarning malakasini va ish samaradorligini doimiy ravishda oshirishni maqsad qilib qo'yadi. Bu jarayonda pedagoglar o'rtasidagi korporativ madaniyatning takomillashtirilishi muhim ahamiyatga ega.

Korporativ madaniyat, tashkilot ichidagi ijtimoiy va professional munosabatlar, qadriyatlar va me'yorlarning majmuasi bo'lib, u pedagoglarning samarali hamkorligini, kasbiy rivojlanishini va umumiy maqsadlarga erishishda jamoaviy yondashuvni ta'minlaydi. Ushbu maqolada nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglarning korporativ madaniyatini takomillashtirish tamoyillari va pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilinadi.

Korporativ madaniyatni takomillashtirish tamoyillari

1. Ijtimoiy hamkorlik va jamoaviy ish korporativ madaniyatning takomillashtirilishi, pedagoglar o'rtasida samarali ijtimoiy hamkorlikni yaratishdan boshlanadi. Pedagoglarning bir-biriga bo'lgan hurmat, ishonch va o'zaro qo'llab-quvvatlashlari, tashkilot ichidagi jamoaviy ruhni mustahkamlaydi. Bu tamoyil pedagoglar o'rtasidagi muloqot va fikr almashishni rag'batlantiradi, jamoaviy ishning sifatini oshiradi. Shuningdek, pedagoglarning ta'lim jarayonida bir-biriga yordam berishlari va tajriba almashishlari orqali umumiy maqsadlarga erishish samarali bo'ladi.

2. Ochiqlik va shaffoflik korporativ madaniyatning takomillashtirilishi uchun ochiq va shaffof boshqaruv tizimi muhim tamoyil hisoblanadi. Pedagoglarga o'z fikrlarini erkin bildirish, takliflar va mulohazalarni inobatga olish imkoniyatlarini yaratish, tashkilot ichidagi ishonchni oshiradi. Ochiqlik tamoyili, pedagoglarning o'zaro qarama-qarshiliklar va muammolarni hal qilishda hamkorlik qilishiga yordam beradi.

3. Kasbiy rivojlanish va ta'lim pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va doimiy ta'lim olishlari korporativ madaniyatni takomillashtirishning asosiy tamoyillaridan biridir. Pedagoglarning o'z malakalarini oshirish, yangi pedagogik texnologiyalar va metodikalar bilan tanishishlari, ularning ishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. Bu tamoyil pedagoglarni ilmiy izlanishlarga undaydi va ta'lim sifatining oshishiga olib keladi.

4. Motivatsiya va rag'batlantirish pedagoglarning motivatsiyasi va rag'batlantirilishi korporativ madaniyatni takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ularning ishdagi muvaffaqiyatlari va yutuqlari tan olinishi kerak. Shuningdek, pedagoglarga muvaffaqiyatlari uchun rag'batlantirish tizimini yaratish, jamoa ichidagi hamkorlikni kuchaytiradi va tashkilotning umumiy maqsadlariga erishishda motivatsiyani oshiradi.

5. Ijtimoiy mas'uliyat va etika pedagoglarning o'z ishlariga bo'lgan mas'uliyatini oshirish, tashkilotda etika va professional me'yorlarga amal qilish, korporativ madaniyatni takomillashtirish tamoyillaridan biridir. Pedagoglar o'z ishida yuqori etika va professionallikka ega bo'lishi, jamoada hurmat va ishonchni mustahkamlaydi. Bu tamoyil bolalar ta'limi va tarbiyasida ham yuqori standartlarga erishishga yordam beradi.

Pedagogik shart-sharoitlar.

1. Kasbiy malaka va bilimlarning oshirilishi

Nodavlatmaktabgachata'limtashkilotlarida pedagoglarning korporativ madaniyatini takomillashtirish uchun muhim pedagogik shart-sharoitlardan biri, pedagoglarning kasbiy malakalarini doimiy ravishda oshirib borishdir. Buning uchun maxsus treninglar, seminarlar, malaka oshirish kurslari va tajriba almashish sessiyalari tashkil etilishi kerak. Pedagoglar o'rtasidagi bilim almashish, o'zaro tajriba o'rganish, yangi pedagogik metodlar va texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari yaratishi muhimdir.

2. Rag'batlantirish tizimi pedagoglarning motivatsiyasini oshirish uchun samarali rag'batlantirish tizimi ishlab chiqilishi zarur. Bu tizim pedagoglarni o'z faoliyatiga yuqori mas'uliyat bilan yondashishga undaydi. Shuningdek, rag'batlantirish tizimi o'z ichiga nafaqat moddiy rag'batlar, balki moral rag'batlar, tan olish va e'tirof etishni ham olishi kerak. Yaxshi ish faoliyati uchun pedagoglar mukofotlar bilan rag'batlantiriladi, bu esa jamoaning umumiy motivatsiyasini oshiradi.

3. Ochiq kommunikatsiya va fikr almashish tashkilot ichidagi samarali kommunikatsiya pedagoglarning korporativ madaniyatini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitdir. Boshqaruv tizimi ochiq va shaffof bo'lishi, pedagoglar o'rtasida fikr almashish, izlanish va muammolarni hal qilishda jamoaviy yondashuvni rag'batlantirishi kerak. Shuningdek, tashkilotda pedagoglarga o'z fikrlarini erkin ifodalash va boshqaruvga ta'sir ko'rsatish imkoniyati yaratish muhim ahamiyatga ega.

4. Yuqori ijtimoiy muhit pedagoglarning faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit ham pedagogik shart-sharoitlarning bir qismi sifatida muhimdir. Tashkilot ichida ijtimoiy ruhning yuqori bo'lishi, pedagoglarning o'zaro hurmat va ishonchni mustahkamlashi, jamoaviy ishda samaradorlikni oshiradi. Boshqaruvchilar pedagoglarning shaxsiy va kasbiy ehtiyojlarini inobatga olgan holda samarali ijtimoiy muhit yaratishga qaratilgan chora-tadbirlar ko'rishlari kerak.

Xulosa

Nodavlatmaktabgachata'limtashkilotlarida pedagoglarning korporativ madaniyatini takomillashtirish boshqaruv funksiyasi sifatida juda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon nafaqat pedagogik jamoaning birligi va samaradorligini oshirishga, balki bolalar ta'limining sifatini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Rejalashtirish, motivatsiya, ta'lim va rivojlanish, samarali kommunikatsiya, etika qadriyatlarini va baholash kabi boshqaruv funktsiyalari orqali korporativ madaniyatni rivojlantirish mumkin. Bu orqali ta'lim tashkilotlari ijtimoiy muhitni yaxshilaydi,

pedagoglarning ishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi va umumiy ta'lim maqsadlariga erishish yo'lida katta yutuqlarga erishiladi.

Nodavlatmaktabgachata'limtashkilotlarida pedagoglarning korporativ madaniyatini takomillashtirish o'ta muhim vazifa hisoblanadi. Bu jarayon, nafaqat ichki jamoaviy ruhni mustahkamlash, balki pedagogik ishning samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi. Boshqaruvda samarali kommunikatsiya, kasbiy rivojlanish, motivatsiya tizimi, jamoaviy ruhni shakllantirish, innovatsion boshqaruv usullari va etika qadriyatlarini rivojlantirish orqali pedagoglar o'rtasidagi korporativ madaniyatni takomillashtirish mumkin. Natijada, ta'lim tizimining samaradorligi oshadi, bolalar uchun esa sifatli va ilg'or ta'lim muhitini yaratish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

Nodavlatmaktabgachata'limtashkilotlarida pedagoglarning korporativ madaniyatini takomillashtirish tamoyillari va pedagogik shart-sharoitlari o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Ochiq kommunikatsiya, kasbiy rivojlanish, rag'batlantirish tizimi, ijtimoiy hamkorlik va jamoaviy ishni rivojlantirish tamoyillari, pedagogik shart-sharoitlarning doimiy ravishda yaxshilanishi korporativ madaniyatning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, pedagoglarning ishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi, jamoaviy ishning samaradorligini ta'minlaydi va bolalar ta'limining sifatini yaxshilashga yordam beradi. Shunday qilib, korporativ madaniyatni takomillashtirish nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sharifxo'jayev M., Abdullayev Yo. Menejment. Darslik. T.: O'qituvchi, 2001
2. Troyan A.N. Maktabgacha ta'limni boshqarish: darslik. - M.: Sfera TC, 2005.-B.160
3. Djurayev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lim menejmenti. – Toshkent., "Vorish-Nashriyot", 2006.
4. Qodirova F.R., Sh.Q.Toshpo'latova Sh.Q., N.M.Kayumova, A'zamova M,N Maktabgacha pedagogika T-"Ma'naviyat" 2018y.
5. Raxmatullayeva D.R., Ta'lim menejmenti va marketing O'quv qo'llanma. -T.: 2020. -B.99
6. Botirova Zuxraxon Abduraximovna Maktabgacha ta'lim tashkiloti tashkiliy boshqaruv faoliyati xususida, JOURNAL OF INNOVATIONS IN SOCIAL SCIENCES, 2022

BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIDA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA TABIIYATGA ONGLI MUNOSABATDA BO'LIHNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK SHART-SHAROITLARI

SAYFETDINOVA DILDORA IKRAMITDINOVNA

“University of economics and pedagogy” NOTM

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası assistenti

Annotatsiya. Mazkur maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga ongli munosabatni shakllantirish masalasini ilmiy va metodik jihatdan o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning dolzarbligi ekologik muammolarning kuchayishi va yosh avlodni ekologik madaniyatli qilib tarbiyalash zaruratidan kelib chiqadi. Maqolada boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish orqali o'quvchilarning ekologik ongini rivojlantirishga qaratilgan metodik shart-sharoitlar tahlil qilingan. Adabiyotlar tahlilida tabiatni o'rganishning psixologik-pedagogik asoslari, ekologik tarbiya nazariyalari va boshlang'ich ta'limda integratsiyalashgan yondashuvlarning ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot davomida nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, eksperiment, anketa va suhbat kabi metodlardan foydalanilgan. Eksperimental tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'yin texnologiyalari, ko'rgazmali qurollar va ekologik loyihalardan foydalanish o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishda samarali bo'lgan. Shu bilan birga, darslarda amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatini oshirishga yordam bergan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ekologik tarbiya, tabiatga ongli munosabat, tabiiy fanlar, pedagogik metodlar, o'yin texnologiyalari, ekologik madaniyat, psixologik-pedagogik yondashuv, amaliy mashg'ulotlar, ekologik loyihalar.

Аннотация. Данная статья посвящена научно-методическому изучению вопроса формирования у учащихся начальных классов осознанного отношения к природе. Актуальность исследования обусловлена обострением экологических проблем и необходимостью воспитания подрастающего поколения в экологической культуре. В статье проанализированы методические предпосылки, направленные на развитие экологического сознания учащихся через преподавание естествознания в начальных классах. Анализ литературы показывает значение психолого-педагогических основ изучения природы, теорий экологического воспитания и комплексных подходов в начальном образовании. В ходе исследования использовались такие методы, как теоретический анализ, педагогическое наблюдение, эксперимент, анкетирование и интервью. Результаты экспериментального исследования показывают, что использование игровых технологий, наглядных пособий и экологических проектов оказалось эффективным в формировании экологической культуры у учащихся. В то же время практические занятия на уроках помогли повысить экологическую ответственность учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, экологическое воспитание, осознанное отношение к природе, естественные науки, педагогические методы, игровые технологии, экологическая культура, психолого-педагогический подход, практические занятия, экологические проекты

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning tabiatga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, boshlang'ich ta'lim bosqichida tabiat shunoslik fanlarini o'qitish orqali bolalarning ekologik

madaniyatini rivojlantirish, atrof-muhitni asrab-avaylash va tabiatning qadr-qimmatini anglash qobiliyatlarini shakllantirish ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yosh xususiyatiga ko'ra tabiatni o'rganish va unga bo'lgan shaxsiy munosabatni rivojlantirish

uchun eng mos davr hisoblanadi. Shuning uchun bu jarayonda nafaqat ilmiy bilimlar, balki metodik yondashuvlar ham muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi ekologik muammolar va insonning tabiatga nisbatan befarqligi sharoitida yosh avlodni ongli ravishda tabiatni sevishga va asrashga yo'naltirish zarurati ortib bormoqda.

Mazkur tadqiqot boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishning metodik asoslarini chuqur o'rganishga va tabiatga ongli munosabatni shakllantirish jarayonida ta'lim beruvchilarga zarur bo'lgan shart-sharoitlarni aniqlashga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

“Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitish va o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish masalasiga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar mavjud. xususan, quyida tabiatni o'rganishning psixologik-pedagogik asoslari, ekologik tarbiya nazariyalari, boshlang'ich sinf ta'limida fanlarni integratsiyalash o'quvchilarning tabiatga bo'lgan shaxsiy munosabatini”[2] shakllantirish yo'nalishlarda amalga oshirilgan ilmiy ishlar tahliliga e'tibor qaratib o'tamiz.

O'quvchilarning tabiatga bo'lgan shaxsiy munosabatini shakllantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarda Sh. A. Sodiqova va boshqa mahalliy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda milliy ta'lim tizimida ekologik tarbiyaning milliy xususiyatlari yoritilgan. Xususan, “O'zbekistonning tabiiy boyliklari va ekologik muammolari o'quvchilar ongiga qanday ta'sir qilishini o'rganish masalalari ko'rib chiqilgan. Tabiatni o'rganishning psixologik-pedagogik asoslariga bag'ishlangan N. G. Dubinin va L. S. Vygotskiyning psixologik tadqiqotlarida bolalarda bilish faoliyatining rivojlanishi va tabiatni anglash jarayoni o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlar bolalarning yosh xususiyatlariga mos metodik yondashuvlar ishlab chiqishda

asos bo'lib xizmat qiladi”[3]. “Ekologik tarbiya nazariyalari bo'yicha tadqiqotlar olib brogan olimlar A.A.Verbitskiy va D.A.Subetto kabi olimlar ekologik ta'lim va tarbiya sohasida yosh avlodni tabiatga ongli munosabatda bo'lishga o'rgatishning pedagogik texnologiyalarini taklif etganlar. Ularda ekologik muammolarni yosh avlodga yetkazish usullari batafsil tahlil qilingan”[1].

“Boshlang'ich sinf ta'limida fanlarni integratsiyalashga yo'naltirilgan A.V.Usov va Z.G.Niyozovanning tadqiqotlari boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik tafakkurni rivojlantirishda integrativ yondashuvlarning samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida tadqiqot mavzusining dolzarbligi va o'rganilgan masalalar doirasidagi mavjud bo'shliqlar aniqlanib, ularni to'ldirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot yo'nalishlari belgilandi”[4].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotimizdada quyidagi metodologik yondashuvlar va tadqiqot usullari qo'llanildi: nazariy tahlil; pedagogik kuzatish; eksperiment; anketa va suhbat; ma'lumotlarni statistik tahlil qilish.

Nazariy tahlil orqali tabiatga ongli munosabatni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari o'rganildi. Tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik ta'limning ahamiyati va bu jarayonni tashkil etish usullari tahlil qilindi. Pedagogik kuzatish asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tabiatga bo'lgan munosabatini aniqlash maqsadida ularning darslarda va amaliy mashg'ulotlardagi xatti-harakatlari kuzatildi. Eksperiment usuli asosida tabiatshunoslik darslarida innovatsion metodlardan foydalanish orqali o'quvchilarning ekologik madaniyatini rivojlantirish bo'yicha eksperimental tadqiqotlar o'tkazildi. Eksperimentda tabiiy fanlarni o'qitishda o'yin, ko'rgazmali qurollar, ekologik loyihalar va amaliy mashg'ulotlardan foydalanish samaradorligi

baholandi. Anketa va suhbat metodi orqali o'quvchilarning tabiatga bo'lgan qiziqishi va munosabatlarini aniqlash uchun ular bilan suhbatlar o'tkazilib, anketalar to'ldirildi. Shu orqali ularning ekologik madaniyat darajasi baholandi. Ma'lumotlarni statistik tahlil qilish orqali olingan ma'lumotlar matematik va statistik usullar yordamida tahlil qilindi, bu esa xulosalarning ishonchliligini ta'minladi. Yuqoridagi metodologik yondashuvlar tadqiqotning maqsadiga erishishda ilmiy asoslangan va aniq natijalar olish imkonini berdi. Ushbu yondashuvlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga ongli munosabatni shakllantirishga qaratilgan metodik shart-sharoitlarni belgilashda muhim o'rin tutadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot davomida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga ongli munosabatni shakllantirish jarayonida foydalanilgan metodik yondashuvlar va ularning samaradorligi o'rganildi. Olingan natijalar quyidagicha.

Eksperimental tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, eksperiment jarayonida tabiatshunoslik darslarida o'yin elementlari, ko'rgazmali materiallar, ekologik loyihalar va amaliy mashg'ulotlardan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshirdi. Xususan, amaliy mashg'ulotlarda tabiatdagi o'zgarishlarni bevosita kuzatish orqali o'quvchilar atrof-muhitni anglash va baholashda faol ishtirok etdilar. Bu esa ularda tabiatga nisbatan hurmat tuyg'usini kuchaytirdi. O'quvchilarning ekologik madaniyat darajasi ni aniqlash uchun o'tkazgan anketa va suhbatlar natijalariga ko'ra, tajriba guruhi o'quvchilari nazariy bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llashda yuqori ko'rsatkichlarni namoyon qildilar. Masalan, ular chiqindilarni ajratish, o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik qilish kabi masalalarga faol e'tibor qaratdilar. Nazorat guruhidagi o'quvchilaresabukabifaoliyatlarda

sustroq qatnashganliklari aniqlandi. "Dars metodlarining samaradorligini oshirish uchun o'yin texnologiyalari va interaktiv yondashuvlar, masalan, ekologik viktorinalar va loyiha ishlari orqali o'quvchilar dars jarayonida faollik ko'rsatdilar. Natijada, tajriba guruhi o'quvchilari tabiatni muhofaza qilish bo'yicha aniq takliflar berishga qodir ekanliklarini ko'rsatdi. Psixologik kuzatuvlar natijalari tajriba guruhi o'quvchilari tabiatga bo'lgan munosabatlarida sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Ular o'simlik va hayvonlarga nisbatan hushyorlik va e'tibor ko'rsatishni o'z odatlariga aylantira boshladilar"[3]. Muhokama davomida aniqlanganki, tabiatshunoslik darslarida innovatsion yondashuvlardan foydalanish nafaqat o'quvchilarning ekologik bilimlarini oshiradi, balki ularning tabiatga bo'lgan hissiy munosabatlarini ham ijobiy o'zgartiradi. Shuningdek, ekologik loyihalar va amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning mas'uliyat hissini rivojlantirishga erishiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa o'rnida aytganki boshlang'ich ta'lim jarayonida ekologik tarbiya va tabiatga ongli munosabatni shakllantirish o'quvchilarning yoshlikdan atrof-muhitga bo'lgan hurmatini rivojlantiradi. Tabiiy fanlarni o'qitishda o'yin texnologiyalari va amaliy mashg'ulotlardan foydalanish ekologik bilimlarni samarali o'zlashtirish imkonini beradi. O'quvchilarning tabiatga bo'lgan munosabatini shakllantirish jarayonida shaxsiy tajriba va mustaqil amaliy faoliyat muhim o'rin tutadi. Tabiatga ongli munosabatni rivojlantirish uchun o'quvchilarga milliy va hududiy ekologik muammolarni tushuntirish o'ta muhim hisoblanadi.

Yuqoridagi jarayon natija va xulosalar kelib chiqib Maktab ma'muriyati, Pedagoglar, Tadqiqotchilar va ota-onalar uchun tavsiyalar ishlab chiqdik.

Pedagoglar uchun: boshlang'ich sinf

o'qituvchilari tabiiy fanlarni o'qitishda ekologik ta'limga oid maxsus trening va kurslarda qatnashishi lozim. Dars jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish amaliyoti kengaytirilishi tavsiya etiladi. Maktab ma'muriyati uchun: maktablarda ekologik tadbirlar va loyihalarni muntazam ravishda tashkil etish, masalan, "Tabiatni asrash haftaligi" kabi maxsus aksiyalarni yo'lga qo'yish zarur. Maktab kutubxonalarida ekologik tarbiyaga oid qo'llanmalar va adabiyotlar bilan ta'minotni kuchaytirish lozim. Tadqiqotchilar uchun: boshlang'ich sinflarda ekologik tarbiya bo'yicha yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va ularni ta'lim jarayonida sinovdan

o'tkazish taklif etiladi. Mahalliy ekologik muammolarni inobatga olgan holda ta'lim dasturlarini boyitish maqsadga muvofiqdir. Ota-onalar uchun: ota-onalar bolalarni tabiatni asrashga o'rgatish bo'yicha uy sharoitida namunali faoliyat ko'rsatishlari kerak. Bu oilaviy ekskursiyalar va tabiatga oid amaliy mashg'ulotlar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Mazkur tadqiqot natijalari amaliyotda foydalanish uchun samarali asos yaratadi. Bundan tashqari, olingan xulosalar va tavsiyalar boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini rivojlantirishga qaratilgan yangi yondashuvlarni ishlab chiqishda qo'l keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'ulom.M.S., Alimova.L. "Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'tishda amaliy ishlarni tashkil etish" scientific progress volume 2 | ISSUE 6 | 2021 ISSN: 2181-1601
2. Kayumova.K.Sh "Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarning o'qitilishi. research focus | Volume 3 | issue 4 | 2024 ISSN: 2181-3833 ResearchBip (7.8) | Google Scholar | SJIF (6.577) | UIF (8.3)
3. Ortiqova. D.B. "Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish omillari" Tashkent medical academy volume 4 | tma conference | 2023 integration of science, Education and Practice in Modern Psychology and Pedagogy: Problems and Solutions
4. Shermuhammadox.B.Sh. "Yangi o'zbekiston milliy rivojlanish tizimida ta'lim-tarbiya" International scientific and practical conference "Actual issues of primary education: problems, solutions and development prospects" April 26, 2024

OMMAVIY ONLAYN OCHIQ KURSLARNING TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMIDA INNOVATSION YONDASHUV TAHLILI

ABDULLAEVA FAYOZA NAIMJONOVNA
Mehnat va ijtimoiy munosabatlar akademiyasi o'qituvchisi

Ushbu maqolada Ommaviy Onlayn Ochiq Kurslar (OOOK) orqali talabalar mustaqil ta'lim olish jarayonining xususiyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim tizimida OOOKlar yangi ta'lim texnologiyalarini qo'llashda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Talabalarni motivatsiya qilish, ularning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishda OOOKlarning o'rni va ahamiyati yoritiladi. Maqolada OOOKlarni samarali qo'llash bo'yicha innovatsion usullar va strategiyalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: ommaviy onlayn ochiq kurslar, mustaqil ta'lim, raqamli ta'lim, innovatsion yondashuv, talabalar rivoji.

В данной статье анализируются особенности организации самостоятельного обучения студентов через массовые открытые онлайн-курсы (MOOK). В современной системе образования MOOK представляют собой важный инструмент внедрения новых образовательных технологий. Рассмотрена роль MOOK в мотивации студентов, расширении их образовательных возможностей и формировании навыков самоуправления. В статье обсуждаются инновационные методы и стратегии эффективного использования MOOK.

Ключевые слова: массовые открытые онлайн-курсы, самостоятельное обучение, цифровое образование, инновационный подход, развитие студентов.

This article analyzes the features of organizing independent learning for students through Massive Open Online Courses (MOOCs). In the modern education system, MOOCs serve as an important tool for implementing innovative educational technologies. The role of MOOCs in motivating students, expanding their educational opportunities, and developing self-management skills is highlighted. The article discusses innovative methods and strategies for the effective use of MOOCs.

Keywords: massive open online courses, independent learning, digital education, innovative approach, student development.

Kirish. Bugungi kunda dunyo bo'ylab ta'lim jarayonining raqamli shakliga o'tishi Ommaviy Onlayn Ochiq Kurslarning ahamiyatini oshirmoqda. Ushbu kurslar talabalarga nafaqat nazariy bilim olish, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini ham beradi. OOOKlarning asosiy afzalliklaridan biri ularning ochiqligi va moslashuvchanligidir. Har bir talaba o'z vaqtida va joyidan qat'i nazar bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladi[1,2].

Maqola OOOKlarning talabalarning mustaqil ta'lim jarayonida tutgan o'rnini o'rganishga bag'ishlangan. Unda ushbu

kurslarning ta'lim jarayonini samarali tashkil etishdagi afzalliklari va kelajakdagi imkoniyatlari muhokama qilinadi.

Asosiy qism

COVID-19 pandemiyasi davrida onlayn o'quv platformalariga talab sezilarli oshdi. Masalan, 2023-yilda Coursera platformasida sun'iy intellekt bo'yicha kurslar 570,500 martadan ko'p ro'yxatdan o'tishlar bilan rekord o'rnatdi, bu esa har bir daqiqada bir kishi ro'yxatdan o'tganligini bildiradi. Shu bilan birga, Udemy kabi platformalar ham keng qamrovli auditoriyaga ega bo'lib, global miqyosda millionlab foydalanuvchilarni jalb

qilmoqda[3,4].

Mashhur yo'nalishlar: Texnologiya sohasidagi kurslar (sun'iy intellekt, blokcheyn, kiberxavfsizlik va ma'lumotlar tahlili) eng talabgir bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, veb-dasturlash, mashinasozlikni o'rganish va statistik tahlil yo'nalishlari juda mashhur.

Hududiy rivojlanish: Osiyo-Tinch okeani mintaqasida, xususan, Hindiston va Xitoyda OOOK bozorining o'sishi kuchaymoqda. Hindistonda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan SWAYAM platformasi va Xitoyda XuetangX platformalari bu mintaqadagi asosiy o'yinchilardir. Ushbu davlatlarda internetdan keng foydalanish va texnologik rivojlanish OOOK'larning ommalashishiga xizmat qilmoqda.

Bozor kattaligi: 2031-yilgacha OOOK bozorining sezilarli o'sishi prognoz qilinmoqda, bunda ta'limni demokratlashtirish va arzon narxlarda global miqyosda bilim olish imkoniyatlari asosiy omillar hisoblanadi.

Ommaviy onlayn ochiq kurslarning xususiyatlari va afzalliklari. Ommaviy Onlayn Ochiq Kurslar (OOOK) zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion vosita sifatida shakllangan bo'lib, ular butun dunyo bo'ylab talabalar uchun ochiq va moslashuvchan ta'lim imkoniyatlarini taqdim etadi. Ushbu kurslarning asosiy xususiyatlari va afzalliklari ularning ommabopligiga va ta'lim jarayonini raqamli formatga muvaffaqiyatli o'tkazishga asoslanadi[5].

Xususiyatlari: OOOKlar raqamli texnologiyalardan foydalanib, ta'lim jarayonini muhim darajada takomillashtiradi:

- Ochiqlik: Har bir talaba istalgan mavzuda kurslarga yozilishi mumkin. OOOKlarning ochiqligi ularni dunyoning istalgan nuqtasidan o'rganish imkonini beradi;

- Moslashuvchanlik: Talabalar o'quv materiallarini o'z vaqtida va istalgan joyda

o'zlashtirishlari mumkin. Bu xususiyat an'anaviy ta'limga qatnashish imkoniyati cheklanganlar uchun juda qulaydir;

- Turli fanlarni qamrab olishi: OOOKlar texnologiya, biznes, san'at, fan va boshqa ko'plab sohalarni o'z ichiga olgan keng kurslar to'plamini taqdim etadi;

- Multimediali taqdimot: Kurslar videodarslar, matn materiallari, testlar va interaktiv topshiriqlardan iborat bo'lib, bu ta'lim jarayonini ko'proq qiziqarli va samarali qiladi.

Afzalliklari: OOOKlarning afzalliklari ularning nafaqat ta'lim tizimida, balki talabalar hayotida ham muhim rol o'ynashini ta'minlaydi:

- Moliyaviy tejamkorlik: Ko'plab OOOKlar bepul yoki minimal to'lov asosida taqdim etiladi, bu esa keng ko'lamdagi talabalar uchun imkoniyatlar yaratadi.

- Keng qamrov: Internet orqali dunyoning istalgan joyidan foydalanish imkoniyati tufayli, OOOKlar chekka hududlardagi talabalar uchun ta'lim olishning yagona vositasi bo'lishi mumkin.

- Shaxsiylashtirish: Har bir talaba o'z qiziqishlari va maqsadlariga mos kurslarni tanlash imkoniga ega bo'ladi, bu esa o'z-o'zini rivojlantirishga yordam beradi.

- Ko'nikmalarni rivojlantirish: Kurslar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirishga qaratilgan. Ko'pgina kurslar yakunida talabalar sertifikatga ega bo'lishadi, bu ularning bilim va ko'nikmalarini tasdiqlaydi.

- Motivatsiya va faollik: Kurslarni yakunlaganlik uchun beriladigan sertifikatlar talabalarni faol bo'lishga undaydi. Bundan tashqari, turli murakkablikdagi topshiriqlar talabalarning mas'uliyatini oshiradi.

Innovatsion imkoniyatlar. OOOKlar raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashib, innovatsion yondashuvlarni ta'lim jarayoniga

joriy etadi. Masalan, sun'iy intellekt yordamida talabalarning ehtiyojlariga moslashtirilgana'talim dasturlari yaratilmoqda. Geymifikatsiya (o'yin elementlarini kiritish) orqali o'quv jarayoni qiziqarli va interaktiv bo'ladi[6].

Mustaqil ta'lim va OOOKlar: integratsiya imkoniyatlari. Bugungi kunda ta'lim tizimida talabalarni mustaqil ta'lim olishga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mustaqil ta'lim – bu nafaqat bilim olish jarayoni, balki talabalarning o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini aniqlash, rivojlantirish hamdir. Ommaviy Onlayn Ochiq Kurslar (OOOK) esa ushbu jarayonni yangi bosqichga olib chiqib, ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni joriy etmoqda. Ushbu kurslar talabalarning mustaqil o'rganish jarayonini samarali tashkil etishda noyob imkoniyatlarni taqdim etadi.

Mustaqil ta'lim va OOOKlarning umumiy jihatlari. Mustaqil ta'lim o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, quyidagi jihatlar bilan OOOKlarga uyg'unlashadi:

- Shaxsiy javobgarlik: Talabalar o'quv materiallarini o'zlari boshqarib, o'quv jarayonini mustaqil rejalashtiradi.

- Moslashuvchanlik: Har bir talaba o'z vaqtiga va ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim oladi.

- Resurslardan foydalanish: Mustaqil ta'limda talaba keng ko'lamli materiallardan foydalanadi, OOOKlar esa bu borada sifatli resurslar bilan ta'minlaydi.

OOOKlarning mustaqil ta'limga qo'shgan hissasi

Talabalarning faolligini oshirish: OOOKlar talabalarni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Kurslarning strukturasi va topshiriqlari talabalardan ijodkorlik va tahliliy fikrlashni talab qiladi.

Shaxsiylashtirilgan ta'lim: OOOK platformalari talabaning ehtiyojlariga mos

kurslarni taklif qiladi. Masalan, sun'iy intellekt asosida yaratilgan tizimlar talabalar bilim darajasini baholab, ularga individual ta'lim yo'nalishlarini tavsiya qiladi.

Masofaviy ta'lim: Internet orqali mavjud bo'lgan OOOKlar talabalarni geografik joylashuvidan qat'i nazar sifatli ta'lim bilan ta'minlaydi. Bu ayniqsa chekka hududlarda yashovchi talabalar uchun muhimdir.

O'z-o'zini baholash: Ko'pgina kurslar o'z-o'zini baholash imkoniyatini taqdim etadi. Talabalar o'z bilimlarini testlar yoki amaliy topshiriqlar orqali tekshirishlari mumkin.

Integratsiya imkoniyatlari. OOOKlarni mustaqil ta'limga integratsiya qilish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

Ta'limni boyitish: An'anaviy ta'lim jarayoniga OOOKlarni qo'shish orqali talabalar o'quv dasturlarini kengaytirishi mumkin. Masalan, universitetlar o'z dasturlariga OOOK kurslarini qo'shib, talabalar bilimni boyitadi.

Gibrid o'quv modeli: Mustaqil ta'lim va OOOKlarni birlashtirish orqali gibrid ta'lim modeli yaratiladi. Bu modelda talabalar sinfda olingan nazariy bilimlarni onlayn kurslar orqali amalda mustahkamlaydi.

Innovatsion ko'nikmalarni rivojlantirish: Talabalar OOOKlar orqali zamonaviy texnologiyalar, dasturlash tillari yoki menejment bo'yicha amaliy ko'nikmalarni egallashi mumkin.

Tarmoqda hamkorlik qilish: OOOK platformalaridagi forumlar va guruh faoliyatlari talabalarni o'zaro fikr almashishga undaydi. Bu nafaqat bilim olish jarayonini boyitadi, balki ularning jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

OOOKlar va mustaqil ta'limning kelajakdagi istiqbollari

- Raqamli ta'lim tizimlari: Ta'lim tizimida OOOKlardan foydalanish yanada

kengayadi, bu esa talabalarga sifatli va shaxsiylashtirilgan ta'limni taqdim etadi.

- Moslashuvchan dasturlar: Talabalar o'zlariga mos dasturlarni mustaqil ravishda yaratib, turli xil yo'nalishlarda bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

- Sun'iy intellekt imkoniyatlari: Talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim rejalarini yaratishda sun'iy intellekt asosidagi yechimlar keng qo'llaniladi.

Innovatsion yondashuvlar orqali o'quv jarayonining samaradorligini oshirish. Ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlardan foydalanish samaradorlikni oshirish va ta'limni yanada interaktiv va moslashuvchan qilish uchun muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, Ommaviy Onlayn Ochiq Kurslar (OOOK) kabi zamonaviy platformalar orqali ta'lim jarayonini takomillashtirishda innovatsion texnologiyalar va strategiyalar muhim rol o'ynaydi. Quyida innovatsion yondashuvlarning ta'lim samaradorligini oshirishga qanday hissa qo'shishi batafsil yoritilgan.

Innovatsion yondashuvlarning ta'limdagi roli. Innovatsion yondashuvlar zamonaviy texnologiyalar, raqamli vositalar va pedagogik strategiyalardan foydalanib, quyidagi natijalarga erishishni ta'minlaydi:

- Moslashuvchanlik: Har bir talabaning ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim jarayoni.

- Shaxsiylashtirilgan yondashuv: Talabaga individual e'tibor berish orqali uning o'quv jarayonini samarali boshqarish.

- Raqamli vositalardan foydalanish: Ta'lim mazmunini multimedia vositalari bilan boyitish va uni interaktiv qilish.

Sun'iy intellekt yordamida shaxsiylashtirilgan ta'lim. Sun'iy intellekt (SI) asosida yaratilgan tizimlar talabalar ehtiyojlarini aniqlab, ularning o'quv rejalarini avtomatik tarzda moslashtiradi. Bu yondashuv orqali:

- Har bir talabaga bilim darajasi va qiziqishlariga mos materiallar taqdim etiladi.

- Talabalar o'zlarining zaif tomonlarini aniqlab, ularni kuchaytirish uchun maqsadli topshiriqlar ustida ishlashi mumkin.

Geymifikatsiya (o'yin elementlarini joriy etish). Ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish talabalarni qiziqitirish va o'quv jarayoniga motivatsiyasini oshirish uchun samarali usuldir.

- Reytinglar, ballar va mukofotlar talabalarning o'zaro raqobatini kuchaytiradi.

- O'yinlar talabalarning mantiqiy fikrlashi va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR). VR va AR texnologiyalari talabalarni virtual muhitda o'quv materiallarini amalda qo'llashga imkon beradi. Masalan:

- VR orqali talabalar muhandislik yoki biologiya kabi amaliy ko'nikmalarni mustahkamlaydi.

- AR yordamida murakkab tushunchalarni vizualizatsiya qilish osonlashadi.

Interaktiv platformalar va kollaborativ ta'lim. O'quv jarayonida talabalarni faollashtirish va ular o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish uchun interaktiv platformalar (masalan, Padlet, Miro) keng qo'llaniladi. Bu usul:

- Talabalarni o'zaro fikr almashishga jalb qiladi.

- Jamoaviy loyihalar orqali ularning muloqot va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Masofaviy va gibrid ta'lim modellari. Masofaviy ta'lim OOOKlar bilan birlashtirilganda:

- Talabalar o'quv materiallariga istalgan vaqtda kirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

- An'anaviy va onlayn darslar kombinatsiyasi gibrid ta'lim modeli orqali

samaradorlikni oshiradi.

Ta'lim samaradorligini oshirishning asosiy foydalari. Innovatsion yondashuvlar quyidagi natijalarni ta'minlaydi:

- Bilimlarni mustahkamlash: O'quv jarayonining interaktivligi talabalar tomonidan materialning yaxshiroq o'zlashtirilishini ta'minlaydi.

- Ijodkorlikni rivojlantirish: Innovatsion texnologiyalar talabalarni yangi g'oyalar yaratishga va ijodkorlikni rivojlantirishga undaydi.

- Vaqt va resurslarning tejab qolishi: Onlayn vositalar orqali ta'lim jarayoni qulaylashadi va samarador bo'ladi.

- Global tarmoqda ishtirok etish: OOOKlar orqali talabalar xalqaro darajadagi bilim va tajribaga ega bo'lishlari mumkin.

Kelajakda innovatsion yondashuvlar istiqbollari

- Raqamli ekotizimni kengaytirish: Ta'lim tizimi innovatsion vositalarni joriy etishni davom ettiradi.

- Ma'lumotlarga asoslangan ta'lim: Analitik vositalar yordamida talabalar rivojlanishini real vaqt rejimida kuzatish va optimallashtirish.

- Innovatsion hamkorlik: Turli universitetlar va tashkilotlar o'rtasida yangi ta'lim modellarini yaratish bo'yicha hamkorlikni kuchaytirish.

Ommaviy Onlayn Ochiq Kurslar (OOOK) so'nggi yillarda ta'lim tizimida muhim o'rin egalladi. Ular nafaqat ta'lim jarayonini modernizatsiya qilmoqda, balki kelajakdagi ta'limning yangi modelini shakllantirishga ham xizmat qilmoqda. Quyida OOOKlarning ta'lim tizimidagi istiqbollari va ularning kelajakdagi ta'siri haqida batafsil ma'lumot keltiriladi.

Globalizatsiya va raqamli integratsiya. OOOKlar global ta'lim muhitini yaratmoqda. Talabalar geografik joylashuvdan qat'i

nazar, dunyoning eng nufuzli universitetlari tomonidan taklif qilinayotgan kurslarga kirish imkoniga ega. Bu:

- Xalqaro darajadagi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni osonlashtiradi.

- Turli millatlar va madaniyatlar o'rtasida o'zaro ta'limiy hamkorlikni kuchaytiradi.

Sun'iy intellekt (SI) va avtomatlashtirish. Kelajakda OOOK platformalarida sun'iy intellekt asosidagi tizimlar keng qo'llaniladi:

- Talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlari yaratiladi.

- Testlarni avtomatik baholash, topshiriqlarni tahlil qilish va individual tavsiyalar berish jarayonlari takomillashadi.

Gibrid ta'lim modellari. OOOKlar an'anaviy va masofaviy ta'limni birlashtirish orqali gibrid ta'lim modellarining rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Bu usulda talabalar sinfda olingan bilimlarni onlayn platformalar orqali mustahkamlaydi.

Tarmoqqa asoslangan ta'lim. OOOK platformalari kelajakda ta'lim muassasalari o'rtasida birlashuvni kuchaytiradi:

- Kurslar orasidagi uzviylik oshadi, bu esa talabalar uchun bir xil tizimda turli universitetlardan ta'lim olish imkonini beradi.

- Kreditlarni akkreditatsiya qilish va turli muassasalar o'rtasida tan olish amaliyoti kengayadi.

Ta'limning demokratizatsiyasi. OOOKlar ta'lim olish imkoniyatlarini har bir inson uchun ochadi:

- Moliyaviy qiyinchiliklarga qaramasdan, barcha uchun arzon yoki bepul ta'lim.

- Imkoniyati cheklangan talabalar uchun moslashuvchan o'quv muhitini yaratish.

Moslashuvchanlik va shaxsiylashtirish. Kelajakda OOOKlar har bir talaba uchun shaxsiy ta'lim yo'nalishlarini taklif qiladi:

- Kurslarni talabaning kasbiy yoki

shaxsiy maqsadlariga moslashtirish.

- O'quv jadvalini talabalar ehtiyojlariga qarab tashkil qilish.

Amaliy va innovatsion ko'nikmalarni rivojlantirish. Texnologiyalarning rivojlanishi bilan OOOKlar orqali:

- Sun'iy intellekt, robototexnika, dasturlash kabi zamonaviy ko'nikmalarni rivojlantirishga imkoniyat yaratiladi.

- Amaliy topshiriqlar va loyiha asosidagi ta'lim usullarini qo'llash kengayadi.

OOOKlarning kelajakdagi qo'llanilishi. Korporativ o'quv dasturlari. OOOKlar nafaqat talabalar, balki ishchilar malakasini oshirish uchun ham keng qo'llaniladi. Kelajakda kompaniyalar xodimlari uchun maxsus ishlab chiqilgan onlayn kurslar taqdim etiladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim imkoniyatlari. OOOKlar rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi:

- Chekka hududlardagi talabalar uchun sifatli ta'limni ta'minlash.

- Zamonaviy ko'nikmalarni keng ommaga tarqatish.

Kelajakda OOOK platformalarida beriladigan sertifikat va diplomlar yanada ko'proq tan olinadi. Bu talabalarni ishga joylashish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kelajakda duch kelinishi mumkin bo'lgan muammolar

Texnologik infratuzilma masalasi. Chekka hududlarda internet tezligi va texnologik vositalarning yetishmovchiligi OOOKlardan samarali foydalanishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Raqamli tafovut. Ba'zi talabalar raqamli ko'nikmalarning yetishmasligi tufayli OOOKlardan to'liq foydalana olmaydi.

Shaxsiylashtirilgan nazorat. O'quv jarayonining masofaviyligi talabalarning faoliyati va bilim darajasini nazorat qilishni qiyinlashtirishi mumkin.

Ommaviy Onlayn Ochiq Kurslar (OOOK) ta'lim tizimining muhim qismi sifatida global miqyosda tez rivojlanmoqda. Ular nafaqat talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda, balki butun ta'lim tizimini demokratlashtirishga xizmat qilmoqda. Quyidagi asosiy jihatlar ushbu platformalarning samaradorligini va istiqbolini belgilaydi:

1. Global ta'lim imkoniyatlari: OOOK'lar orqali geografik va iqtisodiy cheklovlersiz sifatli bilim olish mumkin bo'lib, bu ta'limni demokratlashtirishga katta hissa qo'shmoqda. Bu ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim imkoniyatlarini kengaytiradi.

2. Mashhur texnologiya kurslari: Sun'iy intellekt, blokcheyn va ma'lumotlar tahlili kabi zamonaviy yo'nalishlarda o'quv dasturlari juda talabgirdir. Ushbu kurslar bozor talablariga mos bilimlarni taqdim etib, talabalarni kelajak kasblariga tayyorlaydi.

3. Raqamli integratsiya: COVID-19 pandemiyasi davrida OOOK'larning mashhurligi oshdi. Coursera va Udemy kabi platformalarda millionlab odamlar bilim olish imkoniyatidan foydalandi. Kelajakda sun'iy intellekt va moslashtirilgan ta'lim jarayonlari ushbu platformalarning samaradorligini yanada oshirishi kutilmoqda.

4. Hududiy rivojlanish: Osiyo mintaqasi, xususan, Hindiston va Xitoy, OOOK'larning rivojlanishida yetakchi o'rin tutmoqda. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan platformalar mintaqadagi ta'limning raqamli transformatsiyasini tezlashtirmoqda.

5. Istiqboldagi muammolar: Infratuzilma yetishmovchiligi va raqamli tafovut global darajada hal etilishi kerak bo'lgan asosiy masalalar bo'lib qolmoqda. Biroq, texnologik rivojlanish va hukumatlarning qo'llab-quvvatlashi ushbu muammolarni kamaytirishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Xulosa

OOOKlarta ta'limning yangi paradigmasini yaratmoqda. Ular talabalar, ishchilar va akademiklar uchun shaxsiylashtirilgan, moslashuvchan va arzon ta'lim imkoniyatlarini taqdim etadi. Kelajakda ularning innovatsion yondashuvlari va texnologik yangiliklari

tufayli ta'limning sifatini oshirish va ko'proq insonlarga yetkazish imkoniyatlari kengayishi kutilmoqda. Bu esa global ta'lim tizimini yanada adolatli va inklyuziv qiladigan muhim qadamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Siemens, G. (2013). "Massive Open Online Courses: Innovation in Education."
2. Daniel, J. (2012). "Making Sense of MOOCs: Musings in a Maze of Myth, Paradox and Possibility."
3. Coursera rasmiy sayti: www.coursera.org
4. edX platformasi: www.edx.org
5. Khan Academy: www.khanacademy.org
6. Jansen, D., & Schuwer, R. (2015). "Adopting MOOCs in Traditional Education: What are the Benefits?"

FIZIKADAN NAMOYISH TAJRIBALARINI KO'RSATISH JARAYONIDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O'QUVCHILARNING INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

RAXMANOV VALIJON TURDALIYEVICH

Guliston davlat universiteti Axborot texnologiyalari va fizika-matematika
fakulteti "Fizika" kafedrası pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
(PhD)

Annotatsiya. Muallif ushbu maqolada Fizikadan namoyish tajribalarini ko'rsatish jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish mavzusini o'tishda interaktiv metoddan foydalanish oid bilim, ko'nikma va tushunchalarini hosil qilish orqali ularni fizika faniga va shu orqali mavzuni tushunishi, o'zlashtirishga yordam bertish, ijodkorlik qobiliyati yuzaga chiqarish.

Kalit so'zlar: interaktiv metod, nafaol metod, faol metod, proporsional, PISA, PIRLS, TIMSS, innovatsion-metodik, kreativ fikrlash, namoyish tajriba, innovatsion yondashuv, interfaol, tamoyil, rivojlantiruvchi, tarbiyalovchi, kreativ faoliyatga yo'llovchi, kommunikativ, mantiqiy fikrlash, aqliy faoliyat.

Аннотация. В данной статье автор развивает знания, умения и понятия, связанные с использованием интерактивных методов в процессе «развития интеллектуальных способностей учащихся на основе современных образовательных технологий в процессе демонстрации экспериментов» от физики до науки физики и тем самым понимая предмет. помочь в освоении, раскрыть творческие способности.

Ключевые слова: интерактивный метод, неактивный метод, активный метод, пропорциональный, PISA, PIRLS, TIMSS, инновационно-методический, креативное мышление, демонстрация опыта, инновационный подход, интерактивный, принцип, развивающий, воспитывающий, направляющий к творческой деятельности, коммуникативный, логическое мышление, умственная деятельность.

Annotation. In this article, the author develops knowledge, skills and concepts related to the use of interactive methods in the process of "developing students' intellectual abilities based on modern educational technologies in the process of demonstrating experiments" from physics to the science of physics and thereby understanding the subject. to help in mastering, to reveal creative abilities.

Keywords: interactive method, inactive method, active method, proportional, PISA, PIRLS, TIMSS, innovative and methodical, creative thinking, demonstration of experience, innovative approach, interactive, principle, developing, educating, guiding to creative activity, communicative, logical thinking, mental activity.

Kirish. Jahon mamlakatlari maktablarida, jumladan, Angliya, Germaniya, Rossiya, Janubiy Koreya, Xitoy Demokratik Respublikasi kabi xorijiy mamlakatlarda o'quvchilarni intellektual jihatdan rivojlantirish, fizik hodisa va jarayonlar haqidagi tasavvurlarini kengaytirishda namoyish tajribalar muhim vosita sifatida

qaralmoqda. Shu bilan birga bir qator xorijiy mamlakatlarda tabiiy fanlarni o'qitishda PISA, PIRLS, TIMSS kabi baholash dasturlarini ishlab chiqishda namoyish tajribalar muhim ahamiyat kasb etmoqda. YUNESKOning tabiiy fanlar sektori (UNESCO'S Natural Sciences Sector)ning strategik rejalarida o'quvchilarning ijodkorlik

va olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish qobiliyatlarini shakllantirishda namoyish tajribalardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu esa, umumta'lim maktablarida fizikaning barcha bo'limlariga oid namoyish tajribalarni tanlash tamoyillari va ularni ko'rsatish metodikasini takomillashtirish jarayonida o'quvchilarni kreativ fikrlashga o'rgatish, ularning intellektual va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishni taqozo etadi.

Dunyo miqyosida fizika o'qitish sifati va samaradorligini oshirishda, o'quvchilarning tadqiqotchilik, kreativlik, muhandislik, ixtirochilik qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ularning fizik jarayonlar, tabiiy hodisa va jarayonlar haqidagi tasavvurlarini kengaytirishda namoyish tajribalarni tanlash tamoyillari va ko'rsatish metodikasini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Umumta'lim maktablarida fizikaning "Elektromagnit tebranishlar va to'lqinlar" bo'limiga oid namoyish tajribalarni tanlash tamoyillari va ko'rsatish metodikasini takomillashtirishda innovatsion-metodik yondashuvdan keng qamrovda foydalanish, namoyish tajribalarni ta'lim jarayoniga tatbiq qilish, o'quvchi intellektual tafakkurini rivojlantirishning modernizatsiyalashgan metodik ta'minotini yaratish orqali namoyish tajribalarni tanlash tamoyillarini takomillashtirish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2022-yil 21-dekabrda "Oliy majlis va O'zbekiston xalqiga murojaatnomasi"da 2023-yilni "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb e'lon qildi. Murojaatnomada... "Najot-ta'limda, najot-tarbiyada, najot-bilimda. Chunki barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi", bu borada o'quvchilarda erkin va kreativ fikrlashni, jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Bu ishlarni tizimli yo'lga qo'yish yangi

darsliklarni ishlab chiqish, ilg'or ta'lim standartlari va metodikalarini joriy etish uchun alohida ilmiy institut va laboratoriya tashkil qilinishi, yoshlarning zamonaviy kasb-hunarni egallashlari uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratish kerakligi" ni ta'kidlab o'tildi.

Shundan kelib chiqib, bugungi kunda fizika bo'yicha zamonaviy darsliklarning yangi avlodlarini yaratishga, o'quv adabiyotlarining mazmuni fan-texnika taraqqiyotining bugungi darajasini yetarli qamrab olishiga, masalalar to'plami, praktikum, laboratoriya ishlarini bajarish, namoyish tajribalarni ko'rsatish bo'yicha o'quv-metodik qo'llanmalar, multimedia dasturlarini yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, umumta'lim maktablarida fizikaning "Elektromagnit tebranishlar va to'lqinlar" bo'limiga oid namoyish tajribalarni tanlash tamoyillari va ko'rsatish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar, multimedia ta'limi imkoniyatlari kengaymoqda. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida "O'rta ta'lim tizimini zamon talablariga moslashtirish, umumta'lim maktablarida darsliklarni yangilash dasturini amalga oshirish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu vazifalar ijrosi umumta'lim maktablarida fizikaning "Elektromagnit tebranishlar va to'lqinlar" bo'limiga oid namoyish tajribalarni tanlash tamoyillari va ko'rsatish metodikasini ishlab chiqishda o'quvchi kreativ faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy ta'lim texnologiyalarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirishni nazarda tutadi.

Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning o'quv fanlari bo'yicha muayyan bilimlarni egallashlari bilan, ularning bilim olishga bo'lgan ehtiyoji, mustaqil va kreativ fikrlashini, ixtirochilik qobiliyatlari, amaliy

malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlarini, atrof-muhitga ongli munosabatni tarkib toptirish lozimligi qayd etilgan. Shuningdek, o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va ta'lim-tarbiyaviy ishlarning samarali shakllari hamda usullarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga joriy etish ko'rsatilgan.

Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirish uzluksiz ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilar zimmasiga yuklatiladi. Shu bois uzluksiz ta'lim tizimi uchun fizikadan hozirgi zamon talablariga javob beradigan, ijodkor va ijtimoiy faol, raqobatbardosh yetuk mutaxassislarni tayyorlashda umumta'lim maktablarida tayanch sifatida berilgan bilimlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada "Fizikadan o'quv eksperimenti", "Laboratoriya eksperimentini ishlab chiqish", "Fizikadan namoyish tajribalarini ishlab chiqish metodi va texnikasi", "O'qitishning faol va jadal metodlari" kabi to'garaklarni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Bu to'garaklarda fizika ta'limi jarayonida yuqori samarali texnologiyaga asoslanish, har bir darsda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish; o'quvchilarda intellektual tafakkurini, mustaqil va ijodiy fikrlashni rivojlantirish; vatanparvarlik va milliy g'ururni shakllantirish; mustaqillik tamoyillari va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish, shuningdek, o'quvchilarning kelajakdagi faoliyatida zarur bo'ladigan pedagogik va axborot texnologiyalaridan o'quv jarayonida foydalanish ko'nikma hamda malakalarini shakllantirish masalalariga e'tibor qaratiladi.

O'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirish deganda o'quvchilarda yuqori darajadagi bilim, malaka, ko'nikma va kompetensiyalarni o'zlashtirishga bo'lgan ongli ehtiyoj, natijaning yuqoriligi hamda

fikrlash qobiliyatining kengligi bilan aniqlanadi.

Mazkur faollik har doim ham vujudga kelavermaydi, faqat o'qituvchining maqsadga muvofiq pedagogik ta'sir ko'rsatishi va qulay psixologik – pedagogik muhitni tashkil etish mahorati tufayligina vujudga kelishi mumkin.

Fizika o'qitishda maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatish va qulay ijtimoiy-psixologik muhitni vujudga keltirish, o'qituvchi tomonidan qo'llanilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalarga bog'liq bo'ladi.

Didaktika ishlab chiqargan har qanday texnologiya o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ular quyidagilardir:

1. Didaktik o'yin texnologiyalari.
2. Muammoli ta'lim texnologiyalari.
3. Modulli ta'lim texnologiyalari.
4. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi.
5. Loyihalash texnologiyasi.

O'quvchilarning intellektual faoliyatini faollashtirish va ta'lim samaradorligini oshirishda imkon beradigan texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi bilan birgalikda ta'lim jarayonida bilim beruvchi, rivojlantiruvchi, tarbiyalovchi, kreativ faoliyatga yo'llovchi, kommunikativ, mantiqiy fikrlash, aqliy faoliyat usullarini shakllantirish, o'z faoliyatini tahlil qilish, kasbga yo'llash, mo'ljalni to'g'ri olishga o'rgatish, hamkorlikni vujudga keltirish kabi funksiyalarni bajarishi bilan ajralib turadi. Biroq pedagogik texnologiyalarning funksiyalari taqqoslanganda, bu funksiyalarning bir xil darajada o'rin egallamasligi ma'lum bo'ldi.

Muammoli ta'lim texnologiyasida intellektual faoliyat usullarini shakllantirish, kreativ faoliyatga yo'llash, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish funksiyalari yetakchi o'rinni egallaydi. Modulli ta'lim texnologiyasida esa ta'lim beruvchi, rivojlantiruvchi, tarbiyalovchi, kommunikativ funksiyalar

aosiy o'rinni egallaydi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi o'zining xususiyatiga qarab hamkorlikni vujudga keltirib, ta'lim berish, rivojlantirishning asosiy funksiyalarni o'z ichiga oladi.

Loyihalash texnologiyasida intellektual faoliyat usullarini shakllantirishda kreativ faoliyatga yo'llovchi, aqliy faoliyat usullarini shakllantirish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, kommunikativ funksiyalari yetakchi o'rinni egallaydi.

Fizika o'qituvchisi darsda o'rganiladigan mavzuning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlari va pedagogik texnologiyalarning didaktik funksiyalarini hisobga olgan holda, texnologiya, namoyish tajribalardan foydalanishni ilmiy-metodik asosda tanlagandagina, ko'zlangan maqsadga

va samaradorlikka erishadi.

Xulosa

Zamonaviy sharoitda ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li – bu fizika darslarini tashkil etishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan o'quv jarayonida samarali foydalanish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Muayyan mavzuga oid o'quv materialini mukammallashtirildi, muammoli vaziyatlar yaratish orqali o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirildi, o'qituvchi tomonidan muammoli usullardan o'z o'rnida samarali foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lindi hamda muammoli vaziyatni hal etish yuzasidan muammoli savollar majmuasi tuzildi va mantiqiy izchillikda o'quvchilarga bayon etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmonov V.T. Umumta'lim maktablarida fizikani "Elektromagnit tebranish va to'lqinlar" mavzusini o'qitish usullari. // NamDU ilmiy axborotnomasi 2021 yil 4-son // ISSN:2181-0427/ 430-433b (13.00.02. №30).
2. Rakhmanov V.T. Creation of Demonstration Experimental Devices, Methods and Principles of Their Use in the Lecture Process. // Eurasian Scientific Herald / ISSN:2795-7365/ Volume 12/ September, 2022. (Impact factor: 8,225).
3. Rahmonov V.T. Elektromagnit to'lqinlar mavzusini o'tishda "intelekt xarita"dan foydalanish. // Guliston davlat universiteti axborotnomasi Gumanitar-ijtimoiy fanlar seriyasi, 2022.№3 /ISSN:2181-7367/70-73 b. (OAK Rayosati qarori 28.02.2022 №312/5 son).
4. Rahmanov V.T. Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda fizika fanining namoyish tajribalarni zamonaviy qurilmalar yordamida o'qitish. // Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi–2022-yil 4-son ISSN:2181-0427. –V. 725-728. (13.00.02. №30).
5. Rahmanov V.T. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizik namoyish tajribalari, uning vazifalari va tizimi. // Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник НамГУ-NamDU ilmiy axborotnomasi – 2022-yil 1-son ISSN:2181-0427/. –V. 699-704. (13.00.02. №30).
6. Rahmanov V.T. Methodology of Using Innovative Technologies in Teaching Physics in General Education Schools. // AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Vol. 2 No. 4 (2024): AJLLSE. 115-119 (Impact factor: 10,23).
7. Rahmanov V.T. Oliy o'quv yurtlarida, fizika laboratoriya dars mashg'ulotlarida o'quv tajriba, konstruksiyalangan qurilmalarning o'rni. // KASB-HUNAR TA'LIMI Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal 2024-yil, 1-son. 224-227 b. (13.00.02. №19).
8. Rahmanov V.T. Oliy ta'limda, fizika fani laboratoriya mashg'ulotlarini olib borishda innovatsion ta'lim metodlarini qo'llash. // TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYA ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy, jurnal 1-son, 2024-yil 289-293 b. (13.00.02. №18).

OLIV TA'LIM TALABALARINING MULOQOT MADANIYATLRINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

PULATOVA ODINAXON XAMIDOVNA
“University of economics and pedagogy” NOTM
“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim talabalarining muloqot madaniyatini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, talabalar muloqot madaniyatining rivojlanishi ularning shaxsiy fazilatlari, ijtimoiy muhit, raqamli texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar bilan chambarchas bog'liqdir. Talabalar o'rtasida faol tinglash, empatiya, o'z-o'zini boshqarish va fikrlarni aniq ifodalash kabi qobiliyatlar yetarli darajada rivojlanmagani samarali muloqotga to'sqinlik qilishi aniqlangan. So'rovnomalar va kuzatishlar natijasida talabalar o'rtasida milliy-madaniy qadriyatlarga asoslangan kommunikatsiyaning rivojlantirilishi, shuningdek, onlayn muomala odoblariga rioya qilish muhimligi ta'kidlangan. Maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun interaktiv metodlarni qo'llash, pedagogik strategiyalarni optimallashtirish va texnologik imkoniyatlardan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Ushbu tavsiyalar talabalarining muloqot ko'nikmalarini takomillashtirishga, ularning ijtimoiy va kasbiy muvaffaqiyatini oshirishga qaratilgan.

Аннотация. В данной статье проанализированы факторы, влияющие на развитие культуры общения студентов высших учебных заведений. Согласно результатам исследования, развитие культуры общения учащихся тесно связано с их личностными качествами, социальной средой, цифровыми технологиями и педагогическими подходами. Было обнаружено, что такие способности, как активное слушание, сочувствие, самоконтроль и четкое выражение мыслей, недостаточно развиты среди студентов, препятствуют эффективному общению. Опросы и наблюдения подчеркивают важность развития общения между учащимися на основе национально-культурных ценностей, а также соблюдения этикета онлайн-общения. В статье даны практические рекомендации по применению интерактивных методов, оптимизации педагогических стратегий и эффективному использованию технологических возможностей развития культуры общения в современном образовательном процессе. Эти рекомендации направлены на совершенствование коммуникативных навыков учащихся, повышение их социального и профессионального успеха.

Kalit so'zlar: muloqot madaniyati, talabalar, oliy ta'lim, interaktiv metodlar, milliy qadriyatlar, raqamli texnologiyalar, empatiya, kommunikatsiya, pedagogik strategiyalar, onlayn muloqot.

Ключевые слова: культура общения, студенты, высшее образование, интерактивные методы, национальные ценности, цифровые технологии, эмпатия, коммуникация, педагогические стратегии, онлайн-общение

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonining sifatini oshirish, talabalarining nafaqat bilimli, balki ijtimoiy faol va muloqotga layoqatli bo'lishini ta'minlash dolzarb vazifalardan biridir. Chunki jamiyatda insonlarning muvaffaqiyati nafaqat

ularning kasbiy bilim va ko'nikmalariga, balki muloqot madaniyatiga ham bevosita bog'liq. Talabalar o'rtasida samarali muloqot ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish nafaqat ta'lim jarayonini samaradorligini oshiradi, balki jamiyatda sog'lom muhitni yaratishga hissa qo'shadi.

Maqolada oliy ta'lim talabalarining

muloqot madaniyatini rivojlantirishga oid nazariy va amaliy jihatlar o'rganiladi. Muloqot madaniyati tushunchasining mohiyati, uning ahamiyati va shakllanish jarayoniga ta'sir ko'rsatuvchi omillar tahlil qilinib, zamonaviy ta'lim tizimida bu masalani samarali hal qilish yo'llari taklif qilinadi.

ADABIYOTLAR TAXLILI VA METODOLOGIYA

Muloqot madaniyati masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlarida o'rganilgan bo'lib, ular bu tushunchaning "mazmun-mohiyatini turli nuqtai nazardan talqin qilganlar. Jumladan, mahalliy olimlar X. T. Toshpo'latova, R. X. Nishonova, A. S. Ismoilov muloqot madaniyatining axloqiy va milliy qadriyatlar bilan bog'liq jihatlarini o'rganganlar. Ular muloqotda milliy o'ziga xoslik va ta'lim jarayonida milliy tarbiya muhim o'rin tutishini ta'kidlaganlar"[1]. G'arb olimlari J. Habermas, E. Goffman, C. Rogers asarlarida muloqot jarayonidagi madaniyatning sotsial o'zaro ta'sir va shaxsning ijtimoiylashuvdagi ahamiyati keng o'rganilgan. Ularning tadqiqotlarida muloqot madaniyatining asosiy komponentlari sifatida empatiya, faollik va tinglash qobiliyatlari ta'kidlangan. Zamonaviy ilmiy manbalarda V. K. Balasubramaniam, X. Wang tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar va muloqotning virtual formatdagi o'zgarishlari natijasida muloqot madaniyatining yangi talablari va imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim talabalarining muloqot madaniyatini rivojlantirish nafaqat psixologik va pedagogik yo'nalishda, balki axborot texnologiyalari nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O'rganayotgan mavzuni keng doirada yoritish, tadqiqot ishimizning samaradorligini oshirish, oliy ta'lim talabalarining muloqot madaniyatini rivojlantirish omillarini aniq belgilash uchun tadqiqot ishimizda nazariy, amaliy, kuzatish metodlaridan foydalandik

Nazariy metodlar asosida mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil

qilindi, muloqot madaniyatining nazariy asoslarini aniqlandi. "Amaliy metodlar orqali so'rovnoma va intervyular yordamida talabalar o'rtasida muloqot ko'nikmalarining hozirgi holatini o'rganildi. Kuzatish usuli yordamida ta'lim jarayonida talabalar muloqotining samaradorligini baholab olindi. Ushbu metodlar asosida olib borilgan tadqiqot talabalarining muloqot madaniyatini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillarni"[4] tizimli ravishda o'rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Olib borilgan tadqiqotlar asosida oliy ta'lim talabalarining muloqot madaniyatini rivojlantirish jarayoniga shaxsiy, ijtimoiy, texnologik, pedagogik omillar ta'sir qilishi aniqlandi. Quyida ushbu omillarning ta'siriga alohida to'xtalib o'tamiz.

"Talabalar muloqotida empatiya, o'z-o'zini boshqarish, tinglash madaniyati va o'z fikrini aniq ifodalash qobiliyatlari katta ahamiyatga ega. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalar o'rtasida faol tinglash ko'nikmasining yetarli darajada rivojlanmagani muloqotda tushunmovchiliklar va qiyinchiliklarga olib kelmoqda. Biz bu holatni shaxsiy omil sifatida talqin qildik"[1].

"Muloqot jarayonida talabalar o'zaro hurmat va milliy-madaniy qadriyatlarga asoslangan kommunikatsiya qoidalariga amal qilishlari lozim. Kuzatish natijalariga ko'ra, guruh ishlarida yoki umumiy vazifalarni bajarishda talabalar ko'pincha bir-birlarining fikrlarini inobatga olmaslikka moyil ekanliklari kuzatildi, bu esa samarali muloqotni qiyinlashtiradi"[4]. Bu esa ijtimoiy omil bo'ladi.

Texnologik omillar ta'siri esa raqamli platformalardan foydalanishning ortishi muloqot madaniyatiga yangi talablarni kiritdi. Talabalarining onlayn muloqotda etik qoidalarga amal qilishi past ekanligi qayd etildi. Xususan, virtual platformalarda muomala odoblariga rioya qilmaslik talabalarining akademik va ijtimoiy muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Pedagogik omillar ta'sirini davomiyligida,

ta'lim jarayonida muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun o'qituvchilar tomonidan kommunikatsiyaga yo'naltirilgan pedagogik strategiyalardan foydalanish darajasi yetarli emasligi aniqlandi. Talabalar bilan olib borilgan intervyular shuni ko'rsatdiki, seminarlar va jamoaviy mashg'ulotlar muloqot madaniyatini rivojlantirishda katta imkoniyat yaratadi, biroq ushbu imkoniyatlardan to'liq foydalanilmayapti.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalarning muloqot madaniyatini rivojlantirish ularning shaxsiy fazilatlari va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirish bilan uzviy bog'liqdir. Bunda ta'lim jarayonining ijtimoiy-madaniy va texnologik jihatlariga alohida e'tibor qaratish zarur. Shuningdek, muloqot madaniyatining shakllanishida milliy qadriyatlar va global talablarga moslashuv omillarining uyg'unligini ta'minlash muhim rol o'ynaydi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Oliy ta'lim talabalarining muloqot madaniyatini rivojlantirishda shaxsiy, ijtimoiy, texnologik va pedagogik omillarni tizimli o'rganish va ularga asoslangan holda ish olib borish zarur. Muloqot madaniyatining rivojlanishi nafaqat talabalar orasidagi o'zaro tushunishni yaxshilaydi, balki ularning kasbiy muvaffaqiyatiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib quyidagi ilmiy tavsiyalarni ishlab chiqdik. Ta'lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish. Seminar mashg'ulotlari va

jamoaviy loyihalarda talabalar o'rtasidagi muloqot samaradorligini oshirish uchun rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va boshqa interaktiv metodlardan foydalanishni kengaytirish zarur.

Milliy va global qadriyatlarga asoslangan muloqot tarbiyasi yordamida talabalarni milliy an'analar va qadriyatlarga hurmat bilan yondashishga o'rgatish bilan birga, xalqaro kommunikatsiya qoidalari va global muloqot madaniyatini ham o'zlashtirishlariga ko'mak berish lozim.

Onlaynmuloqotmadaniyatini shakllantirish lozim. Talabalarga virtual platformalarda etik qoidalarga rioya qilish, samarali yozishmalar olib borish va professional muloqot texnikasini o'rgatish uchun maxsus seminarlar tashkil qilish maqsadga muvofiqdir.

Pedagoglar malakasini oshirish uchun o'qituvchilarga muloqot madaniyatini shakllantirish bo'yicha maxsus kurslar va treninglar tashkil etish, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashga tayyorlash kerak.

Raqamli vositalarni optimallashtirishga erishib, raqamli platformalardan foydalanishni o'quv jarayoniga samarali integratsiya qilish orqali talabalar o'rtasida muloqotni osonlashtiradigan dasturlar va ilovalardan foydalanish tavsiya etiladi.

Yuqoridagi tavsiyalarni amalga oshirish orqali oliy ta'lim tizimida talabalarning muloqot madaniyatini rivojlantirish jarayonini yanada samarali tashkil etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Xodjayev. B.X. Umumiy pedagogika nazaryasi va amaliyoti. Toshkent, 2017.
2. Nosirova.D.N "Zamonaviy jamiyatda muloqot madaniyati va uning xususiyatlari" central asian academic journal of scientific research" issn: 2181-2489 volume 2 | issue 5 | 2022
3. Norbo'tayeva, UsmonovA "Ta'lim sifatini ta'minlashda muloqot madaniyati" "raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda fan – ta'lim – ishlab chiqarish integratsiyasini takomillashtirish istiqbollari " mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 2023-yil, 22 – noyabr
4. Komilova V. "O'qituvchining kommunikativ qobiliyati" Scientific Journal Impact Factor (SJIF 2022=5.016) Passport: <http://sjifactor.com/passport.php?id=22257>

BO'LAJAK KASB TA'LIMI O'QITUVCHILARIDA REFLEKSIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH – DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

HAYITOV A.I.

Nizomiy nomidagi TDPU katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarida kasbiy faoliyatda tayyorlash haqida hamda kasbiy faoliyat mahorat bilan ishlash va kasbiy ko'nikmalarini shakllantirish uchun refleksiv kompetentlikni shakllantirishning mazmuni va bu kompetentlik pedagogik muammo ekanligi haqidagi ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: kasb ta'limi, refleksiya, pedagogik refleksiya, psixologiyada refleksiya, kasbiy ko'nikma, kasbiy malaka, shaxsiy refleksiya, predmetli-funksional va uslubiy refleksiya, intellektual refleksiya, kooperativ refleksiya, ijtimoiy-pertseptiv refleksiya, kommunikativ refleksiya.

Аннотация: В данной статье освещена информация о подготовке будущих педагогов профессионального образования к профессиональной деятельности, а также о содержании формирования рефлексивной компетентности для профессиональной деятельности и формирования профессиональных навыков, а также о том, что компетентность является педагогической проблемой.

Ключевые слова: профессиональное обучение, рефлексия, педагогическая рефлексия, рефлексия в психологии, профессиональные навыки, профессиональная компетентность, личностная рефлексия, предметно-функциональная и методическая рефлексия, интеллектуальная рефлексия, кооперативная рефлексия, социально-перцептивная рефлексия, коммуникативная рефлексия.

Annotation: This article covers information about training in professional activities in teachers of future professional education, as well as the content of the formation of reflexive competence for professional activity and the formation of professional skills, and the fact that this competence is a pedagogical problem.

Keywords: vocational education, reflection, pedagogical reflection, reflection in psychology, professional skills, professional competence, personal reflection, subject-functional and methodological reflection, intellectual reflection, cooperative reflection, socio-perceptual reflection, communicative reflection.

Oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda, kadrlar tayyorlash mazmunini tubdan qayta ko'rish, xalqaro standartlar darajasiga mos oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishini ta'minlash maqsadida: pedagog kadrlarning kasbiy mahorati va saviyasini uzluksiz yuksaltirish, oliy ta'limda ilm-fanni yanada rivojlantirish, uning akademik ilm-fan bilan integratsiyalashuvini kuchaytirish, iqtidorli talaba-yoshlarni ilmiy faoliyat bilan shug'ullanishga keng jalb etish, oliy ta'limning ma'naviy-axloqiy mazmunini oshirish,

talaba-yoshlarga mustaqillik g'oyalariga, yuksak ma'naviyat va insoniylikning milliy an'alariga sodiqlik ruhini chuqur singdirish bo'yicha keng ko'lamli ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarni olib borish¹ kabi vazifalarning belgilab berilganligi mamlakatimizda yuksak kasbiy va shaxsiy sifatlarga ega, mahoratli, ta'lim oluvchi shaxsiga nisbatan individual yondasha oluvchi, ularning qiziqishi, qobiliyatlari hamda

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli Qarori // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – T., 2017. – 18-son, 313-modda; 19-son, 335-modda; 24-son, 490-son.

ichki dunyosini anglashga intiluvchi bo'lajak o'qituvchilarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilayotganligidan dalolat beradi.

Ta'lim sohasidagi munosabatlar "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun bilan tartibga solinib, qonunning 9-moddasida boshlang'ich ta'lim haqida so'z yuritiladi. Unga ko'ra umumiy o'rta ta'lim tashkilotining birinchi sinfiga bolalar ular yetti yoshga to'ladigan yilda qabul qilinishi hamda boshlang'ich ta'lim oluvchilarda umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko'nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilganligi belgilab berilgan².

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining 3-bobida Xalq ta'limi tizimining asosiy maqsad va rivojlanish yo'nalishlari belgilab berilgan. Ushbu ustuvor yo'nalishlardoirasidapedagogikayo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarini ta'limning kredit tizimiga bosqichma-bosqich o'tkazish, pedagogika, didaktika, amaliy pedagogik psixologiya, metodika kabi fanlarga alohida e'tibor qaratgan holda, o'quv materiallarini va pedagogik baholashni ishlab chiqish orqali pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish; ta'lim berishning zamonaviy nazariyalarini o'zlashtirish, pedagogik psixologiyani tushunish, ta'lim berishga kompetentli hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asoslarini egallashni ko'zda tutgan holda pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash markazlari faoliyatini qayta ko'rib chiqish; bo'lajak pedagoglar uchun pedagogik faoliyatga moyillik va ijodkorlik qobiliyatlarini aniqlash va baholash imkoniyatini beruvchi metodlarni ishlab chiqish; kichik yoshdan o'quvchilarda o'qishga sog'lom, kuchli va ta'sirchan motivatsiyani shakllantirish hamda kasb tanlash, kasbiy o'sishini mustaqil

rejalashtirish, zamonaviy kasblarni egallash qobiliyatini rivojlantirish; zamonaviy darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etgan holda multimedia ilovalarini yaratish; rivojlangan mamlakatlarning ilg'or tajribasini o'rgangan holda umumta'lim muassasalarida o'quvchilar o'rtasida zo'ravonlikni (buling) oldini olishga qaratilgan dasturlarni joriy etish; xalq ta'limi tizimini innovatsion rivojlantirishning kelajak modelini shakllantirishga, mamlakatning intellektual va texnologik salohiyatini ko'tarishga yordam beruvchi uzoq muddatli ssenariy asosida strategik rejalashtirish tizimini yaratish³ kabi ustuvor vazifalarning ilgari surilganligi bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarni tayyorlashning kasbiy-metodik jihatlarini takomillashtirish, o'quv jarayoni mazmunini yaxlitlash va o'zaro aloqadorliklaridan unumli foydalangan holda reflektiv fikrlash imoniyatlarining sifat ko'rsatkichlarini oshirish, xususan, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zini o'zi anglashi, o'zini o'zi tahlil eta olishi va nazorat qilishiga oid kompetentsiyalarni rivojlantirish orqali bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash tizimini takomillashtirishning zarurligini taqozo etadi.

O'qituvchining muhim kasbiy sifati - bu fikr yuritishga tayyorligi va reflektiv qobiliyatga egaligidir. O'quvchi bilan o'zaro munosabatlarini tashkil etgan holda, o'qituvchi pedagogik jarayon ishtirokchilarining subyektlararo munosabatlari uchun shart-sharoit yaratishda o'zini ushbu o'zaro ta'sir, dialog ishtirokchisi sifatida baholaydi⁴.

3 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019-y., 06/19/5712/3034-son.

4 Донцов А.И., Белокрылова Г.М. Профессиональные представления

2 O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi 637-son Qonuni. – T., 2020.

O'quv me'yoriy hujjatlar tahliliga ko'ra, bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining kelgusidagi kasbiy faoliyatining sohalari Shuningdek, ilmiy-pedagogik, ilmiy-tadqiqot, ma'naviy-ma'rifiy va tashkiliy-boshqaruv kabi ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavrlar kasbiy faoliyatlarining turlarini mukammal egallash o'qituvchi shaxsidan kasbga doir bilim, ko'nikma, malaka va pedagogik mahoratini doimiy takomillashtirib borishi, kasbiy kompetentligining tarkibiy qismi sifatida refleksiv kompetensiyalarini rivojlantirishni anglatadi.

S.A.Sevenyuk, N.P.Shaminalarning tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish vositalaridan biri bu ularning refleksiyasini rivojlantirish ekanligi ta'kidlab o'tiladi.⁵ Demak, bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining kasbiy sifatlarini rivojlantirishda, avvalo, pedagogik refleksiyani rivojlantirish lozim, chunki refleksiv bilimlar boshqa barcha fazilatlarga nisbatan ham tashkiliy ham muvofiqlashtiruvchi tamoyil sifatida ahamiyatli sanaladideb xulosa qilishimiz mumkin.

Refleksiya tushunchasi lotin tilidagi "reflexio" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "orqaga nazar, aks ettirish" degan ma'nolarni anglatadi. Refleksiv faoliyat har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o'z xatti-harakatlari va ularning qonuniyatlarini anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shakli hisoblanib, inson ma'naviy dunyosining o'ziga xos yashirin xislatlarini ochib beradigan o'z-o'zini bilishga va anglashga qaratilgan

faoliyatdir⁶.

O'zbek tilining izohli lug'atida "refleksiya" - [lot. Reflexio – ortga qaytish] fls. kishining o'z hatti harakatlari va ularning asoslarini tushunib yetishi, faximlashiga qaratilgan nazariy faoliyati; bilishning alohida bir shakli⁷ deb izohlanadi.

Falsafa qomusiy lug'atida refleksiya tushunchasi individ o'z ongida sodir bo'ladigan hodisalar ustida fikrlash jarayonini ifodalaydigan falsafiy tushuncha sifatida izohlanib, ushbu tushunchaning quyidagi turlari ajratib ko'rsatiladi: elementar refleksiya, ilmiy refleksiya, falsafiy refleksiya⁸.

Pedagogik atamalar lug'atida refleksiya tushunchasi quyidagicha izohlanadi: Refleksiya – 1) fikrlash, o'z-o'zini nazarat qilish; 2) o'zining shaxsiy harakatlari va ularning qonun-qoidalarini fikrlashga yo'naltirilgan inson faoliyatining nazariy shakli; 3) o'z ruhiy holati haqida o'ylash, xayol surish, fikr yuritish, uni tahlil qilishga moyillik⁹.

Yuqorida keltirilgan ta'riflardan refleksiya shaxsning o'z xatti-harakatlari, ularning mohiyatini tushuna olishi, shaxsiy kechinmalari, his-tuyg'ulari va o'y-xayollari mohiyatini anglashga intilishini ifodalaydi deb, izohlaymiz. Shuningdek, pedagogik faoliyatda xulq-atvor va o'quv-bilishga doir harakatlarni tartibga solish, ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ta'limni

студентов-психологов // Вопросы психологии. 1999. № 2. С. 42-49.

5 Севенюк С.А., Шамина Н.П. Формирование педагогической рефлексии в процессе подготовки будущих учителей начальной школы к профессиональной деятельности // Самарский научный вестник. - 2017. - Т. 6. - №2. - С. 241-244. doi: [10.17816/snv201762310](https://doi.org/10.17816/snv201762310)

6 Психолого-педагогический словарь: Для учителей и руководителей образовательных учреждений. Авт. - сост. В.А. Мижеригов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 540 с.

7 Ўзбек тилининг изохли луғати // А. Мадвалиев таҳрири остида.- Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006 - 2008. –77 б.

8 Фалсафа қомусий луғат. – Т.: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, 2004. – 348 б.

9 Педагогик атамалар луғати. – Т.: Фан, 2008. – 108 б.

tashkil etishda muhim rol o'ynaydi.

Akademik R.X.Djurayev rahbarligi ostida nashr etilgan “Pedagogik atamalar lug'atida” pedagogik refleksiyaga quydagi ta'rif berilgan: Refleksiya – 1) fikrlash, o'z-o'zini nazorat qilish; 2) o'zining shaxsiy harakatlari va ularning fikrlashga yo'naltirilgan inson faoliyatining nazariy shakli; 3) o'z ruhiy holati haqida o'ylash, xayol surish, fikr yuritish, uni tahlil qilishga moyillik ¹⁰[80].

Psixologiyada refleksiya “subyekt tomonidan o'zining ichki psixik jarayoni va holatlarini bilish, nazorat qilish” mazmunida talqin qilinadi.¹¹ Bizning fikrimizcha, samarali refleksiv faoliyat nafaqat subyektning o'zining ichki psixik holatlarini bilishini balki, boshqalar tomonidan uning qanday qabul qilinayotganligini anglashni hamda maqsadga muvofiq xatti-harakatlarni amalga oshira olishni ham ifodalaydi.

O'qituvchining pedagogik faoliyatida, refleksianing shaxsga nisbatan ahamiyatini o'rganishda bu tushunchaning ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan ta'rif mukammal ekanligi e'tirof etiladi. Bunda refleksiya insonning voqelikda boshqa insonlar tomonidan qanday qabul qilinishi va baholanishi sifatida qaraladi: refleksiya – “shunchaki subyektning o'z-o'zini bilishi yoki tushunishi emas, balki boshqalar tomonidan “refleksiyalanuvchini”¹² qanday bilishi” va uning shaxsiy xususiyatlarini, emotsional¹³ reaksiyalarini, kognitiv tasavvurlarini ham tushunishini o'z

ichiga oladi.

Ushbu tahlillardan xulosa qilishimiz mumkinki, refleksiya shaxsning ichki psixik jarayoni va holatlarini bilishi, nazorat qilishi, shuningdek, boshqalar tomonidan qanday qabul qilinayotganligini anglashidan iborat nazariy faoliyat, bilishning alohida bir shakli, o'z ruhiy holati haqida o'ylash, xayol surish, fikr yuritish, uni tahlil qilishga moyillikdir.

D.Duckworth, R.Gould, N.Fosnot, H.Mitchell, P.Perrone, S.Sigellarning tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishida quyidagi jihatlarga e'tibor qaratadilar: ta'lim ijobiy muhitda, iliqlik, hissiy samimiylik va o'zaro qabul qilish muhitida o'tishi, o'qituvchi o'quv jarayonida hukmronlik qiluvchi «nazoratchi» sifatida emas, balki doimo yordam berishga tayyor bo'lgan maslahatchi va “bilim manbai” sifatida faoliyat yuritishi, har bir talaba “kognitiv muqobillarni” tanlash uchun haqiqiy imkoniyatga ega bo'lishi va o'qituvchi tomonidan o'zini o'zi anglashga undalishi ¹⁴[49-b.].

Parsons va Stephenson ta'lim kontekstida refleksiyaga “shaxsning o'z amaliyoti haqida fikr yuritish va uni takomillashtirish maqsadida mavjud ilmiy bilimlar bilan bog'lashning kognitiv jarayoni” sifatida ta'rif beradilar¹⁵.

Refleksiya fikrlash jarayonida hamda xulq-atvorda bajaradigan funksiyalarning xilma-xilligi va xulq-atvorni, harakatlarni tartibga solishda o'ynaydigan rolining ahamiyati refleksiyani ta'lim jarayonlarining juda kerakli unsuri deb hisoblashga asos bo'ladi

10 Педагогик атамалар луғати // Р.Х. Джураев ва бошқалар.- “Фан” нашриёти. Тошкент.-2008. 198- б.

11 Kratkiy psixologicheskiy slovar. / Red. – sost. L.A.Karienko.1998. – 318 b.

12 Refleksiyalash – ongni o'z –o'ziga qaratish, o'zining psixik holati haqida fikrlash. Qarang: Filosofskiy slovar. /pod red. I.T.Frolova. !986. 410 b.

13 Kratkiy psixologicheskiy slovar. / Red. – sost. L.A.Karienko.1998. – 318 b.

14 Gould, R.L. Transformations: During Early and Middle Adult Years / R. L. Gould, N. Smelser and E.N. Ericson (eds.) // Themes of World and Love in Adulthood. - N.Y., 1991.

15 Parsons, M., & Stephenson, M. (2005). Developing reflective practice in student teachers: Collaboration and critical partnerships. Teachers and Teaching: Theory and Practice, 11(1), 95–116. – 87 p.

¹⁶[77]. Ushbu nuqtai nazardan tadqiqot ishimiz doirasida pedagogik refleksiyaning mazmun-mohiyatini aniqlashtirish ahamiyatli sanaladi.

N.V.Kuzmina refleksiyaning pedagogik qobiliyatlar nuqtai nazaridan o'rganib, ilk bor o'qituvchining reflektiv – perseptiv qobiliyatlarini alohida komponent sifatida ajratadi. Olim pedagogik intuitsiyaning shakllanishi reflektiv pedagogik qobiliyatlarning shakllanganlik darajasiga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. “Yaxshi intuitsiya o'qituvchining izlangan natijalarga erishishida tayanishi mumkin bo'lgan o'quvchining eng olijanob, ijobiy sifatleri haqidagi axborotlarni ekstrapolyat-siyalaganda (bir hodisani kuzatish asosida olingan xulosalarni boshqa vaziyatlarga tatbiq etish) namoyon bo'ladi”¹⁷.

Hozirgi zamonaviy pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarida ko'plab olimlar refleksiyaning I.N.Semyonov tomonidan taklif qilingan

tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlari taklif etiladi. (1.1.1-jadval)

Shuningdek, tadqiqotchilar tomonidan refleksiyaning bir nechta turlari ajratib ko'rsatiladi:

shaxsiy (subyekt tomonidan o'z ongining, faoliyatining, muloqotining mazmunini o'zgartirishni, ya'ni uning atrofidagi dunyoga yaxlit munosabatini anglatadi);

shaxslararo (muloqot, munosabatlar va odamlarning muhim guruhleri bilan o'zaro munosabatlardagi o'zgarishlarga qaratilgan);

predmetli-funksional (atrofdagi dunyo obyekti yoki hodisasini bilishdagi o'zgarishlarni nazarda tutadi) va uslubiy (idrok qilish usullaridagi o'zgarishlarni kuzatish imkonini beradi)¹⁸.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda o'qituvchining kasbiy faoliyatida ro'y beradigan pedagogik refleksiyaning quyidagi

1.1.1-jadval

I.N.Semyonov tomonidan ishlab chiqilgan refleksiya turlari

№	Refleksiya turlari	Mazmuni
1.	Intellektual refleksiya	Muammolarni fikrlash asosida ijobiy hal qilishni belgilaydi.
2.	Shaxsiy refleksiya	O'qituvchining nizoli (konfliktlar) pedagogik ziddiyatlardan janjalsiz chiqishni fikran izlanish asosida bartaraf qilishni ta'minlaydi.
3.	Kommunikativ refleksiya	Muloqot jarayonida sheriklarining o'zaro bir-birlarini tushunib munosabat qilishni ta'minlaydi.
4.	Kooperativ refleksiya	Jamoa a'zolarining birgalikdagi o'zaro muntazam mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat. ¹

1 Pedagogil mahorat. Kasb-hunar kolleji o'quvchilari uchun darslik / A. XOLIQOV; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, — T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011, -424 B. 295-bet.

16 Панова Л.В. Педагогические условия формирования рефлексивных умений будущих учителей начальных классов // дис. ... канд. пед. наук. – Стелитамак, 2005.- 224 с.

17 Pedagogil mahorat. Kasb-hunar kolleji o'quvchilari uchun darslik / A. XOLIQOV; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, — T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011, -424 B. 295-296-betlar.

turlari ko'rib chiqiladi:

- intellektual refleksiya (A.A.Bodalev¹⁹)

18 Стеценко И.А. Теория и практика развития педагогической рефлексии студентов. Монография. Ростов- на-Дону: Изд-во Ростов. гос. пед. ун-та, 2006. 256 с.

19 Бодалев А.А. Психология общения. - М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1996. -

buni o'qituvchining o'z faoliyatiga va uning subyekti sifatida o'ziga nisbatan faol tadqiqot pozitsiyasiga kirishi, uning samaradorligini tanqidiy tahlil qilish, tushunish va baholash qobiliyati sifatida belgilaydi);

- kooperativ refleksiya (I.N.Semenov²⁰ kooperativ refleksiya birgalikdagi faoliyat jarayonlarida amalga oshirilishini ochib beradi va jamoaviy faoliyatni loyihalashtirishga, pedagogik muhit subyektlarining birgalikdagi harakatlarini muvofiqlashtirishga imkon beradi);

- ijtimoiy-pertseptiv refleksiya (S.V.Kondratyeva²¹, refleksiyaning bu turi o'qituvchining pedagogik va kasbiy o'zaro ta'sir subyektlarini bilish jarayonining asosi ekanligini va o'qituvchi tomonidan o'z g'oyalari va fikrlarini qayta ko'rib chiqish, qayta tekshirishdan iborat ekanligini ta'kidlaydi);

- shaxsiy refleksiya (V.A.Krivosheev²² subyekt tomonidan o'z ongining mazmuni,

uning faoliyati, muloqoti va o'ziga, boshqalarga va bajarilgan faoliyatga munosabatini bilish jarayonida shaxsiy aks ettirishning namoyon bo'lishi);

-kommunikativrefleksiya(B.P.Kovalyov²³ o'qituvchining o'zini boshqalar tomonidan qanday idrok etishi, baholanishi, munosabati to'g'risidagi xabardorligidan iborat).

Yuqorida olimlar tomonidan keltirilgan refleksiya turlarini qo'llab-quvvatlagan holda refleksiv kompetentlikni rivojlantirish jarayoniga nisbatan refleksiyaning barcha turlari o'ziga xos ahamiyatga ega degan xulosaga kelindi. Nazariy tahlilidan anglashiladiki, kasbiy pedagogik refleksiyani rivojlantirish bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida dolzarb o'ringa ega va refleksiv kompetentlikni rivojlantirish kasbiy fazilatlarni shakllantirishdagi dastlabki bosqichlardan yo'lga qo'yilishi maqsadga muvofiq. Chunki, boshqa barcha fazilatlarga nisbatan refleksivlik muvofiqlashtiruvchi, tashkillashtiruvchi va birlashtiruvchi tamoyil vazifasini bajaradi. Refleksiyaning rivojlanganligi darajasi kelgusida samarali kasbiy faoliyatda ham namoyon bo'ladi.

256 с.

20 Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Типы взаимодействия наук и методологические ориентации в психологии творчества рефлексии. - М., 1989.

21 Кондратьева С.В. Профессионализм в педагогическом общении. - Гродно: Изд-во ГрГУ, 2003. - 330 с.

22 Карнелович М.М. Рефлексия учителей на этапе послевузовского образования. - Гродно : ГрГУ, 2009. - 67 с.

23 Карнелович М.М. Рефлексия учителей на этапе послевузовского образования. - Гродно : ГрГУ, 2009. - 67 с.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-sonli Qarori // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – T., 2017. – 18-son, 313-modda; 19-son, 335-modda; 24-son, 490-son.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi 637-son Qonuni. – T., 2020.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019-y., 06/19/5712/3034-son.

4. Донцов А.И., Белокрылова Г.М. Профессиональные представления студентов-психологов // Вопросы психологии. 1999. № 2. С. 42-49.

5. Севенюк С.А., Шамина Н.П. Формирование педагогической рефлексии в процессе подготовки будущих учителей начальной школы к профессиональной деятельности // Самарский научный вестник. - 2017. - Т. 6. - №2. - С. 241-244. doi: 10.17816/snv201762310

6. Психолого-педагогический словарь: Для учителей и руководителей образовательных учреждений. Авт. - сост. В.А. Мижериков. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 540 с.

7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати // А.Мадвалиев таҳрири остида.- Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006 - 2008. –77 б.

8. Фалсафа қомусий луғат. – Т.: "Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти" нашриёти, 2004. – 348 б.

ZAMONAVIY DIDAKTIK YONDASHUVLAR ASOSIDA TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINI TAYYORLASH

KADIROVA DILOBAR BAXTIYOROVNA
“University of economics and pedagogy” NOTM
“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası assistenti

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida zamonaviy didaktik yondashuvlardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari o'rganilgan. Mazkur tadqiqotda pedagogik va psixologik tamoyillar, xalqaro va milliy ta'lim tajribalari, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim samaradorligini oshirish masalalari ko'rib chiqilgan. L.S. Vygotskiy, J. P. Piaje, J. Bruner va boshqa mutaxassislarning ishlariga asoslangan holda, o'quvchilarning yosh xususiyatlari va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan didaktik model va strategiyalar ishlab chiqilgan va sinovdan o'tkazilgan. Milliy qadriyatlar va xalqaro ta'lim standartlari uyg'unlashgan holda tasviriy san'atni o'qitish bo'yicha yangi yondashuvlar ishlab chiqilib, ularning samaradorligi tajriba-sinov darslari orqali baholangan.

Аннотация. В данной научной статье рассмотрены теоретические и практические основы использования современных дидактических подходов в процессе подготовки учителей изобразительного искусства. В данном исследовании были рассмотрены вопросы повышения эффективности образования за счет использования педагогических и психологических принципов, международного и национального образовательного опыта, а также современных технологий. Л.С. Выготский, Ж. Р. Пиаже, На основе работ Брунера и других специалистов разработаны и апробированы дидактические модели и стратегии, направленные на развитие возрастных особенностей и творческих способностей учащихся. В сочетании с национальными ценностями и международными образовательными стандартами были разработаны новые подходы к обучению изобразительному искусству, эффективность которых оценивалась с помощью экспериментальных занятий.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at o'qituvchilari, zamonaviy didaktik yondashuvlar, pedagogik tamoyillar, milliy va xalqaro tajribalar, innovatsion texnologiyalar, ijodiy qobiliyatlar, o'qituvchilar tayyorlash

Ключевые слова: учителя изобразительного искусства, современные дидактические подходы, педагогические принципы, национальный и международный опыт, инновационные технологии, творческие способности, подготовка учителей.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim jarayonlari tezkor rivojlanayotgan axborot texnologiyalari, pedagogik innovatsiyalar va global ta'lim standartlariga mos holda amalga oshirilmoqda. Tasviriy san'at yo'nalishidagi o'qituvchilarni tayyorlashda zamonaviy didaktik yondashuvlardan foydalanish nafaqat samarali o'quv jarayonini tashkil qilish, balki ijodkor va estetik qadriyatlarga ega avlodni shakllantirish uchun muhimdir. Ushbu maqolada tasviriy san'at o'qituvchilarini

tayyorlashda qo'llaniladigan zamonaviy didaktik yondashuvlarning ahamiyati va ularni ta'lim tizimiga integratsiyalash masalalari muhokama qilinadi.

ADABIYOTLAR TAXLILI VA METODOLOGIYA

“Tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashda zamonaviy didaktik yondashuvlarni tahlil qilish ushbu sohaning muhim jihatlarini belgilashda asosiy o'rin tutadi”[2]. Ushbu jarayonda turli nazariy va amaliy manbalar asosida quyidagi asosiy

yo'nalishlar bo'yicha adabiyotlar tahlilini ko'rib chiqamiz.

Pedagogik va psixologik asoslar bo'yicha tasviriy san'atni o'rgatishda o'quvchilarning yosh psixologiyasi va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish zarur. "L.S. Vygotskiy, J. P. Piaje va boshqa olimlarning tasviriy san'at va estetik tarbiyaning o'quvchilar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish borasidagi tadqiqotlarning rivojida muhim rol o'ynaydi"[3]. "Didaktik model va strategiyalar asosida ta'lim jarayonini tashkil qilishda zamonaviy didaktik yondashuvlardan foydalanish zarur. J. Bruner, D. Kolb va J. Dewey kabi olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari tajribaviy o'qitish tamoyillari, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun moslashtirilgan bo'lib, bu tajribalar soha rivojiga hissa qo'shgan"[5]. Milliy va xalqaro tajribalar asosida O'zbekistonda tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash bo'yicha ilg'or yondashuvlar milliy qadriyatlar va xalqaro standartlarni uyg'unlashtirishni talab qiladi. "Xalqaro tajriba sifatida Finlyandiya va Yaponiya ta'lim tizimidagi san'atga asoslangan o'qitish modellari o'rganildi. Texnologik yondashuvlar orqali raqamli texnologiyalar va multimediyaviy vositalardan foydalanish tasviriy san'atni o'qitish samaradorligini oshiradi. Interaktiv ta'lim platformalari, masofaviy ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning ko'rgazmali tasavvurlarini rivojlantirishga yordam beradi."[4]

Adabiyotlarning umumiy tahlili shuni ko'rsatadiki zamonaviy didaktik yondashuvlar asosida tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashning pedagogik ahamiyati mavjud. Shu xulosaga tayanib tadqiqot ishimizning metodologiyasini aniqlab oldik.

Ushbu tadqiqotimizning metodologiyasi sifatida quyidagi qo'llanildi: nazariy tahlil metodi orqali pedagogik va didaktik yondashuvlarning nazariy asoslarini o'rganish uchun mavjud ilmiy adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, davlat standartlari va xalqaro tajribalar tahlil qilindi. Eksperimental usullar yordamida tasviriy san'at o'qituvchilarini

tayyorlash bo'yicha yangi didaktik metodlarni sinovdan o'tkazish uchun tajriba-sinov darslari tashkil etildi. Bu darslarda "University of economics and pedagogy" NOTM ning 2-kurs maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalari ishtirok etdilar. Ta'lim jarayoniga interaktiv yondashuvlar orqali o'quv jarayonidagi zamonaviy texnologiyalarni qo'llash samaradorligini aniqlash uchun interaktiv o'quv modullari ishlab chiqilib, sinovdan o'tkazildi. Talabalar o'rtasida anketalar va so'rovlar o'tkazish orqali o'quv jarayonining kuchli va zaif tomonlari aniqlangan. O'tkazilgan metodikalar natijasida to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun Statistik va sifat tahlil usullari yordamida tadqiqotdan olingan natijalar qayta ishlanib, ilmiy asoslangan xulosalar chiqarildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashda zamonaviy didaktik yondashuvlarning qo'llanilishi samaradorligini oshiruvchi quyidagi natijalar aniqlandi:

-tajriba-sinov darslarida o'quvchilarning yosh xususiyatlari va psixologik holatlarini inobatga olgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayonlari ularning ijodiy qobiliyatlarini oshirishda sezilarli natijalar berdi;

-sinov jarayonlarida o'quvchilarning darsga jalb qilinish darajasi 20-25% ga oshganligi kuzatildi. Bu, ayniqsa, ijodiy masalalarni hal qilish va loyihalar ishlab chiqish bo'yicha ko'rsatkichlarda o'z aksini topdi;

-milliy qadriyatlar asosida ishlab chiqilgan metodikalar xalqaro standartlarga moslashtirilganida, Talabalar san'atni anglash va sharhlash ko'nikmalariga ega bo'lish bilan birga, ijodiy erkinlik darajasi ham oshgani kuzatildi. Finlyandiya va Yaponiya ta'lim tizimlaridagi san'atga oid modellarni qo'llash orqali o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion yondashuvlar muvaffaqiyatli joriy etildi.

Tadqiqot natijalari tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashda zamonaviy didaktik yondashuvlarning zarur ekanligini ko'rsatdi. Ayniqsa, didaktik tamoyillarni

amalda qo'llash: talabalarni mustaqil o'rganish va ijodiy faoliyatga yo'naltiruvchi usullar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirdi. Bu esa kelgusida o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion texnologiyalarga asoslangan yondashuvlarni keng qo'llashni talab qiladi.

Mazkur natijalar asosida, tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish uchun zamonaviy texnologiyalarni kengroq qo'llash va xalqaro tajribalarni o'zlashtirishni davom ettirish muhim hisoblanadi. Bu esa ta'lim tizimining xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi xulosalar chiqdik. Tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashda pedagogik va psixologik tamoyillarni hisobga olish, didaktik model va strategiyalarni, zamonaviy didaktik yondashuvlarni qo'llash o'quv jarayonining sifatini sezilarli darajada oshirdi. Milliy va xalqaro yondashuvlarning integratsiyasini, milliy qadriyatlarni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish orqali talabalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Ushbu integratsiya nafaqattasviriy san'at o'qituvchilarining nazariy va amaliy ko'nikmalarini shakllantirish, balki ularning ijodiy erkinligini rivojlantirish uchun

ham muhim ahamiyat kasb etdi. Mazkur tadqiqot tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashda zamonaviy didaktik yondashuvlarni tatbiq etishning zarurligini isbotladi va bu yo'nalishda yangi usullarni rivojlantirish uchun zamin yaratdi.

Ta'lim jarayonida didaktik innovatsiyalarni keng joriy etish orqali tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashda tajribaviy o'qitish va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini kengroq qo'llash tavsiya etiladi. Milliy va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish asosida O'zbekistonda tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish uchun xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish bo'yicha ilmiy loyihalarni amalga oshirish muhimdir. Tajriba-sinov darslarini kengaytirish natijasida yangi didaktik yondashuvlarni tatbiq qilishda amaliy tajriba va sinov darslarini ko'proq tashkil etish hamda ularning natijalarini ilmiy jihatdan tahlil qilish tizimini yaratish kerak. Tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash bo'yicha zamonaviy yondashuvlarni yanada chuqurroq o'rganish va ushbu sohada yangi ilmiy tadqiqotlar olib borish tavsiya etiladi.

Yuqorida keltirilgan tavsiyalar tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlash jarayonini yangi bosqichga ko'tarib, ta'lim tizimining xalqaro raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". – T.: O'zbekiston, 2016.
2. A'zamjonov, Muhammadali Charos. "Tasviriy san'at darslarini tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullari" *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* Volume 2 | issue 10/2 issn 2181-1784 scientific journal impact factor sjif 2022: 5.947
3. Jo'rayev Sh, Rahmataliyeva M, Saminjonova D "Maktablarda bolani estetik tarbiyalashda tasviriy san'atning o'rni" *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)* ISSN:2181-1784 www.oriens.uz SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(3), March, 2023
4. Matmuratov.A.A., Sultanova.N.R. "Ichik maktab yoshidagi o'quvchilarda intellektual qobiliyatlar va kreativ fikrlashni rivojlantirishning psixologik xususiyatlari" "Экономика и социум" №4(95)
5. Qurbonova.O'.U "Ta'lim jaryonida didaktik modellardan foydalanish", "Science and Education" Scientific Journal / Impact Factor 3.848 April 2023 / Volume 4 Issue 4

TARBIYA FANINI O'QITISHDA EVENT TA'LIM TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

NURMATOVA NARGIZA ULUG'BEKOVNA

pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), Profi University
Nodavlat oliy ta'lim muassasasi, Pedagogika va psixologiya kafedrası v.b.
dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarbiya fanini o'qitish texnologiyalari haqida ma'lumotlar berib o'tilgan hamda Event ta'lim texnologiyasining mazmun moyiyati borasida so'z yuritilgan. Event ta'lim texnologiyasi asosida tashkil qilinadigan tadbirlarning o'ziga xos jihatlari va Event ta'lim texnologiyasining shakllari, funksiyalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya fani, ta'lim, tarbiya, ijtimoiy, tadbir, ijtimoiy faollik, Event, rivojlanish, texnologiya.

Abstract: This article provides information about the technologies of education Event and the essence of educational technology be discussed. Specific aspects of events organized based on Event educational technology and forms and functions of educational technology Event are explained.

Key words: Educational science, education, upbringing, social, event, social activity, Event, development, technology.

Аннотация: В данной статье представлена информация о технологиях обучения предмета воспитания и рассмотрена суть образовательной технологии Event. Раскрыты особенности технологии при организации мероприятий на основе технологии Event, а также формы и функции этой технологии.

Ключевые слова: Педагогическая наука, образование, воспитание, социальное событие, общественная деятельность, Event, развитие, технология.

Yurtimizda azal-azaldan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni, milliy urf-odat va an'analarni ulug'lash, ularga chuqurroq nazar tashlab kelajak avlodga yetkazish uchun e'tibor qaratib kelingan. Respublikamizda har tomonlama rivojlangan, iqtidorli, ijtimoiy faol, tashabbuskor insonlarni tarbiyalash davlat siyosatida ustuvor masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Xususan, 2020-2021 o'quv yilidan boshlab Tarbiya fanini joriy qilinganligi ham yoshlar ta'limi va tarbiyasi uchun yaratilayotgan imkoniyatlarning yorqin dalilidir.

Ta'lim va tarbiyaviy ishlarda "Event" tushunchasi yangi paydo bo'lgan tushunchalardan biri hisoblanadi. Ushbu so'z inglizchadan tarjima qilinganda "Voqea" degan ma'noni anglatadi. "Event-texnologiya" maxsus tashkil etilgan tadbirlar, bayramlar,

turli namoyishlar o'tkazish ma'nosini anglatgan holda amaliy xususiyatlarni o'zida jamlaydi¹. O'quvchilarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish jarayonida Event-texnologiya mazmunan bog'langan voqea-hodisalar orqali tashkil etilgan Event tomoshalar o'quvchilarda ijobiy hissiyotlar uyg'otuvchi va texnologiyada ishtirok etayotgan o'quvchilarga motivatsiya beruvchi texnologiyalardan biri hisoblanadi.

O'quvchilarning faqat ta'lim orqali ijtimoiy faolligini rivojlantirish ularda bir qancha qiyinchiliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Event-texnologiya esa shu kabi qiyinchiliklardan holi desak, yanglishmagan bo'lamiz. O'quvchilarning bo'sh vaqtlari

1 Белецкая Е.А., Мирошниченко Е.В., Контаренко И.А. Организация досуговой деятельности молодежи на основе Event-технологии //ББК 70 С69. – 2021.

dam olish bilan birgalikda ularida ijtimoiy faolliklarini rivojlantirish imkonini beradi. Bu jarayonda biz quyidagi ishlarni amalga oshirishimiz mumkin:

- o‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini foydali va ijtimoiy faoliyatga yo‘naltirilgan holda tashkil qilishimiz mumkin;
- turli tadbirlar, anjumanlar, treninglar,

ko‘rgazmalar va festivallardan tashqari no-an’anaviy internet saytlarini tashkil qilish orqali ijtimoiy faolligini rivojlantirish mumkin;

- o‘quvchilarning oilada o‘tkazadigan bo‘sh vaqtlarini raqamli texnologiyalardan foydalanilgan holda mazmunli tashkil etish imkoniyati. Bularga OAV, radio, Telegram kanallari, Instagram, Facebook imkoniy-

Event-texnologiyani tashkil qilish shakllari

№	Shakllari	Mazmuni
1	Interaktiv o‘yinlar	Rolli yoki syujetli o‘yinlar tashkil etish jarayonida o‘yinlarning topshiriqlari o‘zaro mazmunan bog‘langan bo‘lishi lozim. Ishtirokchilarga o‘yin qoidalarini tushuntiriladi va belgilangan vaqt doiradida bir qator vazifalarni bajarish taklif qilinadi.
2	O‘quv seminarlari	Zamonaviy event-texnologiyada oila mahalla va maktablar hamkorligida turli soha vakillari bilan tashkil qilinadigan o‘quv-seminarlari hisoblanadi. Bu jarayonda o‘quvchilar ijtimoiy faolligi uchun zarur ma‘lumotlar kiritilib o‘tilishi lozim.
3	Sport va estafeta bellashuvlari	Yangi O‘zbekiston o‘quvchilarining tibbiy, ma‘naviy jihatdan va sog‘lom turmush tarzini yaxshilashga qaratilgan.
4	Ekskursiyalar	O‘quvchilar bo‘sh vaqtlarini mazmunli va sarmahsul tashkil qilish orqali ijtimoiy faolligini rivojlantirishning eng mahsuldor usullaridan biri hisoblanadi.
5	Tadbirlar	Ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlar jarayonida o‘quvchilar ijtimoiy faollikni yaqindan his qilish imkoniga ega bo‘ladilar.
6	Raqamli texnologiyalar	Turli digital (raqamli) texnologiyalar orqali o‘quvchilar bo‘sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish. Bu jarayonda turli saytlar imkoniyatlariga tayaniladi.

atlaridan foydalanilgan holda tashkil qilish mumkin;

Event-texnologiyani tashkil qilish shakllariga quyidagilar kiradi:

Yuqorida jadvalda keltirib o‘tilgan shakllarning barchasi o‘quvchilarda ijtimoiy faollikni hissiy jihatdan his qilishga yordam beradi. Bu kabi o‘rganilgan ma‘lumotlar o‘quvchilarning xotirasida bir umr qolishiga yordam beradi va ijtimoiy faolliklarini namoyon qilishlarida samarali yordamchi vositalardan hisoblanadi.

Event tushunchasi tadbir, tomosha va shou kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi.

Tarbiya fanini o‘qitish jarayonida qo‘llaniladigan Event texnologiyalarining maqsadlari:

- ta'lim jarayonida shaxsiy ehtiyojlarni ro‘yobga chiqarishga yordam berish;
- fanning muvaffaqiyatli rivojlanishiga hissa qo‘shish;
- hamkorlik qilishga, o‘zaro munosabatda bo‘lishga o‘rgatish (jamoada ishlash);
- shaxsning ijtimoiylashuvi kabilarni o‘z

ichiga oladi.

Tarbiya fanida Event ta'lim texnologiyasi orqali tashkil qiladigan darslarni rolli o'yinlar, treninglar, seminarlar va boshqalar shaklida o'tkazilishi mumkin. Event mashg'ulotlari yordamida barcha o'quvchilar faollashtiriladi. Kuchli, o'rta va zaif o'quvchilar o'z bilim, ko'nikma va malakalarini oshirish bilan birga, o'zlarini anglab yetishlari, jamoaviy ishlarda ishtirok etishlari, "umumiy ish"ga hissa qo'shishlari mumkin. Event ta'lim texnologiyasi asosida tashkil qilingan dars har bir o'quvchi uchun muvaffaqiyat muhitini yaratishi va uning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun sharoit yaratishi mumkin.

Event ta'lim texnologiyasi asosida tashkil qilingan darsni tashkil etishning asosi Event texnologiyasi - yordamchi effektlar orqali darsni shaxs uchun alohida voqeaga aylantirishdir.

Event ta'lim texnologiyasi asosida tashkil qilingan dars na ma'ruza, na amaliy dars o'rnini bosa olmaydi, o'qituvchi esa o'quv rejasi bilan vaqt bilan cheklanadi. Shu bilan birga, fanning murakkab va hajmli bo'limining bosqichli nazoratini o'tkazishdan oldin, tadbir darsi fanning tugallangan nazariy qismidagi bo'shliqlarni to'ldirishga, nazariy tamoyillarni mustahkamlashga va amaliy topshiriqlarni bajarishda ularni qo'llashiga yordam beradi.

Event texnologiyaning boshqa ta'lim texnologiyalaridan farqi shundaki, bolalar tadbirlarini tashkil etishda o'quvchilarning qiziqishlari, istaklari, ehtiyojlari (shaxsiy yo'naltirilgan texnologiya) bilan bog'liq; bu har doim rang-barang, estetik hodisa bo'lib, birinchi navbatda, shaxsning psixologik (hissiy) sohasiga, shaxsning ishtiroki faolligiga, faoliyat subyekti pozitsiyasini egallashga qaratilganligidadir.

Bolalar uchun darsdan tashqari va bo'sh vaqtni tashkil etish texnologiyasi sifatida "Event texnologiyasi" ning pedagogik salohiyati bolalarning madaniy bo'sh vaqtini o'tkazishdagi shaxsiy ehtiyojlarini amalga oshirish, atrofdagi

voqelikni bilish, estetik-psixologik dam olish, shaxsning fazilatlarini va xususiyatlarini ochib berish, ularni rivojlantirish, bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishdan iborat.

"Event texnologiyasi" tabiatan ko'p funktsiyali bo'lib, quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

1. Axborot (dam olish madaniyati haqidagi, bo'sh vaqt turlari va shakllarining xilma-xilligi haqidagi ma'lumotlarni berish). Axborot tushunchasiga "Pedagogik atamalar lug'ati"da quyidagicha ta'rif beriladi: "Axborot 1) amalda qo'llaniladigan aniq xabar. Axborot kishilar orasidagi, odamlar va EHM orasidagi ma'lumot almashinish hodisasi; 2) Axborot - biror voqea, jumladan, ta'lim-tarbiyaga oid xabar, ma'lumot; 3) ba'zi vaqtli nashrlarning nomi"²

2. Tarbiyaviy (hayotiy faoliyat haqida xulq-atvor namunalarini borasida, insonning o'ziga xosligi qadriyatlarini, sog'lom turmush tarzini, shaxsiy tanlov erkinligini haqida ma'lumotlar taqdim etish, milliy va mintaqaviy madaniyat bilan tanishtirish). Tarbiyaviy so'ziga pedagogik adabiyotlarda "jamiyat a'zolarining ijtimoiy tajribasi, xulq-atvori, me'yorlarini o'quvchilarga singdirish jarayoni" deya ta'rif beriladi.

3. Didaktik (madaniy bo'sh vaqtni tashkil etish va ulardan shaxsiy tajribada foydalanish sohasidagi bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni shakllantirish).

Shu o'rinda bilim, ko'nikma va malaka tushunchalariga izoh berib o'tamiz. Bilim bu o'quvchi va talabalarning tabiat, jamiyat, fan-texnika yutuqlari haqida hosil qilgan ma'lumotlari. O'quvchi yoki talabalarga taqdim etiladigan nazariy ma'lumot hisoblanadi. Ko'nikma - o'quvchi yoki talabaning o'zlashtirgan bilimlari asosida muayyan

2 Джураев Р.Х., Толипов Ў.Қ., Сафарова Р.Р., Тўрақулов Х.О., Иноятова М.Э., Диванова М.С. ПЕДАГОГИК АТАМАЛАР ЛУФАТИ. Т-2008. 136.

amaliy harakatni bajara olish faoliyati bo'lib, malaka esa o'quvchi yoki talabada muayyan o'quv material va kasbni chuqur o'zlashtirish natijasida hosil bo'lgan avtomatlashgan mahoratidir.

4. Dam olish (bo'sh vaqt shakllari orqali zo'riqish, tashvish, norozilikni bartaraf etish);

5. Ijtimoiylashtirish (shaxsning o'ziga xos moyilligi va xususiyatlarini amalga oshirish, muayyan vaziyatda, shu jumladan jamiyat a'zosi sifatida shaxsiyatning o'zgarishi).

Falsafa qomusiy lug'atlarida ijtimoiylashtirish (lot. socialis – ommaviy) tushunchasiga shunday ta'rif beriladi: ijtimoiylashtirish insonning madaniyat, kommunikatsiya ta'siri ostida shakllanish jarayoni, bir-birlari bilan muloqotda bo'lishlarini ifodalasa, ijtimoiylashtirish tushunchasi esa jamiyatning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo'lgan namunali xulq, psixologik mexanizm, sotsial norma va qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonidir³. Tahlil etilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning jamiyatda barkamol yashashi va ijtimoiylashuviga yordam berish kerak. Ular qanchalik muvaffaqiyatli ijtimoiylashsa, u ijtimoiy muhit bilan shunchalik uyg'un munosabatda bo'ladi. O'quvchilarning ijtimoiylashuvi jarayoni qanchalik interfaol metodlar asosida va mazmunli tashkil etilsa, ularning jamiyatda yashash va rivojlanishga qodir bo'lgan hayotiy shaxsni tarbiyalash jarayoni samarali bo'ladi.

"Event texnologiyasi" ning asosi bu - shaxsiy rivojlanish maqsadida bo'sh vaqtni tashkil etish madaniyati kontseptsiyasi; axloqiy qadriyatlarning ustuvorligi; madaniyat, ta'lim, an'analar va innovatsiyalarning milliy va ma'naviy integratsiyalashuvi; shaxsiyatga yo'naltirilgan, ijodiy yondashuvning mavjudligidir.

Shunday qilib, maktablarda Tarbiya fani o'qituvchilari faoliyatini tashkil etishda "Event texnologiyasi" dan foydalanish quyidagilarga imkon beradi:

shaxsning o'z-o'zini anglashi va o'zini o'zi anglashini shakllantirish;

o'qituvchiga ishonch;

dam olish turlari, uni amalga oshirish shakllari, ularning bir-biri bilan bog'liqligi haqidagi bilimlar;

sog'lom turmush tarziga ijobiy munosabat, bo'sh vaqt madaniyati;

shaxsning voqelikni yaxlit idrok etishi uchun assotsiativ asosni ishlab chiqish;

shaxsiy xususiyatlar, fazilatlar, xususiyatlarni aks ettirish, tahlil qilish, o'z-o'zini baholash qobiliyati;

atrofdagi dunyoni barcha xilma-xilligi bilan idrok etishni, boshqacha narsani qabul qilishni biladigan shaxsni tarbiyalash;

tadbirlar maydonini kengaytirish;

yangi iqtisodiy tafakkurni shakllantirish.

"Event texnologiya" - bu o'zaro bog'liq fazalar va muhim bosqichlarning mantiqiy ravishda qurilgan zanjiri bo'lib, ularning har birini amalga oshirish o'ziga xos maqsadga, o'ziga xos xususiyatlarga ega va o'ziga xos ish turlari bilan tavsiflanadi.

Event ta'lim texnologiyasi asosida tashkil qilingan ishlarda o'quvchilar quyidagi natijalarga erishadi:

- ularning dunyoqarashini kengaytirish;
- vazifalarni bajarishda o'zaro yordam;
- muvaffaqiyatli vaziyatni boshdan kechirish;
- yangi taassurotlar olish;
- o'ziga ishonchsizlikni bartaraf etish;
- jamoada munosabatlarni yaxshilash;
- olingan bilimlarni tizimlashtirish va umumlashtirish;
- Bilimlarni yaxshilash.

Event ta'lim texnologiyasi asosida tashkil qilinayotgan Event-tadbirlarga faqat o'quvchi va o'qituvchilar emas, balik, ota-onalarni ham

3 Фалсафа қомусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. – Б. 173-174

taklif qilish maqsadga muvofiq. Ota-onalarni Event-tadbirlarga taklif qilish orqali biz quyidagi natijalarga erishamiz:

- ta’lim muassasasi hayotidan xabardorlik;
- maktabda tadbirlarni rejalashtirishda ishtirok etish;
- o‘z-o‘zini hurmat qilish qobiliyatini oshirish;
- bola bilan birgalikda faoliyat olib borish imkoniyati;
- bolaga ta’lim standartini o‘zlashtirishga yordam berish;
- tajriba orttirish.

Event ta’lim texnologiyasi asosida tashkil qilinayotgan Event-tadbirlarda o‘qituvchilar quyidagi natijalarga erishadi:

- tajriba orttirish;

- ota-onalar bilan o‘zaro munosabatlar;
- jamoada munosabatlarni yaxshilash;
- o‘z-o‘zini hurmat qilishni oshirish;
- bolalarning individual psixologik holatlarini o‘rganish;
- guruhning rivojlanish muhitini yaxshilash;
- o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Xulosa qilib aytganda, ta’limiy va tarbiyaviy ishlar davomida o‘quvchilarni faollashtiruvchi zamonaviy va moslashuvchan tarbiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning yurtimiz ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy yangilanishlarda faol qatnashishini ta’minlashda ulkan imkoniyatlar yaratishga zamin hozirlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 06.07.2020 yildagi 422-sonli “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risidai”gi Qarori. <https://www.lex.uz/uz/docs/-4885018>
2. Muxsiyeva A.Sh. Tarbiya fanini o‘qitish metodikasi. Bakalavriat ta’lim yo‘nalishi uchun darslik. “LESSON PRESS” nashriyoti. T-2023/ 12-13 betlar.
3. Белецкая Е.А., Мирошниченко Е.В., Контаренко И.А. Организация досуговой деятельности молодежи на основе Event-технологии //ББК 70 С69. – 2021.
4. Джураев Р.Х., Толипов Ў.Қ., Сафарова Р.Р., Тўракулов Х.О., Иноятова М.Э., Диванова М.С. ПЕДАГОГИК АТАМАЛАР ЛУҒАТИ. Т-2008. 136.
5. Мухсиева А.Ш. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларида ижтимоий компетенцияларни ривожлантириш: Монография. –Т.: “Ilm Ziya Zakovat”, 2022. – 129 б.
6. Фалсафа қомусий луғат (Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). – Т.: Шарқ, 2004. – Б. 173-174

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QIB TUSHUNISH KO'NIKMASINI SHAKKLANTIRISH

TOSHTANOVA MAFTUNA XAMIDJON QIZI
O'ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI
TAYANCH DOKTORANTI

Abstract. This article will show the importance of teaching a foreign language in the educational system of Uzbekistan and the role of short stories in the reading process aimed at the formation of reading comprehension skills in primary education students, their importance in the development of reading comprehension skills of students.

Key words: reading comprehension, skills, qualifications, activities, short stories.

Аннотация. В данной статье показано значение преподавания иностранного языка в системе образования Узбекистана и роль рассказов в процессе чтения, направленных на формирование навыков понимания прочитанного у учащихся начального образования, их значение в развитии навыков понимания прочитанного у учащихся.

Ключевые слова: понимание прочитанного, навыка, квалификация, виды деятельности, короткие рассказы.

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston ta'lim tizimida chet tilini o'qitishning ahamiyati va boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida o'qib tushunish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan o'qish jarayonidagi qisqa hikoyalarning roli, ularning o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: o'qib tushunish, ko'nikma, malaka, faoliyat, qisqa hikoyalar.

Kirish. Yosh avlodni chet tili o'qishga qiziqtirish o'qituvchilar uchun mashaqqatga aylanib ulgurgan. Ustozlar o'quvchilarning qiziqishlarini uyg'otadigan metodlarni doimiy izlab, yangilik kiritib borishmoqda. Chet tilini o'rganishga e'tibor sobiq ittifoq davrida boshlangan bo'lib, 1932-yil 25-avgustda o'rta maktablarning kun tartibi, dasturi haqida qaror chiqdi va unda o'rta maktabni bitirayotganlar biron-bir chet tilini bilishlari kerak degan talab qo'yildi. Chet tili o'qitish o'rni va ahamiyati o'rta maktabda ochildi. Mustaqillik yillaridan buyon chet tilini o'qitishni tubdan yaxshilash, chet tilini ta'lim-tarbiya muassasalarida uzluksiz o'rgatish masalalariga katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. 1993-yildan boshlab chet tili o'qitish 5- sinfdan majburiy bo'ldi va

sharoit bo'lsa ixtiyoriy ravishda bog'cha va boshlang'ich sinflarda ham chet tili o'qitishga ruxsat berildi. Buning asosida chet tili o'rgatish metodlari ustida ilmiy ishlar qilina boshladi. Metod usullar qayta ko'rib chiqildi, o'quvchilardan qisqa inglizcha suhbatlasha olish, matnni lug'atsiz o'qiy olish, tushuna olish talablari qaytadan ko'rib chiqildi[10]. Hozirgi kunda chet tilini maktabgacha ta'lim muassasalarida tanishtirilib, boshlang'ich ta'limdan o'rgatib kelinmoqda. Shunday ekan til o'rganishning asosiy bo'g'ini bu o'qiy olishdir. Bolalar qanchalik tez va ravon o'qiy olishni o'rganishsa shuncha ko'p chet tilidan bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'ladilar.

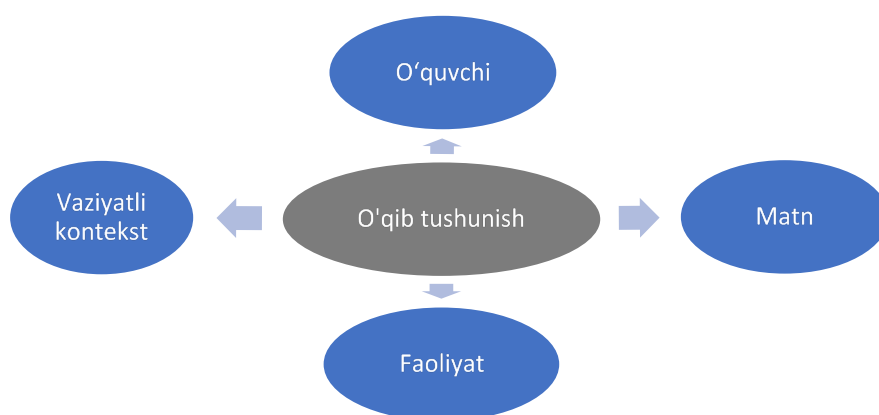
Asosiy qism. O'qish – bu har bir kishi o'rganish kerak bo'lgan muhim ko'nikmalardan biridir. Chunki o'quvchilar

nafaqat savodxon bo'lishi balki boshqa ko'nikma va qobiliyatlarni, xususan, tinglab tushunish, gapirish, yozuv, grammatika va so'z boyligi kabi ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishlari kerak. Chet tili o'rgatish jarayonida yosh o'quvchilarda nafaqat o'qish, balki o'qib tushunish qobiliyatini shakllantirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Savodxonlikni shakllantirayotgan o'quvchilar o'qib tushunish ko'nikmasini ham o'zlashtirishi zarur. Tushunish (comprehension) o'qishning qalb va yuragi hisoblanadi. Harflardan so'z yaratish muhim bo'lgani kabi, muallifning maqsadini tushunish undan ham muhimdir. O'qilyapgan matn hech qachon ma'nosiz bo'lmaydi va, albatta, o'quvchilar qiziqarli va mazmunli ma'lumotni osonlik bilan o'zlashtirishiga bu ma'no katta ta'sir ko'rsatadi. Ammo, o'quvchilar chet tilida matnni tushunish uchun uni tarjima qilishlari, lug'atdan so'zlarning mos tarjimalarini topishi kerak bo'ladi, lekin barcha harakatlarga qaramay o'quvchilar matnni tushunmaydilar. 4-sinflar orasida tadqiqot olib boorish davrida, maktablar nafaqat savodxonlik ko'nikmasini balki o'qib tushunish ko'nikmasini ham shakllantirishi kerakligi takidlanadi. O'qish ko'nikmasi o'quvchilarda o'qish, yozuv, yod olish kabi ko'nikmalarni shakllantirsa, o'qib tushunish ko'nikmasi esa murakkab tanqidiy tarzda fikrlaydigan, yozadigan va o'qiydigan o'quvchilarni shakllantiradi. Boshlang'ich sinflarda yuqori talablarga ega bo'lgan test sinovlari boshlanganligini hisobga olsak, o'quvchilarni har tomonlama tanqidiy fikrlashga o'rgatishni erta boshlash muhimdir. Bunday fikrlardan so'ng, albatta, o'qib tushunish o'zi nima degan savol tug'ilishi aniq. Ko'plab olimlar fikriga ko'ra o'qib tushunish – matndan ma'no hosil qilishdir. Snow o'qib tushunishni o'quvchi va matn o'rtasidagi aloqa orqali shakllantirilgan maqsadli fikrlash deb ta'riflaydi [9]. Harris va

Hodges izohli lug'atda "muayyan mantedagi o'quvchi va xabar (message) o'rtasidagi fikrlarning o'zaro almashinuvi orqali yozilgan matn ma'nosining tuzulishidir"[5] deb ta'rif beradi. O'qib tushunish nafaqat matndan ma'lumotni olish, balki mavzuni anglash, yuqori fikrlash (higher order thinking) qobiliyatini ishlatish, matnning hayoliy tasvirini yoritish va matn tuzulishidan iboratdir. Bu ta'riflarda o'quvchilar mutolaa davomida ayni yaxlit fikrlash jarayonida bo'ladi, ular o'qiydi va hayolan tasvirlarni bilim doirasidan kelib chiqib yaratishadi degan fikr kelib chiqadi. Lekin bunday ta'riflar o'qib tushunish ko'nikmasini yetarlicha yoritib bermaydi. O'quvchining qay darajada matndan ma'no hosil qila olishi ko'plab omillar, xususan, o'qish faoliyatining xususiyati; organuvchining faoliyatga oid qobiliyat va mahorati; o'qilyapgan matn xususiyati – uning janri, mavzusi, yozuv sifati va shakli; ijtimoiy-madaniy omillarga ham bog'liq.

RAND Reading Study Group o'qib tushunishni "yozma tilda o'zaro ta'sir va aloqadorlik orqali ma'noni ajratish va yasashdir"[8] deb ta'riflagan va uni to'rt qismga ajratgan (1-jadval).

Demak o'qib tushunishning birinchi uch qismlari to'rtinchi, vaziyatli kontekstda sodir bo'ladi. O'quvchi o'qib tushunishni amalga oshiruvchi shaxs, matn esa o'quv materialidir. Faoliyat esa o'quvchi mashq, malaka, strategiya yoki konseptlarni qanday tushunyapganini ijro etishga qaratilgan harakati demakdir. Vaziyatli kontekst esa ikkiga ajratiladi. Birinchisi bu- makon ya'ni o'qish uyda, kutubxonada o'qish va bu o'quvchi o'qish davomida qanchalik yaxshi tushunishiga ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchisi bu ijtimoiy kontekst. Odatda o'qish yolg'iz- eng kichik ijtimoiy holatda amalga oshiriladi. Lekin boshqa holatlarda, o'qib tushunish jonli ijtimoiy faoliyatda qaysiki o'qituvchi,

1-rasm. O'qib tushunish jarayoni

ota-ona va bolalar birga kitob o'qib ma'nosini bahs-munozara orqali chiqarishganda sodir bo'ladi. Bundan xulosa qilinadiki, o'qib tushunish jarayonida o'quvchi, matn va faoliyat qismlari o'zaro bir-biriga bog'liq va ular o'qish hosil qiladigan katta ijtimoiy va madaniy kontekstlar orqali shakllanadi.

O'qish ko'nikmasi o'quv-bilish jarayonida asosiy ko'nikmalardan biri hisoblanadi. Chunki u nafaqat bitta nutq faoliyat turi balki o'quvchi ma'lumot va zavq uchun axborot oladigan qo'shimcha malaka va jarayonlar yig'indisidir. O'qituvchilar o'qish ko'nikmasidan yozuv, gapirish, tinglab tushunish, leksika, grammatika va boshqa nutq faoliyat turlarini o'rgatishlari mumkin. Bundan tashqari, o'qish dunyoni anglashga, qiziqishlarni oshirishga shaxsiy qiyinchiliklarni yengishga ham yordam beradi [2]. Bir necha yillardan buyon olib borilgan tadqiqotlar o'qib tushunish ko'nikmasi bilan bog'liq fikrlash jarayonini anglashimizga ko'plab hissa qo'shgan bo'lsa-da, yosh bolalarning tushunish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar yetarlicha emas. Chet tilda o'qish ko'nikmasini o'rganishda adabiyot na'munalaridan foydalanish tushunchasi yangilik emas. U grammatik tarjima metodining asosiy materiallaridan biri bo'lib xizmat qilgan. O'quvchilar butun

bir adabiy matnni ikkinchi o'rganyapgan chet tilidan ona tiliga so'zma-so'z tarjima qilish, grammatik strukturaning noqobilligi tufayli so'zlarni ma'no jihatdan o'z o'rnini topib ma'no chiqarishga to'g'ri kelgan. Lekin boshqa metodlar: kommunikativ til o'qitish; vaziyatga asoslangan metod; flipped classroom kabilar paydo bo'lishi bilan adabiy matnlardan foydalanilmadi. O'tgan asrdan adabiy janrlardan foydalanishga qaytildi lekin bu safar adabiyot orqali o'qishni o'rgatish butunlay yangi usuli qo'llanildi. Adabiy janrlar orasida qisqa hikoyalar o'quvchilarga tinglab tushunish, gapirish, o'qish va boshqa ko'nikmalarni oshirishga yordam berish imkoniyati yuqori ekanligi tufayli eng munosib tanlov hisoblanadi [7]. Hikoya o'qish yoki aytib berish an'anasi bizning yurtida kamdan-kam uchraydigan an'anaga aylanib ulgurgan. Hozirgi kunda bolalar turli xildagi media: internet, televideniya, o'yingohlar orasida osib ulg'ayishmoqda. Hikoyaning aholi orasida muhimligi esa avvaldan isbotlanib ulgurgan va bu davlat va xalq rivojiga o'z hissasini qo'shadi. Qisqa hikoyalardan foydalanish o'quvchilar uchun ta'limiy, intellectual, madaniy va tilga oid imkoniyatlarini ochib beradi. Jeylan adabiyotning, xususan, qisqa hikoyalarning afzalliklarini to'rt qismga bo'ladi.

1. O'quvchilar tilning autentik modeli bilan tanishadilar.

2. O'quvchilarga yangi madaniyatni o'rganishga yo'l ochadi.

3. O'quv jarayonida til ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

4. Hissiy motivni oshirishga yordam beradi. [Jeylan 2016].

Bundan kelib chiqadiki, qisqa hikoyalar orqali o'quvchilar asl til materiallari orqali nafaqat til balki yangi madaniyat bilan tanishadilar. Hikoyalarni eshitish va o'qish orqali barcha nutq ko'nikmalarini xususan o'qib tushunish Erkaya esa afzalliklarini boshqa tomondan ko'rib chiqadi va qisqa hikoyalar yuqori darajada motivatsion, adabiy, madaniy va yuqori aqliy fikrlash afzalliklariga ega deb xulosa qiladi [4]. Boshqa tomondan esa qisqa hikoyalardan foydalanish o'quvchilarning dunyoqarashi, tajribasi

va his tuyg'ularini talqin va tahlil qilishga yordam beradi [5]. Boshlang'ich sinflarda qisqa hikoyalar o'qitishning afzalliklari son-sanoqsiz, o'qishga qiziqishni oshirishidan tortib, o'qib tushunish ko'nikmasini shakllantiradi, madaniy bilim beradi, axloqiy qadryatlarni o'rgatadi va dastlabki bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi.

Xulosa. Chet tili o'qitishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirish muhim va, albatta, o'qish jarayoni orqali o'quvchilar nafaqat savodxonlik, balki mantiqiy fikrlash va kommunikativ qobiliyatlarini ham rivojlantirishlari lozim. Adabiy janrlarni, xususan, qisqa hikoyalarni o'qitish jarayoniga kiritish, o'quvchilarni o'qib tushunish ko'nikmasini shakllantirishga va nutqiy faoliyatini oshirishda samarali xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Zahra, N. A., & Farrah, M. A. (2016). Using short stories in the EFL classroom. *IUG Journal of Humanities Research*, 24(1), 11-24
2. Anderson, N. J. (2003). Scrolling, clicking, and reading English: Online reading strategies in a second/foreign language. *The Reading Matrix*, 3(3), 1-33
3. Ceylan, N. O. (2016). Using short stories in reading skills class. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 232, 311-315.
4. Erkaya, O. R. (2005). Benefits of using short stories in the EFL context. *Asian EFL Journal*, 8, 1-13
5. Harris, T. L., & Hodges, R. E. (1995). *The literacy dictionary*. Newark, DE: International Reading Association.
6. Khatib, S. (2011). Applying the reader response approach in teaching English short stories to EFL students. *Journal of Language Teaching & Research*, 2(1).
7. Pardede, P. (2011). Using short stories to teach language skills. *Jet journal of English Teaching*, 1(1), 15-27.
8. RAND Reading Study Group. (2002). *Reading for understanding: Toward an R & D program in reading comprehension*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. (available online at www.rand.org/publications/MR/MR1465/)
9. Snow, C. (2002). *Reading for understanding: Towards a R&D program in reading comprehension*. Washington, DC: RAND Reading Study Group.
10. O'. Hoshimov; I. Yoqubov. *Ingliz tili o'qitish metodikasi*. - Toshkent: "Sharq" nashriyot-manbaa. 2003. – B. 57-63.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA TABIIY FANLARNI YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR HAMDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ORQALI TADBIQ ETISH USULLARINI SHAKLLANTIRISH

TOXIROVA MOXICHEXRABONU XOSHIMJON QIZI

“University of economics and pedagogy” NOTM

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası assistenti

Annotatsiya: Mamlakatimizda ta'lim tizimiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng, barcha sohalarda keng ko'lamda islohotlar olib borilmoqda. Keyingi yillarda ta'lim sohasidagi o'zgarishlar, yangiliklar, talabalarni sohaga bo'lgan intilishlari, ularni yanada chuqurroq bilim olishlarini talab qiladi, shu munosabat bilan ularga innovatsion texnologiyalar va zamonaviy yondashuvlar asosida bilim ko'nikmalarni shakllantirishni taqazo etadi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabiiy fanlarni yangi pedagogik texnologiyalar hamda zamonaviy yondashuvlar orqali tadbir etish yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: tabiiy fanlar, pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, zamonaviy yondashuvlar.

Аннотация: В нашей стране системе образования уделяется внимание на уровне государственной политики. После обретения нашей республикой независимости масштабные реформы проводятся во всех сферах. В последние годы изменения в сфере образования, инновации, стремления студентов к этой сфере требуют от них получения более глубоких знаний, и в связи с этим требуют от них формирования знаний и умений, основанных на инновационных технологиях и современных подходах. В данной статье описывается применение естественных наук к учащимся начальной школы посредством новых педагогических технологий и современных подходов.

Ключевые слова: естественные науки, педагогические технологии, интерактивные методы, современные подходы.

Abstract: In our country, attention is paid to the education system at the level of state policy. After the independence of our republic, large-scale reforms are being carried out in all spheres. In recent years, changes in the field of education, innovations, aspirations of students to the field, require them to get more in-depth knowledge, and in this regard, require them to form knowledge and skills based on innovative technologies and modern approaches. This article describes the application of natural sciences to elementary school students through new pedagogical technologies and modern approaches.

Key words: natural sciences, pedagogical technologies, interactive methods, modern approaches.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar natijasida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash dolzarb vazifaga aylangan. Xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim berish jarayonida tabiiy fanlarni o'rgatishda yangi pedagogik yondashuvlar qo'llanishi katta ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich ta'lim davri o'quvchilarning dunyoqarashi shakllanishi,

bilim asoslarini egallashi va ilmiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishi bosqichidir. Shu tufayli, tabiiy fanlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida o'qitish, o'quvchilarda tadqiqotga asoslangan ta'limni shakllantirish o'qituvchilar oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy yondashuvlar o'quvchilarning qiziqishini oshirish, ularda fanlarga nisbatan

ijobiy munosabat shakllantirish va o'zlashtirish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol usullar, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) ta'lim yondashuvi kabi innovatsion metodlarni qo'llash orqali tabiiy fanlarni amaliy jihatdan o'rganish imkoniyatlari yaratiladi. Bu esa o'quvchilarni ilmiy tadqiqotlarga jalb qilish, ularning ijodiy fikrlashini rivojlantirish va fanlararo integratsiyani ta'minlashda katta rol o'ynaydi.

Shu sababli, boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tabiiy fanlarni yangi pedagogik texnologiyalar orqali o'rgatish usullarini shakllantirish o'qituvchi mahoratini oshirishning muhim yo'nalishi hisoblanadi. Ushbu yondashuv o'quvchilarni XXI asr ko'nikmalari bilan qurollantirishga, ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar taxlili. Tabiiy fanlarni boshlang'ich sinflarda yangi pedagogik texnologiyalar orqali o'qitish jarayoni ko'plab ilmiy izlanish va amaliy tadqiqotlarda o'rganilmoqda. Adabiyotlar tahlili jarayonida biz zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar va STEAM yondashuvlari haqida ko'plab nazariy va amaliy ma'lumotlarga tayanishimiz mumkin. Quyida ushbu sohada muhim adabiyotlar tahlilini misol keltirish mumkin:

1. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar haqida tadqiqotlar. Pedagogika vata'lim sohasida yetakchi olimlar, masalan, V.P. Bospalko, M.V. Klarin va boshqalarning asarlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari va amaliy tavsiyalari batafsil yoritilgan. Bospalko texnologik yondashuvni ta'lim jarayonida qo'llash orqali o'qitish samaradorligini oshirish haqida fikr yuritadi. Unga ko'ra, pedagogik texnologiyalar o'qituvchilarga aniq maqsad qo'yish, o'quv materialini samarali yetkazish va o'quvchilarning bilimlarini to'g'ri baholash

imkonini beradi.[1]

Klarin esa o'z izlanishlarida innovatsion ta'lim usullarining o'quvchilarda motivatsiyani oshirishi va bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam berishi haqida fikr bildiradi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitishda innovatsion yondashuvlarning qo'llanilishi ijobiy natijalar beradi.[2]

2. Interfaol usullar va ularning ahamiyati. J. Deweyning "Ta'lim nazariyasi" va L. S. Vygotskiyning "Rivojlanish zonasi" g'oyalari interfaol ta'lim usullarining nazariy asoslarini tashkil qiladi. Dewey ta'lim jarayonini "o'rganish jarayoniga qo'shilish" deb talqin qiladi, ya'ni o'quvchilar amaliy faoliyat va muammolarni hal qilish orqali bilimlarni o'zlashtiradilar. [3] Vygotskiy esa o'quvchilar o'zaro muloqot va guruhli ishlash orqali bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirishlarini ta'kidlaydi.[4]

Boshqa mualliflar, masalan, N.M. Poddiyakov va A.V. Khutorskoy interfaol ta'lim texnologiyalarini qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlari rivojlanishini ta'kidlaydi. Ushbu texnologiyalar tabiiy fanlarni o'rganishda ayniqsa samaralidir, chunki ular o'quvchilarga tajriba va amaliyot orqali ilmiy tushunchalarni kashf qilish imkoniyatini beradi.[5-6]

3. STEAM yondashuvi hozirgi kunda tabiiy fanlarni o'qitishda STEAM yondashuvi juda keng qo'llanilmoqda. Bu yondashuv haqida ko'plab tadqiqotchilar, jumladan, Y.A. Kovaliov va P. Blikstein asarlarida batafsil yoritilgan. Kovaliov STEAM ta'limini tabiiy fanlarni qiziqarli va foydali o'rganish usuli sifatida taqdim etadi, bunda o'quvchilar amaliy tajribalar va loyihalar orqali bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishadi.[7]

Bliksteinning tadqiqotlari esa muhandislik va texnologiyalarni ta'lim jarayoniga qo'shishning ahamiyatini ko'rsatadi. Uning fikriga ko'ra, STEAM loyihalari

o'quvchilarning ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, tabiiy fanlarga qiziqishni kuchaytiradi.[8]

4. AKT (Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) va virtual ta'lim resurslari bugungi kunda AKT vositalarining ta'lim jarayonidagi ahamiyati o'sib bormoqda. Yu.I.Mashbitz va E.S.Polat kabi olimlar axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tabiiy fanlarni o'qitishdagi o'rni haqida fikr yuritadilar. Mashbitzning izlanishlari shuni ko'rsatadiki, elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar va ta'lim dasturlaridan foydalanish o'quvchilarning bilimlarini vizual tarzda kengaytiradi va ularni o'rganishga jalb etadi.[9]

Polat esa AKT vositalarining zamonaviy ta'lim tizimida o'quv jarayonini diversifikatsiya qilish imkonini berishini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, interfaol doskalar, o'quv platformalari va simulyatsiyalar o'quvchilarning bilimlarni tezroq o'zlashtirishlariga yordam beradi va o'qitish samaradorligini oshiradi.[10]

5. Tabiiy fanlarni loyihalash texnologiyasi orqali o'qitish T.S.Volosovets va A.G.Osipovlarning asarlarida loyihalash texnologiyasi tabiiy fanlarni o'qitishda qo'llanishi bo'yicha batafsil ma'lumotlar mavjud. Volosovets tabiiy fanlarni loyihalar yordamida o'rgatish orqali o'quvchilarda izlanish ko'nikmalarini shakllantirishga e'tibor qaratadi. U loyihalash jarayonining o'quvchilarda mustaqil izlanish, amaliy faoliyat va jamoa bilan ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ekanligini ta'kidlaydi. [11]

Osipov esa loyihalash texnologiyasining asosiy jihatlarini, ya'ni o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishi, ilmiy kashfiyot qilishga bo'lgan qiziqishi va mas'uliyat hissining oshishi kabi jihatlarini tadqiq etadi. Bu usul o'quvchilarning ilmiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat

qiladi.[12]

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabiiy fanlarni yangi pedagogik texnologiyalar orqali tadbiq etish juda muhimdir, chunki bu usullar o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ta'lim jarayonini samarali qiladi.

Quyidagi usullarni keltirishimiz mumkin

1. Interaktiv ta'lim: o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydigan interaktiv ta'lim usullaridan foydalaning. Masalan, guruhli muhokamalar, rol o'yinlari yoki loyiha asosidagi o'qitish.

2. Multimedia resurslar: videolar, animatsiyalar va interaktiv dasturlar yordamida tabiiy fanlarni o'rganishni qiziqarli qilish. Bu vositalar o'quvchilarga murakkab tushunchalarni tushunishga yordam beradi.

3. Eksperimentlar va amaliy mashg'ulotlar: o'quvchilarga tabiiy fanlar bo'yicha amaliy tajribalar o'tkazish imkoniyatini berish. Bu ularning kuzatuvchanligini va analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

4. Onlayn platformalar: ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun onlayn platformalardan foydalanish. Masalan, o'quvchilar uchun maxsus dasturlar yoki veb-saytlar orqali qo'shimcha materiallar taqdim etish.

5. Gamifikatsiya: o'yin elementlarini ta'lim jarayoniga kiritish. Bu o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va o'rganishni yanada qiziqarli qiladi.

6. Kross-distiplinar yondashuv: tabiiy fanlarni boshqa fanlar bilan birlashtirish. Masalan, san'at, matematika yoki tarix bilan bog'liq loyihalar orqali o'quvchilarga kengroq kontekstda bilim berish.

Ushbu usullar orqali tabiiy fanlarni o'qitish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. O'quvchilarning qiziqishini va faol ishtirokini oshirishda zamonaviy yondashuvlardan foydalaniladi. Tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o'z

ichiga oladi:

1. Aktiv o'qitish metodlari: Talabalarni faol ishtirok etishiga imkon beradigan usullar, masalan, guruh muhokamalari, loyiha asosida o'qitish va amaliy mashg'ulotlar.

2. Texnologiyalardan foydalanish: Interaktiv taqdimotlar, onlayn platformalar va simulyatsiyalar orqali ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish.

3. Muammoga asoslangan o'qitish: Talabalarga real hayotdagi muammolarni hal qilishda yordam berish, bu esa ularda tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

4. Individual yondashuv: Har bir talabani o'ziga xos xususiyatlari va ehtiyojlariga qarab o'qitish, shuningdek, o'quv dasturlarini moslashtirish.

5. Interdisiplinar yondashuv: Tabiiy fanlarni boshqa fanlar bilan integratsiyalash, masalan, biologiya va kimyoni birgalikda o'rganish.

6. O'rganish jarayonini baholash: Formativ va summativ baholash usullaridan foydalanish, talabalar o'z bilimlarini qanday rivojlantirayotganini kuzatish.

Bu yondashuvlar talabalarni yanada faol, mustaqil va ijodkor qilib tarbiyalashga yordam beradi.

Tabiiy fanlar nazariyasi va metodikasi quyidagi asosiy jihatlarni o'rganadi:

1. Tabiiy fanlar asoslari: Fizika, kimyo, biologiya va geografiya kabi tabiiy fanlarning nazariy asoslari va ularning o'zaro aloqalari.

2. O'qitish metodlari: Tabiiy fanlarni o'qitishda qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik metodlar va yondashuvlar, jumladan, aktiv o'qitish, muammoga asoslangan o'qitish va konstruktivizm.

3. O'quv dasturlari: Tabiiy fanlar bo'yicha o'quv dasturlari va ularning tuzilishi, maqsadlari va mazmuni.

4. Baholash usullari: Talabalar bilimini baholash va o'qitish samaradorligini o'lchash

usullari, shu jumladan formativ va summativ baholash.

5. Amaliy faoliyat: Laboratoriya ishlarini, tajribalarni va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish.

6. Pedagogik texnologiyalar: O'qitishda foydalaniladigan zamonaviy texnologiyalar va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri.

7. Interdisiplinar yondashuv: Tabiiy fanlarni boshqa fanlar bilan integratsiyalash va o'quv jarayonida birgalikda qo'llash.

Ushbu jihatlar orqali tabiiy fanlar nazariyasi va metodikasi o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim jarayoniga tayyorlashga yordam beradi.

Yuqoridagi innovatsion pedagogik texnologiyalar va zamonaviy yondashuvlar orqali tabiiy fanlar nazariyasi va metodikasi fanini talabalarni va bo'lg'usi o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim jarayoniga tayyorlashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tabiiy fanlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar va yangi yondashuvlar orqali o'qitish samaradorligini oshirish bugungi ta'lim sohasidagi dolzarb masalalardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy ta'lim usullari zamonaviy bolalar qiziqishlarini to'la qondira olmaydi, chunki ularning e'tiborini tortish va o'zlashtirish darajasini oshirish uchun yangicha yondashuvlar talab etiladi. Shu sababli tabiiy fanlarni o'qitishda innovatsion metodlar va texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Yangi pedagogik texnologiyalar, xususan interfaol usullar (klaster, aqliy hujum, munozara) va amaliy ta'lim (eksperimentlar, loyiha ishlari) o'qituvchilarni faollikka chorlaydi. Misol uchun, STEAM yondashuvi (Fan, Texnologiya, Muhandislik, San'at va Matematika) tabiiy fanlarni o'rgatishda ko'p jihatdan qulay, chunki bu yondashuv o'qituvchilarni har tomonlama rivojlantirishga

qaratilgan. O'quvchilar dars jarayonida laboratoriya tajribalari, maketlar yaratish va loyihalar amalga oshirish orqali o'z bilimlarini mustahkamlaydilar va amaliy ko'nikmalar hosil qiladilar.

Shuningdek, AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) vositalaridan foydalanish tabiiy fanlarni o'rgatish jarayonini yanada qiziqarli qiladi. Masalan, virtual laboratoriyalar, interfaol o'yinlar va simulyatsiyalar bolalarga murakkab tushunchalarni tushunishga yordam beradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarga mavzularni nafaqat nazariy jihatdan, balki vizual tarzda ham o'rganish imkonini beradi, bu esa o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini sezilarli ravishda oshiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning qiziqish darajasini oshirib, ularda ilmiy izlanish va tadqiqot ko'nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, bu usullar o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Yangi pedagogik texnologiyalar va zamonaviy yondashuvlarni tabiiy fanlarni o'qitishda qo'llash quyidagi natijalarga olib keladi:

O'quvchilarning qiziqishi oshadi: Interfaol va innovatsion usullar bolalarning tabiiy fanlarga nisbatan qiziqishini oshiradi. Ular mavzuni chuqurroq o'rganishga, izlanishga, kashfiyot qilishga intiladilar.

Bilimlarni chuqur o'zlashtirish: AKT vositalari, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali mavzularni vizual tarzda o'rganish o'quvchilarga tushunchalarni yaxshiroq anglashga yordam beradi. Amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarning ilmiy bilimlarini mustahkamlash imkonini yaratadi.

Ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish: Yangi pedagogik texnologiyalar yordamida o'quvchilar o'z mustaqil

tadqiqotlarini olib borish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa ularning qiziqishi, ijodkorligi va ilmiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlari shakllanadi: Loyiha ishlari, amaliy mashg'ulotlar va eksperimentlar orqali o'quvchilar o'z mustaqil qarorlarini qabul qilish, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. O'quv jarayonining samaradorligi oshadi: Yangi texnologiyalarni qo'llash orqali o'qituvchilar darslarni yanada samarali tashkil qila oladilar, bu esa ta'lim sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tabiiy fanlarni yangi pedagogik texnologiyalar va zamonaviy yondashuvlar orqali o'rgatishi o'quvchilarning o'qish jarayoniga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularning ijodiy va ilmiy izlanish qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda ta'lim jarayonining umumiy sifatini oshiradi.

Shu sababli, o'qituvchilarga yangi texnologiyalarni o'rgatish va ularni ta'lim jarayoniga qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish bugungi ta'lim islohotlarining muhim qismidir. Zamonaviy ta'lim metodlaridan foydalangan holda, o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni egallaydi, balki amaliy ko'nikmalar va XXI asr talablari uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni ham rivojlantiradilar.

Xulosa

Adabiyotlar tahlilidan ko'rinib turibdiki, boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni yangi pedagogik texnologiyalar yordamida o'qitish ta'lim sifatini oshirishda muhim omildir. Yangi yondashuvlar va usullar o'quvchilarning qiziqishini oshirish, bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, zamonaviy ta'lim talablariga mos keladigan o'qituvchilarni tayyorlash va o'quv jarayonini samarali tashkil qilishda asosiy rol o'ynaydi

Ushbu jihatlar orqali tabiiy fanlar nazariyasi va metodikasi o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim jarayoniga tayyorlashga yordam beradi.

Yuqoridagi innovatsion pedagogik

texnologiyalar va zamonaviy yondashuvlar orqali tabiiy fanlar nazariyasi va metodikasi fanini talabalarni va bo'lg'usi o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim jarayoniga tayyorlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bepalko, V. P. (2009). Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
2. Klarin, M. V. (2019). Innovatsion pedagogika: nazariya va amaliyot. Moskva: Nauka nashriyoti.
3. Dewey, J. (1938). Ta'lim nazariyasi: Amaliyot asoslari. Nyu-York: Holt nashriyoti.
4. Vygotskiy, L. S. (1978). Rivojlanish zonasi nazariyasi. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
5. Poddiyakov, N. M. (2000). Interfaol ta'lim usullari. Moskva: Prosvetshtenie.
6. Khutorskoy, A. V. (2003). Ta'lim texnologiyalari va metodikalar. Moskva: Nauka nashriyoti.
7. Kovaliov, Y. A. (2015). STEAM ta'lim yondashuvi: Nazariy va amaliy jihatlar. Sankt-Peterburg: Pedagogika nashriyoti.
8. Blikstein, P. (2018). Engineering Education and the Maker Movement. International Journal of Engineering Education, 34(2), 1-15.
9. Mashbitz, Yu. I. (2010). Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim. Moskva: Izd-vo Mashbitz.
10. Polat, E. S. (2012). Elektron ta'lim vositalari: nazariya va amaliyot. Moskva: Vysshaya shkola.
11. Volosovets, T. S. (2016). Tabiiy fanlarni loyihalash texnologiyasi orqali o'qitish. Moskva: Pedagogika nashriyoti.
12. Osipov, A. G. (2019). Ta'limda loyihalash texnologiyalarining qo'llanilishi. Moskva: Vysshaya shkola.
13. "Pedagogika" - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti tomonidan nashr etilgan darsliklar.
14. "Ta'limda innovatsiyalar" - O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi tomonidan chiqarilgan materiallar.
15. "Active Learning: A Practical Guide for Librarians" - talimda aktiv o'qitish metodlari haqida.
16. "Constructivist Learning Environments: Case Studies in Instructional Design" - konstruktivizm yondashuvi haqida.

TALABALARDA KASBIY-PEDAGOGIK FAOLIYATNING IJTIMOYIY-AXLOQIY ME'YORLARINI SHAKLLANTIRISH VA NAZORAT QILISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

YUSUPOVA DILOROMXON SABIRDJANOVNA
 “University of economics and pedagogy” NOTM
 “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarda kasbiy-pedagogik faoliyatning ijtimoiy-axloqiy me'yorlarini rivojlantirish zaruriyatini ilmiy asoslashga bag'ishlangan. Ijtimoiy-axloqiy me'yorlar o'quv jarayonida talabalar shaxsiyati va ularning kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatiga ta'sir ko'rsatadigan muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada talabalarning kasbiy shakllanishida ushbu me'yorlarni rivojlantirish va nazorat qilishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Maqola ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni rivojlantirish va nazorat qilish bo'yicha pedagogik jarayonni takomillashtirishga oid ilmiy va amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu natijalar pedagogik nazoratni ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarning muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kasbiy-pedagogik faoliyat, ijtimoiy-axloqiy me'yorlar, axloqiy tarbiya, kasbiy yo'nalganlik, pedagogik nazorat, talabalar, tarbiyaviy jarayon, o'zini identifikatsiya qilish, pedagogik usullar, jamoaviy faoliyat.

Аннотация. Данная статья посвящена научному обоснованию необходимости выработки у студентов социально-нравственных норм профессионально-педагогической деятельности. Социально-нравственные нормы проявляются в процессе обучения как важный фактор, влияющий на личность учащихся и их успех в профессиональной деятельности. В статье освещается педагогическое значение развития и контроля этих норм в профессиональном становлении учащихся. В статье содержатся научно-практические рекомендации по совершенствованию педагогического процесса развития и контроля социально-нравственных норм. Эти результаты свидетельствуют о важности подходов, направленных на развитие педагогического контроля как неотъемлемой части системы образования.

Ключевые слова: профессионально-педагогическая деятельность, социально-нравственные нормы, нравственное воспитание, профессиональная направленность, педагогический контроль, учащиеся, воспитательный процесс, самоидентификация, педагогические методы, коллективная деятельность.

KIRISH

Jamiyat taraqqiyoti va ta'lim tizimi o'zaro uzviy bog'liqdir. Bugungi kunda zamonaviy o'qituvchidan nafaqat bilim beruvchi, balki talabalarda kasbiy-pedagogik faoliyatning ijtimoiy-axloqiy me'yorlarini shakllantiruvchi mas'ul shaxs sifatida faoliyat yuritishi talab qilinadi. Ijtimoiy-axloqiy me'yorlar o'quv jarayonida talabalar shaxsiyati va faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillardan biri bo'lib, ularning jamiyatdagi mavqei, axloqiy qiyofasi hamda professional fazilatlar

uchun asosiy zamin hisoblanadi.

Mazkur maqola talabalarda kasbiy-pedagogik faoliyatga mos ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni rivojlantirishning zaruriyatini asoslash, bunday me'yorlarni shakllantirish usullarini ko'rib chiqish, va nazorat qilishning pedagogik ahamiyatini aniqlashga qaratilgan. Talabalarda ushbu me'yorlarni rivojlantirish faqat bilimlar bilan cheklanmasdan, balki tarbiyaviy jarayonni to'g'ri tashkil etish va pedagogik nazoratni o'z vaqtida amalga oshirishni talab etadi.

Bugungi kunda XXI asr ta'lim tizimida faqat texnik yoki kasbiy bilim emas, balki axloqiy qadriyatlar ham alohida e'tiborga olinmoqda. Bunda ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni shakllantirish – kelajak avlodning barkamol shaxs bo'lib yetishishida muhim rol o'ynaydi. Shu bois, maqolada ushbu masalaga ilmiy-nazariy yondashuvlar tahlil qilingan va samarali metodlar taklif etilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Talabalarda kasbiy-pedagogik faoliyatning ijtimoiy-axloqiy me'yorlarini shakllantirish masalasini yoritishda bir qancha ilmiy ishlar va tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. Ushbu mavzu doirasida turli nazariy va amaliy tadqiqotlar o'tkazilgan bo'lib, ularda pedagogik faoliyatning axloqiy mezonlari, ularni shakllantirish yo'llari va nazorat qilish metodikasi chuqur tahlil qilingan. Quyida shunday mazmundagi ilmiy qarashlar va pedagogik fikrlarga to'xtalib o'tamiz.

V.A. Sukhomlinskiy “axloqiy tarbiya jarayonida insonparvarlik g'oyalarining ahamiyatini ta'kidlab, ijtimoiy me'yorlar ta'lim-tarbiyada asosiy rol o'ynashi kerakligini qayd etadi”[3]. Shuningdek, A. S. Makarenko pedagogik jarayonni ijtimoiy jihatdan tashkil etish, o'quvchilarni jamoa ichida faoliyatga jalb qilish orqali axloqiy me'yorlarni shakllantirish usullarini rivojlantirgan”[4]. Hozirgi zamonaviy tadqiqotchilar, jumladan, N. D. Nikandrov va L. M. Mitina kabi olimlar ta'limning ijtimoiy-axloqiy o'lchovlarini, zamonaviy jamiyat talablariga mos kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil qilish usullarini o'rganib chiqishgan. Ularning ishlari talabalarda kasbiy-pedagogik me'yorlarni shakllantirishda nafaqat nazariy, balki amaliy yondashuvlarni ham taklif qiladi.

“Talabalarda kasbiy-pedagogik faoliyatga doir ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni bilishi o'zini pedagog sifatida o'zini identifikatsiya qilish bosqichida namoyon bo'ladi. Ushbu bosqich kasbiy-pedagogik faoliyat, ijtimoiy rolni bajarish va ijtimoiy-psixologik tizimidan iborat. O'zini

identifikatsiya qilish uch bosqichda amalga oshiriladi: tayyorgarlik, asosiy va yakunlovchi bosqichlar. Tayyorgarlik bosqichida talaba egallamoqchi bo'lgan kasbiga taalluqli faoliyat turlarini aniqlashtiradi, o'zining o'rnini va rolini aniqlashtiradi, o'z xulq-atvorlari, odobi, ko'zlagan maqsadlarini ro'yobga chiqarishning vosita va usullarini asoslab, belgilab oladi. Asosiy bosqichda o'zini nomoyon qilish maqsadlarini amalga oshiradi. Yakunlovchi bosqichda talaba o'zini nomoyon etish sohasida erishgan natijalar baholanadi, qiyinchiliklarni sabablari aniqlanadi. Kasbiy-pedagogik muvaffaqiyat bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy-axloqiy me'yorlar hamda kasbiy yo'nalganlik bilan mustahkam aloqadorlikka ega”[4] M.I.Dyachenko, L.A.Kandibovich “talabalarda kasbiy yo'nalganlikni rivojlantirish bu bo'lajak kasbiga ijobiy munosabatni, unga qiziqish, layoqat va qobiliyatlarini mustahkamlash, oliy o'quv yurtini tugatgandan so'ng kasbiy-pedagogik faoliyatini takomillashtirish istagi, tanlangan kasb sohasida doimiy mehnat faoliyatini olib borish asnosida o'zining asosiy moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, bo'lg'usi mutaxassis ko'z o'ngida kasbning obro'sini oshirishdir[5].”

Mazkur adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-axloqiy me'yorlarning shakllanishida talaba va pedagog o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, ta'lim-tarbiyaning tizimli yondashuv asosida olib borilishi, shuningdek, amaliy faoliyat jarayonida ushbu me'yorlarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Tanlangan mavzuni o'rganilish uchun kompleks yondashuv qo'llanilgan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida quyidagi asosiy yo'nalishlarga tayanildi. Pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish orqali talabalarda ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni shakllantirish bo'yicha ilg'or yondashuvlarni aniqlash uchun nazariy metodlardan foydalanish, o'quv jarayonida pedagogik faoliyatning axloqiy tamoyillarini o'rganish.

Empirik metodlar asosida talabalar o'rtasida so'rovnoma o'tkazish va ularning ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarga munosabatini aniqlash, kuzatish usuli yordamida talabalarning kasbiy-pedagogik faoliyatda axloqiy me'yorlarni qo'llash darajasini baholash, eksperiment usuli orqali turli tarbiyaviy ta'sirlarning samarasini aniqlash. Analitik metodlar yordamida olingan ma'lumotlarni statistik tahlil qilish va ularning umumiy tendensiyalarini aniqlash, nazorat jarayonining samaradorligini baholash. Ushbu metodologik asoslar yordamida tadqiqotning ilmiy jihatdan asoslanganligi va amaliy natijalarning ishonchligi ta'minlanadi. Tadqiqot jarayonida tanlangan metodlar talabalarning kasbiy-pedagogik faoliyatiga doir ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni rivojlantirish va nazorat qilish jarayonini chuqur o'rganishga imkon beradi.

NATIJALAR MUHOKAMA

Talabalarda kasbiy-pedagogik faoliyatning ijtimoiy-axloqiy me'yorlarini shakllantirish va nazorat qilish jarayoniga doir bir qator muhim xulosalar va amaliy natijalarga erishildi. Ushbu natijalar tadqiqotda qo'llanilgan nazariy va empirik metodlarga asoslanib, pedagogik jarayonning ilmiy jihatdan tahlil qilinganligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari ijtimoiy-axloqiy me'yorlar talabalarning kasbiy-pedagogik faoliyatiga tayyorgarlik ko'rishida markaziy o'rintutishiniko'rsatdi. Ushbume'yorlarnafaqat kelajak pedagoglar shaxsiyati va faoliyatining poydevori, balki ularning jamiyatdagi ijtimoiy roli va mas'uliyatini belgilovchi asosiy omil sifatida ham namoyon bo'ldi. Shuningdek, talabalarning ushbu me'yorlarni qabul qilishi va o'z faoliyatiga integratsiya qilishi ularning axloqiy dunyoqarashi va kasbiy maqsadlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Kasbiy-pedagogik faoliyatga mos ijtimoiy-axloqiy me'yorlarning rivojlanish bosqichlari aniqlab olindi, talabalarning kasbiy identifikatsiya jarayonida uchta asosiy bosqich

kuzatildi: tayyorgarlik, asosiy va yakunlovchi bosqichlar.

Tayyorgarlik bosqichi: Talabalar bu bosqichda kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga oid axloqiy qadriyatlarni aniqlash va o'ziga singdirishga harakat qiladilar. Ularning kasbiy yo'nalishiga oid bilim va qiziqishlari shakllana boshlaydi.

Asosiy bosqich: Talabalar o'z axloqiy me'yorlarini pedagogik amaliyot va o'quv jarayonida qo'llash orqali o'zini namoyon qilishga intiladilar. Bu bosqichda nazorat va tahlil jarayonlari muhim rol o'ynadi.

Yakunlovchi bosqich: Talabalar o'z kasbiy faoliyatlari davomida ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni real sharoitlarda qo'llashni o'rganadilar va ularni mustahkamlash bo'yicha o'z natijalarini baholaydilar.

Pedagogik jarayondagi nazoratning ahamiyati asosida tadqiqot davomida nazorat jarayonining ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni shakllantirishdagi roli aniqlab berildi. Talabalarning faoliyatini muntazam kuzatish, ularning kasbiy mahoratini baholash va nazorat natijalariga ko'ra qayta aloqa taqdim etish samarali natijalarni ta'minladi. Ushbu jarayon nafaqat axloqiy me'yorlarni mustahkamlashga yordam berdi, balki talabalarda o'z-o'zini baholash va mas'uliyat hissini rivojlantirdi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni shakllantirish va nazorat qilish talabalarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligida markaziy o'rin tutishini ko'rsatdi. Mazkur jarayon o'zaro integratsiyalashgan usullar yordamida amalga oshirilganida, talabalarning axloqiy dunyoqarashi, kasbiy yo'nalganligi va mas'uliyat hissi sezilarli darajada rivojlanadi. Shunday qilib, tadqiqot pedagogik nazorat va tarbiyaviy jarayonlarni birlashtirish orqali talabalarda barkamol shaxs va malakali mutaxassis sifatida shakllanish imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan yondashuvlarni taklif

etadi.

Yuqoridagi xulosa laridan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

-talabalarga ijtimoiy-axloqiy me'yorlar, pedagogik faoliyatdagi axloqiy tamoyillar va ularning kasbiy faoliyatdagi roli haqida nazariy bilim berish.

-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan maxsus treninglar va amaliy mashg'ulotlar tashkil etish.

-talabalarni ijtimoiy faoliyatga jalb qilish

orqali ularning axloqiy va kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan o'quv dasturlarini joriy qilish.

-pedagogik amaliyot davomida talabalarni real vaziyatlarda ijtimoiy-axloqiy mas'uliyatni his qilishga o'rgatish. Ushbu tavsiyalar talabalarda kasbiy-pedagogik faoliyatga mos ijtimoiy-axloqiy me'yorlarni rivojlantirishni yanada takomillashtirishga va ta'lim tizimida sifatli o'zgarishlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining 2024-yil 1-fevraldagi "Pedagogning maqomi to'g'risi"dagi O'RQ-901-son Qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/docs/-6786401>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-5847-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazas, <https://lex.uz/ru/docs/-4545884>.
3. Oribboeva D.D. Bo'lajak pedagoglarda kasbiy-motivatsion sohaning rivojlanganligi ijtimoiy kompetentlikni belgilovchi omil sifatida // "Pedagogik mahorat" ilmiy-nazariy va metodik jurnal, 8-son, 2023. – B. 132-137.
4. Дниленкова. О.Т "В.А.Сухомленский О воспитании здорового ребёнка в процессе обучение" ОМСКИЙ НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК № 1 (85) 2010
5. Дъяченко.М.И., Кандилович Л.А., Кандилович С.Л. Психология высшей школы. Минск: Харвест. – М.: АСТ, 2001. – С. 576. 7. Сонин Б.А. Учитель как социальный тип личности. – СПб.: Речь, 2007. – 400 с.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI ASARLARIDA YOSHLARNI KASB-HUNARGA O'RGATISH MASALALARI TALQINI

ZOHIDOVA DILFUZA ABDUXALILOVNA

Pedagogika fanlari nomzodi. Pucheon universiteti, Maktabgacha ta'lim fakulteti.

Annotatsiya. Inson bolasi voyaga yetgach o'z qiziqish va qobiliyatlariga ko'ra biror kasb yoki hunarni tanlaydi. Har bir inson hayotida kasbiy faoliyat muhim ahamiyatga ega. Chunki, kasbiy faoliyat uzoq vaqt davomida inson hayotining ajralmas qismiga aylanib qoladi.

Kalit so'zlar. Shaxs, sharq mutafakkirlari, kasb-hunar, kasbiy ta'lim, tarix, kasbiy qiziqish, layoqat, qobiliyat.

Abstract. When a human child grows up, he chooses a profession or a profession according to his interests and abilities. Professional activity is important in everyone's life. Because professional activity becomes an integral part of human life for a long time.

Keywords. Personality, Eastern thinkers, profession, professional education, history, professional interest, aptitude, ability.

Kirish. Har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy barqarorligi uning fuqarolarining aqliy va ahloqiy salohiyatini yuksak darajada rivojlanganligiga bog'liq. Zero, jamiyatimizning ma'naviy yangilanishida, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat qurish kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o'ynaydi. Aytish mumkinki, barkamol insonning shakllanishi uning munosib kasb-korni egallashi jamiyat taraqqiyoti uchun baholi qudrati o'z hissasini qo'shib yashashi va shu orqali jamiyatda o'zligini namoyon etishi ya'ni shaxsning kamol topishi nazarga olinadi. Komillik sari intilish shaxsning kasbiy shakllanishi bilan birgalikda yaxlit holda kechadigan va deyarli bir umr davom etadigan murakkab jarayondir.

Psixologik tadqiqotlarning natijasiga ko'ra ham odamlarning salomatligi hamda o'zini baxtli his etish darajasi uning tanlagan kasbi bilan uzviy bog'liq ekan. O'z kasbini ota – onalarning majburlashi orqali tanlagan

insonlarda esa sog'liqning yomonligi, ruhiy tushkinlik, o'zini baxtsiz his etish, kasbiy faoliyatida hech qanday o'sish kuzatilmagan. Ota-onalar farzandlarining ilk qadamlaridanoq uning kelajagi to'g'risida o'ylab qolishadi. Farzandlarining qiziqish va qobiliyatlarini kuzatish orqali ularning kasbiy kelajagini aniqlashga harakat qiladilar.

Adabiyotlar taxlili. Qadimgi davrlardan boshlab, yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish va o'rgatish jamiyat hayotidagimuxim masalalardan biri bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu muammo yuzasidan sharq mutafakkirlari asarlarida keltirilgan fikr va muloxazalar, yo'l-yo'riqlar hozirgi kunda ham o'z ahamiyatiga egadir. Kasb-hunar egalari qadimdan e'zozlanib kelingan. Bizning davlatimizda ularga nisbatan hurmat-ehtirom o'zligimizni anglash tufayli yanada jamiyatimizda bilimdon, mustaqil fikrlovchi, yuqori malakali, ma'naviyatli, mohir kasb egalari tobora ko'proq talab qilinmoqda. Sharq mutafakkirlari ta'limotida o'g'il va kizlarga ta'lim va tarbiya berish, ularga kasb-hunar o'rgatish g'oyasi muhim o'rin

egallaydi. Qadimiy an'analarimizga binoan hunarmand va kasb, me'mor va naqqosh, dehqon va chorvador, to'quvchi va nonvoy, ustoz-shogird munosabatlarini amalga oshirib kelmoqdalar. Dono halqimiz «Ustozidan o'tmagan shogird - shogird emas», «Hunarli kishi aslo xor bo'lmas», «Ustoz otadek ulug'», «Ta'lim bergan ustozingdan ayrilma» singari maqollarni ijod etganlar va farzandalarining barkamol bo'lib ulg'ayishini orzu qilganlar.

Buyuk qomusiy olim Abu Nasr Farobiy kasb-hunar to'g'risida ilk fikrlarini bildirib, qimmatli maslahatlar bergan, chunonchi, ta'lim – so'z va ko'nikmalar majmui, tarbiya esa amaliy malakalardan iborat ish - harakat ekanligini, muayyan kasb-hunarga berilgan, u bilan qiziqqan kishilar shu kasb- hunarning chinakam shaydosi bo'lishini aytgan. Bu mulohazalardan anglashilib turibdiki, kasb-hunar insoniyat uchun azaldan juda zarur hayotiy vosita bo'lib kelgan.

Buyuk qomusiy olim sifatida barcha hodisalarning mohiyatini ilmiy jihatdan ochib berishga harakat qilgan sharq mutafakkirlaridan biri - Abu Ali Ibn Sinodir. Uning pedagogik-psixologik qarashlari ilmiy asosda qurilgan bo'lib, bolaning fe'l-atvori va tasavvurlarini shakllantirishda umuminsoniy g'oyalar qo'llanishini yaratgan hamda murabbiy, otionalarga uni qattiq tanjazosidan ko'ra, shaxsiy ibrat orqali voyaga yetkazish ma'qulligini ko'rsatgan. Mutafakkirning «Donishnoma», «Risolai ishq», «Uy xo'jaligi», «Tib qonunlari» asarlari mamlakatimiz xalklari odob- axloq psixologiyasi va tabobat olamida alohida o'rin tutadi.

Mutafakkirning mehnatsevarlik tarbiyasi borasidagi fikrlari ham diqqatga sazovordir. Jumladan, u har bir bolani biror hunarga o'rgatmoq shart, deydi. Yosh yigit biror hunarni o'rgansa, uni hayotga tatbiq eta olsa va mustaqil hunar tufayli oilani ta'minlaydigan bo'lsagina, otasi uni uylantirib qo'ymog'i lozim, deb

hisoblaydi. O'spirin hunar egallashi bilan unda nafaqat ahloqiy hislar, balki xarakterning irodaviy xislatlari ham tarkib topa boshlaydi. Hunar egallash orqali o'spirinlarda sabr-bardoshlik, chidamlilik, mehnatsevarlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik, zukkolik kabi insoniy sifatlar shakllanadi.

Ibn Sino har bir insonning mijozidan kelib chiqqan holda unga alohida e'tibor berish kerakligini ta'kidlashi tufayli juda katta amaliy ish qilganligiga guvoh bo'lish mumkin. Uning fikricha, har bir inson faqat unga tegishli bo'lgan xususiyatlargagina egadir, unga o'xshagan insonlar kamdan- kam bo'ladi.

Hozirgi davrda ham allomaning falsafiy - psixologik qarashlari, ijtimoiy hayotimizda o'z qimmatini yo'qotgani yo'q. Uning tarbiya va mijoz xususidagi fikrlari alohida ahamiyatga ega bo'lib, shaxslararo munosabatlar etikasiga munosib hissa bo'lib qo'shilgan. Olimning falsafa, mantiq, psixologiya, siyosiy - ijtimoiy fanlar bo'yicha bizga meros qilib qoldirgan asarlari bashariyat uchun dasturil amal sifatida xizmat qiladi.

XI asrning buyuk mutafakkiri Yusuf Xos Hojib o'zining «Qutadg'u bilig» asarida inson va uning hayotiga oid qarashlarini tahlil qilgan. U odamning Olloh tomonidan yaratilganligini hamda odamning dunyoga kelishi va uning kelajakda qanday odam bo'lib voyaga yetishi ajdodi va kelib chiqishiga, hayotda shug'ullanayotgan faoliyatiga, atrofga nisbatan munosabatlariga bog'liqligini aytib: «Kimning nasli otadan boshlab toza bo'lsa, undan elga yaxshilik, ko'p manfaatlar keladi» deb hisoblaydi.

Iste'dodli shoir, yetuk tarixchi, mohir tarjimon Muhammad Rizo Ogahiy o'zining ijodiy faoliyatida o'g'il va qizlarning aqliy, hissiy va jismoniy imkoniyatlarini g'oyat ziyraklik bilan kuzatgan holda, ularning fe'l-atvorini tezroq bilib olish, salbiy va ijobiy

sifatlarini osonroq aniqlash, yoqimsiz xatti-harakatlarini bartaraf etish mumkin, degan xulosaga keladi. Ogahiy o'z davridagi kasb-hunar sohalari, xalq udum va an'alariga o'zining qimmatli fikrlarini bildirgan. U xalq an'analari hamda urf-odotlari to'g'risida izohlar berar ekan, turli kasb ustalarining inson kamolotidagi ahamiyatini birma-bir ta'riflab beradi.

XII- XVI asrlarda yashab ijod etgin mutafakkir allomalar Jaloliddin Rumiy, Abu Rayxon Beruniy, Mir Alisher Navoiy, Xorazmiy va boshqalarning asarlarida, qo'llanmalarida, falsafiy-psixologik mulohazalarida turli kasblarga oid turga teng bo'lgan fikrlar talaygina.

XX asrning yetuk ma'rifatparvari Abdulla Avloniyning 1913 yilda yozilgan "Turkiy Guliston yohud axloq" asarida bola tarbiyasi, uning ijtimoiy ahamiyati falsafiy-pedagogik jihatdan tushuntirib berilgan. Olim ta'lim va tarbiya jarayonida oila va jamoatchilikning o'rni ularning o'zaro hamkorligini ulug'laydi. Uning talqiniga qaraganda, barkamol shaxsning ko'p qirrali bilimlarga ega bo'lishi, yaxshi bir kasb-korning sirlarini egallashi ko'p jihatdan ijtimoiy muhit bilan oilaviy sharoitning uyg'unligiga bog'liqligini ta'kidlaydi.

Sharq mutafakkirlaridan qolgan qimmatli ma'naviy boylikning har bir satrini ochib tahlil qilganimizda ularning inson kamoloti, ma'naviyati va mehnatsevarlik xislatlariga, bolalar va yoshlarni barkamol insonlar qilib shakllantirish va kasb-hunarga o'rgatishga taalluqli ibratli, qimmatli mulohazalar olsa bo'ladi. To hozirgacha saqlanib kelayotgan qator me'moriy inshootlar, buyuk tarixiy obidalar, xalq amaliy san'ati asarlari (naqqoshlik, ganjkorlik, me'morchilik) arxeologik izlanishlar tufayli topilgan hunarmandchilik buyumlari bularning barchasi buyuk ajdodlarimizning kasb-hunar o'rgatishga, yuksak iste'dod va qobiliyat sohibi bo'lishiga oid bebaho materiallar

qoldirganliklarini mujassamlashtiradi.

Sharq mutafakkirlari ta'limotida o'g'il va qizlarga ta'lim va tarbiya berish bilan birga ularni kasb-hunarga o'rgatish g'oyasi ham muhim o'rin egallaydi. Bundan ko'rinadiki, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish masalalari hozirgi kun uchun yangilik bo'lmay, balki azaliy muammo sifatida o'rganib kelinmoqda. Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Jomiy, Ahmad Donish, Davoniy va boshqalar tomonidan yozilgan asarlarda muammo atroflicha talqin qilingan.

Buyuk qomusiy olim Abu Nasr Forobiy kasb-hunar to'g'risida ilk fikrlarini bildirib, qimmatli maslahatlarni berganlar, chunonchi ta'lim-so'z va ko'nikmalar majmui, tarbiya esa amaliy malakalardan iborat ish-harakat ekanligini, muayyan kasb-hunarga berilgan, u bilan qiziqqan kishilar shu kasb-hunarning chinakam shaydosi bo'lishini aytgan. Bu mulohazalardan ko'rinib turibdiki, kasb-hunar insoniyat uchun azaldan juda zarur hayotiy vosita bo'lib kelgan.

Abu Nasr Forobiyning ta'kidlashicha, "ta'lim-degan so'z xalqlar va shaharliklar o'rtasida nazariy fazilatlarini birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o'rtasidagi tug'ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so'zdir. Ta'lim faqat so'z va o'rganish bilangina bo'ladi. Tarbiyachi esa amaliy ish tajriba bilan, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bo'lgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo'lishi, o'rganishidir" – deydi. Forobiy ta'lim-tarbiya ishlarini ikki yo'l bilan amalga oshirishni nazarda tutadi.

"Amaliy fazilatlar va amaliy san'at kasb-hunarlar va ularni bajarishga odatlantirish masalasi"ga kelganda, bu odam ikki yo'l bilan hosil qilinadi; bulardan birinchisi – qanoatbaxsh so'zlar, chorlovchi, ilhomlantiruvchi so'zlar yordamida odatda hosil qilinadi, malakalar

vujudga keltiriladi, odamdagi g'ayrat, intilish harakatga aylantiriladi.

Ikkinchi yo'l yoki usul – majbur etish yo'li. Bu usul gapga ko'nmovchi qaysar shaharliklar va boshqa sahroiylar xalqlarga nisbatan qo'llaniladi. Chunki ular o'z istaklarigacha so'z bilan g'ayratga kiradiganlardan emaslar. Ulardan birortasi nazariy bilimlarni o'rgatishga kirishsa, uning fazilati yaxshi bo'ladi. Kasb-hunarlarini va juz'iy san'atlarni egallashga intilish bo'lmasa bunday odamlarni majbur etmaslik kerak. Chunki shahar xalqlariga tarbiya berishdan maqsad – ularni fazilat egasi qilish va san'at ahllariga aylantirishdir.

Tabiblik kasbining miyasi inson tani va uning a'zosidir. Uning maqsadi shu a'zolar uchun kerakli bo'lgan sog'lomlikni hosil qilish va ularni kasal bo'lishdan saqlashdir.

Tabiblik uchun zarur bo'lgan faoliyat agar u kasal bo'lsa, sog'lig'ini tiklashdir. Bu ishni asbob va vositalarsiz amalga oshirish mumkin emas. Tabiblar kasalliklarning har biri uchun dori-darmon topadilar.

Tabiblik hunari yetti turli bilimni o'z ichiga oladi.

1) inson a'zolarini ayrim-ayrim jihatlarini o'rganish;

2) salomatlik holati, ularning ta'sirlanishini o'rganish;

3) turli kasalliklarning sabablari va ular bilan bog'liq bo'lgan tasodifiy hodisalarni o'rganish;

4) salomatlik va kasallikning belgilari, sabablari, dalillari, butun badanda, ayrim a'zolarida ko'rinadigan kasallik alomatlarini o'rganish va bilish;

5) sodda va murakkab dorilarni bilish, tabiblik hunarida ishlatiladigan asboblarni o'rganish va ularni ishlata olish;

6) sog'lom badanda salomatlikni saqlash uchun zarur bo'lgan qonun-qoida harakatlarni o'rganishni bilish;

7) badanda sog'lik-salomatlikni tiklash

uchun zarur bo'lgan qonun-qoida va harakatlarni bilish.

Forobiyning fikricha, insonning kasb-hunar va san'atdagi fazilatiga kelsak, bu fazilat tug'ma emasdir, aks holda uning fikru-fazilatida mutlaqo kuch va ulug'lik bo'lmas edi. Agar kasb-hunar fazilati tug'ma bo'lganda podshohlar ham o'zlari ishlab va harakat qilib emas, balki podshohlik ularga faqat tabiiy ravishda muyassar bo'lgan, tabiat talab qilgan tabiiy majburiy bo'lib qolar edi. Nazariy va buyuk fikriy fazilat ulug' tug'ma fazilat va ulug' (kasb-hunar) fazilati odat – malaka bo'lib qolgan odamda bu fazilatlar irodani hosil qilishning va odatga aylantirishning sababi bo'ladi, bunday odamlar cheksiz, juda kuchli tabiat va irodaga egadirlar.

Abu Rayhon Beruniy inson kamolotida mehnat va mehnat tarbiyasi haqida muhim fikrlarni bayon etadi. U har bir hunar egasini mehnatiga qarab turlarga bo'ladi. Og'ir mehnat sifatida binokor, ko'mir qazuvchi, hunarmand, fan sohiblari mehnatini keltiradi. Ayniqsa, ilm ahli-olimlar mehnatiga alohida e'tibor berish, hayrihoh bo'lishga chaqiradi, ularni ma'rifat tarqatuvchilar jamiyat ravnaqiga hissa qo'shuvchilar deb biladi. Shu bilan birga og'ir mehnat qiluvchi konchilar yer ostida gavhar izlovchilar, dehqonlar haqida gapirib, ularning mehnatini rag'batlantirib turish kerak deydi. Ayniqsa, podshohlar bunday mehnat ahliga g'amxo'r bo'lishi kerakligini alohida eslatadi. Chunki ana shu mehnat ahli ular hukmronligining tayanchi deb ta'kidlaydi. Beruniy bolalarni mehnatga o'rgatish metodlari, yo'llari haqida ham fikr yuritadi. Masalan, bolalarni eng kichik yoshdan mehnatga o'rgatish kerak, deydi. Mehnat tarbiyasi o'sha davr tarbiya an'anasiga binoan vorislikka katta ahamiyat beradi.

Hunarmandchilikning bunday yakka holda o'rgatilishi malakali kasb egalarining yetishib chiqishiga yordam bergan, halol va vijdonan

mehnat qilishga yo‘llaganki, bu insonning kamolga yetishida muhim pog‘ona bo‘lgan. Zero, qadimdan har bir yetuk inson shohmi yoki oddiy fuqaromi hunarning bir yoki bir necha turini bilishi zarur sanalgan. Shunga buyuk shaxslar ham, beklar ham, mol-mulk egalari bo‘lgan boylar ham oddiy fuqaro ham o‘z farzandini bilimli bo‘lishi bilan birga hunarli bo‘lishiga ham e’tibor bergan va bu yozilmagan qonunga barcha birdek amal qilgan. Chunki kishilik jamiyati paydo bo‘lgandan boshlab, kishilar o‘z mehnati va hunari bilan kun kechirishga majbur bo‘lgan va bu hayot taqozosi asoratida qabul qilingan. Shuning uchun ham Beruniy inson har tomonlama kamolga yetishi uchun u ilmi bo‘lishi bilan birga mehnatsevar va hunar egasi bo‘lishi ham kerak deydi.

Abu Ali ibn Sinoning mehnatsevarlik tarbiyasi borasidagi fikrlari ham diqqatga sazovordir. Jumladan, u har bir bolani biror hunarga o‘rgatmoq shart, deydi. Yosh yigit biror hunarni o‘rgansa, uni hayotga tatbiq eta olsa va mustaqil hunar tufayli oilani ta’minlaydigan bo‘lsagina otasi uni uylantirib qo‘ymog‘i lozim, deb hisoblaydi. O‘spirin hunar egallashi bilan unda nafaqat axloqiy hislar, balki xarakterning irodaviy xislatlari ham tarkib topa boshlaydi. Hunar egallash orqali o‘spirinlardan sabr-bardoshlik, chidamlilik, mehnatsevarlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik, zukkolik kabi insoniy sifatlar shakllanadi.

Sharqning qomusiy olimlaridan Davoniy bolalarning kasb-hunar egallashi to‘g‘risida ham e’tiborga sazovor fikrlar bildirgan. Muallim talabalarning qobiliyatini qaysi kasb bilan qiziqishini juda yaxshi bilishi lozim. Agar bola ma’lum bir kasb-hunar yoki ilm bilan shug‘ullansa, uni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va bu ilm yoki kasbni egallash uchun kerakli shart-sharoitni yaratib berish lozim. Har bir kishining, deb yozadi Davoniy, hamma kasbni egallashga qobiliyati bo‘lmaydi, balki

muayyan odamning kasbga qobiliyati bo‘ladi. Bir kasb-hunarni o‘rganishga intiluvchilar butun iste’dodlarini ana shu kasbni egallashga qaratadilar, natijada o‘z sevgan kasb-hunarlarini tezda va puxta o‘zlashtirib oladilar.

U kishilarni eng avvalo kasb-hunariga qarab toifalarga bo‘ladi. Birinchi toifaga qalam ahillarini olimlar, noiblar, munajjimlar, qozilar, injenerlar, musulmon qonunshunoslarini; ikkinchi toifaga harbiylarni; uchinchi toifaga esa savdogarlar, hunarmandlar va boshqalarni kiritadi. To‘rtinchi toifaga esa dehqonlar, qishloq xo‘jaligi bilan shug‘ullanuvchilardan iboratligini ko‘rsatib o‘tadi. Shunday qilib, Davoniy kasb-hunar egallashni kishining eng go‘zal fazilatlaridan biri, deb hisobladi. Inson kasb-hunarni egallashga uni takomillashtirishga intilish bilan jamiyatga ham foyda keltiradi, demak bunday kishi har qanday tahsinga sazovordir.

O‘zining ta’lim-tarbiya, ahloq nafosatga doir fikr mulohazalari bilan XIX asrda shuhrat qozongan Ahmad Donish o‘qituvchilik kasbi haqida bir qancha fikr mulohazalarni bildiradi. Ahmad Donish kasb tanlash, kasb yo‘naltirish kasb egalari xususidagi fikrlarini ko‘zdan kechirar ekanmiz, uning o‘qituvchilik kasbi xususidagi qarashlarida ahloq masalasiga katta e’tibor berganligini ko‘ramiz. U o‘qituvchini talabalarga kuchli ta’sir etuvchi deb biladi. Uning ta’kidlashicha, o‘qituvchilik kasbini tanlaganlarning nopoklik niyatida bo‘lishi g‘oyatda zararlidir, chunki ular o‘zlaridagi axloqiy buzuvchilikni yosh avlod o‘rtasida tarqatadilar. Demak, Ahmad Donish o‘qituvchining axloqiy qiyofasiga katta e’tibor beradi. U o‘qituvchidan yosh avlod manfaatini birinchi o‘ringa qo‘yishni talab qiladi. O‘qituvchi o‘quvchi va talabalarga ko‘p bilim berish o‘z bilimni oshirish va chuqurlashtirish uchun o‘z ustilarida ko‘p ishlashlari lozimligini aytadi. Bundan ko‘rinadiki, Ahmad Donish o‘qituvchi kasbiga nisbatan jiddiy talab qo‘yadi.

U go'zal axloqlilik va chuqur bilimdonlikni o'qituvchining go'zal sifati deb biladi.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, shuni ta'kidlash lozimki, sharq allomalari asarlaridagi kasb tanlash, kasbga yo'naltirish borasidagi fikrlarni o'rganish, ularni amaliy hayotga tadbqiq etish, o'sib kelayotgan yosh avlodni ongli kasb tanlashga yordam beradi. Bu esa bolalarni yoshligidanoq kasb-hunarga o'rgatish jamiyatning asosiy vazifalardan biri

hisoblanadi. Shuningdek, ularda kasbga xos tushuncha, tasavvur va bilimlarini boyishiga xizmat qiladi. Shaxsning kasb-hunar egallashi va kasbiy shakllanish muammolarini o'rganish ham fundamental, ham amaliy tadqiqotlarning dolzarb vazifalaridan sanaladi. Chunki, yoshlarning hayotda o'z o'rnini topishi, kelajagda baxtli bo'lishi, mamlakatimiz rivojlanishiga o'z hissasini qo'shishi, kasb yoki hunarni to'g'ri tanlashiga uzviy bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi nashriyot, 1993. – 224 b.
2. Abu Rayhon Beruniy. Feruza (Javohirlar haqida naql va hikoyatlar). – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi nashriyot, 1993. – 96 b.
3. Aliqulov H., Omonboeva R., Jomiy va Davoniy. Ta'lim - tarbiya haqida, Toshkent, O'zbekiston, 1981-yil 41 bet.
4. Давлетшина М.Г., Г.Б.Шоумаров «Психологи – педагогические аспекты проферентации и трудового обучения учащихся в свете основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы» Тошкент, 1987.
5. Jumaev U.S. O'smirlarda kasb tanlashga munosabat tizimi shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixol. f.n.....dis.- T.: 2004.
6. Abdivalieva, A. N. (2023). Factors of Psychosomatic Diseases in School Children. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices, 1(1), 65-67.
7. Abdivalieva, A. N. (2023). THE INFLUENCE OF THE GLOBAL INTERNET ON THE PSYCHE OF ADOLESCENTS.
8. Abdivalieva, A. N. (2023). PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROFESSIONAL FORMATION OF THE DOCTOR'S PERSONALITY.
9. Abdivalieva, A. N. (2023). PSYCHOLOGICAL CAUSES OF EMOTIONAL PROBLEMS IN SCHOOLCHILDREN. International Journal of Advance Scientific Research, 3(09), 85-89.
10. Abdivalyeva, A. N. (2023). Psychoprophylaxis Of Depressive Situations In Crisis Situations. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 21, 1-4.

O'SMIR O'QUVCHILARDA O'Z-O'ZINI NAZORAT QILISHNI TARBIYALASH: ZAMONAVIY TADQIQOTLAR TALQINI

QAMBAROVA NASIBA QAMBAROVNA,
“Profi Universiteti” nodavlat oliy ta’lim muassasasi pedagogika-psixologiya
fani o’qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada o’smirlik davrining ijtimoiy pedagogika va psixologiya nuqtai-nazaridan ayrim o’ziga xosliklari, ushbu yosh davrida o’quvchilarda o’z-o’zini nazorat qilishni tarbiyalashga oid zamonaviy xorijiy tadqiqot natijalari tahlil qilinib, ushbu fenomenning mazmuni, mohiyati va tarkibiy qismlari to’g’risida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: o’smirlik davri, o’quvchi, xulqdagi og’ish, o’zi-o’zini nazorat qilish, tizimli yondashuv, komponentlar.

Аннотация. В статье анализируются некоторые особенности подросткового возраста с точки зрения социальной педагогики и психологии, результаты современных зарубежных исследований по вопросам воспитания самоконтроля у школьников в этом возрасте, а также рассмотрены содержание, сущность и компоненты рассматриваемого явления.

Ключевые слова: подростковый возраст, школьник, отклонения в поведении, самоконтроль, системный подход, компоненты.

Annotation. The article analyzes some features of adolescence from the point of view of social pedagogy and psychology, the results of modern foreign research on the education of self-control among schoolchildren at this age, and also examines the content, essence and components of the phenomenon under consideration.

Key words: adolescence, student, behavioral deviation, self-control, systematic approach, components.

Kirish. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg’or tajribasini tahlil qilish asosida mamlakatimizda ma’naviy va jismoniy barkamol shaxsni tarbiyalash masalasiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi 4947-sonli Farmonida jismonan sog’lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish vazifasi belgilangan.[1]

Mazkur normativ-huquqiy hujjatning

mantiqiy davomi sifatida O’zbekiston Prezidentining “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O’zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo’llab-quvvatlash to’g’risida”gi 2017-yil 5-iyuldagi PF-5106-sonli hamda 2017-yil 27-martdagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 5153-sonli va 2017-yil 14-martdagi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2833-son qarorlari e’lon qilingan.

Ushbu direktiv hujjatlar ta’lim hamda tegishli ijtimoiy va huquqni muhofaza qiluvchi tashkilotlardan voyaga yetmagan bolalar

ijtimoiy ongini tarbiyalashga qaratilgan huquqiy-me'yoriy, ijtimoiy-pedagogik, psixologik yondashuvlarining nazariy-metodologik va tashkiliy uslubiy faoliyatini tubdan o'zgartirishni taqazo etdi. Shu sababli yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta'minlashda maktabdan tashqari ta'limning zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish hamda yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish masalalari O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasida o'z aksini topdi.[2]

Shaxs individual taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri – uning yoshga bog'liq xususiyatlaridir. Chunki taraqqiyotning har bir yosh davri o'z rivojlanish omillariga, qonuniyatlariga, yangiliklari va o'zgarishlariga ega bo'lib, ular shaxsning xarakteri, temperamenti, iqtidori, bilish jarayonlarida aks etadi.

Inson taraqqiyoti o'ta murakkab jarayon bo'lib, har bir yosh davrning o'z qonuniyatlari mavjud. Chunki har bir yoshda biror funksiyaning rivojlanishi boshqa bir funksiyaning susayishi hisobiga sodir bo'lishi psixologiyada isbot qilingan faktlardan biridir. Shundan kelib chiqib, ijtimoiy munosabatlarga kirishganda har bir shaxsning yosh xususiyatlarini hisobga olinishi zarur.

O'smirlik – insonning ijtimoiylashuvi va shaxs sifatida intensiv rivojlanish davri bo'lib, ongli xulq-atvor asoslari shakllanadi, axloqiy va ijtimoiy munosabatlar shakllanishining umumiy yo'nalishi paydo bo'lib, o'smirning jadal ijtimoiy rivojlanishi ta'minlanadi,[3] o'z xatti-harakatlarini va rivojlanishini boshqarishiga imkon beradigan ideal xulq-atvor namunalari va axloqiy asoslar yaratiladi. [4]

O'smirlik davri ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatda namoyon bo'ladigan

va ijtimoiylashuv jarayonini belgilab beruvchi shaxsiy mas'uliyatni va umuman, shaxsning irodaviy sohasini shakllanishida alohida ahamiyatga ega bo'lgan nizolar kontsentratsiyasi davri hisoblanadi. [5] Aksariyat o'smirlar o'z hayotlarini boshqarishda mustaqil qaror qabul qilish erkinligiga va o'z ehtiyojlarini qondirishga intilib qarshilikka uchraydilar. Ko'p hollarda, qarshilikni yengib o'tish ularning asab-ruhiy tizimida zo'riqish va ijtimoiy munosabatlarida keskinlikni yuzaga keltirib, shaxs sifatidagi ijtimoiy moslashuv jarayonini murakkablashtiradi. [6]

Ijtimoiy moslashuvida muammolari bo'lgan o'smirlarda ijtimoiy dezadaptatsiya hodisasi sodir bo'lishining ehtimoli nihoyatda ortadi va ularning o'quv fanlarini o'zlashtirish sifati va karera rejalarining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Pedagogikada o'zini-o'zi nazorat qilish – shaxsning o'z ijtimoiy hamda ruhiy faoliyatini o'zi ongli ravishda nazorat qilib turishdan iborat ijobiy sifat, deb qaraladi. Ushbu ta'rif o'z-o'zini tarbiyalash sifatining o'z xatti-harakatlarini ijtimoiy axloq nuqtayi nazaridan tahlil qilish qobiliyati orqali o'zida ijobiy xarakterologik xislatlarni tarkib toptirishga va salbiy xususiyatlarni bartaraf etishga qaratilgan ijobiy faoliyat tushuniladi. O'z-o'zini nazorat qilish fazilati o'z-o'zini tuta bilish, o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini idora qilish va o'z-o'zini kuzatish kabi shaxsiy sifatlar bilan birga uchraydi, barcha o'quv fanlariga taalluqli pedagogik jarayonlarga umumiy ta'sir ko'rsatadi hamda shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish jarayonini va rivojlantiruvchi ta'limning pedagogik tizimida o'zini-o'zi nazorat qilish jarayonini texnologiyalashtirishga imkon beradi.[7]

D.B.Elkonin va V.V.Davidov rivojlantiruvchi ta'limning pedagogik tizimini ishlab chiqishda o'z-o'zini nazorat qilish

kontseptsiyasini quyidagicha shakllantirdilar: "Nazorat harakati bola bajarayotgan harakatni va uning natijasini namuna bilan dastlabki tasvir orqali taqqoslashdan " va " boshqaruv, oxir-oqibatda, bo'lajak harakat g'oyasini uning bevosita berilgan namunasi bilan taqqoslash harakatidir".[8]

Yu.K.Babanskiy o'z-o'zini nazorat qilish bu - yo'l qo'yilgan xatolar va noaniqliklarni mustaqil ravishda topish hamda aniqlangan bo'shliqlarni bartaraf etish yo'llarini belgilash qobiliyati, - deb ta'riflagan. Yu.K.Babanskiyning fikriga ko'ra, o'z-o'zini nazorat qilish rivojlantiruvchi ta'lim usullaridan biri bo'lib, diqqatning barqarorligiga hamda xotira va o'z-o'zini nazorat qilish usullarini shakllanishiga ta'sir qiladi.[9]

Y.E.Villems va hammualliflari olib borgan tadqiqotlarida o'z-o'zini nazorat qilish biologik asoslarga ega bo'lsa-da, ushbu fenomen bolalarda, asosan, ijtimoiy muhit tomonidan belgilanishini aniqlaganlar. O'z-o'zini nazorat qilish – bu qiyinchilikka duch kelganda yoki vasvasaga uchraganda o'z impulslarini boshqarish qobiliyati va psixofiziologik komfort bilan o'zaro mustahkam bog'liqdir, deb hisoblaydilar. Tadqiqotchilar o'z-o'zini nazorat qilish 60 %gacha irsiyat bilan bog'liq bo'lsa-da, inson jinsi yoki yoshiga qarab farq qilmasligini isbotlaganlar. Shuning uchun, o'z-o'zini nazorat qilishdagi individual farqlarni tushunish uchun genetik omillarni hisobga olinishi zarur, deb xulosa qilganlar.[10]

A.Q.Barriga o'z-o'zini nazorat qilish va ijtimoiy nazoratni rivojlantirish muammosini tadqiq etib, "nazorat" atamasini tizim ishlashini tartibga solish va boshqarish mexanizmi, deb hisoblagan.[11]

Yayouk Eva Villems ta'kidlashiga ko'ra, o'z-o'zini nazorat qilish – bu nostandart vaziyatlar (qiyinchiliklar yoki vasvasalar)ga duch kelganda o'z impulslarini boshqarish

qobiliyati bo'lib, fiziologik va psixologik komfort bilan o'zaro bog'liq. Tadqiqotchi ushbu fenomenning rivojlanganlik darajasiga shaxsning jinsi yoki yoshi ta'sir ko'rsatmaydi, deb hisoblaydi.[12]

S.E.Shivrinskaya o'zini to'g'ri baholash o'quvchini o'ziga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lishga, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilish hamda kamchiliklarini xolis va adolatli baholashga o'rgatadi. Natijada o'z-o'zini tarbiyalashga ehtiyoj paydo bo'ladi – u o'z-o'zini hurmat qilishdan boshlanib, uning maqsad va erishadigan natijalarini belgilaydi, deb hisoblagan. Tadqiqot natijalari asosida, o'zini-o'zi nazorat qilish va baholash bolaning ichki dunyosidagi o'zgarishlarni aks ettirgan holda, o'zini-o'zi hurmat qilishni ongli, tizimli va faol jarayonga aylantirishini aniqlaganlar.[13]

N.F.Yakovleva o'quvchilar axloqiy faoliyatli-irodaviy xarakterologik jihatlarini o'zlari tarbiyalashlari uchun yaxlit, uzoq muddatli uzluksiz jarayonlardan iborat bo'lgan bosqichlardan o'tishlarini ta'kidlagan: o'z faoliyati va xatti-harakatlarini o'zi tahlil qilishi va o'zi-o'zini baholash; o'z-o'zini tarbiyalash maqsadlarini belgilash; maqsadga erishish yo'lini bosqichma-bosqich rejalashtirish; rejalashtirilgan tadbirlarni amalga oshirish va natijalarni tahlil qilish. [14]

M.R.Bazon o'smirlik davridagi deviant xulq-atvorning ijtimoiy va o'zini-o'zi nazorat qilishni tizimli rivojlantiruvchi va tarkibli yondashuv asosida rivojlantirish kerakligini ta'kidlab, vaqt o'tishi bilan shaxsiy-psixologik omillar ham huquqbuzarlikni barqaror kamaytirishning muhim predikatori bo'lib xizmat qilishi mumkinligiga urg'u bergan.[15]

M.Gottfredson yuqoridagi fikrni to'ldirib, bola xulqidagi og'ishlar uning xarakterologik xususiyati - o'zi-o'zini nazorat qilish darajasi bilan bog'laydi. O'zini tuta olmaydigan

o'smirlar uchun turli vasvasalardan qochish ehtimoli boshqalarga qaraganda kamroq bo'lganligi sababli, ularni og'ishgan xatti-harakat qilishlarining ehtimoli ham boshqalarga qaraganda ko'proq bo'lishini aniqlagan.[16]

K.N.Firsov o'z-o'zini nazorat qilishni shaxs tomonidan ongli ravishda o'z faoliyatini, holatini va xatti-harakatlarini belgilangan normalar va qoidalarga muvofiq tartibga solinishi, deb hisoblaydi.[17]

S.S.Degtyareva ta'lim faoliyatida o'smir yoshidagi o'quvchilarda o'zini o'zi nazorat qilish tajribasini shakllantirish masalalarini tadqiq etgan. Tadqiqotchi o'zi-o'zini nazorat qilish fenomenini inson ichki dunyosining murakkab shakllanishi va ichki shart-sharoitlari rivojlanishining majmuyi bo'lib, shaxsning tanlash, baholash, qaror qabul qilish tajribasini qamrab oluvchi va o'z kechinmalarini tartibga keltiruvchi sub'ektiv dunyo sifatida tushuniladigan shaxsiy tajriba kategoriyasiga tegishli, deb ta'riflaydi[18]

Jian-Bin Li o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilishini, ularga berilgan ta'rif va ko'rsatkichlarga asosan, uch guruhga ajratadi: 1) umumiy o'zini o'zi nazorat qilish; 2) kognitiv o'zini-nazorat qilish; 3) ijtimoiy-emotsional o'zini o'zi nazorat qilish.[19]

Muhokama. Bu yosh davri – odamning bolalik olamidani chiqib kattalar olamiga o'tish davri ekanligini hisobga olib ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etilishi muhim sanaladi. Chunki o'smirlik davrida bola xulq-atvorida o'jarlik, tajanglik, gapga kirmaslik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik kabi salbiy xolatlar yaqqol nomoyon bo'lishi bilan bir qatorda, unga qarama-qarshi ravishda do'stlik, o'rtoqlik, havas qilish, muhabbat kabi yuksak darajadagi hissiyotlar vujudga kela boshlaydi. Ko'pincha o'smir o'z imkoniyatlarini yuqori baholasa-da, atrofidagilar uning kuchi, irodasi va salohiyatiga birmuncha ishonchsizlik bilan qaraydilar. Shu nomutanosiblik tufayli o'smir

o'zini tengqurlari tomonidan tan olinishiga intiladi, ular bilan muloqot o'smir hayotining ma'nosiga aylanib qoladi.

O'smirlik davrida mas'uliyatni shakllantirish va ushbu xususiyatning shakllanganlik darajasi o'smirlarning xatti-harakatlarida turli og'ishlarning paydo bo'lish va ularni mustahkamlanish ehtimolini kamaytiradi.

Falsafa nuqtai-nazaridan o'z-o'zini nazorat qilish – ijtimoiy hodisa bo'lib, insonning mavjudligini, o'zini o'zi bilish va anglash funksiyasini aks etishiga hamda o'z xatti-harakatlarini samarali boshqarish mexanizmi bo'lib xizmat qiluvchi baholash faoliyati orqali atrof-muhitni va o'zini mustaqil ravishda tushunishi bilan birga, uni o'zgartirishga imkon beradigan shaxsiy sifat, deb qaralishi mumkin.[20]

Strukturaviy-funksional yondashuv nuqtai-nazaridan, o'z-o'zini nazorat qilish fenomeni shaxs strukturasi o'z xatti-harakatlarini hamda intellektual, axloqiy, psixologik va kasbiy fazilatlarini maqsadga muvofiq ravishda boshqarish, baholash, tuzatish va o'zgartirish funksiyalarining mavjudligi bilan belgilanadi.

Gnoseologiya nuqtai-nazaridan, o'z-o'zini nazorat qilish – sub'ektning shaxs sifatida rivojlanayotgan muhitda maxsus, metodologik va kasbiy kompetentsiyasi shakllanishga imkon beradigan refleksiv tajribasi tushuniladi.

Psixologiya fani nuqtai nazaridan, o'z-o'zini nazorat qilish – bu shaxs xarakteri fazilati va refleksiv tajribasi bo'lib, odam o'z faoliyatini uni o'rab turgan muhitda boshqarishi bilan birga, tafakkurini boshqarishida ham ijodiy faollik ko'rsatishida aks etadi.[21]

Ilmiy tadqiqotlar metodologiyasi nuqtai-nazaridan, o'z-o'zini nazorat qilish – shaxsning mustaqil ta'lim olish va o'zini o'zi boshqarish qobiliyati bo'lib, u har bir konkret

o'quv fani uchun o'ziga xosdir.

Fanlarni o'qitish metodikasi nuqtai nazaridan, o'z-o'zini nazorat qilish tushunchasiga quyidagicha ta'rif berish mumkin: o'z-o'zini nazorat qilish - rivojlantiruvchi ta'limning pedagogik tizimida va kompetensiyaga asoslangan yondashuvda shaxs kompetentligining shakllanganlik darajasini (reproduktiv, produktiv, qisman izlanishli, tadqiqot darajalari) baholashga imkon beradigan mustaqil kognitiv faoliyatning ilmiy usuli.

O'quvchilarda o'zini-o'zi nazorat qilish tajribasi hamda shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish o'rtasidagi bog'liqlik va uzviylikni quyidagicha ifodalash maqsadga muvofiq: 1) mustaqillik – o'zini o'zi boshqarish tajribasining barcha darajalarida namoyon bo'lib, shaxsiy barqarorlik bilan chambarchas bog'liq; 2) tashkil etish – faoliyat natijalarining etalonlar va namunalar bilan bog'liqligiga ta'sir qiladi;

3) o'z-o'zini tahlil qilish – asosan o'z-o'zini tekshirish, introspeksiya (o'z-o'zini kuzatish), tanqidiy baholash va o'z faoliyatiga tanqidiy munosabat; 4) o'ziga nisbatan talabchanlik – aniqlangan xato, nosozlik va kamchiliklarni bartaraf etish va tuzatishi (o'zini korrektsiyalash).[22]

Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan, o'smirlarning o'zi-o'zini nazorat qilishi – bu har biri o'zaro bog'liq ravishda ma'lum bir funksiyalarni bajaradigan komponentlardan iborat bo'lgan hamda umumiy yaxlitlikdagi integrativ xususiyati alohida komponentlarining xususiyatlariga o'xshamaydigan o'ziga xos tizim sifatida qaraladi.

Natija. O'smirlik – bolalarni shaxs sifatida intensiv rivojlanish davri bo'lib ongli xulq-atvor asoslari shakllanadi, axloqiy va ijtimoiy munosabatlar shakllanishining umumiy yo'nalish paydo bo'ladi va jadal ijtimoiy rivojlanish ta'minlanadi. Aksariyat

o'smirlarning o'z hayotlarini boshqarishda mustaqil qaror qabul qilish erkinligiga intiladilar. Biroq, erkinlik bilan kuzatiladigan birinchi hodisa – ular o'zlarini avvalgidan ham yomonroq tutishlarida namoyon bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida o'smirlarning ijtimoiy moslashuvda turli muammolar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun o'smirlik davri ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatda namoyon bo'ladigan va shaxsning ijtimoiylashuv jarayonini belgilab beruvchi irodaviy sohasini shakllanishida alohida ahamiyatga ega.

O'smirlik davrida o'z-o'zini nazorat qilishni shaxsiy xususiyat sifatida rivojlantirish alohida ahamiyatga ega, deb hisoblaymiz. Chunki o'z-o'zini nazorat qilish o'smirlarning ijtimoiy munosabatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ushbu jarayonda yuzaga keladigan keskinliklarni pasayishiga va o'z xususiyatlarini o'zi anglashiga yordam beradi. O'smir muayyan qoidalar va me'yorlarga rioya qilib, o'zi-o'zini anglash jarayonida ijtimoiy me'yorlarni buzishdan va deviant xatti-harakatlardan voz kechadi.

O'z-o'zini nazorat qilish - qo'yilgan maqsadga erishish imkonini beradigan va sodir bo'layotgan o'zgarishlarni tahlil qilish asosida faoliyatni ongli ravishda tartibga solish va tashkil etish; ta'limiy faoliyatini, uning yakuniy natijasini hisobga olish, baholash, tahlil qilish va bashorat qilish ko'nikmasi sifatida, ongli ravishda boshqarish [23]; xulq-atvor va individual harakatlarni nazorat qilishda namoyon bo'ladigan subyektning xususiyati[24]; o'quv jarayonida o'z xatti-harakati va aqliy faoliyatini tanqidiy baholash qobiliyati [25]; mustaqil o'quv faoliyatida o'z xatolarni topish, noqulaylik sabablarini tahlil qilish va hal qilishga tayyorlik qobiliyati [26]; ta'limiy faoliyatda o'zi-o'zini tahlil qilish va o'zi-o'zini baholashni bilim, ko'nikma va malakalari [27] sifatida qaraladi.

Xulosa. O'smirning o'zi-o'zini nazorat

qilishi – o‘zi maqsad qo‘yishi va qo‘yilgan maqsadga erishish bilan bog‘liq bo‘lgan sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarni tahlil qilish asosida ijtimoiy va ta‘limiy faoliyatini ongli ravishda tartibga solishi, tashkil etishi va uning yakuniy natijalarini hisobga olib ongli ravishda xulq-atvori va individual xatti-harakatlariga, zarur hollarda, qo‘ygan maqsadidan kelib chiqib tuzatishlar kiritishi, deb ta‘rif beramiz.

O‘z-o‘zini nazorat qilishning funksional komponentlari (yo‘naltiruvchi, tahliliy, baholovchi, bashorat qiluvchi) o‘quvchilarning o‘zini o‘zi nazorat qilishi jarayonida yuzaga keladigan asosiy tarkibiy komponentlarning barqaror asosiy aloqalari bo‘lib, shu bilan o‘zini o‘zi boshqarish tizimining harakati va rivojlanishini belgilaydi.

O‘smirlik davrida o‘quvchi o‘zi-o‘zini nazorat qilishi uchun quyidagi tarkibiy vazifalarni bajarishi kerak:

1) o‘zini-o‘zi nazorat qilishdan maqsadni aniq belgilash;

2) o‘z xatti-harakatlari va xulq-atvorini belgilangan ijtimoiy me‘yorlar va maktab ichki tartib-qoidalari talablari bilan qiyoslash;

3) o‘quv faoliyatining natijalarini tahlil qilish;

4) xulq-atvori va o‘quv faoliyatidagi me‘yordan og‘ishlarni va ularning sabablarini aniqlash;

5) o‘z xulq-atvori va o‘quv faoliyati natijalarini belgilangan mezonlarga muvofiq baholash;

6) o‘z xulq-atvori va o‘quv faoliyatidagi mavjud og‘ishlarni bartaraf etish yo‘llarini belgilash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 soni Farmoni. O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi”.
- [2]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni <https://lex.uz/docs/4312785>
- [3]. Манапова Е.И. Саморегуляция поведения, ее развитие и формирование у социально дезадаптированных подростков. Автореф..... дисс..... канд.....психол..... наук. – Омск, 2001. -24 с.
- [4]. Теняева О.В. Особенности ответственности подростков с девиантным поведением: 19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологии. Автореф. дисс. на ... кандидата психологических наук. –Москва, 2011. -23 с.
- [5]. Фельдштейн Д.И. Психология взросления. М.: Флинта, 1999: - 383 с.
- [6]. Нестер Н.А. Реализация свободы в саморегуляции социально-дезадаптированного поведения подростков: Специальность 19.00.13 - психология развития, акмеология. Автореф. дисс... канд... психологических наук. –Тобольск, 2005. -24 с
- [7]. Ижтимоий педагогика: атамалар изошли лугати / Тузувчи: З.Кррабоева, Н.Абдусаматова. – Ниманган: НамДУ, 2017. 57-бет.
- [8]. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. Москва: Педагогика, 1989. 218-стр.
- [9]. Педагогика. Учебное пособие для студентов пед. ин-тов. Под редакцией Ю.К. Бабанского. Москва: Просвещение, 1983
- [10]. Willems, Y. E., Boesen, N., Li, J. B., Finkenauer, C., & Bartels, M. (2019). The heritability of self-control: A meta-analysis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 100, 324–334. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2019.02.012>
- [11]. Barriga, A. Q., Landau, J. R., Stinson, B. L., I. I., Liao, A. K., & Gibbs, J. C. (2000). Cognitive distortions and problem behaviors in adolescents. *Criminal Justice and Behavior*, 27(1), 36–56. doi: 10.1177/0093854800027001003.
- [12]. Yayouk Eva Willems, Jian-Bin Li, Catrin Finkenauer. The Heritability of Self-Control: a Meta-Analysis / February 2019, *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, February 2019, 100 // DOI:10.1016/j.neubiorev.2019.02.012
- [13]. Шивринская С.Е. Объективизация процесса самовоспитания подростка в учебной деятельности: 13.00.01-общая педагогика, история педагогики и образования. Автореф... дисс... канд... пед... наук. –Великий Новгород, 2004. -24 с.
- [14]. Яковлева Н,Ф. Самовоспитание нравственных деятельно-волевых черт характера подростков-сирот в условиях школы-интерната: 13.00.01- общая педагогика, история педагогики и образования. Автореф... дисс..... кандидата педагогических наук. –Красноярск, 2004. -28 с.
- [15]. Marina Rezende Bazon, André Vilela Komatsu. Delinquency in Brazil: Development of Adolescents in Adverse Contexts / In book: *Child and Adolescent Development in Risky Adverse Contexts* (pp.199-222) // DOI:10.1007/978-3-030-83700-6_10
- [16]. Gottfredson, M., & Hirschi, T. (2019). *Modern control theory and the limits of criminal justice*. Oxford University Press.

KICHIK MAKTAB YOSHDAGI O'QUVCHILARNI DARSGA QIZIQTIRISH MAQSADIDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

XOLMUMINOVA DILFUZA XOLMAMATOVNA

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Sirtqi bo'lim o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang'ich ta'limga kompetensiyaviy yondashuv imkoniyatlarini beradi. Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari va oliy ta'lim bituruvchilari foydalanishi mumkin.

Аннотация. В этой статье представлены возможности для компетентного подхода к начальному образованию. Его могут использовать учителя начального образования и выпускники высших учебных заведений.

Annotation. This article provides opportunities for a competency-based approach to primary education. It can be used by teachers of primary education and graduates of higher education.

Kalit so'zlar. Didaktik o'yin, dastur, o'quv materiallari, idrok, zehn, tafakkur, o'yin texnikasi, faollik, matematik nutq, kompetensiya, pedagogic texnologiya.

Ключевые слова. Дидактическая игра, программа, учебные материалы, восприятие, разум, мышление, техника игры, деятельность, математический дискурс, компетентность, педагогическая технология.

Key words. Didactic game, program, educational materials, perception, mind, thinking, game technique, activity, mathematical discourse, competence, pedagogical technology.

Didaktik o'yinlar asosan ta'lim jarayonini o'quvchilarning yosh xususiyatlari va tayyorgarliklariga qarab samarali tashkil qilishga, ularga bilim va ma'lumot berishni yengillashtirishga, ta'limda ko'rgazmalilikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarni o'quv materiallari bilan ortiqcha band qilib qo'ymaslik imkoniyatini yaratadi. Dastur materiallarini o'zlashtirishda bir qator qulayliklar tug'diradi.

Didaktik o'yinlar o'quvchilarning his-tuyg'ularini shakllantirishga, ayniqsa ularning sezgi a'zolari (sezish, ko'rish, tinglash va boshqalar) faoliyatini faollashtirishga yordam beradi. Bola miyasini „mashq“ qilishga, tafakkurini teranlashtirishga o'rgatadi. Uning idroki, zehni, faxm-farosati, xotirasi, irodasi, bilim olish ishtiyoqi va ehtiyoji mustahkamlanadi. Ziyrakligi, ixtiyoriy diqqati, topqirligi, tashabbuskorligi oshib boradi. O'quvchining iste'dodi, ijodiy qobiliyati namoyon bo'la boshlaydi va olgan imkoniyatlarini o'z faoliyatida,

mehnat va o'yinda sinab ko'rish imkoniyati tug'iladi, O'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirish uchun o'yinlardan keng foydalanish lozim.

Didaktik o'yinlarni darsda qo'llash ta'lim-tarbiya jarayoniga noan'anaviy usulda yondashuvni ifodalab, an'anaviy usullardan bir qator sifatlari bilan farqlanadi. Ya'ni, o'quv jarayonini bevosita qiziqarli o'yinlar asosida tashkillashtirish, o'quvchilarning birgalikda harakatini ta'minlash, masalaga guruh bo'lib yondashish natijasida o'quvchilarning birgalikda harakatini ta'minlash, masalaga guruh bo'lib yondashish natijasida o'quvchilarni faol harakatini va mantiqiy tafakkurini rivojlanishiga sharoit yaratadi. Lekin bu harakatlar texnologik jihatdan ta'minlangan bo'lishi kerak. Bu bilimlarni nomoyon qilishlari uchun esa aynan o'yin texnologiyalari vositasida tashkillantirilgan darslar alohida ahamiyatga ega. Biz quyuda o'quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat

qiladigan o'yinlarni taqdim etdik. Taklif etilayotgan didaktik o'yinlar ham ta'lim jarayonida o'quvchilar faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bunga misol sifatida quyudagi o'yin turlarini ko'rsatib o'tish mumkun: "Sayohat" o'yini, "Qisqa muddatli yozma ish" o'yini, "Erudit" o'yini, "Yumoloqlangan qor o'yini", "Zakovatli zukko o'yini", "Obrazga kir oyini" va hokozo. Boshlang'ich ta'lim jarayonida didaktik o'yinlarga axboratlarni tashuvchi manba sifatida qaraladi. Dars jarayonida didaktik o'yinlarni tashkil etish o'quvchilar o'rtasida muloqotga kirishish, diqqatni jamlash va o'z navbatida, hozirjavoblik kabi xislatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan muntazam ravishda foydalanish ta'limda tabiiy vaziyatni yaratadi. Bu esa o'quvchilarni dars davomida erkin faoliyat ko'rsatishlariga sharot tug'diradi. O'yindan samarali va olib borilayotgan darsning mazmuniga mos holda foydalanish o'quvchiga dars davomida berilayotgan ma'lumotlarni mustaqil o'zlashtirishi hamda ijodiy tafakkuri shakllanishini ta'minlaydi. O'yin o'quvchilarni yashirin imkoniyatlarini va fanga bo'lgan qiziqishlarini ochib beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini matematik nutqini o'stirishda didaktik o'yinlardan foydalanish samarali natija beradi. O'quvchilarning matematik nutq boyligini oshirish, raqamlar va sonlarni to'g'ri talaffuz qilishda ham didaktik o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Didaktik o'yinlar o'quvchilarning ma'naviy va axloqiy kamolotida, ularning barkamol inson bo'lib kamol topishida ulkan tarbiyaviy ta'sir qudratiga egadir. Didaktik o'yinlar davomida bolalar jamoa bo'lib ishlashga, birgalikda ijod qilishga, hamkorlikda ishlashga va mustaqil ishlashga o'rganadilar. Bu jarayonda o'quvchilarda intizomlilik, inoqlik va o'z navbatida erkin fikr yurita olishlari kuzatiladi. Ma'lumki 1-sinfqa qabul qilinib, maktab ostonasida ilk

qadam qo'ygan bolaning faoliyatida o'yin asosiy o'rinni egallaydi. O'yin ularning eng sevimli mashg'uloti bo'lib, ular har qanday mashg'ulotni o'yin bilan uyg'unlashtirishga harakat qiladilar. Shunday ekan o'qituvchi o'quvchi faoliyatidan ularning sevimli mashg'uloti – o'yinni siqib chiqarmasdan, undan maqsadga muvofiq foydalanish bilan ta'limjarayoniningsamaradorligini oshirishga imkon beradi. O'yin – bola hayotining uzviy qismidir. O'yin orqali bola atrof – muhit, tabiat hodisalari, manzaralari, buyumlar, o'simliklar, hayvonlar dunyosi bilan tanishadi. Boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchilarning aqliy va jismoniy faoliyatini tashkil qilishda didaktik o'yinlar alohida ahamiyatga ega. Darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish o'quvchilar zehni o'stirish, tez hisoblash ko'nikmalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Didaktik o'yinlar jarayonida o'quvchilar o'yin qoidalariga qat'iy rioya qilishga o'rganadilar, inoqlik his-tuyg'ulari, dunyoqarashlari shakllanib boradi. Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar o'quvchilarning xususiyatiga ko'ra tashkil etilishi kerak. Bu esa ularga bilim berishni yengillashtirishga, ko'rgazmalilikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarni toliqtirmaslik, zeriktirmaslik imkonini yaratadi. Didaktik o'yinlarni xilma-xil tarzlarda tashkil qilish mumkin. Qo'g'irchoqlar, o'yinchoqlar, rasmlar va tarqatmalar, turli geometrik shakllardan ham foydalanish mumkin. Didaktik o'yinlar maqsadiga ko'ra 4 omilni o'z ichiga oladi:

XULOSA

Eng yaxshi didaktik o'yinlar mustaqil ta'lim olish prinsipida tuzilgan, ya'ni shunday tuzilganki, ularning o'zi o'quvchilarni bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlariga qarab yo'naltiradi. Ma'lumki ta'lim olish ikkita komponentni o'zida jamlaydi: kerakli ma'lumotni to'plash va to'g'ri yechimni qabul qilish. Bu komponentlar o'quvchilarda didaktik tajribani ta'minlaydi. O'quvchilarda bunday tajribaga ega bo'lishni ko'paytirish,

ularni mustaqil ravishda bu ko'nikmaga ega bo'lish mashqlariga o'rgatishdan iboratdir. Bunga psixologik tavsifdagi rivojlantiruvchi o'yinlarni kiritish mumkun: krosvordlar, viktorinalar, boshqatirmalar, rebuslar va boshqa o'yinlarni o'z ichiga oladi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan muntazam ravishda foydalanish ta'limda tabiiy vaziyatni yaratadi. Bu

esa o'quvchilarni dars davomida erkin faoliyat ko'rsatishlariga sharoit tug'diradi. O'yindan samarali va olib borilayotgan darsning mazmuniga mos holda foydalanish o'quvchiga dars davomida berilayotgan ma'lumotlarni mustaqil o'zlashtirishi va ijodiy tafakkurini shakllanishini ta'minlaydi. O'yin o'quvchilarni yashirin imkoniyatlarini va fanga bo'lgan qiziqishlarini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'.Tolipov, M.Usmonboyeva Pedagogik texnologiya 2005 yil
2. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: «Fan» nashr., 2017.
3. G'afforova T. va boshqalar. Ta'limning ilg'or texnologiyalari. – Qarshi: 2013.
4. Saidahmedov N. Pedagogik amaliyotda matematika darslarida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash. Toshkent: «Fan» nashr., 2017.
5. .Dilfuza, Xolmuminova. "THE ROLE OF MUSEUM PEDAGOGY IN THE FORMATION OF A SENSE OF PATRIOTISM OF FUTURE TEACHERS IN THE NEW UZBEKISTAN." Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions 2.4 (2024): 48-51.
6. 5.Dilfuza, Xolmuminova. "THE IMPORTANCE OF IMPROVING THE PEDAGOGICAL ABILITIES OF TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN AN INTEGRATIVE DIRECTION." Web of Teachers: Inderscience Research 2.4 (2024): 37-40.
7. 16.Umarov, Ilhom, and Dilfuza Xolmuminova. "FE'L SO'Z TURKUMINI O'TISHDA O 'YIN-TOPSHIRIQLARNING O 'RNI." Journal of Innovation, Creativity and Art 2.4 (2023): 34-37.
8. www.jdpu.uz
9. www.ziyonet.uz
10. www.edu.uz
11. www.lex.uz

SINF RAHBARI FAOLIYATIDA TARIXIY TAJRIBALAR VA ZAMONAVIY KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVLARNING UYG'UNLIGI

XUSENOVA SADOQAT BOTIROVNA
 “University of economics and pedagogy” NOTM
 “Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası assistenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada sinf rahbari faoliyatida tarixiy pedagogik tajribalar va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlarning uyg'unligini ta'minlash muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tarbiya jarayonini tashkil etishda milliy va xalqaro tarixiy tajribalar bilan XXI asr ta'limining asosiy tamoyillari — tanqidiy fikrlash, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar va raqamli savodxonlikni uyg'unlashtirishning ahamiyati o'rganilgan. O'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan pedagogik yondashuvlar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Sinf rahbari faoliyatida tarixiy qadriyatlarni zamonaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация. В данной статье анализируются проблемы обеспечения сочетания исторического педагогического опыта и современных компетентностных подходов в деятельности классного руководителя. В ходе исследования изучалось значение гармонизации основных принципов образования XXI века — критического мышления, социально-эмоциональных навыков, цифровой грамотности с национальным и международным историческим опытом в организации воспитательного процесса в общеобразовательных учреждениях. Теоретически и практически проанализированы педагогические подходы, оказывающие положительное влияние на личностное и социальное развитие учащихся. В деятельности классного руководителя разработаны рекомендации по повышению эффективности обучения за счет сочетания исторических ценностей с современными методами.

Kalit so'zlar: sinf rahbari faoliyati, tarixiy pedagogik tajribalar, zamonaviy kompetensiyalar, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar, raqamli savodxonlik, tarbiya jarayoni.

Ключевые слова: деятельность классного руководителя, исторический педагогический опыт, современные компетенции, критическое мышление, социально-эмоциональные навыки, цифровая грамотность, процесс воспитания

KIRISH

Bugungi kunda jahonda ta'lim sohasida sodir bo'layotgan integratsiyalashuv, ta'lim va tarbiya jarayonida subyektlararo munosabatlarni taqkomillashtirish orqali, “bo'lajak o'qituvchilarni yetuk mutaxassis etib tarbiyalash texnologiyalari amaliyotga tadbiq etilmoqda”[1]. Shu bilan bir qatorda sohadagi tarixiy tajribalarni zamonaviy yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish orqali muhim qadriyatlarni kelajak avlodga yetkazishga erishishimiz mumkin.

Mazkur tadqiqot ishimizda uzluksiz ta'lim tizimida, ta'lim jarayonida, o'quvchilarning tarbiyasida, ularning

shaxs sifatlarini shakllantirishda va ijtimoiy muhitda muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydigan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida faoliyat yurituvchi sinf rahbarlari faoliyatida tarixiy tajribalar va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlarning uyg'unligini ta'minlashning ahamiyatini tahlil qilamiz. O'tmishda to'plangan tarbiyaviy tajribalarni hozirgi kun talablari bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlari ko'rib chiqamiz.

ADABIYOTLAR TAXLILI VA METODOLOGIYA

Mavzu bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilishda asosan uchta yo'nalishga e'tibor

qaratdik: sinf rahbari va tarbiya jarayoni haqidagi tarixiy pedagogik tajribalar; faoliyatga va jarayonga zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlar; har ikkalasining ta'lim jarayonida uyg'un qo'llanilishi.

Sinf rahbari, o'quvchilar bilan bevosita aloqada bo'lib, ularning muammolarini tinglash va hal qilishda yordam beradi, bu o'quvchilar orasida ishonch va hamjihatlik tuyg'usini rivojlantiradi. Shuningdek, sinf rahbari sinf muhitini yaratilishida, ta'lim jarayonida motivatsiya yaratishda va jamiyat qadriyatlarini o'rgatishda katta ahamiyatga ega.

“Qadimgi Xitoyda miloddan avvalgi 500-yillarda ya'ni Konfutsiy davrida – dastlabki sinf rahbarlari kichik guruhning (sinf) boshqaruvchisi sifatida o'quvchining fe'l-atvoriga e'tibor qaratgan ta'lim jarayoni ishtirokchisi sifatida shakllangan. XVIII-XIX asrlarda va XX asr o'rtalarida sinf rahbari faoliyati juda katta o'zgarishlar va rivojlanishlar bilan ajralib turadi. Bu davrlarda sinf rahbarligining shakllanishi va evolyutsiyasi ta'lim tizimi va jamiyatning umumiy rivojlanishiga muvofiq amalga oshgan. Zamonaviy sinf rahbari tushunchasining paydo bo'lishi Germaniyaga XVIII asrga to'g'ri kelib, zamonaviy maktab tizimining asoschisi hisoblangan Fridrix Frebel va Yogann Pestallotsiga borib taqaladi”[5].

Tarixiy pedagogik tajribalar asrlar davomida shakllangan bo'lib, ular ma'lum davrlar ijtimoiy-siyosiy sharoitlaridan kelib chiqqan holda rivojlangan. Bu tajribalar tarbiyaviy jarayonlardako'pbormuvaffaqiyatli qo'llanilgan. Tarixiy pedagogik tajribalar o'quvchilarning tarbiyaviy, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishiga qaratilgan qadimiy an'ana va usullarni o'z ichiga oladi. Sharq mutafakkirlari, G'arb pedagoglari hamda, xalq tarbiyasiga asoslangan tajribalar ushbu

sohada muhim manba hisoblanadi.

“Sharq mutafakkirlarining pedagogik merosida xususan Al-Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib kabi allomalar inson kamolotiga qaratilgan yondashuvlarni ishlab chiqqan”[2]. Masalan, Al-Farobiy o'zining “Fozil odamlar shahri” asarida axloqiy tarbiyaning jamiyatdagi o'rnini haqida fikr bildirgan.

G'arb pedagogikasida esa Komenskiy, Pestalozzi, Makarenko kabi G'arb pedagoglari ham jamoaviy tarbiya va didaktika tamoyillarini rivojlantirgan. “Bu yondashuvlar bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan.

Milliy pedagogik tajribalar na'munasi sifatida xalq maqollari, ertaklar, qo'shiqlar orqali o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berish an'analari ham sinf rahbari faoliyatini samarali tashkil qilishga tarixiy asos bo'ladi. Mahalla va oiladagi tarbiyaviy jarayonlar bugungi sinf rahbari faoliyatida foydalanish mumkin bo'lgan qadriyatlarni ham taqdim etadi”[3].

Kompetensiyaviy yondashuvlar borasidagi adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz bu yondashuvlar XXI asrda ta'lim jarayonining asosiy tamoyillaridan biriga aylanganini ko'rishimiz mumkin. “Birgina Rossiya ta'limi va unda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim masalasidagi ishlarni o'rganish natijasida mamlakatning mahalliy o'qituvchilari, ilm izlanuvchilari V.V.Kraevskiy, G.P.Shedroveyskova, V.V.Davydov va ularning izdoshlari tomonidan olib borilganiga guvoh bo'lamiz.”[3]

Bugungi kunda UNESCO xalqaro tashkiloti ta'lim tizimida tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, muammoni hal qilish kabi hayotiy ko'nikmalarning rivojlanishiga alohida e'tibor qaratmoqda. Tarbiya jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvlar orqali ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar va raqamli savodxonlik ko'nikmalarini

oshirish ham sinf rahbarining pedagogik faoliyatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Adabiyotlarning umumiy tahlili shuni ko'rsatadiki, sinf rahbari faoliyatida tarixiy tajribalar va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirish jarayonini ishlab chiqish uchun asos mavjud. Shu xulosaga tayanib tadqiqot ishimizning metodologiyasini aniqlab oldik.

Tadqiqotimizning maqsadi: sinf rahbari faoliyatida tarixiy pedagogik tajribalar va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlarning uyg'unligini ta'minlash uchun samarali usullarni aniqlash. Maqsaddan kelib quyidagi vazifalarni belgilab oldik: tarixiy pedagogik tajribalarni sinf rahbari faoliyatida qo'llash imkoniyatlarini o'rganish; zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlarning sinf rahbarligi jarayonidagi ahamiyatini tahlil qilish;

tarixiy va zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotimiz metodlari sifatida nazariy tahlil metodi orqali tarixiy va zamonaviy pedagogik yondashuvlarga oid ilmiy manbalarni o'rganildi. Empirik metodlar orqali sinf rahbarlari va o'quvchilar bilan suhbatlar o'tkazildi, ilg'or va na'munaviy faoliyat olib borayotgan Andijon shahridagi 2-55-va 56-umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi sinf rahbarlarining pedagogik faoliyatini kuzatdik. So'rov va diagnostika metodi orqali sinf rahbarlarining ish uslublari va o'quvchilarning tarbiyaviy jarayondagi ishtirokini o'rganish uchun so'rovnomalar o'tkazildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil va kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, tarixiy tajribalarni sinf rahbari faoliyatida qo'llash o'quvchilarda ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishga yordam beradi. Tarixiy hikoyalar, ertaklar va milliy qadriyatlar asosida tarbiya o'quvchilarning ma'naviy

ongini rivojlantirishga xizmat qildi. Axloqiy tarbiya samaradorligini oshiradi. Jamoaviylik va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon yaratadi.

Kompetensiyaviy yondashuvlarni sinf rahbari faoliyatida qo'llash orqali esa ta'lim oluvchilarda tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvlar rivojlandi. O'quvchilarni muammoli vaziyatlarni mustaqil tahlil qilishga jalb qilish ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirdi. Ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar yaxshilandi. Jamoaviy faoliyatlar va muhokamalarda o'quvchilar o'z his-tuyg'ularini boshqarishni va boshqalarning nuqtai nazarini hurmat qilishni o'rganishdi. Raqamli savodxonlikning oshishi kuzatildi.

Tarixiy tajribalar va zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirish sinf rahbari faoliyatining ta'sirchanligini oshirganligini, pedagogik jarayon mazmuni boyigani, o'quvchilarning ma'naviy va zamonaviy hayotga tayyorgarligi ortganini, interaktiv metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirganini ko'rishimiz mumkin.

Sinf rahbari faoliyatida tarixiy tajribalar va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlarning uyg'unlashuvi ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlar yaratadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bu ikki tamoyilning uyg'unligi o'quvchilarni nafaqat bilim olish jarayoniga faol jalb qiladi, balki ularning ma'naviy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga ham yordam beradi. Sinf rahbari faoliyatida tarixiy pedagogik tajribalar va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlarning uyg'unligi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bu uyg'unlik o'quvchilarning nafaqat bilim olishiga, balki ularning ma'naviy, ijtimoiy va texnologik jihatdan rivojlanishiga ham yordam beradi

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa qilib aytsak, sinf rahbari o'z faoliyatlarida o'tmish tajribalardan foydalangan holda, zamonaviy ta'lim usullarini qo'llab, o'quvchilarni zamonaviy hayotga tayyorlashda muvaffaqiyatga erishadi. Ushbu jarayonni yanada chuqurroq o'rganish va amaliy yondashuvlarni ishlab chiqishda davom etish lozim. Bu nafaqat ta'lim sifatini yaxshilashga, balki kelajak avlodni yetuk insonlar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Maqoladakeltirilgantalilvaxulosalardan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: sinf rahbarlari dars va tarbiyaviy tadbirlar davomida Sharq mutafakkirlari, xalq pedagogikasi va milliy qadriyatlarni o'quvchilarga taqdim etish usullarini keng qo'llashlari kerak. Masalan, Al-Farobiy yoki Komenskiy g'oyalaridan foydalanib, axloqiy tarbiyani shakllantirish; sinf rahbarlari tanqidiy fikrlash, ijodiy muammolarni

hal qilish va raqamli savodxonlik kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan interaktiv mashg'ulotlar tashkil etishlari zarur; integratsion darslar tashkil etish orqali sinf rahbarlari tarixiy va zamonaviy yondashuvlarni birlashtiruvchi tarbiyaviy soat darslarini tashkillashlari zarur. Masalan, o'tmishdagi qadriyatlarni zamonaviy ijtimoiy muammolar bilan bog'lash orqali o'quvchilarda madaniy va ijtimoiy anglashni rivojlantirishga doir mavzudagi darslar.

Ushbu tavsiyalar sinf rahbari faoliyatida tarixiy va zamonaviy yondashuvlarning uyg'unligini ta'minlashga yordam beradi. Tarixiy tajribalarni zamonaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarning ma'naviy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishi ta'minlanadi. Sinf rahbarlari uchun bu yondashuv ta'lim va tarbiya jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". – T.: O'zbekiston, 2016. 2. Abu Ali Ibn Sino. "Al-ishorat va at-tanbihot" (Nasriddin at-Tusiy sharhi) Qohira 1365. – B 338
2. Jabborova. M.Q. "Sharq mutafakkirlarining ilmiy me'rosida barkamol shaxs ta'lim- tarbiyasi" Science and innovation international scientific journal volume 1 issue 8 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337
3. Qaytarova. N. K. "Ta'limda kompetensiyaviy yondashuvning shakllanishida xalqaro tajriba" international scientific and practical conference "rapid development of multilateral international relations from a pedagogical point of view" 4 june, 2024
4. Jurayev.Sh.S. "Abu ali ibn sinoning inson va uning ma'naviy kamolot masalasiga munosabati". "Yangi O'zbekiston: barqaror rivojlanishning ijtimoiy-falsafiy, iqtisodiy-siyosiy va huquqiy masalalari" Volume 2 | special issue 23 issn 2181-1784 sjif 2022: 5.947
5. Tursinboyev.A. "konfutsiy falsafiy ta'limoti va undagi asosiy tushunchalar" "Uzbekistan-China: development of cultural, historical, scientific and economic relations" Volume 2 | special issue 26 issn 2181-1784 sjif 2022: 5.947
6. Xusenova.S.B (2023). "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarbiya fani vositasida ma'naviy tarbiya kompetensiyasini shakllantirish". World scientific research journal, 16(2), 121-123.

INGLIZ TILINI O'QITISHDA KOLLABORATIV YONDOSHUV VA UNING AFZALLIKLARI

JURAYEVA MAFTUNA BAXTIYOR QIZI
Namangan muhandislik-qurilish instituti, doktorant

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim texnik yo'nalishlari uchun Ingliz tilini o'qitishda kollaborativ yondoshuv haqida bayon etilgan. Bu orqali talabalarni birgalikda faoliyatga jalb qilib, ularning o'zaro hamkorlikda bilim olishini qo'llab-quvvatlash, ular o'rtasida muloqot va hamkorlikni kuchaytirishi, til ko'nikmalarini chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Калит сўзлар: ingliz tilini o'qitish, kollaborativ yondoshuv, hamkorlikda o'rganish, guruhda ishlash, muloqot ko'nikmalari, tanqidiy fikrlash, jamoaviy ishlash, til ko'nikmalarini rivojlantirish, bilimni chuqur o'zlashtirish.

Аннотация: В статье рассматривается коллаборативный подход к преподаванию английского языка в технических высших учебных заведениях. С помощью этого подхода вовлекаем студентов в совместную деятельность, поддерживая их взаимное обучение, укрепляя общение и сотрудничество между ними, помогая более глубоко овладеть языковыми навыками.

Ключевые слова: Преподавание английского языка, коллаборативный подход, совместное обучение, работа в команде, навыки общения, критическое мышление, работа в команде, развитие языковых навыков, глубокое обучение.

Annotation: The article discusses a collaborative approach to teaching English in technical higher education institutions. Through this, we engage students in joint activities, supporting their mutual learning, strengthening communication and cooperation between them, helping them to master language skills more deeply.

Keywords: teaching English, collaborative approach, cooperative learning, teamwork, communication skills, critical thinking, teamwork, language development, deep learning.

KIRISH. Har qanday davlatning tarixiy taraqqiyot yo'lidan ma'lumki, yurtning jadal rivojlanishi, muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo'lishi bu - davlatda yoshlar ta'lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e'tibor darajasiga chambarchas bog'liqdir. Binobarin, O'zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Jahondajamiatningijtimoiybuyurtmasidan kelib chiqib, ingliz tilini texnika yo'nalishi talabalarida va kommunikativ maqsadlarda o'qitilishi nutq mavzulari, ko'nikma va malakalarga qo'yiladigan talablar hamda til materialidan iborat chet til o'qitish mazmunini modernizatsiyalashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash

metodikasini takomillashtirish, o'qituvchining kasbiy kompetentligini oshirishga bo'lgan extiyojni yanada kuchaytirdi. Texnika yo'nalishi talabalarining ingliz tilida o'qitishda o'quvchilarning til o'rganishga ishtiyoqi, layoqati va munosabati kabi individual jihatlarini, tafakkur, xotira, diqqat kabi yoshga oid psixologik xususiyatlarini, til tajribasi va til ta'lim sharoitini inobatga olib sifat va samaradorlikni oshirish bo'yicha ilmiy-tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etmoqda[3].

O'zbekiston Respublikasida yoshlarni chet tillarini o'rganishlari uchun har jihatdan bilimli va mustaqil fikrli kishilar qilib tarbiyalash yuzasidan bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. «Mamlakatimizda bir necha

xorijiy tillarni biluvchi zamonaviy kadrlar tayyorlash, xorijiy tillar bo'yicha ilmiy ishlar olib borish, til o'rgatish metodologiyasini takomillashtirish lozimligi», kabi vazifalar belgilangan. Ya'ni, chet tilini kommunikativ faoliyat ko'rsatish, shaxsga yo'naltirilgan, kompetentsiyani egallashga mo'ljallangan integrativ yondashuv asosida o'qitish metodikasini takomillashtirish; xorijiy tajribalarni o'rganish; texnika yo'nalishi talabalarini ingliz tilida o'qitishga innovatsion pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qitishda kollaborativ yondoshuv bu – talabalarning hamkorlikda bilim olish jarayonini tashkil qilishga qaratilgan metoddir. Bu yondoshuvda o'quvchilar guruhlar yoki juftliklarda ishlab, o'zaro fikr almashadi, g'oyalarni muhokama qiladi va umumiy vazifalarni bajarish uchun birgalikda harakat qiladilar. Kollaborativ yondoshuv o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishga, ularning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini oshirishga va o'quv jarayonidagi mas'uliyatni teng taqsimlashga yordam beradi[1].

Ingliz tilini o'qitishda kollaborativ (hamkorlik) yondashuv – bu talabalar o'rtasida o'zaro hamkorlik, ma'lumot almashinuvi va faol muloqotni rag'batlantirishga qaratilgan metodikadir. Bu yondashuv talabalarni jamoaviy ishlashga, bir-birlariga yordam berishga, va birgalikda muammolarni yechishga chorlaydi. Kollaborativ yondashuvni amaliyotda qo'llash talabalarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi, ularning muloqot ko'nikmalarini va jamoaviy ishlash salohiyatini oshiradi. O'quv jarayonining sifati o'z navbatida ko'p omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida o'qitishning usul va metodlari hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Metod. Ingliz tilini o'qitishda kollaborativ yondoshuvni qo'llash samarali o'quv muhitini yaratishga yordam beradi, chunki bu uslub o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka va o'z bilimlarini baham ko'rishga asoslanadi. Kollaborativ yondoshuv ta'limda talabalarning faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ularni mustaqil o'rganish jarayoniga jalb qiladi va o'zaro hamkorlikni rag'batlantiradi[1].

1-rasm. Ingliz tilini o'qitishda kollaborativ yondoshuv nazariyalari .¹

1 Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1999). Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning. Allyn & Bacon.

Sotsio-turg'un nazariyasi. Vigotskiyning sotsio-turg'un nazariyasiga ko'ra, ta'lim jarayoni jamiyatdagi faoliyatlarga bog'liq bo'lib, odamlar o'zaro hamkorlik orqali bilimga ega bo'ladilar. Bu nazariyaga ko'ra, ingliz tilini o'qitishda talabalar o'rtasidagi muloqot, guruh ishlari va parlarda ishlash, muvaffaqiyatli ta'limning muhim omillari hisoblanadi. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi konsepsiyasiga ko'ra, talabalar bilimining o'sishi o'zaro hamkorlikda rivojlanib, o'z bilimlarini kengaytirish imkoniyatini beradi[2].

Konstruktivizm nazariyasi. Konstruktivizm nazariyasi, asosan Piaje va Brunner asarlariga tayanadi va ta'lim jarayonida shaxsning faol ishtirokini targ'ib qiladi. Konstruktivizmga ko'ra, talabalar faol ta'lim jarayoni orqali yangi bilimlarni o'zlari "quradilar" va ularni amaliy holatlarda qo'llaydilar. Bu nazariyadan kelib chiqib, ingliz tilini o'qitish jarayonida talabalarni guruhlariga bo'lib, ularni bahs, muhokama yoki jamoaviy topshiriqlar bajarishga jalb qilish juda samarali hisoblanadi.

O'z o'rganish nazariyasi (Self-directed Learning Theory). Kollaborativ ta'limda o'z o'rganish nazariyasi ham muhim ahamiyatga ega. Bu nazariyaga ko'ra, talabalar mustaqil ravishda o'z bilimlarini rivojlantirishga intiluvchi faol subyekt sifatida qaraladi. Ularning o'z ustida ishlashini rag'batlantiruvchi topshiriqlar va mashg'ulotlar orqali o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishni oshirish mumkin.

O'rganishning ijtimoiy nazariyasi (Social Learning Theory). Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, insonlar boshqalarni kuzatish orqali o'rganadilar. Bu nazariyakollaborativ ta'lim jarayonida talabalar bir-biridan o'rganishlarini rag'batlantiradi. Ijtimoiy o'rganish nazariyasiga muvofiq, ingliz tilini o'rganishda talabalarni o'z hamkasblari bilan o'zaro muloqot qilishga, ko'nikmalarni amaliy mashg'ulotlarda qo'llashga jalb qilish, ularning bilimini yanada mustahkamlaydi.

Engaktiv ta'lim nazariyasi (Enactive

Learning Theory). Engaktiv ta'lim nazariyasi talabalarning ta'lim jarayonidagi amaliy va tajribaviy faoliyatiga urg'u beradi. Bunga ko'ra, ingliz tilini o'qitishda faqat nazariy bilim emas, balki real hayotdagi holatlar va vazifalar orqali ham o'rganish rag'batlantiriladi. Masalan, rol o'yinlari va simulyatsiyali mashg'ulotlar talabalarning amaliy bilim va ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Natijalar va muhokamalar. Ingliz tilini o'qitishda kollaborativ yondoshuv samarali natijalarga olib keladi. Bu usul o'quvchilarning tilni tez va amaliy tarzda o'zlashtirishlariga yordam beradi, chunki ularni faol muloqot va o'zaro hamkorlikka jalb qiladi. Kollaborativ yondoshuvning natijalarini va uning muhokama etilishi mumkin bo'lgan asosiy jihatlarni quyidagi tarzda keltirib o'tamiz.

Kollaborativ yondoshuv asosida biz quyidagi natijalarni olamiz:

Bilimlarning chuqurlashishi va mustahkamlanishi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kollaborativ ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan talabalar ma'lumotlarni nafaqat tinglaydilar, balki ularni muhokama qilish orqali chuqurroq tushunishga erishadilar. Guruhda birgalikda muammolarni hal qilish va vazifalarni bajarish jarayonida tilga oid bilimlari mustahkamlanadi.

Muloqot ko'nikmalarining rivojlanishi. Kollaborativ o'qitish ingliz tilini o'rganuvchilarni muloqot jarayoniga jalb qiladi, bu esa ularning ishonchini oshiradi va haqiqiy hayotda muloqot qilishdagi qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, guruhdagi muhokamalar yoki jamoaviy topshiriqlar talabalarga o'z fikrlarini ifoda etish va boshqalarni tushunishga yordam beradi.

Tanqidiy fikrlash va muammo hal qilish ko'nikmalari. Kollaborativ ta'lim jarayonida talabalar muammolarni birgalikda hal qilish orqali tanqidiy fikrlashga o'rganadilar. Ingliz tilidagi matnlarni yoki vazifalarni muhokama qilish jarayonida ularning mulohazakorligi oshadi va ularni mustaqil fikrlay olishga

o'rgatadi.

Ko'pmadaniyatlilikni tushunish va qabul qilish. Ingliz tilini o'rganish jarayonida turli madaniyatlarga oid mavzular muhokama etiladi va talabalar har xil madaniyatlarni qabul qilishga o'rganadilar. Kollaborativ ta'lim jarayonida talabalar turli xil madaniyat va dunyoqarashlarga ega bo'lgan shaxslar bilan hamkorlik qilib, jahon madaniyatlariga nisbatan ochiq fikrli bo'lib borishadi.

Mas'uliyatlilik va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantirish. Talabalar guruhda ishlash jarayonida jamoaviy maqsadlarga erishish uchun o'z hissalarini qo'shishga o'rganadilar. Bu ularning mas'uliyatlilik hissini oshiradi va jamoada samarali ishlash qobiliyatini shakllantiradi.

Muhokamalar. Kollaborativ yondoshuvning natijalari ijobiy bo'lsa-da, uni amaliyotga tatbiq etish jarayonida ba'zi muammolar va muhokama qilinadigan jihatlar mavjud.

Guruhdagi roli va faollik darajasi. Kollaborativ ta'limda guruh ishtirokchilari turli faollik darajalariga ega bo'lishi mumkin. Masalan, ba'zi talabalar faol ishtirok etsa, boshqalari passiv qolib ketishi mumkin. Bu holatda muallim har bir talabaning teng ishtirokini ta'minlash uchun kuzatuvchi va tashkilotchi sifatida ishlashi zarur.

Turli darajadagi til bilimlari. Guruhdagi talabalarining ingliz tili bilimi darajasi turlicha bo'lsa, ayrimlari o'z fikrlarini bayon qilishda qiynalishlari mumkin. Bu holatda muallim talabalarining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda guruh ishini rejalashtirishi kerak.

Ijtimoiy psixologik omillar. Talabalarining shaxsiy xususiyatlari, ijtimoiy va madaniy holati ham ularning guruhdagi faolligiga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, uyalchan yoki introvert talabalar guruh muhokamalarida kamroq ishtirok etishlari mumkin, bu esa ularning faollik darajasini pasaytiradi.

Muallimning rolini qayta ko'rib chiqish. Kollaborativ ta'limda muallim nafaqat bilim

berish bilan cheklanadi, balki guruhdagi faoliyatni tashkil etish, talabalarga yo'l-yo'riq ko'rsatish va ularni rag'batlantirish vazifalarini ham bajaradi. Bu esa muallimdan an'anaviy o'qitish uslublaridan farqli ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni talab qiladi.

Ta'lim samaradorligini baholash. Kollaborativ yondoshuvda har bir talabaning rivojlanishini va natijasini baholash ancha qiyin bo'lishi mumkin, chunki jamoaviy ishlashda shaxsiy hissani aniqlash qiyinlashadi. Shu bois, baholash mezonlarini belgilashda guruh ishini va individual faoliyatni ham inobatga olish zarur.

Kollaborativ yondoshuvning amaliyotdagi afzalliklari, ingliz tilini o'qitishda kollaborativ yondoshuvning qo'llanilishi o'quv jarayonida bir qator amaliy afzalliklar beradi. Bu usul o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, ularga bilimni chuqurroq va ta'sirli o'zlashtirishga yordam beradi. Faol muloqot va til ko'nikmalarining rivojlanishi. Talabalar bir-birlari bilan muntazam muloqotda bo'lib, ingliz tilidagi suhbat va muhokamalar orqali til ko'nikmalarini tezroq va chuqurroq o'zlashtiradilar. Bu usul ularning gapirish, tinglash, tushunish va fikrlarni ifoda etish qobiliyatlarini rivojlantiradi[4].

Tanqidiy fikrlash va muammo hal qilish ko'nikmalari. Kollaborativ yondoshuvda talabalar muammolarni guruhda muhokama qilib, birgalikda yechim topishga harakat qiladilar. Bu jarayon tanqidiy fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi, chunki talabalar turli fikrlar bilan tanishib, masalalarga turli nuqtai nazarlardan yondashadilar. Ijtimoiy ko'nikmalar va jamoada ishlash. Guruhda ishlash jarayonida talabalar o'zaro qo'llab-quvvatlashni, bir-birini tinglashni va jamoaviy maqsadlarga erishish uchun o'z hissalarini qo'shishni o'rganadilar. Bu ularning jamoada ishlash qobiliyatini oshirib, ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Mas'uliyat va o'zaro qo'llab-quvvatlash hissini oshirish. Kollaborativ o'qitishda har bir

talaba guruhning muvaffaqiyati uchun mas'ul bo'ladi, bu esa ularning shaxsiy mas'uliyatini oshiradi. Guruhda ishlash, talabalarning o'zaro rag'batlantirishga va qo'llab-quvvatlashga asoslangan muhit yaratadi. O'z bilimlarini amaliy qo'llash imkoniyati. Kollaborativ usul talabalarga yangi o'rgangan bilimlarini amaliy mashg'ulotlarda qo'llash imkonini beradi. Jamoaviy mashg'ulotlar, rol o'yinlari va simulyatsiyalar orqali talabalar o'z bilimlarini haqiqiy hayotga tatbiq qilishda mashq qiladilar. Ko'pmadaniyatli muhitda ishlash va madaniyatlilar bilan tanishish. Talabalar turli madaniyatlarga ega shaxslar bilan o'zaro hamkorlikda ishlab, turli dunyoqarashlar bilan tanishadilar. Bu ularning dunyoqarashini kengaytirib, turli madaniyatlarni tushunish va qabul qilishga yordam beradi.

Umuman olganda, kollaborativ yondoshuv ta'lim jarayonini qiziqarli va faolroq qiladi. U talabalarni faqat bilim oluvchi sifatida emas, balki bilim jarayonining faol ishtirokchisi sifatida shakllantiradi, bu esa o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Kollaborativ ta'limning amaliyotda samarali qo'llanilishi uchun talabalarni guruhlariga bo'lish, ularga turli vazifalar

topshirish va doimiy ravishda muloqot va hamkorlikni rivojlantirish muhimdir. Ingliz tilini o'qitishda kollaborativ yondoshuv nazariy qarashlarga asoslangan holda, o'quv jarayonida samarali usul sifatida o'zining dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Xulosa. Oliy ta'lim muassasalarining texnik yo'nalishlarida xorijiy til o'qitishda kollaborativ yondoshuv o'quv jarayonini interaktiv va samarali qilishda muhim ahamiyatga ega. Bunda talabalarni faqat bilimni oshiradilar, balki ijtimoiy ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar. Shuningdek, bu yondoshuv ularni mustaqil fikrlashga va jamoada samarali ishlashga o'rgatadi. Ingliz tilini o'qitishda kollaborativ yondoshuv samarali natijalarga olib keladigan va talabalarning faol ishtirokini ta'minlaydigan usuldir. Ammo uni amaliy tatbiq etish jarayonida ayrim muammolar va tashkilotchilik masalalariga e'tibor berish kerak. Kollaborativ ta'lim talabalarga faol muloqot qilish, tanqidiy fikrlash va boshqa elementlarni o'rganish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, professor-o'qituvchilardan yangi pedagogik ko'nikmalar, zamonaviy qarashlar va albatta ilg'or tajriba talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning. Allyn & Bacon. 1999 y.
2. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press. 1978 y.
3. Jurayeva M.B. Work with english corpus and analysis of the information provided by them // Экономика и социум №5(96) 2022, -С 3.
4. Jurayeva M.B. Collaborative teaching of english language in technical directions, its pros and cons // «Texnik oliy o'quv yurtlarida tillarni o'qitishda innovatsion va kommunikativ yondashuvlar: muammo va yechimlar» mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 19-20-aprel 2024 yil. NamMQL, Namangan. B. 748-752.

TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK JARAYONNI LOYIHALASH

SUVANOVA KAMOLA RAIMQUL QIZI

**Samarqand viloyati Pedagogik mahorat markazi "Ijtimoiy va amaliy fanlarni
o'qitish metodikasi" kafedrası dotsenti**

Annotatsiya: Mazkur maqolada malaka oshirish kursida ta'lim oluvchi tinglovchilar, loyihalash kompetentligini rivojlantirishda andragogikaning umumiy tamoyillariga tayanish va ta'limda o'qituvchilarning loyihalash kompetentligini rivojlantirishda ta'limda mavjud yondashuvlarning samaralisini tanlash hamda integratsiyalash lozimligi haqida berilgan.

Tayanch so'zlar: real baholash, kuzatish, tadqiqot o'tkazish, tahlil, haqiqiylik, mulohaza yuritish, barqaror so'rov.

Annotation: This article describes the need to rely on the general principles of andragogy in the development of design competence of trainees in advanced training courses, and to choose and integrate effective approaches in education in the development of design competence of teachers.

Key words: realistic assessment, observation, research, analysis, authenticity, reasoning, sustained inquiry.

Аннотация: Mazkur maqolada malaka oshirish kursida ta'lim oluvchi tinglovchilar, loyihalash kompetentligini rivojlantirishda andragogikaning umumiy tamoyillariga tayanish va ta'limda o'qituvchilarning loyihalash kompetentligini rivojlantirishda ta'limda mavjud yondashuvlarning samaralisini tanlash hamda integratsiyalash lozimligi haqida berilgan.

Ключевые слова: реалистичная оценка, наблюдение, исследование, анализ, подлинность, рассуждение, устойчивое исследование.

Bugungi global iqtisodiyot sharoitida, ta'lim tizimlari o'zgarishlar va yangilanishlarga muhtoj. Xususan, AQSH, Rossiya, Angliya, Xitoy, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi davlatlarning yetakchi ta'lim muassasalari, malaka oshirish tizimlarini modernizatsiya qilish orqali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratmoqda. Ushbu jarayonning markazida ta'lim oluvchining loyihalash texnologiyalari vositasida rivojlanish mumkin. Ta'lim jarayonida loyihalash texnologiyalarining o'rni va roli kundan-kun ortib bormoqda, chunki bu texnologiyalar o'qituvchilarga nafaqat bilim, balki amaliy ko'nikmalarni ham taqdim etadi.

Malaka oshirish tizimida pedagogik jarayonni loyihalash - bu ta'lim berish metodologiyasi, uslublari va texnologiyalarini optimallashtirish,

shuningdek, o'qituvchilarning professional malakalarini rivojlantirishga qaratilgan tizimli yondashuvdir. Bunday yondashuv pedagogik jarayonlarning yanada samarali va individualizatsiyalashgan bo'lishini ta'minlaydi.

M.N.Axmetova, V.D.Vasilyeva, V.M.Dyukov, G.A.Luks, G.S.Pyankova, T.L.Stenina kabi tadqiqotchilar tomonidan loyihalash, loyihalash jarayonining o'ziga xos jihatlari, turli yoshdagi ta'lim oluvchining loyihalash ko'nikmasi, malakalarini shakllantirish, zamonaviy sharoitda loyihalash madaniyatiga ega bo'lishning shaxs kamolotiga ta'siri masalalari yuzasidan qator ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Loyihalash pedagogik jarayonni tashkil etish va uning muvaffakiyatli kechishini ta'minlovchi muhim shartlaridan biridir.

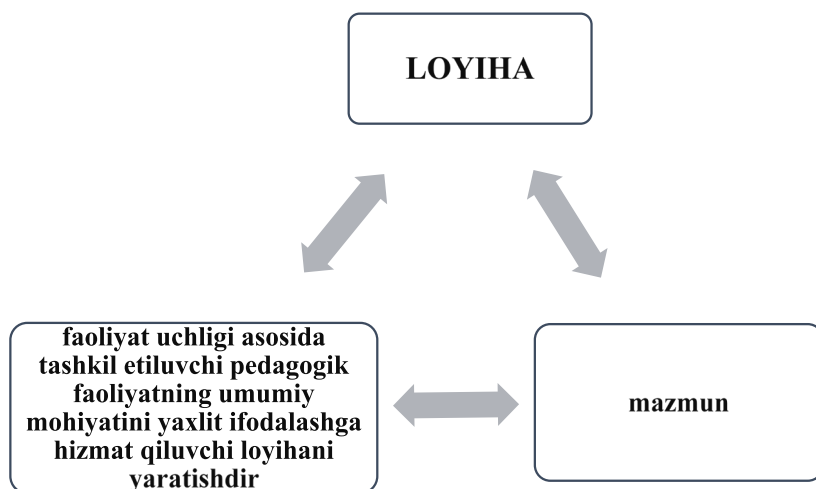
Pedagogik jarayonni loyihalashda: ¹

- 1) pedagogik faoliyat mazmunini tahlil qilish;
- 2) natijalarni oldindan kura bilish;

¹ O' Tolipov., M.Usmonboyeva Pedagogik texnologiyalarning tatbiy asoslari // O'quv qo'llanma -T.: Fan 2006. 106- bet

3) rejalashtirilgan faoliyatni amalga oshirish loyihasini yaratish kabi vazifalar bajariladi. Bu bosqichda o'qituvchining mustaqil, shu bilan birga o'quvchi o'qituvchi bilan xamkorlikda o'quv jarayonining mazmuni, vositalarini belgilash asosida loyihalashtirilgan faoliyati yetakchi urin tutadi.

PEDAGOGIK JARAYONNI LOYIHALASH

Loyihalash faoliyatini [2] muayyan jarayonni samarali tashkil etish, ma'lum obyektni, muvaffaqiyatli barpo qilish yo'lida olib boriladigan amaliy xatti - harakat bo'lib, u <<g'oya -maqsad-kutiladigan natija – taxmin qilish -bashoratlash -rejalashtirish >> tizimi negizida amalga oshiriladi.

Malaka oshirish kursida ta'lim oluvchi tinglovchilar malakali pedagoglar ekanligini inobatga olib, loyihalash kompetentligini rivojlantirishda andragogikaning umumiy tamoyillariga tayanish va ta'limda o'qituvchilarning loyihalash kompetentligini rivojlantirishda ta'limda modullardagi o'qitishdagi mavjud yondashuvlarning samaralisini tanlash hamda integratsiyalash lozim. Bunda tinglovchilarning tajribalariga va mavzuning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratish hamda virtual so'rovnomalar, tinglovchi ish daftari(1soatlik tinglovchi dars jarayonida bajarishi kerak bo'lgan

topshiriqlar), loyihaga asoslangan o'qitish texnologiyasini qo'llash bo'yicha yo'riqnoma, test kabi pedagogik vositalarni qo'llash lozim. Jumladan, maktab dasturida mavjud va ushbu mavzuni o'qitish bo'yicha tinglovchilar tajribasi yetarli bo'lgan mavzularni muammoli yondashuv asosida loyiha orqali bir soatlik darsini, loyihalashi tavsiya etiladi. Aksincha, mavzu bo'yicha tinglovchilarda fundamental bilimlar yetarli bo'lmaganda kognitiv va differensial yondashuvlardan foydalanish lozim. Samaralai faoliyat yuritadigan barcha o'qituvchilar o'z missiyalarini ishlab chiqqanlaridek, oliy maqsadlarini va karyeradagi yo'nalishini belgilab olishi, loyihalashi tavsiya etiladi.

Pedagogik jarayonni loyiha asosida tashkil etish tizimi, ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini samarali va innovatsion ravishda boshqarish imkoniyatini yaratadi. Bu tizim orqali ta'lim jarayonining har

bir bosqichi aniq rejalashtirilgan bo'lib, maqsadga erishish uchun kerakli resurslar, o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi vaqt va metodikalarni to'g'ri taqsimlash o'zaro aloqalar yanada samarali amalga mumkin bo'ladi. Loyihalash usuli yordamida

O'QUV LOYIHAVIY FAOLIYATNING BOSQICHLARI		
TAYYORGARLIK BOSQICHI	PEDAGOGIK ANNOTATSIYANING TUZILISHI	ASOSIY KOMPONENTLARI:
Loyihaga kirishish, loyiha faoliyatini tashkil etish va rejalashtirish – auditoriya ishi Loyihani bajarish bosqichi- auditoriyadan tashqari	O'quv predmeti O'quv mavzusi Qatnashchilar Ta'limning maqsadi Rejalashtiriladigan o'quv natijalari Tinglovchi loyihani muvaffaqiyatli hal etish uchun egallashi lozim bo'lgan oldingi bilim va ko'nikmalar ro'yxati Tinglovchi loyihani muvaffaqiyatli hal etish uchun egallashi lozim bo'lgan oldingi bilim va ko'nikmalar ro'yxati	Kirish: muammoli maydon shakllantiriladi Muammo va muammo osti muammolar. Agar loyiha loyihaviy ta'limning birinchi davrida bajarilsa, unda loyiha doirasida hal qilinishi kerak bo'lgan muammo va muammo osti muammolar ko'rsatiladi

Yakunlovchi bosqich- loyiha taqdimoti, talabalar mahsuloti va loyiha faoliyatining baholanishi, loyiha faoliyatirefleksiyasi – auditoriya ishi.	loyihaning turlanish belgilariga ko'ra tavsifnomasi Loyihani bajarish tartibi Loyihaning baholanishi Loyihaviy ta'limni tashkil etish bosqichlari	Loyiha topshirig'ida yana quyidagilar bayon qilinadi: loyiha maqsadi va pirovard natijasi, taxminiy foydalanuvchilar; loyiha doiralari (bajarish muddati, qatnashchilar soni); loyiha vazifalari va mazmuni(yoki bajarish algoritmi); loyihaviy faoliyat mahsulotini bayoni; loyihani bajarish grafigi.
---	---	---

Xulosa qilib aytsak pedagogik jarayonni loyiha asosida tashkil etishning asosiy afzalliklari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Yuqori samaradorlik: Rejalashtirilgan loyiha orqali ta'lim jarayonining barcha elementlari muvofiqlashtiriladi, bu esa ta'lim oluvchining o'zlashtirish darajasini oshiradi.

2. Moslashuvchanlik: Loyihalar o'quvchilarning individual xususiyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda tuzilishi mumkin, bu esa ta'limning sifatini yaxshilaydi.

3. Innovatsion yondashuvlar: Loyiha asosidagi tizim yangicha pedagogik metodlarni qo'llash imkoniyatini beradi, bu esa o'quv jarayonining sifatini oshiradi va zamonaviy ta'lim talablariga javob beradi.

Shu bilan birga, loyiha asosidagi pedagogik jarayonlarni amalga oshirishda e'tibor berilishi lozim bo'lgan muhim jihatlardan mavjud. Ular orasida loyiha boshqaruvi, vaqtni samarali rejalashtirish, va resurslarni to'g'ri taqsimlash kabi masalalar mavjud.

Umuman olganda, pedagogik jarayonni

loyiha asosida tashkil etish tizimi ta'lim jarayonini yanada samarali va tashkilotli qilishga yordam beradi. Bu yondashuv o'qitish va o'rganishni yangi bosqichga olib chiqish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'. Tolipov., M.Usmonboyeva Pedagogik texnologiyalarning tatbiy asoslari // O'quv qo'llanma -T.: Fan 2006. 106- bet
2. Ibragimov A. "Malaka oshirish ta'limida muammoga asoslangan o'qitish texnologiyasini qo'llash" Uslubiy qo'llanma. - Samarqand:SamDU nashriyoti,2022
3. "Loyihaga asoslangan o'qitish vositasida bo'lajak o'qituvchilarining kreativ tafakkurini rivojlantirish". D. Sulaymonovning PhD darajasini olish uchun tayyorlagan dissertatsiyasi. Samarqand 2023.
4. Condliffe, B., Visher, M.G., Bangser, M.R., Drohojowska, S., & Saco, L. cProject-Based Learning: A Literature Review." MDRC.<https://s3-us-west-1.amazonaws.com/ler/MDRC+PBL+Literature+Review.pdf>
5. Cognition and Technology Group at Vanderbilt. The Jasper series as an example of anchored instruction: Theory, program description and assessment data. Educational Psychologist, 1992, 27 (3): 291-315. Project Based Learning. NewTechNetwork. August 10, 2016. <https://newtechnetwork.org/resources/project-based-learning/>
6. Hernandez-Ramos, P., & De La Paz, S. "Learning history in middle school by designing multimedia in a project-based learning experience." Journal of Research on Technology in Education, 2009, 42(2), 151-173. <https://eric.ed.gov/?id=EJ868627>
7. Vega, Vanessa. "Project-Based Learning Research: Annotated Bibliography." Edutopia, December 3, 2012, Updated December 1, 2015. <https://www.edutopia.org/pbl-research-annotated-bibliography>

ONA TILI TA'LIMIDA MATN KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI: LINGVISTIK VA PEDAGOGIK NAZARIYALAR TAHLILI

XOJAYEVA MALIKAXON NOSIRJON QIZI
Namangan davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Abstrakt. Ushbu maqola ona tili ta'limida matn ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan nazariy asoslarni o'rganadi. U konstruktivizm va iskala kabi pedagogik asoslar bilan bir qatorda strukturalizm, psixolingvistika va sotsiolingvistika kabi tilni o'zlashtirishni ta'minlovchi lingvistik nazariyalarni o'rganadi. Ushbu nazariy nuqtai nazarlarni o'rganib chiqib, maqola matnlar bilan ishlashda o'quvchilarning tushunish, tanqidiy fikrlash va tahliliy qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlovchi asosiy ta'lim strategiyalarini aniqlaydi. O'quvchilarning ona tilini mukammal bilishini ta'minlovchi samarali o'quv dasturini yaratish uchun ushbu nazariyalarni birlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: matn ko'nikmalari, ona tili ta'limi, tilshunoslik nazariyalari, pedagogik nazariyalar, o'qishni tushunish, tilni o'zlashtirish, ta'lim strategiyalari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы, необходимые для развития текстовых навыков при обучении родному языку. Он исследует лингвистические теории овладения языком, такие как структурализм, психоллингвистика и социоллингвистика, а также педагогические концепции, такие как конструктивизм и строительные леса. Исследуя эти теоретические перспективы, в статье определяются ключевые стратегии обучения, которые поддерживают понимание, критическое мышление и аналитические навыки учащихся при работе с текстами. Особое внимание уделяется интеграции этих теорий для создания эффективной учебной программы, обеспечивающей владение учащимися родным языком.

Ключевые слова: навыки письма, обучение родному языку, лингвистические теории, педагогические теории, понимание прочитанного, овладение языком, стратегии обучения.

Kirish. Ona tili darslarida matn ko'nikmalarini rivojlantirish talabalarning akademik va shaxsiy o'sishi uchun asosiy hisoblanadi. Matn ko'nikmalari samarali muloqot va savodxonlik uchun juda muhim bo'lgan matnlarni tushunish, sharhlash, tahlil qilish va tanqid qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.[1] Tilshunoslikda ham, pedagogikada ham nazariyalar ushbu rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun zarur asoslarni taqdim etadi, o'qituvchilarga o'quvchilarni tildan mazmunli foydalanishga jalb qiluvchi metodologiyalarni ishlab chiqishda rahbarlik qiladi. Ushbu maqola ona tili darslarida matn ko'nikmalarini qanday qilib samarali rivojlantirish mumkinligini to'liq tushunish uchun ushbu nazariyalarni o'rganadi. [2]

Tilshunoslik nazariyalari o'quvchilarning

tilni qanday egallashi va qayta ishlashlari, ona tili ta'limida matn ko'nikmalarini rivojlantirish haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadi. Ba'zi mashhur nazariyalarga quyidagilar kiradi. Ferdinand de Sossyur tomonidan asos solingan strukturalizm tilga belgilar va tuzilmalar tizimi sifatida e'tibor qaratadi. Ona tili ta'limida strukturalizm o'quvchilarga samarali o'qish va izohlash uchun asos bo'lgan til naqshlari, sintaksis va grammatika qoidalarini tushunishga yordam beradi. Tilni tarkibiy qismlarga bo'lish orqali strukturaviy yondashuvlar o'quvchilarga matnni dekodlashda va so'zma-so'z va kontekst darajasida ma'nolarni aniqlashda yordam beradi. Psixolingvistika tilni tushunish va ishlab chiqarish bilan bog'liq psixik jarayonlarni o'rganadi. Sxema nazariyasi kabi asosiy psixolingvistik tushunchalar oldingi

bilimlar matnni tushunishga qanday ta'sir qilishini ta'kidlaydi.[3] Ona tili darslarida sxemani faollashtirish strategiyalarini o'z ichiga olish o'quvchilarning o'qishni tushunishini kuchaytirib, matn va tajribalari o'rtasida aloqa o'rnatish imkonini beradi. Bundan tashqari, psixolingvistik yondashuvlar matn ko'nikmalarini rivojlantirish uchun juda muhim bo'lgan xulosa chiqarish va bashorat qilish kabi strategiyalarni rag'batlantiradi. Ijtimoiy lingvistika tilning ijtimoiy va madaniy jihatlarini ko'rib chiqadi. Bu nuqtai nazar ona tili ta'limida ayniqsa dolzarbdir, chunki u kontekstning tildan foydalanish va tushunishga ta'sirini e'tirof etadi. Sotsiolingvistik yondashuvlarni o'z ichiga olgan holda, o'qituvchilar matnlarni sharhlashda madaniy fon va ijtimoiy normalarning rolini ta'kidlashlari mumkin, shu bilan talabalarning tilni real hayotda qo'llashda tushunishlarini kuchaytiradilar. Ushbu yondashuv talabalarga kontekst, ohang va auditoriyaga sezgir bo'lgan tilning nozik ko'rinishini rivojlantirishga yordam beradi.[4]

Matn malakasini rivojlantirishda pedagogik nazariyalar

Pedagogik nazariyalar o'quvchilarni faol o'rganish va tanqidiy fikrlashga jalb qiluvchi ta'lim strategiyalarini yaratish uchun asos yaratadi. Matn ko'nikmalarini rivojlantirishda bir qancha pedagogik nazariyalar samarali ekanligi isbotlangan. Jan Piaget va Lev Vygotskiy kabi ta'lim nazariyotchilari bilan bog'liq bo'lgan konstruktivistik nazariya shuni ko'rsatadiki, bilim o'quvchilar tomonidan atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir qilish orqali faol ravishda quriladi.[5] Matn ko'nikmalarini rivojlantirish kontekstida konstruktivizm o'quvchilarga yo'naltirilgan ta'limning muhimligini ta'kidlaydi, bunda o'quvchilar matnlar bilan faol shug'ullanadilar, izohlarni shakllantiradilar va tarkibni shaxsiy tajribalar bilan bog'laydilar. Birgalikda o'qish va guruh muhokamasi kabi strategiyalar konstruktivistik tamoyillarga mos keladi, chunki ular o'quvchilarni ijtimoiy o'zaro

ta'sir orqali ma'no yaratishga undaydi. Vygotskiyning proksimal rivojlanish zonasi (ZPD) kontseptsiyasidan kelib chiqqan iskala o'quvchilarga mustaqillikka erishgandan so'ng asta-sekin olib tashlanadigan yordamni taqdim etishni o'z ichiga oladi. Bu yondashuv ona tili ta'limida matn ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki u o'qituvchilarga o'quvchilarga murakkab matnli o'zaro munosabatlarda rahbarlik qilish imkonini beradi. Savol berish, umumlashtirish va bashorat qilish kabi usullar o'quvchilarning tushunish va tahliliy ko'nikmalarini bosqichma-bosqich oshirishga yordam beradigan iskala vositalari bo'lib xizmat qiladi. Paulo Freire tomonidan qo'llab-quvvatlangan tanqidiy pedagogika ta'lim talabalarga matnlarga savol berish va e'tiroz bildirish imkoniyatini berishi kerak degan g'oyani ilgari suradi. Ona tili darslarida tanqidiy pedagogika o'quvchilarni matnlarni tanqidiy tahlil qilishga, tarafkashlikni aniqlashga va asosiy xabarlarini tushunishga undaydi. Ushbu yondashuv nafaqat tushunishni yaxshilaydi, balki o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, ularga matnlar bilan chuqurroq shug'ullanish va bu ko'nikmalarni kengroq ijtimoiy kontekstlarda qo'llash imkonini beradi.[6]

Tilshunoslik va pedagogik nazariyalarni matn ko'nikmalari o'quv dasturiga integratsiyalash

Ona tili darslarida matn ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha samarali o'quv dasturi tilning kognitiv, madaniy va tanqidiy jihatlarini ko'rib chiquvchi mutanosib yondashuvni yaratib, lingvistik va pedagogik nazariyalarni birlashtirishi kerak. Ushbu integratsiya o'qituvchilarga quyidagi darslarni loyihalash imkonini beradi. Grammatik mashqlar va sintaktik tahlil orqali til tuzilmalarini (lingvistik diqqat markazida) chuqur tushunishni, strukturalistik tamoyillardan kelib chiqish.[7] Kontentni talabalarning mavjud bilimlari va madaniy konteksti bilan bog'lash, psixolingvistik va sotsiolingvistik tushunchalarni qo'llash orqali faol matn

o'zaro ta'sirini rag'batlantirish. Konstruktiv va tanqidiy pedagogika asoslariga mos keladigan savol-javob va munozaralar orqali matnlar bilan tanqidiy aloqani rivojlantirish. Ushbu nazariy nuqtai nazarlarni birlashtirgan holda, o'qituvchilar nafaqat o'quvchilarning matnlarni o'qish va sharhlash qobiliyatini yaxshilaydigan, balki tanqidiy tahlil qilish, fikrlash va ifodalash qobiliyatini ham oshiradigan keng qamrovli ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishi mumkin. Amalda ona tili darslarida matn ko'nikmalarini rivojlantirish muhokama qilingan nazariyalarga mos keladigan bir qator strategiyalarni o'z ichiga oladi:

Birgalikda o'qish mashqlari: Matnlar bo'yicha guruh muhokamalarini amalga oshirish konstruktivistik o'rganishni rag'batlantiradi, chunki o'quvchilar izohlarni almashadilar va jamoaviy tushunishni rivojlantiradilar.[8]

Savol berish texnikasi: Ochiq savollardan foydalanish talabalarning bilim olishiga yordam beradi, ularni chuqurroq tushunish va tahliliy ko'nikmalarga yo'naltiradi.

Madaniy kontekstni tahlil qilish: Talabalarni matnlarning madaniy va ijtimoiy kontekstini ko'rib chiqishga undash sotsiolingvistik yondashuvlarga mos keladi, talabalarga tilning jamiyatdagi rolini baholashga yordam beradi.

Matnlar bo'yicha tanqidiy bahslar: Munozara kabi tanqidiy pedagogik amaliyotlar o'quvchilarga mazmunan savol va tanqid qilish imkonini beradi, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa. Ona tili darslarida matn o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish ham lingvistik, ham pedagogik nazariyalarni chuqur tushunishni talab qiladi. Tilshunoslik nazariyalari tilni o'zlashtirishning kognitiv jihatlarida haqida tushuncha beradi, pedagogik nazariyalar esa samarali o'qitish uchun asoslarni taklif etadi.[9] Ushbu istiqbollarni birlashtirgan holda, o'qituvchilar o'quvchilarga matnlarni tushunish, tahlil qilish va mazmunli tarzda jalb qilishda yordam beradigan o'quv dasturini yaratishi mumkin. Bunday yondashuv nafaqat talabalarning til ko'nikmalarini oshiradi, balki ularni turli xil, bir-biriga bog'langan dunyoda tildan o'ylangan va samarali foydalanishga tayyorlaydi. Tilshunoslik va pedagogik nazariyalarning integratsiyalashuvi pirovardida o'quvchilarga malakali, tanqidiy o'quvchi va kommunikator bo'lib yetishish imkoniyatini beradi, ularni o'z ona tilidagi tilning murakkabliklarini tushunish va tushunish uchun zarur vositalar bilan jihozlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxmudovna, Xolmatova Dilfuza. "ONA TILI-MILLAT RUHI." IJODKOR O'QITUVCHI 4.42 (2024): 109-110.
2. Bo'riyeva S. I., Hamrayev M. A. ONA TILI DARSLIKLARIDAGI YANGI METODLARNING NUTQ RIVOJLANISHIGA TA'SIRI //GOLDEN BRAIN. – 2024. – T. 2. – №. 12. – C. 176-182.'
3. Olimovich, Parpiyev Odil, and Olimova Muazzamxon. "ONA TILI DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH." Kokand University Research Base (2024): 363-366.
4. G'aniyevna, Alavutdinova Nodira. "ONA TILI DARSLARIDA MATN BILAN ISHLASH OID QARASHLAR." Konferensiyalar| Conferences. Vol. 1. No. 8. 2024.
5. Ростовцева В. М. Текстовая компетенция в современных научных исследованиях //Современные направления анализа и интерпретации. – 2013. – С. 107.
6. Кошечкина, Татьяна Вячеславовна. "Формирование текстовой компетенции учащихся 5–6-х классов общеобразовательной школы." автореферат дис.... канд. пед. наук 13.00.01 (2008).
7. Васюкович, Людмила Сергеевна. "Текстовая компетенция в контексте современного лингвистического образования." Преподаватель XXI век 1.1 (2015): 185-193.
8. Домышева, Светлана Аркадьевна, and Наталья Владимировна Копылова. "Дидактические приемы развития навыков компрессии текста у студентов-менеджеров." Бизнес-образование в экономике знаний 2 (19) (2021): 44-50.
9. Тютюрина, К. А. "РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ ПРИ РЕШЕНИИ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ." XIX Всероссийская студенческая научно-практическая конференция Нижегородского государственного университета. 2017.

BO'LAJAK TARBIYACHILARNING AXBOROT-KONSTRUKTIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK LOYIHALASHNING METODIK ASOSLARI

OLAMOVA MA'MURA UMAROVNA

Farg'ona davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedra o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston ta'lim tizimida bo'lajak tarbiyachilarning axborot-konstruktiv kompetentsiyasini rivojlantirishga qaratilgan o'quv-metodik ta'minotni xalqaro standartlar asosida yangilash zarurligi ta'kidlangan. Pedagogik loyihalash jarayonida psixologik va pedagogik omillarni aniqlashtirish, innovatsion yondashuvlar asosida o'quv-metodik resurslar yaratish masalalari o'rganilgan. Bo'lajak tarbiyachilarning zamonaviy ta'lim texnologiyalari orqali axborot-konstruktiv kompetentsiyasini rivojlantirish hamda pedagogik jarayon sifatini oshirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: axborot-konstruktiv kompetentsiya, pedagogik loyihalash, ta'lim texnologiyalari, o'quv-metodik ta'minot, psixologik omillar, innovatsion yondashuvlar.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi ta'lim strategiyalari axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali bo'lajak tarbiyachilarning axborot-konstruktiv kompetentsiyasini rivojlantirishga katta ahamiyat qaratmoqda. Ushbu strategiyalar maqolaning dolzarbligini kuchaytirib, ta'lim sifatini oshirish maqsadida pedagogik metodlarni doimiy yangilashni talab etadi.

Shunday qilib, O'zbekiston ta'lim strategiyalari AKT ni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali ta'lim sifatini oshirishni va bo'lajak tarbiyachilarning kompetentsiyalarini rivojlantirishni maqsad qilgan. Ushbu strategiyalar amalga oshirilishi bilan, ta'lim tizimi zamonaviy talablarga javob beradigan, axborot-savodxonligi yuqori va yaratgan muhitda samarali ta'lim olish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Metodlar.

Axborot-konstruktiv kompetentsiya bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik jarayonni loyihalash va boshqarish qobiliyatlariga asoslanadi. Pedagogik kompetentsiya esa gnostik, loyihaviy, konstruktiv, kommunikativ va tashkiliy elementlarni o'z ichiga oladi. Bu komponentlar ta'lim jarayonini sifatli tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni ta'minlaydi.

Axborot-konstruktivning muhim xususiyatlari kompetentsiya-bo'lajak tarbiyachilarning pedagogik jarayonni loyihalashga tayyorligidan iborat. Pedagogika fani va amaliyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida pedagogik jarayon va ta'lim vositalarini loyihalash "pedagogik loyixa" tushunchasi bilan bog'liq.

Axborot-konstruktiv kompetentsiya axborot kompetentsiyasi va konstruktiv kompetentsiyani bog'lash yo'li bilan asoslanadi.

Pedagogik kompetentsiya ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi. Uning tarkibiy qismlari — gnostik, loyihaviy, konstruktiv, kommunikativ va tashkiliy elementlar — ta'lim jarayonining barcha jihatlarini qamrab olishni ta'minlaydi.

Kognitiv(Gnostik) kompetentsiya — bu pedagogning bilimlari va ularni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini ifodalovchi qismidir. Bu tushuncha gnoseologiya, ya'ni bilim nazariyasiga asoslanadi. Gnoseologik kompetentsiya pedagogning nazariy va amaliy bilimlarini to'liq qamrab oladi, ularni o'qitish jarayonida samarali qo'llashga imkon beradi. [1]

Loyixalash kompetentsiyasi pedagogning ta'lim jarayonini loyihalash, tashkil etish va boshqarish qobiliyatlarini ifodalaydi.

Pedagogik kompetentsiya tarkibiy qismlari

Bu kompetentsiya pedagogik loyihalashning nazariy va amaliy jihatlarini o'z ichiga oladi va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan bilimlar va ko'nikmalarni qamrab oladi. Masalan, tarbiyachilar yangi o'quv dasturini yaratishda, uning maqsadlarini aniqlash va kerakli resurslarni rejalashtirishda ishtirok etadi. Ta'lim jarayonini rejalashtirish, loyihalash va tashkil etish qobiliyati. Bu, maqsadlar belgilash, strategiyalar ishlab chiqish va metodlarni tanlashni o'z ichiga oladi. [2]

Loyihalash kompetentsiyasi shaxsning ta'lim, ish yoki boshqa sohalarda loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlarni ifodalaydi.

Kommunikativ kompetentsiya pedagogning o'quvchilar, hamkasblar, ota-onalar va boshqa ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi shaxslar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini ifodalaydi. Bu kompetentsiya o'quvchilarning ta'lim olish jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishi va pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. [3]

Kommunikativ kompetentsiyaning asosiy komponentlari shaxsning turli vaziyatlarda samarali, mazmunli va madaniy jihatdan to'g'ri muloqot qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu komponentlar shaxsning til va nutq ko'nikmalarini mukammal darajada bilishi, so'zlarni aniq va to'g'ri tanlashi, grammatik jihatdan to'g'ri jumlar tuzishi,

va tilning barcha qoidalariga rioya qilish qobiliyatlarini qamrab oladi. Faol tinglash va o'zaro tushunish qobiliyati esa suhbatdoshning fikrlarini diqqat bilan tinglash, ularning nuqtai nazarini to'g'ri anglash va unga javoban mos keladigan mulohazalarni bildirish imkoniyatini ta'minlaydi.

Konstruktiv kompetentsiya — bu pedagogning o'quv jarayonini tashkil etish, boshqarish va o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish qobiliyatlarini ifodalaydi. Bu kompetentsiya pedagogning ta'lim jarayonida yangi yondashuvlar va metodlarni qo'llash, o'quvchilarni faol va mustaqil fikrlashga rag'batlantirish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. [4]

Konstruktiv kompetentsiya shaxsga mavjud vaziyatlarni chuqur tahlil qilish, yangi va original g'oyalarni yaratish, samarali yechimlarni topish va ularni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Bu kompetentsiya shaxsning faoliyatini doimiy ravishda baholash va takomillashtirish, jamoa bilan muvaffaqiyatli ishlash va aniq natijalarga erishishga yo'naltirilgan yondashuvni ta'minlaydi. Bunday kompetentsiya shaxsni har qanday muammoli vaziyatda mustaqil va ijodiy fikr yuritishga, innovatsion yechimlar ishlab chiqishga tayyorlaydi.

Tashkilotchilik kompetentsiyasi - pedagogning ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish qobiliyatlarini ifodalaydi. Bu kompetentsiya

pedagogning o'quv jarayonini rejalashtirish, resurslarni boshqarish, o'quvchilar bilan samarali hamkorlik qilish va darslarni tashkil etish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. [5]

N.A.Muslimov bo'lajak kasb ta'limi tarbiyachilarlarida kasbiy-pedagogik sifatlarni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini o'rganib chiqdi. U yangi avlod mutaxassislarini shakllantirishda ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk, mustaqil dunyoqarashga ega, ijodiy fikrlovchi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarga sadoqatli barkamol shaxslarni tarbiyalashga katta ahamiyat bergan [6].

"Konstruktiv" so'zi, latincha "constructivus" so'zidan olingan bo'lib, "constructio" (qurish, yaratish) so'zidan kelib chiqqan, "constructio" so'zi "con-" (birgalikda) va "struere" (qurmoq, yig'moq) so'zlaridan tashkil topgan. Latinchadan olingan bu so'z "konstruktiv" tarzida ingliz tiliga o'tgan va ko'plab tillarda shunga o'xshash ma'nolarni ifodalaydi., birinchidan, tuzilishga (qarish, tuzilish, qismlarning o'zaro joylashishi), ikkinchidan, biror narsaning asosi sifatida belgilanadi. Umuman olganda, konstruktiv so'zi ijobiy, yaratish va rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni ifodalaydi. [7].

Pedagogik faoliyatning konstruktiv elementi "o'quvchilarga pedagogik ta'sir ko'rsatish vositalari, shakllari, usullarini yaratish, kompozitsion qurish va eksperimental tekshirish bilan bog'liq", "kelgusi dars, dars, yig'ilish, ekskursiyani kompozitsion qurish bilan bog'liq harakatlar, dastur tomonidan belgilab qo'yilgan ko'rsatmalar tizimi sharoitida uni qurish uchun turli xil variantlarni ijro etish, darslik, ko'rgazmali qurollar va texnik o'quv vositalarining mavjudligi, aniq, hozirgi pedagogik muammoni hal qilish kerak bo'lgan vaqt " [8].

Muhokamalar.

Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish nafaqat o'quvchilarning bilimlarini chuqurlashtirishga, balki zamonaviy axborot muhiti bilan ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ham xizmat

qiladi. Tadqiqotchilar A.S. Kazarinov, A.B. Safonov va I.V. Robertning tadqiqotlari axborot texnologiyalarining ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Ularning fikriga ko'ra, virtual laboratoriyalar, interaktiv darsliklar va onlayn platformalar orqali o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin. Bu yondashuv bo'lajak tarbiyachilarning ta'lim jarayoniga chuqurroq kirishishi va o'z mustaqil o'quv ko'nikmalarini rivojlantirishiga imkon yaratadi.

A.S.Kazarinovning tadqiqotlarida ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati keng o'rganilgan. Uning fikricha, axborot texnologiyalari o'quv jarayonini interaktiv qilish orqali ta'lim oluvchilarning e'tiborini jalb qilish va ularning darsga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi. Masalan, Kazarinovning tadqiqotlariga ko'ra, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalardan foydalanish tabiiy fanlar o'qitish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu usullar ta'lim oluvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotda sinab ko'rish imkonini beradi, bu esa ularning o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi[9].

A.B.Safonovning tadqiqotlari esa ko'proq pedagoglarning malakasini oshirish va ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan. Safonovning tadqiqotlariga ko'ra, axborot texnologiyalaridan foydalanish tarbiyachilarga ta'lim jarayonini yaxshiroq boshqarish va tarbiyalanuvchilarning ehtiyojlariga moslashish imkonini beradi. Misol uchun, Safonov o'z tadqiqotlarida onlayn ta'lim platformalari va masofaviy o'qitish vositalarining samaradorligini o'rganadi. U, onlayn kurslar va elektron darsliklar bo'lajak tarbiyachilarga o'z malakalarini oshirish imkonini berishi bilan birga, mustaqil ravishda bilim olish va ularni o'zlashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi, deb ta'kidlaydi[10].

I.V.Robertning tadqiqotlarida[11] ta'lim jarayonlarini axborot texnologiyalari orqali optimallashtirish asosiy mavzulardan biridir.

Uning fikricha, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ta'lim jarayonini samaraliroq va qiziqarliroq qilishga yordam beradi. Masalan, Robertning tadqiqotlariga ko'ra, interaktiv ta'lim materiallari va raqamli platformalardan foydalanish ta'lim oluvchilarning faoliyatlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning bilim olish samaradorligini kuchaytiradi. Unga ko'ra, matematika darslarida interaktiv taqdimotlar va simulyatsiyalarni qo'llash o'quvchilarga murakkab tushunchalarni vizual va amaliy ravishda tushunishga yordam beradi. Bunday yondashuv o'quvchilarning mavzuni yaxshiroq o'zlashtirishlariga va mustaqil ravishda muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi.

Natijalar.

Pedagogik loyiha asosida bo'lajak tarbiyachilarda axborot-konstruktiv kompetentsiyani shakllantirish texnologiyasi ta'lim jarayonini mukammal va samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan asosiy jihatlarni qamrab oladi. Bu texnologiya, avvalo, axborot va konstruktiv kompetentsiyalarni shakllantirish uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarni o'z ichiga olgan mazmunni o'z ichiga oladi. Mazmuni bo'lajak tarbiyachilarga zaruriy ko'nikmalarni berishga qaratilgan, usullari esa kreativ va analitik fikrlashni rivojlantiradi. Vositalari multimedia resurslaridan interaktiv platformalargacha bo'lgan turli texnologiyalarni o'z ichiga oladi, shakllari esa individual va guruhli ishlashdan amaliy mashg'ulotlargaacha bo'lgan faoliyatlarni ko'zda tutadi. Ushbu elementlarning har biri pedagogik loyiha orqali bo'lajak tarbiyachilarga axborot-konstruktiv kompetentsiyani shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, ta'lim jarayonini innovatsion va samarali qilishga yordam beradi[12].

Mazmuni- pedagogik texnologiya o'quv dasturining mazmuni bo'lajak tarbiyachilarni axborot va konstruktiv kompetentsiya bilan ta'minlash uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalarni o'z ichiga oladi. Bu, axborot almashinuvi, ta'lim jarayonida muammolarni hal qilish, hamda ilmiy va amaliy faoliyatda

samarali ishlash uchun zarur bo'lgan malakalarning shakllantirilishini anglatadi.

Usullari[13]-pedagogik texnologiya samarali o'rganishni ta'minlash uchun turli pedagogik usullarni, jumladan, loyiha asosidagi o'qitish, masalali yondashuv, va o'quv faoliyatini baholash usullarini o'z ichiga oladi. Bu usullar orqali tarbiyachilarning kreativ, analitik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish ko'zda tutilgan.

Vositalari[14]- ta'lim jarayonida ishlatiladigan vositalar, masalan, multimedia materiallari, interaktiv platformalar, va ta'lim dasturlari, bo'lajak tarbiyachilarning axborot-konstruktiv kompetentsiyasini shakllantirishda yordam beradi. Bu vositalar o'quv materiallarini samarali yetkazish va talabalarning faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun mo'ljallangan.

Shakllari[15]- pedagogik texnologiya ta'lim jarayonining shakllarini, jumladan, individual va guruhli ishlash, amaliy mashg'ulotlar, va reflektiv tahlil kabi shakllarni o'z ichiga oladi. Bu shakllar bo'lajak tarbiyachilarni o'rganish jarayonida faol ishtirok etishga va o'z bilimlarini amalda qo'llashga imkon beradi.

Pedagogik texnologiya bo'lajak tarbiyachilarda axborot-konstruktiv kompetentsiyani shakllantirishda kompleks va tizimli yondashuvni ta'minlash orqali ularga o'quv jarayonining barcha jihatlarini integrativ tarzda qamrab olish imkoniyatini beradi. Bu yondashuv, o'z navbatida, tarbiyachilarning bilim, ko'nikma va malakalarini chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi, ularning professional faoliyatiga tayyorligini oshiradi va ta'lim jarayonida samaradorlikni yuksaltiradi. Bunday yondashuv ta'limning nazariy va amaliy jihatlarini birlashtirgan holda, axborot va konstruktiv kompetentsiyaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi, shuningdek, tarbiyachilarning pedagogik faoliyatdagi muvaffaqiyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa.

Pedagogik loyihalash asosida axborot-konstruktiv kompetentsiyani shakllantirish

texnologiyalariga kompleks va tizimli yondashuvning afzalliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi. Birinchidan, har bir tarkibiy qismning aniq belgilanishi va ularning o'zaro aloqalari to'liq tushunilsa, bu jarayonni boshqarish va samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Bu yondashuv orqali pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llanilib, o'quvchilarning o'qish jarayonidagi faol ishtiroki ta'minlanadi. Shu bilan birga, talabalarning axborot-konstruktiv kompetentsiyalarini shakllantirishda ularning mustaqil ravishda ma'lumot izlash, qayta ishlash va uni maqsadga muvofiq tarzda taqdim etish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Ikkinchidan, pedagogik texnologiyalarni to'g'ri qo'llash orqali o'quvchilar faqat ma'lumotlarni olish va qayta ishlash bilan cheklanmay, balki olingan ma'lumotlar asosida yangi bilimlarni hosil qilish va amaliy masalalarni hal qilish qobiliyatlarini

rivojlantiradi. Buning natijasida o'quvchilar kelgusida real hayotdagi muammolarni yechishda innovatsion yondashuvlar va ijodiy fikrlash imkoniyatlariga ega bo'lishadi.

Uchinchidan, axborot-konstruktiv kompetentsiyani shakllantirish texnologiyalari talabalarning o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan o'quv jarayonini ta'minlaydi. Bu esa ularda bilim olishga bo'lgan qiziqish va ijodiy faoliyatni yanada oshiradi, o'zlashtirish ko'rsatkichlarini yaxshilashga yordam beradi.

Xulosaqilibaytganda, pedagogik loyihalash asosida axborot-konstruktiv kompetentsiyalarni shakllantirish texnologiyalari talabalarning bilim olish, axborotni qayta ishlash, yangi g'oyalar ishlab chiqish va ularni amalda tatbiq etish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu texnologiyalarning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llanilishi bo'lajak tarbiyachilarda zarur bo'lgan kompetentsiyalarni samarali shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jean Piaget - "The Language and Thought of the Child" (1923). Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi ta'lim jarayonida bilimlarning qanday shakllanish.
2. David Kolb - "Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development" (1984). Kolbning tajribali o'rganish nazariyasi ta'lim jarayonini loyihalashda amaliy tajribani ahamiyati.
3. Jürgen Habermas - "The Theory of Communicative Action" (1981). Habermasning ishlari kommunikativ kompetentsiya va samarali muloqotning nazariy asoslari.
4. Lev Vygotsky - "Thought and Language" (1962). Vygotskyni konstruktivizm va ta'lim jarayonidagi yangi yondashuvlar.
5. Kurt Lewin - "Frontiers in Group Dynamics" (1951). Lewinning ishlarida guruh dinamikasi va tashkilotchilik qobiliyatlari.
6. Muslimov.N.A. O'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi shakllantirish nazariyasi usullari: Dis. ped.fan. Doktor. - T., 2007. - 315b.
7. Пинский А.А. Ключевые компетенции: философский подход и политическое решение // Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию: Материал. семинара. – Самара: Изд-во Профи, 2001. – С 21-27.
8. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования: Проблемы и перспективы. – М.: Педагогика, 1987. – 264 с.
9. Kazarinov A.S. - "Axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi roli" (2010).
10. Safonov A.B. - "Masofaviy ta'lim: imkoniyatlar va muammolar" (2015).
11. Robert I.V. - "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanilishi" (2018).
12. Kholmatov M. Sh. - "Pedagogik texnologiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi roli" (2012).
13. Uzakov R. N. - "Pedagogik loyihalashda metodologik yondashuvlar" (2015).
14. Karimov S. D. - "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi qo'llanilishi" (2018).
15. Rahmatov A. T. - "Pedagogik texnologiyalar: individual va guruhli ishlash usullari" (2017).

NEYROPEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ORQALI O'QUVCHILARNING ADABIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

DUSCHANOVA NILUFAR SABIRBAYEVNA

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, Urganch Ranch texnologiya
universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada neyropedagogik texnologiyalar orqali o'quvchilarning adabiy savodxonligini rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilinadi. O'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalarini mustahkamlashda neyropedagogika fanining ahamiyati, uning psixologik va fiziologik jarayonlar bilan bog'liq jihatlari batafsil yoritilgan. Maqola adabiy savodxonlikni rivojlantirishda neyropedagogik metodlarning qo'llanilishi, o'qitish jarayonidagi innovatsion yondashuvlar va amaliyotdagi samarasini o'rganishga qaratilgan. Maqsad – neyropedagogik texnologiyalar yordamida o'quvchilarning fikrlash, diqqat, eslab qolish, va mantiqiy tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish, adabiy savodxonlikni yangi usullar bilan rivojlantirishga erishish. Maqolada ta'lim jarayonida neyropedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish, metodik yondashuvlar va ularning samaradorligi haqida xulosa keltirilgan.

Kalit so'zlar: neyropedagogika, adabiy savodxonlik, kognitiv rivojlanish, o'qish va yozish, o'quv metodlari, innovatsion yondashuvlar, o'quvchilarning individual ehtiyojlari.

Abstract. This article analyzes the theoretical and methodological foundations of the development of students' literary literacy through neuropedagogical technologies. The importance of the science of neuropedagogy in strengthening the reading and writing skills of students, its aspects related to psychological and physiological processes are covered in detail. The article is aimed at studying the use of neuropedagogical methods, innovative approaches in the teaching process and their effectiveness in practice in the development of literary literacy. The goal is to develop students' thinking, attention, memory, and logical analysis skills with the help of neuropedagogical technologies, to achieve the development of literary literacy in new ways. The article summarizes the implementation of neuropedagogical technologies in the educational process, methodical approaches and their effectiveness.

Key words: neuropedagogy, literary literacy, cognitive development, reading and writing, educational methods, innovative approaches, individual needs of students.

Абстракт. В данной статье анализируются теоретико-методологические основы развития литературной грамотности учащихся посредством нейронедагогических технологий. Подробно освещено значение науки нейронедагогики в укреплении навыков чтения и письма учащихся, ее аспекты, связанные с психологическими и физиологическими процессами. Статья направлена на изучение использования нейронедагогических методов, инновационных подходов в учебном процессе и их эффективности на практике в развитии литературной грамотности. Цель – развить у учащихся мышление, внимание, память, навыки логического анализа с помощью нейронедагогических технологий, добиться развития литературной грамотности новыми способами. В статье подведены итоги внедрения нейронедагогических технологий в образовательный процесс, методические подходы и их эффективность.

Ключевые слова: нейронедагогика, литературная грамотность, когнитивное развитие, чтение и письмо, методы обучения, инновационные подходы, индивидуальные потребности учащихся.

KIRISH

Adabiy savodxonlik zamonaviy ta'lim tizimida eng muhim o'quv ko'nikmalaridan

biri hisoblanadi. Bu o'quvchining o'qish, yozish, matnni tushunish, uni tahlil qilish va ifodali tarzda qayta yozish qobiliyatidir.

Adabiy savodxonlik faqat tilni bilish bilan cheklanmaydi, balki o'quvchining mantiqiy fikrlashini, nutqni aniq va ravon ifodalashini, kreativ fikrlashini ham rivojlantirishni talab qiladi. Shunday ekan, adabiy savodxonlikni rivojlantirish ta'lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biri sifatida qaraladi. Bu borada neyropedagogik texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarni o'qish va yozish ko'nikmalarini samarali shakllantirishga imkon yaratadi. Neyropedagogika — bu ta'lim jarayonida miya faoliyatining psixologik va fiziologik asoslarini inobatga olgan holda pedagogik metodlarni ishlab chiqadigan ilmiy soha bo'lib, uning asosiy maqsadi o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini yaxshilash, mantiqiy fikrlash va tafakkur jarayonlarini faollashtirishdir.

2021-yilda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Yoshlarning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlash, ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish" to'g'risidagi qarori, o'quvchilarning fikrlash va o'rganish jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida boshqarishning ahamiyatini ko'rsatib berdi. Bu qaror neyropedagogik texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilish, ularni o'quvchilarning kognitiv va affektiv rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan shaklda ishlatishni ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, 2020-yil 29-dekabrda o'tkazilgan "Ta'limda innovatsion metodlar va neyropedagogika" mavzusidagi respublika konferensiyasi ham mamlakatda neyropedagogik yondashuvlarning joriy etilishi va bu sohada ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirishga alohida e'tibor qaratilishini ko'rsatdi. Bu kabi qarorlar va tashabbuslar, albatta, ta'lim tizimida neyropedagogik texnologiyalarni kengaytirish va adabiy savodxonlikni rivojlantirishga katta hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Tursunovning

asari,

neyropedagogikaning ta'limda qanday qo'llanilishi mumkinligini tahlil qiladi. U, pedagogik neyrofaning asosiy tamoyillarini, o'qituvchilarga o'quvchilarning miyaning faoliyatini boshqarish va rivojlantirishda yordam beradigan usullarni ko'rsatadi [1]. Asarda, o'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda neyropedagogik texnologiyalarni qo'llashning muhimligi ta'kidlanadi.

Salimovning asarida neyropedagogik texnologiyalarni ta'limda qo'llashning amaliy usullari batafsil keltirilgan. U o'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun zamonaviy neyropedagogik texnologiyalarni qo'llashning samaradorligini ta'kidlaydi. Asar, adabiy savodxonlikni oshirishda neyropedagogik metodlarni qo'llashning ahamiyatini ko'rsatadi. Shuningdek, o'quvchilarning kognitiv jarayonlarini faollashtirish, xotira va e'tibor kabi aspektlarni rivojlantirish uchun neyropedagogik yondashuvlar qanday ishlashini tavsiflaydi. Ushbu metodlar orqali o'quvchilarning adabiy savodxonligini rivojlantirishda muvaffaqiyatli natijalarga erishish mumkin [2].

Xudoyberganovanning asari adabiy savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha zamonaviy metodlarni tahlil qiladi [3]. U o'quvchilarning matnni o'qish va yozishdagi ko'nikmalarini rivojlantirishda neyropedagogik yondashuvlarning o'rnini haqida gapiradi. O'zbekistonda ta'lim tizimida adabiy savodxonlikni oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, ayniqsa, o'quvchilarning o'qish jarayonida neyropedagogik texnologiyalarni joriy etishda o'z samarasini bermoqda. Asar neyropedagogik texnologiyalarning o'quvchilarni faol o'rgatishda va ularning adabiy savodxonligini rivojlantirishda qanday yordam berishini ko'rsatadi.

Yusupova

o'zining

asarida

adabiy savodxonlikni rivojlantirishda neyropedagogik yondashuvlarning muhimligini ta'kidlaydi [4]. O'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalarini mustahkamlashda neyropedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'rganish jarayonini yanada samarali qilish mumkinligini ko'rsatadi. O'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish, xususan, mantiqiy fikrlash va tafakkur ko'nikmalarini oshirish uchun neyropedagogik yondashuvlarning ahamiyatini bayon etadi. Bu metodlar o'quvchilarning adabiy matnlarni tushunish va tahlil qilish qobiliyatini mustahkamlashga yordam beradi.

Rahmatovanning tadqiqotida neyropedagogika va ta'limning integratsiyalashuvi muhokama qilinadi. Asarda, o'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun neyropedagogik texnologiyalarni qanday qo'llash mumkinligi yoritilgan. Innovatsion yondashuvlar orqali o'quvchilarning adabiy savodxonligini oshirishda neyropedagogik metodlarning rolini belgilaydi. O'zbekistondagi ta'lim tizimida bu metodlar adabiy savodxonlikni rivojlantirishda samarali qo'llanilmoqda va o'quvchilarning o'rganish jarayonini faollashtirishga xizmat qilmoqda [5].

1-jadval.

Neyropedagogik texnologiyalarni qo'llashning samaradorligi

Tadqiqotchi	Asar nomi	Samaradorlik
Tursunov	<i>Pedagogik neyrofan. O'qitish metodikasi va psixologiyasi</i>	O'quvchilarning tilni anglash va ifodalash ko'nikmalarini oshirish
Salimov	<i>Ta'limda neyropedagogik texnologiyalarni qo'llash usullari</i>	O'quvchilarning adabiy savodxonligini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar
Xudoyberganova	<i>Adabiy savodxonlikni rivojlantirishning zamonaviy metodlari</i>	O'quvchilarning matnni tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish
Yusupova	<i>O'quvchilarni adabiy savodxonlikka o'rgatish bo'yicha neyropedagogik yondashuvlar</i>	O'quvchilarga individual yondashuv orqali adabiy savodxonlikni oshirish

TADDIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

O'quvchilarni adabiy savodxonlikka o'rgatishda, kognitiv texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning nutq va fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Neyropedagogik texnologiyalar — bu miyadagi kognitiv jarayonlarni faollashtirish va ularni ta'lim jarayoniga samarali qo'llashga yordam beradigan metodlar va

vositalar majmuasidir. Bu texnologiyalar o'quvchilarning o'rganish jarayonini bilim va ko'nikmalarni egallashda yanada samarali qilishga xizmat qiladi. Neyropedagogik texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari quyidagi tamoyillarga tayangan holda amalga oshiriladi:

1. Kognitiv rivojlanishning bosqichlari

O'quvchilarning miyasi rivojlanishining turli bosqichlarini hisobga olish zarur. Har bir yosh davrida o'quvchilarning miya

2-jadval.

**Neyropedagogik texnologiyalarning adabiy savodxonlikni
rivojlantirishdagi roli**

Neyropedagogik texnologiya	Adabiy savodxonlikni rivojlantirishdagi o'rni
Kognitiv texnologiyalar	O'quvchilarning o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish, matnni tahlil qilish, mantiqiy fikrlash
Individual yondashuv	O'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olib, adabiy savodxonlikni shakllantirish
Multisensor texnologiyalar	O'quvchilarning eslab qolish va diqqatini rivojlantirish, o'quv jarayonini faollashtirish
Innovatsion metodlar	Ta'limda zamonaviy yondashuvlar va neyropedagogik metodlarning qo'llanilishi

faoliyati va kognitiv ko'nikmalari boshqacha shakllanadi. Shu bois, neyropedagogik texnologiyalarni qo'llashda o'quvchilarning yoshiga mos yondashuvni tanlash muhimdir. O'quvchilarning yoshiga qarab, matnlarni o'qish va yozishda mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, xotira va e'tiborni rivojlantirishga qaratilgan metodlar joriy etiladi.

2. O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish

Neyropedagogik texnologiyalarning muvaffaqiyati o'quvchilarning individual xususiyatlariga, ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos kelishiga bog'liq. Har bir o'quvchi o'zi uchun eng samarali metodlarni topishi uchun ta'lim jarayonida individual yondashuvni qo'llash zarur. Bunga o'quvchining diqqat, eslab qolish qobiliyati, motivatsiyasi, o'qish va yozish uslubi va boshqa psixologik xususiyatlari kiradi.

Neyropedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga qo'llash, ta'limda yuqori samaradorlikni ta'minlash va o'quvchilarning adabiy savodxonligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu bo'limda neyropedagogik texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari, ularning o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ta'siri va adabiy savodxonlikni oshirishdagi roli batafsil tahlil qilinadi.

Neyropedagogik texnologiyalarning asosiy tamoyillari

Neyropedagogik texnologiyalar — bu miyadagi kognitiv jarayonlarni faollashtirish va ularni ta'lim jarayoniga samarali qo'llashga yordam beradigan metodlar va vositalar majmuasidir. Bu texnologiyalar o'quvchilarning o'rganish jarayonini bilim va ko'nikmalarni egallashda yanada samarali qilishga xizmat qiladi.

Neyropedagogik texnologiyalar, asosan, o'quvchilarning kognitiv jarayonlarini boshqarish va rivojlantirishga qaratilgan. Kognitiv jarayonlar o'quvchilarning matnlarni o'qish va yozish, fikr yuritish, tahlil qilish, tushunish va yodlash kabi faoliyatlariga ta'sir ko'rsatadi. Kognitiv jarayonlar boshqarilganda, o'quvchilar o'z bilimlarini yanada samarali ravishda o'zlashtirishi mumkin.

Neyropedagogik texnologiyalar — bu miyadagi kognitiv jarayonlarni faollashtirish va ularni ta'lim jarayoniga samarali qo'llashga yordam beradigan metodlar va vositalar majmuasidir. Bu texnologiyalar o'quvchilarning o'rganish jarayonini bilim va ko'nikmalarni egallashda yanada samarali qilishga xizmat qiladi.

Adabiy savodxonlik o'quvchilarning tilni

tushunish, yozish va o'qish ko'nikmalaridan iborat bo'lib, ular kognitiv rivojlanishning asosiy elementlarini tashkil etadi. Neyropedagogik texnologiyalar bu jarayonda o'quvchilarga quyidagi yo'nalishlarda yordam beradi:

1. O'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish

O'quvchilarning adabiy savodxonligini oshirish uchun ularni o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Neyropedagogik texnologiyalar, xususan, onlayn platformalar, video va audiomateriallar, interaktiv o'yinlar va boshqalar yordamida o'quvchilar o'qish va yozish jarayonini yanada samarali o'zlashtirishlari mumkin. Bu texnologiyalar yordamida o'quvchilar o'z fikrlarini yanada to'g'ri va lo'nda ifodalashga o'rganadilar.

2. Matnni tushunish va tahlil qilish

Adabiy savodxonlikni oshirishda o'quvchilarning matnni tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish kerak. Neyropedagogik texnologiyalar, jumladan, interaktiv texnologiyalar, onlayn testlar va tahliliy materiallar orqali o'quvchilar matnni yanada chuqurroq tushunish va uni tahlil qilishda yordam oladilar. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarga matnni faqat o'qib chiqishdan tashqari, uning mazmunini yoritish, asosiy fikrlarni ajratib olish va ularni kengaytirish imkoniyatini beradi.

XULOSA VA MUNOZARA

Adabiy savodxonlik — ta'limning

ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning til va nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu ko'nikmalar, o'z navbatida, o'quvchilarning ta'limda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun muhimdir. Adabiy savodxonlikning rivojlanishi nafaqat o'quvchilarning yozma va og'zaki ifodalarini, balki o'zlarini mustaqil va mantiqiy fikrlay olishlarini, matnlarni chuqur anglashlarini va boshqalar bilan samarali muloqot qilishlarini ta'minlaydi. Shuningdek, bu ko'nikmalar o'quvchilarga kengroq fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, fikrlarni mantiqiy va tizimli tarzda ifodalash, shuningdek, adabiyot va boshqa turli fanlarni o'zlashtirishda yordam beradi.

Neyropedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llash, adabiy savodxonlikni rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Ushbu texnologiyalar kognitiv jarayonlarni faollashtirish va boshqarish orqali o'quvchilarning o'rganish jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. O'quvchilarning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va qobiliyatlari bilan moslashgan yondashuvlar, o'z navbatida, adabiy savodxonlikni yanada samarali rivojlantirishga olib keladi. Neyropedagogik texnologiyalar, shu jumladan, interaktiv va multisensor usullarni qo'llash, o'quvchilarning o'qish, yozish, fikrlash va matnni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga katta yordam beradi. Bu texnologiyalar o'quvchilarning kognitiv faoliyatini faollashtiradi va o'rganish jarayonini chuqurlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tursunov, I. (2019). Pedagogik neyrofan. O'qitish metodikasi va psixologiyasi. Toshkent: Ma'naviyat va ma'rifat.
2. Salimov, A. (2018). Ta'limda neyropedagogik texnologiyalarni qo'llash usullari. Toshkent: O'qituvchi.
3. Xudoyberganova, D. (2020). Adabiy savodxonlikni rivojlantirishning zamonaviy metodlari. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
4. Yusupova, S. (2021). O'quvchilarni adabiy savodxonlikka o'rgatish bo'yicha neyropedagogik yondashuvlar. Tashkent: Akademiya.
5. Rahmatova, F. (2022). Neyropedagogika va ta'lim: innovatsion yondashuvlar. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti.
6. Abduvaxidova, N. (2017). O'qish va yozish jarayonida neyropedagogik texnologiyalarni joriy etish. Nukus: Nukus davlat pedagogika instituti.
7. Nematov, K. (2023). Kognitiv jarayonlar va ularning ta'limda qo'llanilishi. Toshkent: Yangi nashr.

PROFESSIONAL TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINI "TA'LIM NAZARIYAS" FANIDAN BAHOLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

ZARIPOVA D.A., SALIHOVA M.SH.
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU

Ushbu maqola Professional ta'lim yo'nalishi talabalarini "Ta'lim nazariyasi" fanidan baholash tizimini takomillashtirishga qaratilgan. Baholash jarayoni ta'lim natijalari va talabalar muvaffaqiyatini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy baholash usullarini, shu jumladan formativ va summativ baholashni birlashtirish orqali taklif etilgan yaxshilanishlar talabalar o'rganishini yanada chuqurroq tushunishga yordam berishni maqsad qilmoqda. Shuningdek, ushbu tadqiqot zamonaviy ta'lim standartlariga mos keladigan innovatsion baholash usullarini o'rganadi, shuning uchun kelajakdagi pedagoglarni talabalarining dinamik ehtiyojlariga moslashishga tayyorlaydi.

This paper aims to enhance the assessment system for students in the Professional Education field, particularly focusing on the subject of "Educational Theory." The assessment process plays a crucial role in determining educational outcomes and student performance. By integrating modern evaluation techniques, including formative and summative assessments, the proposed improvements seek to provide a more comprehensive understanding of student learning. Additionally, this study will explore innovative assessment methods that align with contemporary educational standards, thus preparing future educators to adapt to the dynamic needs of their students.

В данной работе рассматривается улучшение системы оценки студентов в области профессионального образования, с особым акцентом на предмет "Теория образования". Процесс оценки играет ключевую роль в определении образовательных результатов и успеваемости студентов. Внедряя современные методы оценки, включая формирующие и суммирующие оценки, предлагаемые улучшения нацелены на более полное понимание учебного процесса студентов. Кроме того, в исследовании будут рассмотрены инновационные методы оценки, соответствующие современным образовательным стандартам, что позволит подготовить будущих педагогов к динамичным потребностям их студентов.

Kalit so'zlar: Professional ta'lim, ta'lim nazariyasi, baholash tizimi, formativ baholash, summativ baholash, talabalar muvaffaqiyati, innovatsion baholash usullari, o'qitish metodikasi, o'quv jarayoni, ta'lim natijalari, pedagogik yondashuv, zamonaviy ta'lim standartlari.

Bugungi kunda yurtimizda olib borilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali mutaxassislar va yetuk kadrlarga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'zo'zidan talabalarimizning darslarga qiziqish xususiyatini oshirish va o'qituvchilarning har tomonlama ta'lim-tarbiyaga e'tiborini kuchaytirishni talab etadi. Yuqoridagi talablarning ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligi, aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta'lim va fan sohalari rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim

sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish yo'lida xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega.¹

Ta'lim jarayoni murakkab va ko'p qirrali fenomen. O'qitish va o'rganish, baholash

1 Normurodova N.B. OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALAR BILIMINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR "Экономика и социум" №6(97)-1 2022

va o'zlashtirish jarayonlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Ta'lim nazariyasi, o'z navbatida, ta'lim jarayonini tushunishga, o'qitish metodlarini va strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Professional ta'lim yo'nalishi talabalarini baholash tizimi ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada "Ta'lim nazariyasi" fanidan baholash tizimini takomillashtirishga oid ilmiy yangiliklar va usullar keltiriladi.

Baholash tizimining ahamiyati o'qituvchi va talabalar uchun ta'lim jarayonining samaradorligini baholashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tizimning maqsadi o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini aniqlash, ta'lim jarayonini nazorat qilish va kelajakdagi o'qitish strategiyalarini belgilashdan iborat. Ta'lim nazariyasida baholash nafaqat bilimlarni baholash, balki talabalarni mustaqil fikrlashga, kreativ yondashuvga va o'z-o'zini baholashga ham undaydi.

Baholash jarayoni o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi aloqa kuchaytiradi. O'qituvchi baholash natijalari orqali talabalar bilan muloqotda bo'lishi, ularning kuchli va kuchsiz tomonlarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa o'qituvchilarni individual yondashuvga undaydi.²

Hozirgi ba'zi baholash tizimi ko'plab muammolarni keltirib chiqarmoqda ularining ichida:

- An'anaviy baholash usullari: Odatda, an'anaviy testlar va imtihonlar faqat bilimlarni baholashga qaratilgan. Bu usullar talabalar ijodkorligini, tanqidiy fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini baholashda yetarli emas.

- Individual yondashuvning yo'qligi: Har bir talabaning o'ziga xos o'rganish usuli bor. Hozirgi tizimlar esa ko'pincha standartlashtirilgan yondashuvlardan foydalanadi.

- Qayta aloqa yo'qligi: Baholash jarayonida talabalar uchun to'g'ri va o'z vaqtida qayta aloqa berilmasa, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi past bo'lishi mumkin.

- Standartlashtirilgan imtihonlar: Ushbu imtihonlar ko'pincha talabalarni ularning haqiqiy bilim darajasidan qat'i nazar baholaydi. Bu esa o'quvchilarning o'zini baholashida qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

Bunday muammolarni bartaraf etish uchun Formativ baholash o'quv jarayonida doimiy ravishda amalga oshirilishi kerak. O'qituvchilar testlar, insho va amaliy ishlar orqali talabalar bilan doimiy aloqa o'rnatishlari zarur. Ushbu yondashuv talabalar o'zlarini baholashga yordam beradi va o'z-o'zini takomillashtirish imkoniyatini taqdim etadi.

Misol: O'qituvchi har bir dars oxirida talabalar uchun mini-testlar o'tkazishi mumkin. Ushbu testlar orqali o'quvchilarning darsda qanchalik faol qatnashganligini va mavzuni tushunish darajasini aniqlash mumkin.

Tajriba: Ta'lim jarayonida o'zaro baholash orqali talabalar bir-birining ishlarini baholab, o'z fikrlarini bildirishlari mumkin. Bu esa ularga yanada chuqurroq tushuncha beradi.

Baholashda zamonaviy texnologiyalarni va raqamli vositalar yordamida ta'lim jarayonida qo'llash muhim ahamiyatga ega. Raqamli vositalar yordamida talabalar o'z bilimlarini baholashda, muhokama qilishda va ijodiy ishlarda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Misol uchun, Google Classroom, Kahoot! yoki Quizlet kabi platformalardan foydalanish, talabalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytiradi.

O'qituvchi ta'lim jarayonida raqamli platformalarni faol foydalanish bilan bir qatorda, talabalar tomonidan ham o'z-o'zini baholash va o'z fikrlarini bildirish imkoniyatini taqdim etishi muhimdir. Bunday platformalar o'qituvchilarga o'z nazoratini yanada kengaytirishga yordam beradi.

Baholash jarayonida talabalar uchun individual yondashuvni qo'llash zarur. Har bir talabaning o'ziga xos o'rganish usuli va tezligini hisobga olish kerak. Buning uchun o'quvchilar

2 Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and Classroom Learning. Assessment in Education: Principles, Policies, and Practices.

o'zlarini baholash uchun shakllar, portfoliolar va boshqa metodlardan foydalanishlari mumkin.

O'qituvchi talabalarning o'z-o'zini baholash shakllarini yaratish va ulardan foydalanishni mumkin. O'qituvchilar har bir talabaning o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olishi muhimdir.

Holistik baholash o'quvchilarning barcha qobiliyatlarini baholashga imkon beradi. Ushbu yondashuv orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko'nikmalarini ham namoyish etishlari mumkin. Ushbu metod o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan munosabatini o'zgartirishi mumkin.

Masalan: Talabalar loyiha asosida o'qish jarayonida o'z bilimlarini ko'rsatishlari mumkin. Bu loyiha davomida talabalar guruhlariga bo'linib, o'zlarini baholashga imkon beruvchi ishlanmalar yaratishi kerak.

- O'qituvchilarni tayyorlash: O'qituvchilar baholash usullarini yangilash va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni o'rganish uchun tayyorgarlik kurslarida qatnashishlari zarur. Ta'lim jarayonida yangiliklar kiritish orqali o'qituvchilar o'z bilimlarini yangilab borishlari muhimdir.

- Talabalarga nazorat qilish: Talabalar o'z bilimlarini baholash va o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida faol ishtirok etishlari uchun ularga o'z-o'zini baholash vositalarini taqdim etish muhimdir. O'qituvchilar talabalarni doimiy

ravishda faol ishtirok etishga undashi kerak.

- Raqamli platformalar orqali aloqa: Talabalar va o'qituvchilar o'rtasida raqamli platformalar orqali doimiy aloqa o'rnatish baholash jarayonini yanada samarali qiladi. Bunday platformalar orqali o'qituvchilar talabalar bilan o'z fikrlarini baham ko'rish va o'zaro fikr almashish imkoniyatini yaratishi kerak.

- O'qitish metodlarini diversifikatsiya qilish: O'qituvchilar turli o'qitish usullarini qo'llash orqali talabalar uchun qiziqarli va samarali ta'lim muhitini yaratishlari mumkin. O'qituvchilar o'z darslarini interaktiv qilishlari va guruh ishlariga ko'proq e'tibor berishlari kerak.

Professional ta'lim yo'nalishi talabalarini "Ta'lim nazariyasi" fanidan baholash tizimini takomillashtirish muhim vazifa hisoblanadi. Hozirgi baholash tizimida ko'plab muammolar mavjud bo'lsa-da, ilmiy yangiliklar va takliflar yordamida bu tizimni yaxshilash mumkin. Formativ baholash, raqamli vositalar, individual yondashuv va holistik baholash usullari ta'lim jarayonini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilar va talabalar o'rtasida yanada samarali aloqalarni o'rnatish va yangi yondashuvlarni qo'llash orqali ta'lim jarayoni yanada rivojlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hattie, J. (2009). Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement.
2. Popham, W. J. (2008). Transformative Assessment.
3. Stiggins, R. J. (2005). Student-Involved Assessment FOR Learning. Pearson.
4. Wiggins, G. (2012). Essentials of Assessment.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ДОШКОЛЬНОМ И МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

КУРБАНОВА НАЗИРА НИЗОМИДДИНОВНА

Преподаватель кафедры «Педагогики и психологии»

Термезского университета экономики и сервиса

Аннотация. В статье раскрывается суть коммуникативной компетенции и особенности работы по её формированию в дошкольном и младшем школьном возрасте на занятиях по английскому языку. Показана связь развития речевых навыков с требованиями федеральных государственных образовательных стандартов. Приводятся конкретные примеры заданий, которые можно использовать как в детском саду, так и в начальной школе. Материал данной статьи учитывает возрастные и психологические особенности детей. Исследование по изученному вопросу позволит воспитателям и учителям внести разнообразие в занятия и уроки по английскому языку.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, речевые навыки, игровые технологии, интерактивные технологии.

В процессе развития межкультурных связей на первый план выходит владение иностранными языками на высоком уровне. Родители отдают своих детей с раннего возраста в языковые школы, нанимают репетиторов. В связи с распространенным желанием знать английский язык образовательные организации не могут проигнорировать данный запрос общества. Поэтому, уже с детского сада, проводятся занятия по иностранному языку.

При анализе государственных стандартов дошкольного и начального общего образования мы увидели, что развитие ребёнка в дошкольном учреждении значительно отличается от начальной школы: целенаправленного изучения иностранного языка не предусмотрено [4]. Но требования к результатам позволяют понять, что развитие речи и умение вступать в диалог предполагают возможность формирования этих умений и на не родном языке. На этапе начального общего образования в стандартах начинают предъявляться требования к предметным результатам по английскому языку [5].

Таким образом, перед педагогами ставится основная задача: развивать речевой

компонент ребят на раннем этапе. За развитие речевых навыков отвечает коммуникативная компетенция. Именно её формирование становится актуальной частью обучения в детском саду и начальной школе. В исследованиях Г.В. Роговой, И.Н. Верещагиной и Н.В. Языковой можно найти глобальную цель – это «формирование иноязычной коммуникативной компетенции» [6, с. 7].

Цель заключается в том, чтобы изучить и показать наиболее приемлемые задания по английскому языку для эффективной работы по формированию коммуникативной компетенции в раннем обучении детей. Это направление педагогического процесса также влияет и на социализацию обучающихся [1, с. 79].

Рассмотрим коммуникативную компетенцию более подробно. Данный термин состоит из двух частей «коммуникация» и «компетенция». Коммуникация – это общение, передача информации, а компетенция – это перечень областей знаний, в которых субъект обладает высокой осведомленностью.

Таким образом, коммуникативная компетенция – это хорошее владение коммуни-

кативными навыками и умениями, возможность грамотно строить свои высказывания, а также понимать собеседника для обмена информацией и общения в целом.

Коммуникативная компетенция формируется в процессе общения. Так же, как и любой другой аспект языка, она имеет свои составляющие: способности, знания и умения [3]. Коммуникативная способность является врождённым качеством. Каждый человек имеет разные возможности к восприятию речи и общению. Поэтому важным аспектом при формировании коммуникативных навыков у ребят являются их индивидуальные и психологические особенности. Так в дошкольном возрасте у детей только начинает формироваться речь. На этапе дошкольного образования предполагается, что ребёнок научится владеть активной речью, сможет включаться в общение со взрослыми и сверстниками сначала на родном языке. Поэтому, прежде чем вводить занятия по английскому, у дошкольников необходимо полностью сформировать их речевые навыки.

Вторым аспектом компетенции является коммуникативное знание. Оно предполагает, что человек понимает свои речевые возможности, знает, из чего состоит общение, какие его виды бывают [7]. Данная составляющая не является главной, если мы говорим о раннем обучении. При изучении иностранного языка важно научиться владению практическими навыками для развития спонтанной речи. За это отвечает третий компонент коммуникативной компетенции: коммуникативные умения. Они отражают именно практическое взаимодействие между людьми. Коммуникативная компетенция включает в себя многие составляющие, которые охватывают весь учебный материал английского языка, а также его непосредственное применение в жизни. Поэтому в начале обучения необходимо опираться

лишь на самые главные и основные моменты [2].

Таким образом, на содержание занятий и используемые методы и приёмы по предмету иностранного языка большое влияние оказывают психологические и возрастные особенности дошкольного и младшего школьного возраста. Например, важно помнить, что дошкольники не могут писать и читать, поэтому на занятиях по языку рекомендуется давать такие задания, чтобы дети могли воспринимать информацию на слух, через игровую деятельность. Безусловным преимуществом изучения иностранного языка, начиная с раннего возраста, является ещё и то, что в коммуникациях «проявляется индивидуально-личностные особенности обучающегося» [8, с. 4].

Игры на занятиях по английскому языку помогают применять различные речевые конструкции на практике, повышают мотивацию к изучению иностранного языка, а также способствуют снятию языкового барьера. В начальной школе игры также являются актуальным способом изучения языка. Необходимо помнить, что обязательное условие занятий – это активное участие каждого ребёнка. С течением времени игры будут становиться всё более разнообразными и освещать все виды речевой деятельности. Кроме этого, в начальной школе можно использовать различные формы групповой работы, в том числе, интерактивные технологии обучения. Но важно помнить, что ученики должны быть психологически готовы к подобным заданиям. Поэтому вводить данную форму рекомендуется постепенно. Сначала ученики работают в парах, затем количество участников в группах увеличивается. Для того, чтобы заинтересовать ребят, ускорить процесс обучения и улучшить коммуникативные навыки, учителями применяются интерактивные методы обучения, которые позволяют обучающимся не только

проявлять активность, но и стать главными в своей деятельности, без явного присутствия учителя. Подбираемые задания должны носить практический характер. Если ученики будут видеть пользу от упражнений в реальной жизни, то легче и качественнее запомнят материал.

Таким образом, можно сделать вывод, что задания, направленные на формирование языковой компетенции в раннем обучении иностранному языку, должны соответствовать следующим критериям:

- игровые приёмы обучения;
- активная деятельность в говорении каждого ученика;
- комфортная работа в группе, для снятия языкового барьера;
- интерактивные формы обучения, для присутствия элемента самостоятельности;
- практико-ориентированность.

Изучив специфику заданий, которые помогают развивать у детей коммуникативные навыки, мы предлагаем использовать подобранные примеры упражнений, которые позволят учителям иностранного языка (английского) и воспитателям разнообразить свои занятия.

Детский сад

«Hello, friends!»

Воспитатель и каждый ребёнок берут свои любимые игрушки, садятся в круг и знакомятся друг с другом (представляют другим ребятам, как зовут его игрушку / себя самого).

«Сегодня ваши друзья игрушки побывали в Англии и узнали, как здороваются люди в этой стране. А сейчас они хотят научить этому вас.

Воспитатель показывает пример: «Hello! I am Tima. And you?».

Игра «What can you do?»

Ребята знакомятся с действиями на английском языке, после чего им нужно представить, что они животные и на вопрос

«What can you do?» они должны ответить: «I can run / jump / swim / fly».

Игра «Угости гномиков»

Набор продуктов: апельсин, клубника, банан, яблоки разных цветов, груша, киви. Перец разных цветов; помидор, огурец, кабачок, тыква.

«Сказочные гномики пришли к вам в гости. Угостите их. Подумайте, какие фрукты и овощи любят гномы. Например, гномик в желтом колпачке любит желтую грушу, а в красном – красное яблоко. Дайте полакомиться гномикам овощи и фрукты тех цветов, которые они любят. Называйте цвета на английском языке».

Подвижная игра «Светофор»

Выбирается ведущий, который будет «светофором», остальные дети – участники дорожного движения. «Светофор» произносит названия цвета на английском языке. Дети должны либо идти, либо стоять на месте. Кто ошибся – выбывает из игры.

Перечисленные игры можно комбинировать, изменять под изучаемые темы.

Начальная школа

Игра «Магазин»

Ученикам необходимо «сделать покупки» в магазине (одежда / продукты / мебель и т.д.). У каждого покупателя в распоряжении некоторая сумма денег, которая позволяет ему купить что-то нужное.

Продавцы должны продать тот товар, который просит покупатель.

Фразы-шаблоны для покупателей:

I want to buy a / an ...

I need a ...

I have ... rubles

Фразы-шаблоны для продавцов:

What would you like?

What color do you need?

It costs ... rubles

Игра «Вы откуда?»

Ученики разбиваются на иностранцев (Франция, Англия, Америка) и жите-

лей страны, в которую они приехали. Всего класс делится на 6 групп: 3 группы иностранцев разных стран, 3 группы местных жителей для каждой страны.

«Иностранцам» учитель раздаёт карточки с опорным материалом: название страны, национальная еда, одежда и достопримечательности страны. Задача «местных жителей» отгадать страну, из которой приехал гость, задавая вопросы.

Изучение теоретико-методологических работ отечественных исследователей по на-

правлениям развития иноязычной коммуникативной компетенции детей в детском саду и начальной школе, позволяет сделать вывод: грамотно выстроенная работа по формированию данного навыка будет положительно сказываться на обучении английскому языку в целом. Выполняя интересные задания, ребята смогут активно принимать участие в учебной деятельности на занятиях, не теряя мотивацию к изучению иностранного языка.

Литература :

1. Актуальные каналы социализации личности: от теории к технологиям: коллективная монография / В.П. Сергеева, Л.С. Подымова, Г.В. Сороковых [и др.]. М.: Федеральное государственное автономное образовательное учреждение дополнительного профессионального образования Академия повышения квалификации и профессиональной переподготовки работников образования, 2013. 168 с.
2. Методика обучения иностранному языку: учебник и практикум для академического бакалавриата / О.И. Трубицина [и др.]; под редакцией О.И. Трубициной. М.: Издательство Юрайт, 2019. 384 с.
3. Протасова Е.Ю. Методика раннего обучения иностранному языку: учебное пособие для вузов / Е.Ю. Протасова, Н.М. Родина; под редакцией Е.Ю. Протасовой. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2021. 255 с. (Серия: Бакалавр. Академический курс).
4. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан, от 22.12.2020 г. № 802 Об утверждении государственного стандарта дошкольного образования и воспитания
5. Закон Республики Узбекистан, от 23.09.2020 г. № ЗРУ-637 «Об образовании»
6. Рогова Г.В. Методика обучения английскому языку. 1-4 классы: пособие для учителей и студентов педагогических вузов / Г.В. Рогова, И.Н. Верещагина, Н.В. Языкова, Г.В. Рогова, И.Н. Верещагина, Н.В. Языкова. 4-е издание, доработанное. М.: Акционерное общество «Издательство «Просвещение», 2008. 223 с.
7. Сулейманова О.А. Практикум по культуре речевого общения: в 2 т. Т. 1. English Communication Perspectives: in 2 books. Book 1: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / О.А. Сулейманова, К.С. Карданова, Н.Н. Беклемешева и др.; под ред. О.А. Сулеймановой. М.: Издательский центр «Академия», 2013. 240 с.
8. Тарева Е.Г. Факторы модернизации школьного образования в предметной области «иностранные языки» / Е.Г. Тарева, Н.В. Языкова. // Иностранные языки в школе. 2018. № 4. С. 2-8.

BO‘LAJAK IJTIMOYIY ISH XODIMLARINI AMALIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

TURSUNALIYEVA E‘ZOZAXON ILXOMJON QIZI
Farg‘ona davlat universiteti ijtimoiy ish kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy ish sohasining jamiyat rivojidadagi ahamiyati, sohaning yangi konseptuallik kasb etgan tushunchalari xorij va mahalliy olimlarning yaratgan asarlari va tajribalari o‘rganilgan holda sohaning jamiyat uchun zaruriyatligi nazariy va amaliy talqin qilingan. Shuningdek ijtimoiy xizmatning paydo bo‘lishi, ijtimoiy ish xodimlari faoliyatining ayrim jihatlarini, shakllantirilishi zarur bo‘lgan kasbiy kompetensiyalar tavsiya qilingan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy ish, ijtimoiy xizmat, ijtimoiy himoya ko‘rsatish, ijtimoiy pedagogik faoliyat, kompetentlik, kasbiy faoliyat, rivojlanish, shakllantirish.

Аннотация. В данной статье дается теоретическое и практическое толкование значимости сферы социальной работы для развития общества, новых концептуальных концепций отрасли, изучаются труды и опыт зарубежных и отечественных ученых. Также были рекомендованы возникновение социальной службы, отдельные аспекты деятельности работников социальной работы, профессиональные компетенции, которые необходимо сформировать.

Ключевые слова: социальная работа, социальное обслуживание, социальная защита, социально-педагогическая деятельность, компетентность, профессиональная деятельность, развитие, формирование.

Abstract. This article provides a theoretical and practical interpretation of the importance of the sphere of social work for the development of society, new conceptual concepts of the industry, studies the works and experience of foreign and domestic scientists. The emergence of a social service, certain aspects of the activities of social workers, and professional competencies that need to be formed were also recommended.

Key words: social work, social services, social protection, socio-pedagogical activity, competence, professional activity, development, formation.

KIRISH

Butun dunyo hamjamiyatini qamrab olgan ijtimoiy inqirozlar turli mamlakatlar uchun umumiy xususiyatlar bilan tavsiflanadi, yoshlar orasida ijtimoiy begonalashuvning kuchayishi, bolalar muhitida o‘z-o‘zini buzadigan xatti-harakatlarning ko‘payishi jinoyatchilik, fohishabozlik, giyohvandlik, alkogolizm va boshqa salbiy hodisalarni keltirib chiqarmoqda. Ijtimoiy voqeliklarning ushbu sohasidagi mavzuga oid global muammolar, xorijiy mamlakatlar tajribasi, soha vakillarining zamonaviy sharoitlarda kasbiy professionalligini rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Ijtimoiy ish xodimlariga bo‘lgan ehtiyoj

bugungi kunga kelib, global muammolarga duch kelayotgan zamonaviy dunyoda kundan-kunga ortib bormoqda. Chunonchi, jamiyatdagi ijtimoiy tizimning ajralmas qismiga aylanayotgan ijtimoiy ish xodimlari kasb sohasi, turli hayotiy vaziyatlarda bo‘lgan odamlarga yordam ko‘rsatish, ularni ijtimoiy himoya qilish, ijtimoiy jihatdan muhtoj aholi qatlamlariga, bolalarga, jumladan, ehtiyojmand qatlamga kiruvchi shaxslarga ko‘maklashuvchi kasb sifatida dolzarbdur. Ushbu kasb egalarining professional rivojlantirish muammosi kam o‘rganilgan ilmiy, nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan pedagogik muammolardan hisoblanadi. Bu esa, ijtimoiy ish sohasini rivojlanishi tarixi, mutaxassislar

tayyorlash sifati, ularning ish uslublari va mexanizmlarini takomillashtirish, bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqazo etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ijtimoiy pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, falsafiy tadqiqotlar natijasida ijtimoiy ish faoliyati, uning jamiyat taraqqiyotidagi tutgan o'rni va ijtimoiy ish nazariyasini amaliyot bilan bog'liq tashkil etishning metodologik asoslari ishlab chiqilgan. Ilmiy-tadqiqot va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, tez o'zgarib borayotgan globallashuv jarayonida deinstitutionalizatsiya, ijtimoiy ish, ijtimoiy xodim, ijtimoiy xizmat yordamchi xodimlari, ijtimoiy xizmat ko'rsatish, ijtimoiy ish amaliyoti, paraprofessional ijtimoiy xodimlar, hodisani boshqarish, shaxsni ijtimoiylashuvi qonuniyatlarini o'rganish, jamiyatning ijtimoiy muammolarini hal qilish maqsadida ijtimoiy ish faoliyatning samarali usullari, texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni qo'llashga qaratilgan ijtimoiy himoya sohasi sifatida qaraladi. [5]

So'nggi yillarda ijtimoiy hayot sur'atining tezlashuvi natijasida aholini ehtiyojmand qatlamini, ko'pchirali hamda ichki raqobatga asoslanuvchi ijtimoiy munosabatlar jarayoniga tayyorlash ehtiyoji yuzaga keldi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar (mas., Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, AQSH hamda Yaponiya kabilar)da o'tkazilgan turli tadqiqotlarning natijalari jamiyatda ijtimoiy ish faoliyatini yo'lga qo'yish orqali bartaraf etish mumkinligini isbotlamoqda. Buning uchun zamonaviy yondoshuvlar asosida ijtimoiy xodimlarni professional darajada kompetentligini shakllantirish, kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish zamon talabiga aylandi.

Ijtimoiy ishda professionallikni shakllantirishga yondashuvlarni aniqlash S.A.Belicheva, V.G.Bocharova, A.A.Verbitskiy, S.I.Grigorev, L.G.Guslyakova, V.I.Jukov, I.G.Zaynisheva, I.A.Zimniy, I.M.Lavrinenko,

V.A.Slastenin tomonidan, N.B.Shmeleva, E.I.Xolostova, L.V.Topchim kabi xorijiy olimlarning tadqiqot ishlari o'rganilgan, lekin ushbu tadqiqotlarda pedagogik asoslarga yetarlicha e'tibor berilmagan.

Ijtimoiy xizmat ko'rsatishga oid fikrlarni pedagogik jihatlarini buyuk allomalarimiz Abu Nasr al Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Nuriddin Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Devoniy, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiylarning risolalarida, shaxs aqli-tafakkuri, uning qobiliyati, insonning axloqiy xislatlari, insoniylik g'oyalari, bolalar tarbiyasida umuminsoniy qadriyatlarni hisoblagan bo'lsalar, ma'rifatparvar, jadidchilik harakati yetakchilaridan, o'tgan asr boshlarida yashab ijod qilgan Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvar Qori Abdurashidov, Abdulla Avloniy, Abduqodir Shakuriy, Hamza Hakimzoda Niyoziy larning asarlarida ham ko'plab ijtimoiy pedagogik fikrlarni keltirish mumkin.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy ish faoliyati, ijtimoiy xizmat, ijtimoiy pedagogik fanlarini vujudga kelishida XX asr 20-30-yillari alohida o'rin tutganini hisobga olib, bu davr ma'rifatparvar ijtimoiy pedagoglaridan A.Avloniy, A.Shakuriy, M.Qori Abdurashidov, H.H.Niyoziy, V.F.Lubensova, N.P.Arxaevskiy, O.Sharafuddinov kabi ijtimoiy pedagoglarning faoliyati muhim ahamiyatga molik. Ular avvalo, ijtimoiy izdan chiqib ketayotgan bolalarga yordam ko'rsatish borasida ish olib borishgan, ya'ni bu allomalar aynan ijtimoiy pedagoglar bo'lib, ular maktablar tashkil etganlar, shuningdek, boshqa ijtimoiy pedagoglar tajribalariga tayanganlar (Almaiy, N.G.Chernishevskiy nomidagi bolalar mehnat-tajribaviy maktablari va boshqa muassasalar ijtimoiy ta'lim-tarbiya ishining amaliy konseptual asosi bo'lib hisoblanadi).

Ayni kunlarda esa, Respublikamizda ijtimoiy ta'lim-tarbiyaning mazmuni, maqsadi va vazifalari, uning predmeti, ilmiy-nazariy, metodologik asoslari, shuningdek ijtimoiy

pedagoglik kasbiy faoliyati muammolari masalasida N.Egamberdiyeva, Sh.Quronov, M.Quronov, Z.Qurbaniyazova, R.Mavlonova, N.Vohidova kabi olimlarimiz ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Xorijiy mamlakatlarda ijtimoiy pedagogik faoliyat sohasi esa ko'p yillardan buyon rivojlanib kelmoqda, hozirgi vaqtda bu sohada juda ko'p muhim ilmiy bilimlar jamlangan. Shu sababli, O'zbekistonda ijtimoiy pedagogik faoliyatning vujudga kelishi va rivojlanishida boshqa mamlakatlarning tajribalari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu sohadagi rivojlanish jarayonida vujudga kelgan muammolarning tahlili, ilmiy bilimlar va chet eldagi amaliy faoliyatni o'rganishning o'rni beqiyos. Shu kunga qadar juda ko'p chet el ijtimoiy pedagog olimlari jumladan, ijtimoiy pedagogik ish sohasini nazariy va uslubiy aspektlari ilmiy izlanishlari orqali Galaguzova M. A., Maslou N.F., Ovcharova R.V., Mustayeva F., Shakurova M.V., Mudrik A.V., Vasilkova Y.V., Vasilkova T.A., Asmolova A.G., Belichev S.A., Bocharova V.G., Grigorev S.T., Guslyakova L.G., Danakin N.S., Dementeva N.F., Kelasev N.V., A.A. Kozlova, YE.I. Komarova. Y.A. Kudryavsev, V.T. Lisovskoy, V.A. Lukov, A.M. Panov, L.V. Topchev va boshqalar tomonidan yaratilgan manbalarda o'z aksini topgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ish yuzasidan o'rganilgan adabiyotlarda ijtimoiy ish kasb sifatida XIX asr oxiri – XX asr boshida yuzaga kelgani qayd etiladi. Ayni shu davrda ayrim iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda ijtimoiy ish bilan kasb sifatida shug'ullanuvchi mutaxassislar guruhlarini paydo bo'ladi, o'quv yurtlari ochiladi, ijtimoiy xodimlar tayyorlanib boshlaydi. Buyuk Britaniya va AQShda ijtimoiy ish birinchi bo'lib, faoliyatning alohida turi sifatida shakllangan va keyinchalik professional zaminga qo'yilgan mamlakatlar hisoblanadi.

Profesional ijtimoiy xodimlarni tayyorlash va ijtimoiy ishni ilmiy va o'quv fani sifatida

rivojlantirishga quyidagi omillar turtki bergan:

1. Umumiy prinsiplar va mavjudlik meyorlari bilan bog'langan yagona hamjamiyatning parchalanishi;
2. Urbanizatsiya va industrializatsiya;
3. Insonning ijtimoiy aloqalari va munosabatlarining ko'payishi.

Ijtimoiy ishning professional faoliyat sifatida shakllanish jarayoni AQShda ayniqsa faol kechgan. Shaharchalar shaharlarga aylanishi va kelgindilar, daydilar sonining ko'payishi xudoyixonalar va turmalar soni sezilarli darajada ko'payishiga olib kelgan. Bu muassasalarda saqlash sharoitlari juda yomon bo'lgan. Kambag'allar, aqli zaiflar va mahkumlarga homiylik qilish masalasi keskin tus olgan. Aholining bu toifalari AQShning, keyinchalik esa Xayriya va shtatlarni obodonlashtirish kengashlarining homiyligi ostiga olingan. Ijtimoiy boshqaruvda ko'ngillilar tashkilotlari va bolalarga g'amxo'rlik qilish agentliklari paydo bo'lgan.

Shtatlarning xayriya kengashlari XIX asrning 60-yillarida paydo bo'lgan. Ular turli xil tuzilish va vazifalarga ega bo'lgan, lekin ularning asosiy vazifasi qonunchilarga turli muassasalarni boshqarish sohasida maslahat yordami ko'rsatish hisoblangan. Kengashga taniqli ko'ngillilar, o'sha davrning o'qimishli kishilari kirgan va ularning faoliyatiga haq to'lanmagan. 1865 yilda turli shtatlardagi Kengashlarning a'zolari Amerika Ijtimoiy fanlar uyushmasiga birlashganlar[13;45].

XIX asrning 80-yillarida AQShda ikki kasbiy tashkilot paydo bo'ladi va ular ijtimoiy ishning ikki yo'nalishiga asos soladi. Ulardan biri – London uyushgan xayriya jamiyati andozasiga muvofiq tashkil etilgan xayriya tashkiloti 1887 yil Baffaloda paydo bo'ladi. Ikkinchisi – Qo'shnilar gildiyasi 1886 yil Nyu-Yorkda tashkil etiladi. Ikkala tashkilot ham o'z qarashlarini konservativ Angliya an'analari bilan o'zlashtiradi va jadal sur'atlarda rivojlanadi. 1892 yilga kelib AQSH va Kanadaning yirik

shaharlarida 92 ta xayriya tashkiloti tashkil etiladi.[13;45]

Ushbu tashkilotlar yoki harakatlar qashshoqlar va sho'rpeshona odamlarning manfaatlarida ish olib boradilar. Ular o'z saflariga aholining oliy va o'rta qatlamlaridan o'qimishli kishilarni jalb qiladilar. Yosh ayollar ijtimoiy ishda o'z ijtimoiy maqomini yuksaltirish va iqtisodiy mustaqillikni qo'lga kiritish imkoniyatini ko'radilar. Ushbu tashkilotlar qashshoqlik sabablarini bartaraf etish yo'llarini topishga harakat qiladilar. Ular mazkur ijtimoiy illatni ilmiy usullar yordamida bartaraf etish mumkin deb hisoblaydilar. Ular aholi kam ta'minlangan qatlamlarining insoniy hayot kechirish, dam olish va qariliqda ijtimoiy ta'minot olib turish huquqlarini tan oladilar. Bular "ilmiy xayriya" yoki "ilmiy filantropiya g'oyalari" degan nom oladi.

Ijtimoiy ish Yevropada ham jadal sur'atlarda rivojlanadi. Londondagi Uyushgan xayriya jamiyati 1903 yilda ijtimoiy xodimlar tayyorlash uchun birinchi maxsus o'quv yurti ochadi va u "Sotsiologiya maktabi" degan nom oladi. 1912 yilda bu maktab London iqtisod maktabining ijtimoiy ish fakultetiga aylantiriladi.

1908 yilda Yevropada xotin-qizlar harakati asoschisi Alisa Solomon rahbarligida Germaniyada ijtimoiy xodimlar uchun ayollar maktabi ochiladi.[13;12] 1910 yilga kelib Yevropaning rivojlangan mamlakatlari va AQShda 14 ijtimoiy ish maktabi faoliyat ko'rsatadi. Ilk ijtimoiy xodimlar maktablarida tinglovchilar, odatda, bir yillik tayyorgarlikdan o'tadilar. Ammo ijtimoiy xodimlar uchun birinchi haqiqiy o'quv yurti – ijtimoiy xodimlarni tayyorlash instituti 1899 yilda Gollandiyaning Amsterdam shahrida ochiladi. Buyerdaijtimoiyishmutaxassislarini tayyorlash kunduzgi kurslarda ikki yil mobaynida amalga oshiriladi. 1920-yillarda Belgiya, Norvegiya, Shvetsiya, Italiyada birinchi ijtimoiy ish maktablari ochiladi. Ijtimoiy xodimlarni tayyorlovchi maktab hatto Chilida ham tashkil

etiladi – uning asoschisi taniqli jamoat arbobi Rene Sandra hisoblanadi[13;25].

O'tgan asrning 30-yillarida ijtimoiy xodimlarni tayyorlashga kirishgan mamlakatlar soni ko'payib boradi. Jumladan, Ispaniya, Isroil, Irlandiya, Lyuksemburg, Gretsiya, Portugaliya, Daniya, Hindiston, Misr kabi davlatlarda ijtimoiy ish maktablarida bazaviy ta'lim va uning amaliyot bilan aloqasi, kasb-hunar ta'limining zaruriy darajasi, umumiy tayyorgarlik va alohida ixtisoslashuv masalalari muhokama qilinadi[13;38].

Zamon o'tgani sari ijtimoiy ish sohasi bilan bog'liq ravishda soha mutaxassislarining metodologik, professional kompetentligini oshirish masalalari, ish uslublari ishlab chiqila boshladi. 70-yillardan boshlab ijtimoiy ishga doir adabiyotlarda quyidagi metodlar umum e'tirof etiladi:

1. Individual ishlash metodi;
2. Guruhlar bilan ishlash metodi;
3. Jamoatchilik bilan ishlash ishi;
4. Ijtimoiy vaziyatni boshqarish va rejalashtirish.

Keyingi davrda turli mamlakatlarning tadqiqotchilari mazkur ish metodlarini birlashtirishga, ularni yagona nazariy asosga keltirishga harakat qiladilar. Ijtimoiy xodimdan tor ixtisoslashuv emas, balki universalizm, turli ish metodlari va sohalarini birlashtirish, turli sohaning ilmiy, nazariy, metodologik, sotsiologik konsepsiyalarini o'zlashtirish va amaliyotga tadbiq qilishni talab etiladi. Zero, aynan kompleks yondashuv ijtimoiy ish xodimlariga jamiyat a'zolarining ko'pgina muammolarni hal qilish imkoniyatini bera boshladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak ijtimoiy ish, ijtimoiy xizmat mutaxassislari tayyorlashda, ular faoliyatini tashkil etish, faoliyat samaradorligini oshirishda chet el tajribasi chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, ijtimoiy ish xodimidan soha bo'yicha

bilimlarni bilishi, egalangan bilimlarni amaliy qo'llay olish kompetentligini shakllantirish uchun zamin yaratadi. Zamonaviy yondashuvlarning transformatsiyasi ijtimoiy xizmatning mazmuni, kategoriyalarining o'zgarishi, ijtimoiy xizmatlarning shakllari, usul va vositalarini amalga oshirish ijtimoiy

ish xodimlarining tayyorlash jarayonida yangi strategik metodlarni ishlab chiqishni talab qiladi. Chunki, ijtimoiy ish xodimining faoliyati jamiyat rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlar faoliyatini tartibga solish, tizim funktsiyalarni bajarishda ishtirok etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakuilari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14 yanvar. T.: Uzbekiston, 2017. 104 b.
2. "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. //Mas'ul muharrir A.X.Saidov./ – T.: Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2008 y. - 34 bet.
3. "Ijtimoiy ish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni.21.06.2022
4. "BOLA HUQUQLARINING KAFOLATLARINI TA'MINLASH TIZIMINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH CHORA-TADBIRLARI TO'G'RISIDA" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 09.08.2021 yildagi PF-6275-son.
5. ПЛАТОНОВА Н.М., ПЛАТОНОВА Ю.Ю. Механизмы повышения качества деятельности государственных учреждений, оказывающих социальные услуги населению./ УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ИНСТИТУТА ПСИХОЛОГИИ И СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ/ Учредители: Санкт-Петербургский государственный институт психологии и социальной работы. ISSN: 1993-8101.
6. Dilobarxon Maxsitovna Xolikova (2022). Talabalarda innovatsion fikrlash ko'nikmalarini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari. Scientific progress, 3 (4), 174-180.
7. A.V.Vaxabov, SH.SH.Zaxidova, B.B.Baxtiyorov, D.SH.Odinayev, J.N.Fayzullayev Ijtimoiy ish va ijtimoiy ta'minotga kirish. Darslik / - T.: "Iqtisod-Moliya", 2018. - 168 b.
8. Quronov M. Ijtimoiy pedagogika. O'quv qo'llanma. – T.: 2006.
9. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. O'quv qo'llanma. T.: Universitet. 2007.
10. Мудрик А.В. Социализация человека: учеб.пособие для студентов высш.учеб.зав./А.В. Мудрик-2 е издание., испр.и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 304 б.
11. Темиров, Н. С., & Максудов, У. К. (2023). Социальные и воспитательные факторы системы формирования национальных ценностей в вузе. "Актуальные Вопросы Экономики И Управления, Права, Психологии И Образования: Опыт Наставника" сборник научных статей ежегодной международной конференции научно-педагогических работников. Санкт-Петербург, 2023.
12. G'aniyeva M, Karamyan M, Yunusov A. "Ijtimoiy ish asoslari" Xrestomatiya Toshkent 2010-yil.
13. G'aniyeva M.X. va boshqalar. "Ijtimoiy ish nazariyasi". O'quv qo'llanma. Toshkent 2018-yil.
14. Профессиональное матерство работников социальных служб: Мат. 2-й нац. конф. Ассоц. работников социальн. служб / Сост. и отв. ред. А.М. Панов, Л.В. Топчий, Э.А. Манукян.М., 1998.
15. Социальная работа: теория и практика / Отв.ред. Е.И. Холостова, А.С. Сорвина. М., 2001.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TALABALARNING AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

ISKANDAROV BOTIR QURBONOVICH

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Bugungi kunda jamiyatni raqamlashtirish ta'limga sezilarli ta'sir ko'rsatib, oliy ta'lim muassasalari talabalardan raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish talab etiladi. Ushbu ilmiy maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar ko'rib chiqiladi. Maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarining raqamli malakasini rivojlantirishga qaratilgan tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli pedagogika, oliy ta'lim, raqamli kompetensiya, raqamli texnologiya, ta'lim resurslari, zamonaviy ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, raqamli savodxonlik.

Аннотация. Сегодня цифровизация общества оказывает существенное влияние на образование, и высшие учебные заведения требуют от студентов развития цифровых компетенций. В данной научной статье рассматриваются факторы, влияющие на развитие цифровых компетенций студентов высших учебных заведений. В статье даны рекомендации, направленные на развитие цифровых навыков студентов высших учебных заведений.

Ключевые слова: Цифровая грамотность, высшее образование, цифровая грамотность, цифровые технологии, образовательные ресурсы, современное образование, знания, навыки, компетентность, цифровая грамотность.

Abstract. Today, digitization of society has a significant impact on education, and higher education institutions require students to develop digital competencies. This scientific article examines the factors influencing the development of digital competences of students of higher educational institutions. The article gives recommendations aimed at developing the digital skills of students of higher educational institutions.

Keywords: Digital literacy, higher education, digital literacy, digital technology, educational resources, modern education, knowledge, skills, competence, digital literacy.

Kirish. O'zbekiston taraqqiyotining ijtimoiy-siyosiy, qishloq va suv xo'jaligi sohasida tahsil olayotgan talabalarda raqamli ta'lim muhitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida talabalarda o'qitish tizimi, axborot kompetensiyani rivojlantirishga qo'yiladigan milliy va jamiyat talablari bo'lgan omillar, shaxsiy va kasbiy hayotining zaruriy qismiga aylanib bormoqda. Axborot kompetensiyani axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'zlashtirish, bilim, malaka va ko'nikmalarni mustahkam o'rganishga sabab bo'ladi.

Bugungi kunda butun dunyo axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida ko'p tillarni bilish orqali talabalarining axborot

kompetensiyani rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ilgari surmoqda. Bushuni anglatadiki, har bir talaba mutaxassislik fani hamda kamida ikkita tilni bilishi bilan birga AKTdan erkin foydalana olish kerak, ulardan birini faol qo'llay olishi uchun axborot kompetenligi ham ma'lum darajada shakllangan bo'lishi zarur.

O'zbekistonda mavjud barcha oliy ta'lim muassasalari yangi Raqamlashtirish sharoitida talabalarda sohada axborot-kommunikatsiya texnologiyalar fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishga bo'lgan ehtiyoj kundan kunga oshib bormoqda. Shu munosabat bilan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida o'rgatish orqali talabalarining ta'limdagi ahamiyati, ularning umuman

mehnat bozoridagi kasbiy funksiyalari oshib ketishi va bu o'z navbatida rivojlantirishga bo'lgan moyillikning oshishiga va axborot kompetentligining rivojlanishiga olib keldi. Har bir oliy ta'lim muassasalarining ta'lim siyosati, sifati va kasbiy faoliyat imkoniyatlari bilan ijtimoiy himoyalangan, doimiy o'zgaruvchan sharoitlarga moslashgan va axborot kompetentligi rivojlangan, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorgarligini hal etishga qaratilgan bo'lishi lozim.

I.L.Bimning qayd etishicha, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida amaliy bilimlarni o'z-o'zini tartibga solish va o'z-o'zini tuzatish uchun asos bo'lishini o'z ichiga oladi va o'rganishni anglatadi. So'nggi 10-15 yil ichida O'zbekistonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o'qitish amaliyotida chuqur o'zgarishlar ro'y berdi. Xalqaro aloqalar va qishloq xo'jaligi faoliyatini kengaytirish orqali talabalarda o'rganishning yangi darajasi belgilandi. Shu asnda shuni aytish mumkinki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida chet tilini o'rganish orqali qishloq xo'jaligi yo'nalishi talabalarining axborot kompetentligini rivojlantirish, kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Bugungi kunda, oliy ta'lim muassasasi talabalariga Raqamlashtirish sharoitida talabalarda sohada axborot-kommunikatsiya texnologiyalar fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishning maqsadi va vazifasi talabalarining axborot kompetentligini rivojlantirishdan iboratdir. Buning uchun har bir oliy ta'lim maskanida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida mutaxassislik fanlarini dunyo miqyosidagi o'rganishning maqsadi va vazifalarni samarali tarzda amalga oshirish juda muhimdir. Rivojlanishning dastlabki bosqichlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ta'lim jarayonida foydalanishning dasturlari ishlab chiqildi, ta'lim jarayonida qo'llash borasidagi g'oyalar ijobiy va tanqidiy qayta o'rganib chiqildi, ta'lim jarayonida qo'llashning uslubiy asoslar yaratildi. Dars jarayonida o'qituvchining

darsga aralashmasdan faqat axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan to'liq ta'limni tashkil etish mumkinligi to'g'risidagi takliflar rad etildi. Shunday bo'lsada, axborot kommunikatsiya texnologiyalar nafaqat o'qituvchilarni odatiy, an'anaviy vazifalardan ozod qildi, lekin dasturlash, o'quv materiallari va texnik muvofiqlashtirish bilan bog'liq vazifalarni yukladi. Buning uchun pedagogika va psixologiyadan yiroq bo'lgan maxsus bilim va malakalar tizimini ishlab chiqish zarur edi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari turli ta'lim imkoniyatlarini belgilaydigan konseptual qonunlar ishlab chiqilgan. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yuqori darajadagi shaxsiylashtirish, ma'lumotlarni tezkor olish va qayta ishlash va muammolarni hal qilish imkoniyatlarini ko'rsatildi. A.R.Artyomov o'zining ilmiy ishlarida audio va video materiallar va uning xisoblash dasturlarini masofaviy o'qitish orqali talabalarining axborot kompetentligini rivojlantirishning ilmiy g'oyasini asoslaydi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari didaktik jarayon samaradorligining kuchli omili bo'lishi uchun ular ushbu jarayonning maqsad-mazmun dasturiga mos kelishi va pedagogik boshqaruvning asosiy funksiyalarini amalga oshirishga yordam berishi kerak.

Raqamlashtirish sharoitida talabalarda sohada axborot-kommunikatsiya texnologiyalar fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishning, xususan, internetning ta'limga berishi mumkin bo'lgan afzalliklarini inkor etib bo'lmazligini va internet ta'lim jarayonining elementlari sifatida virtual konferensiyalar, masofaviy o'qitish kurslari va hamkorlikdagi ta'lim loyihalarini tashkil etish uchun asos bo'lishini ta'kidlaydi.

Shunday ekan, ta'lim jarayonida Raqamlashtirish sharoitida talabalarda sohada axborot-kommunikatsiya texnologiyalar fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun o'qituvchi texnologiya vositalari, o'qitish usullari va yondashuvlari o'rtasida to'g'ri muvozanatni bilishi kerak. Eng ahamiyatlisi

o'qitishda axborot-kommunikatsiya axborot kompetentligi rivojlanadi, tadqiqot texnologiyalaridan foydalanishi talabalarning ko'nikmalarini, mustaqillik, ijodiy fikrlash,

1-jadval.

Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish shartlari

Vaziyat	Mohiyati
Kerakli moddiy asos	Xisoblash dasturlari, qo'shimcha jihozlar, kompyuter dasturlari mavjudligi
O'qituvchining axborot madaniyati	O'qituvchining axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha tegishli tayyorgarligi.
Talabalarning axborot madaniyati	O'qituvchi ishining muvaffaqiyati talabaning axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darajasi qanchalik yaxshi bilishiga bog'liq.
Pedagogik tajribaning mavjudligi	An'anaviy usullarni to'liq qo'llagan o'qituvchi axborot texnologiyalari bilan ishlashni osonlashtiradi. Kompyuter sinfida o'qitish sinflarning an'anaviy rivojlanishi uchun xos bo'lmagan bir qator omillar (talabalarning diqqatini jamlashning yo'qligi, ular va xisoblash dasturlari harakatlarining bir vaqtda emasligi va boshqalar) tufayli murakkablashadi. Axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchidan qo'shimcha aqliy va uslubiy kuch talab qiladi.
Kompyuter dasturlaridan samarali foydalanishni bilish	Axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishda tajribasiz bo'lgan o'qituvchilar o'qitishda xisoblash dasturlari va dasturiy ta'minot muhitlaridan har doim ham samarali foydalana olmaydilar; axborot texnologiyalaridan unumli foydalana oladigan yoshi katta tajribali o'qituvchilar, aksincha, xisoblash dasturlarini bilmaganliklari uchun undan asosan foydalanmaydilar.
Tegishli pedagogik dasturiy ta'minotning mavjudligi	O'qitishda turli xil dasturiy vositalar qo'llaniladi. To'liq foydalanishga tayyor dasturlar mavjud bo'lib, ular aralashuvni talab qilmaydi (ular dasturchilar va uslubiy materiallarni ishlab chiquvchi o'qituvchilar bilan hamkorlikda tuziladi). Boshqa dasturlar o'qituvchiga xususiyatlar, vazifalar, misollar va boshqalarni tanlashda bir oz erkinlik beradi. Alohida guruh qobiq dasturlari tomonidan tashkil etilgan bo'lib, o'qituvchi o'quv materialini mustaqil ravishda to'ldirishi mumkin.

kognitiv faollik, mulohaza yuritish, esselar tuzish va tekshirish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun intellektual kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyati kengayadi.

Raqamlashtirish sharoitida talabalarda sohada axborot-komunikasiya texnologiyalar fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish mumkin bo'lgan sohalaridagi tadqiqotlarning jadal rivojlanishi bilan ajralib turdi.

Shunday qilib, Raqamlashtirish sharoitida talabalarda sohada axborot-komunikasiya texnologiyalar fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish, talabaga o'rgatish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni qo'llab-quvvatlash dasturlari, o'qitish va test dasturlarini ishlab chiqish, kompyuter kurslarini rivojlantirish, masofaviy o'qitish, auditoriyalarda internetdan foydalanish samarali ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Raqamlashtirish sharoitida talabalarda sohada axborot-komunikasiya texnologiyalar fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishda eng mos samarali vosita bo'lib, ularning maqsadi talabalarning kasbiy kommunikatsiyasini rivojlantirishdan iboratdir. Talaba o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga bo'lgan qiziqishni uyg'otish barcha oliy ta'lim maskanida keng ko'lamda joriy etilishi maqsadga muvofiqlidir. Buni internetning global tarmog'i o'qituvchilarga axborot ko'nikmalarni rivojlantirish sohasidagi ko'plab muammolarni hal qilish imkonini

berishi bilan tasdiqlanadi.

Raqamlashtirish sharoitida talabalarda axborot texnologiyalar fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish, tadqiqot faoliyatini rivojlantirish va ma'lumot izlash qobiliyati; muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Bu, ayniqsa, aniq o'quv vazifalarini hal qilish, muayyan ta'lim ko'nikmalari va malakalarini rivojlantirish va takomillashtirish, ta'lim aloqalarini tashkil qilish uchun internetning aloqa imkoniyatlariga taalluqli ekanligini M.X.Gulyamova takidlaydi. Shu munosabat bilan mutaxassislik fanlarinio'rganish va o'rgatishda muloqot qilish, internet tarmog'idan axborot va audiovizual materiallarni olish usullari, turli fanlarni o'rganishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kabi masalalar ishlab chiqilishi ahamiyatga molikdir.

Raqamlashtirish sharoitida talabalarda axborot texnologiyalar fanini o'qitish metodikasini takomillashtirishda yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Internetdan foydalanish real vaqtda onlayn darslarni o'tkazish imkonini beradi. Boshlang'ich sinfda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o'rganish talabalarning kompyuter tarmoqlarida jonli muloqoti va faolligini tashkil etgan holda ularning axborot kommunikatsiyasini rivojlantirishdan iboratdir.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. B. Williamson, R. Eynon, J. Potte Pandemic politics, pedagogies and practices: digital technologies and distance education during the coronavirus emergency Learning, Media and Technology, 45 (2) (2020), pp. 107-114
2. Гордова, А. Ф. сифровизация и деятельностный подход в экологическом образовании как условие возрождения интереса к естественным наукам / Биологическое и экологическое образование студентов и школьников: актуальные проблемы и пути их решения: Материалы В Международной научно-практической конференции (7-8 февраля 2020, г. Самара, РФ). – Самара: СГСПУ, 2020. – 314 с.
3. Э.У. Barakina, A.V. Popova, S.S. Gorokhova, A.S. Voskovskaya Digital Technologies and Artificial Intelligence Technologies in Education European Journal of Contemporary Education, 10 (2) (2021), pp. 285-296
4. Avraamidou Prospects for the use of mobile technologies in science education AACE Journal, 16 (3) (2008), pp. 347-365
5. M.A. Shakhodjaev M.A. Involvement of students in research work. Tashkent State Pedagogical University. Scientific Information. Scientific-theoretical Journal № 3. 2020. P.112-115.
6. Orunboyeva U. S. STRUCTURING OF TEACHING AND LEARNING ACTIVITIES //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – T. 2. – №. 5. – С. 380-383.
7. Hamdamov Nozimjon Nurdinbekovich. (2023). Mustaqil ta'limni samarali tashkil etish orqali texnologiya sohasida kadrlar sifatini oshirish. Pedagogik ixtirolar va amaliyotlar jurnali , 21 , 62-65. <https://zienjournals.com/index.php/jpip/article/view/4187> dan olindi
8. Sharabidinovna O. U. Development of Independent Activity of Students in Teaching English as A Specialty //European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices. – 2023. – T. 1. – №. 3. – С. 50-55.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOGLAR KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

I.T.MAHKAMOV

Qo'qon davlat pedagogika instituti Informatika kafedrası asistent o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning raqamli kompetentligini rivojlantirishda, raqamli texnologiyalar asosida bo'lajak pedagoglar kasbiy kompetentligini rivojlantirishda uslubiy yondashuvlar, talabalarning raqamli texnologiyalarga oid kompetentligini rivojlantirishning metodik asoslarini takomillashtirishda mustaqil ta'lim oluvchi kurslar, giperbog'lanishli didaktik resurslar, virtual muhitlar, sun'iy intellekt tizimlar va muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga hamda xalqaro kompyuter va axborot savodxonliklaridan foydalanish kabilar haqida so'z yuritiladi.

Аннотация: В статье рассмотрены методические подходы к развитию цифровой компетентности студентов, профессиональной компетентности будущих педагогов на основе цифровых технологий, курсов самообучения, гиперсвязанных дидактических ресурсов, виртуальных сред, систем искусственного интеллекта для совершенствования методических основ формирования цифровой компетентности студентов. и использование технологий проблемного обучения и использование международной компьютерной и информационной грамотности.

Abstract: This article discusses methodological approaches to developing students' digital competence, developing the professional competence of future teachers based on digital technologies, improving the methodological foundations of developing students' competence in digital technologies, using independent learning courses, hyperlinked didactic resources, virtual environments, artificial intelligence systems, and problem-based learning technologies, as well as using international computer and information literacy.

Kalit so'zlar: elektron ta'lim, raqamli kompetensiya, internet, talaba, raqamli texnologiya, raqamli kompetentsiya, Raqamli media, Multimedia vositalari, Raqamli darsliklar.

Ключевые слова: электронное образование, цифровая компетентность, Интернет, студент, цифровые технологии, цифровая компетентность, цифровые медиа, мультимедийные инструменты, цифровые учебники.

Keywords: e-learning, digital competence, internet, student, digital technology, digital competence, Digital media, Multimedia tools, Digital textbooks.

Mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarini ta'lim va tarbiya jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalari vositalarini tadbiq etish hamda bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, zamonaviy yondashuvlarini ishlab chiqish bilan pedagog kadrlarni tayyorlashni innovatsion shakllari va usullarini joriy etish imkoniyatlari yaratilmoqda.

Bo'lajak pedagoglarning kasbiy

kompetentligini raqamli texnologiyalardan foydalanib rivojlantirishning tashkiliy tuzilmasi o'quv rejasini ishlab chiqish, o'quv maqsadlari, o'qitish usullari, baholash strategiyalari, o'qituvchilar malakasini oshirish va infratuzilmani o'z ichiga olgan bir nechta asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi. Ushbu komponentlar bo'lajak pedagoglar uchun keng qamrovli va samarali raqamli savodxonlik dasturini yaratish imkonini taqdim etadi. [1]

O'quv dasturlarini loyihalash raqamli

savodxonlik bilan bog'liq bir qator mavzularni o'z ichiga olgan holda bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga e'tibor qaratish kerak. Buning uchun o'quv maqsadlari aniq bo'lishi kerak. Shuning uchun o'qitish usullari xilma-xil va qiziqarli bo'lishi kerak, jumladan, interfaol ma'ruzalar, guruh muhokamalari va amaliy mashg'ulotlar. Shuningdek, baholash strategiyalari o'quv maqsadlari va qo'llaniladigan o'qitish usullariga mos kelishi kerak.

O'qituvchilar o'quv dasturlarini samarali yetkazib berish uchun elektron ta'lim vositalari va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha o'qitilishi lozim hamda ta'lim muassasalari elektron ta'lim vositalari va raqamli texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun zarur infratuzilmaga ega bo'lishi kerak.[2]

Pedagogik texnologiyani amalga oshirishda ta'lim mazmuniga tayangan holda ma'lum metodlar qo'llaniladi. Pedagogik texnologiya metodlarining qo'llanilishi quyidagi omillar: o'qitishning faol metodlari; pedagogik texnika va pedagogik ishlab chiqarish asoslari; ta'lim jarayonini individuallashtirish; ilg'or pedagogik tizimlarni loyihalash; ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish; modulli ta'lim texnologiyalari; pedagogikada innovatsion jarayonlar; pedagogik faoliyatni tashkil etishning ilmiy asoslari; pedagogik test va standartlar; Ishbilarmonlik o'yinlari; o'yin texnikasi va madaniyati uslublariga bog'liq. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy ijodkorligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan maqsadli foydalanishga o'rgatilsa bo'lajak mutaxassislarni kasbiy qiziqishlarini orttiradi.

Raqamli texnologiyalar asosida bo'lajak pedagoglar kasbiy kompetentligini

rivojlantirishda uslubiy yondashuvlar uchun mashg'ulotlarda quyidagi ta'lim texnologiyalaridan foydalanish lozim:

- loyihaga asoslangan ta'lim: bu yondashuv talabalarni raqamli vositalar va texnologiyalardan foydalanishni talab qiladigan loyihalar ustida ishlashni o'z ichiga oladi, ularni amaliy kontekstda raqamli bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga undaydi;

- hamkorlikdagi ta'lim: hamkorlikda o'rganish talabalarning muloqot va hamkorlik qilish uchun raqamli vositalar hamda texnologiyalardan foydalangan holda muammolarni hal qilish va vazifalarni bajarish uchun guruhlarda birgalikda ishlashini o'z ichiga oladi;

- teskari sinf: teskari sinfda talabalarga darsdan oldin raqamli manbalar va materiallardan foydalanish imkoniyati beriladi, bu ularga o'z tezligida tarkibni tayyorlash va shug'ullanish imkonini beradi. Keyin dars vaqti muhokama qilish, hamkorlik qilish va muammolarni hal qilish uchun ishlatiladi;

- shaxsiylashtirilgan ta'lim: shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini taqdim etish uchun raqamli vositalar va texnologiyalardan foydalangan holda har bir talabaning individual ehtiyojlari hamda manfaatlarini qondirish uchun ko'rsatmalar va resurslarni moslashtirishni o'z ichiga oladi;

- so'rovga asoslangan ta'lim: so'rovga asoslangan ta'lim talabalarga savollar berish va mavzularni chuqur o'rganish, raqamli vositalar hamda texnologiyalardan foydalanib, o'zlari tanlagan mavzularni tadqiq qilish va tekshirishni o'z ichiga oladi;

- aralashtirilgan ta'lim: aralashtirilgan ta'lim an'anaviy sinfdagi o'qitishni onlayn ta'lim bilan birlashtiradi, raqamli vositalar

va texnologiyalar yordamida ta'lim berish hamda talabalarning sinfda va undan tashqarida o'rganishini qo'llab-quvvatlaydi. [4]

Bu borada xorijiy metodistlar bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish va uni ta'limda qo'llashga katta hissa qo'shdilar. Ular o'qituvchilarga talabalarning raqamli savodxonligini, tanqidiy fikrlashni, muammolarni hal qilish va hamkorlik qilish ko'nikmalarini oshirishga yordam bergan innovatsion yondashuvlar, vositalar va usullarni joriy qildilar. Bularga misol sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

SAMR modeli: Ruben Puentedura tomonidan ishlab chiqilgan ushbu model o'qitishda texnologiya integratsiyasi darajasini baholashda foydalaniladi. Bu o'qituvchilarni an'anaviy usullardan ma'lum darajada voz kechish orqali zamonaviy va shaxsga yo'naltirilgan texnologiyadan foydalanishga yo'naltiradi;

TPACK asosi: Punya Mishra va Metyu Kohler tomonidan ishlab chiqilgan ushbu asos texnologik, pedagogik va kontentning kesishishiga qaratilgan. U o'qituvchilarga texnologiyani pedagogika va kontent bilan integratsiya qilish orqali samarali ta'lim tajribasini ishlab chiqishda yordam beradi;

Teskari sinf: Jon Bergmann va Aaron Sams tomonidan ommalashtirilgan ushbu yondashuv video yoki boshqa raqamli manbalar orqali sinfdan tashqarida o'quv mazmunini yetkazib berish va faol o'rganish, hamkorlik hamda muammolarni hal qilishni mashg'ulotlarda o'z vaqtida foydalanish orqali an'anaviy sinf modelini o'zgartirishni o'z ichiga oladi;

Loyihaga asoslangan ta'lim: Jon Dyui va Seymur Papert kabi xorij metodistlar tomonidan ilgari surilgan ushbu yondashuv

so'rovga asoslangan, hamkorlikda va real muammolarga hamda shaxsga yo'naltirilgan ta'limga urg'u beradi. Bu talabalarni mustaqil izlanish orqali ta'lim olishga va tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltiradi. [5]

Bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini raqamli texnologiyalardan foydalanib rivojlantirishning didaktik mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- raqamli savodxonlik: talabalar elektron ta'lim vositalaridan samarali foydalanish uchun raqamli savodxonlikka ega bo'lishlari kerak. Raqamli savodxonlik raqamli qurilmalar, dasturiy ilovalar hamda internetdan qanday foydalanishni tushunishni o'z ichiga oladi;

- axborotni boshqarish: elektron ta'lim vositalari talabalarga axborotni samarali boshqarishni o'rganishga yordam beradi. Bu ma'lumotni qidirish, baholash va tartibga solish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishni nazarda tutadi;

- muloqot va hamkorlik: elektron ta'lim vositalari talabalar va o'qituvchilar o'rtasida muloqot hamda hamkorlikni soddalashtirish mumkin. Shuning uchun talabalar raqamli vositalardan foydalangan holda qanday qilib samarali muloqot qilishni va onlayn platformalar yordamida boshqalar bilan qanday hamkorlik qilishni o'rganishlari kerak;

- ijodkorlik va innovatsiyalar: elektron ta'lim vositalari talabalarda ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantiradi. Shuningdek, talabalar o'zlarining g'oyalarini, loyihalarini yaratish va almashish uchun raqamli vositalardan foydalanish imkonini beradi;

- tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish: elektron ta'lim vositalari talabalarga tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish

ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bunda talabalar ma'lumotlarni tahlil qilish, muammolarni hal qilish va ongli qarorlar qabul qilish uchun raqamli vositalardan foydalanishlari mumkin;

- raqamli fuqarolik: talabalar raqamli fuqarolar sifatida o'z huquq va majburiyatlarini tushunish, boshqalarning shaxsiy hayoti va intellektual mulkini hurmat qilish, onlaynda mas'uliyatli va xavfsiz bo'lishni o'z ichiga olgan raqamli fuqarolik haqida bilishlari kerak.

Bu kabi ta'lim texnologiyalari ta'limiy yondashuvlarning ta'lim tamoyillari bilan kontekstual-integral produktivligini ta'minlaydi.

Ta'limiy yondashuvlarda kontekstli-integral mahsuldorlik tushunchasi bo'lajak pedagoglarning faolligini oshirish, bilimlarni tushunish va qo'llash uchun real dunyo kontekstlarini o'rganishga integratsiyalash samaradorligini anglatadi. Konstruktivistik tamoyillarga asoslangan kontekstli ta'lim chuqurroq o'rganish tajribasini rivojlantirish uchun akademik mazmunni amaliy, real hayotdagi vaziyatlar bilan bog'lashga urg'u beradi. Nazariy tushunchalarni haqiqiy senariylar bilan bog'lash orqali talabalar materialni turli kontekstlarda yaxshiroq tushunishlari va qo'llashlari, ularni kasbiy hayotga tayyorlashlari va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Kontekstli ta'lim va o'rganishni amalga oshiruvchi o'qituvchilar ta'lim tajribasini boyitish uchun muammolarni hal qilish, turli xil o'rganish kontekstlari, o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'lim, hamkorlikda o'rganish va haqiqiy baholash kabi strategiyalarga e'tibor qaratadi.

Ushbu yondashuv sinf nazariyasi va amaliy qo'llash o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga, o'rganishni mazmunli

va o'quvchilar hayotiga moslashtirishga qaratilgan. Talabalarni o'z bilimlarini o'z zimmalariga olishga va bilimlar va real dunyo kontekstlari o'rtasida aloqo'rnatishga rag'batlantirish orqali kontekstli ta'lim talabalarni turli senariylarda qo'llaniladigan ko'nikmalar bilan qurollantiradigan yaxlit ta'lim jarayonini rivojlantiradi.[6] Natijalar metodikaning samaradorligiga, talabalarining raqamli kompetentlikning boshlang'ich darajasiga, o'quv rejasining sifatiga, texnologiya va resurslarning mavjudligiga, talabalarga ko'rsatilayotgan yordam hamda fikr-mulohazalar darajasiga qarab o'zgaradi. Agar samarali amalga oshirilsa, ushbu metodologiya talabalarining raqamli kompetentlikni sezilarli darajada yaxshilashga, ularning akademik samaradorligini, ishga joylashish istiqbollari va umumiy raqamli savodxonligini oshirishga olib keladi. Shuningdek, u barcha talabalarga raqamli kompetentlikni rivojlantirish uchun teng imkoniyatlarni taqdim etish orqali raqamli tafovutni bartaraf etishga yordam berishi mumkin. Ushbu metodologiya muvaffaqiyati o'qituvchilar, talabalar, ota-onalar va boshqa manfaatdor tomonlarning talabalarda raqamli kompetentlikni rivojlantirishga ko'maklashish va qo'llab-quvvatlash majburiyatlari hamda hamkorligiga bog'liq.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'lim yondashuvlarining, xususan, kontekstli ta'limning kontekstli-integral mahsuldorligi uning nazariyani amaliyot bilan integratsiyalash, tanqidiy fikrlashni kuchaytirish bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish qobiliyatidadir. Bilimlarni haqiqiy kontekstlarda qo'llashga urg'u berib, kontekstli-integral yondashuv akademik tushunchalarni chuqurroq

 Foydalanilgan adabiyotlar:

- Kasb-hunar ta'limi №9, 2024

ELEKTRON TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANIB RAQAMLI KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALAR

XANBABAYEV XAKIMJAN IKRAMOVICH

QDPI, Informatika kafedresi professori, pedagogika fanlari doktori (DSc)
DEXQONOV XAKIMBOY YOQUBOVICH, FARG'ONA VILOYATI,
Buvayda tumani 51-sonli umumta'lim maktabi o'qituvchisi.

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim muassasalarida elektron ta'lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning tashkiliy-didaktik tuzilmasi komponentlarini yaratish tamoyillari, elektron ta'lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning didaktik mazmuni muhokama qilinadi.

Аннотация. В статье рассматриваются принципы создания компонентов организационно-дидактической структуры развития цифровой компетентности студентов с помощью электронных образовательных средств в высших учебных заведениях, дидактическое содержание развития цифровой компетентности студентов с помощью электронных образовательных средств.

Annotation. The article discusses the principles of creating the components of the organizational and didactic structure of the development of digital competence in students through electronic educational tools in higher education institutions, the didactic content of developing digital competence in students through electronic educational tools.

Keywords: e-learning, digital competence, internet, social media, digital security, digital literacy, interactive lecture, online simulation.

Kalit soʻzlar: elektron ta'lim, raqamli kompetensiya, internet, ijtimoiy media, raqamli xavfsizlik, raqamli savodxonlik, interfaol ma'ruza, onlayn simulyatsiya.

Ключевые слова: электронное обучение, цифровая компетентность, Интернет, социальные сети, цифровая безопасность, цифровая грамотность, интерактивная лекция, онлайн-симуляция.

Keywords: e-learning, digital competence, internet, social media, digital security, digital literacy, interactive lecture, online simulation.

Bugungi jamiyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun'iy intellekt kabi ilg'or texnologiyalar hayotning har bir jabhasiga kirib bormoqda. Shunday ekan, hozirgi zamonda biz kelajak avlodga yo'l ko'rsatuvchi bolalarda til, matematik fikrlash, foydalanish ko'nikmasi kabi kelajakda yashash uchun asos bo'ladigan xislat va qobiliyatlarni shakllantirishni ta'minlashimiz kerak.

O'quv jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish ta'limning o'quv, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyalarining birligini ta'minlaydi. Axborotdan malakali foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish esa maktab ta'limining asosiy vazifalaridan

biridir. Shunga ko'ra, zamonaviy axborot jamiyatida kompyuter, aloqa texnologiyalari, shu jumladan radio, televidenie, mobil aloqa, Internet, ma'lumotlarni qayta ishlash tarmoqlari va boshqalar yordamida keng ko'lamli kasbiy, kognitiv, bo'sh vaqt, maishiy va boshqa vazifalarni hal qilishi kerak bo'lgan o'qituvchi uchun alohida rol beriladi[3].

Elektron ta'lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning tashkiliy tuzilmasi o'quv rejasini ishlab chiqish, o'quv maqsadlari, o'qitish usullari, baholash strategiyalari, o'qituvchilar malakasini oshirish va infratuzilmani o'z ichiga olgan bir nechta asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi.

Ushbu komponentlar talabalar

uchun keng qamrovli va samarali raqamli savodxonlik dasturini yaratish uchun birgalikda ishlaydi. O'quv dasturlari dizaynerlari raqamli savodxonlik bilan bog'liq bir qator mavzularni o'z ichiga olgan holda talabalar o'rtasida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga e'tibor qaratishlari kerak. Baholash strategiyalari o'quv maqsadlari va qo'llaniladigan o'qitish usullariga mos kelishi kerak.

O'qituvchilar o'quv dasturlarini samarali yetkazib berish uchun elektron ta'lim vositalari va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha o'qitilishi kerak. Ta'lim muassasalarining elektron ta'lim vositalari va raqamli texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun zarur infratuzilmaga ega bo'lishi kerak.

Umuman olganda, talabalar uchun samarali raqamli savodxonlik dasturini yaratish uchun o'quv dasturlari dizaynerlari, o'qituvchilari va ta'lim muassasalari ma'murlari o'rtasida muvofiqlashtirilgan harakatlar talab etiladi. Elektron ta'lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning tashkiliy-didaktik tuzilishi bir nechta asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi, jumladan[2]:

1. O'quv dasturlarini loyihalash: O'quv dasturini loyihalash talabalarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. U internet, ijtimoiy media, raqamli xavfsizlik va onlayn muloqotni tushunish kabi raqamli savodxonlik bilan bog'liq bir qator mavzularni o'z ichiga olishi kerak.

2. O'quv maqsadlari: O'quv maqsadlari aniq va aniq bo'lishi kerak, bunda talabalar o'quv dasturidan nimani o'rganishi kutilmoqda. Bu o'qituvchilarga samarali dars rejalari va baholashlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

3. Ta'lim usullari: Qo'llaniladigan o'qitish usullari turli xil va qiziqarli bo'lishi kerak, jumladan, interfaol ma'ruzalar, guruh muhokamalari va amaliy mashg'ulotlar. O'rganishni yaxshilash uchun onlayn

simulyatsiyalar, videolar va viktorinalar kabi elektron ta'lim vositalaridan ham foydalanish mumkin.

4. Baholash strategiyalari: Baholash strategiyalari o'quv maqsadlari va qo'llaniladigan o'qitish usullariga mos kelishi kerak. Ular talabalarining muvaffaqiyatini baholash va fikr-mulohazalarini bildirish uchun shakllantiruvchi va summativ baholashni o'z ichiga olishi kerak.

5. O'qituvchilar malakasini oshirish: O'qituvchilar o'quv dasturlarini samarali yetkazib berish uchun elektron ta'lim vositalari va raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha o'qitilishi kerak. Shuningdek, ularga raqamli ta'limning so'nggi tendentsiyalaridan xabardor bo'lish uchun doimiy malaka oshirish imkoniyatlari taqdim etilishi kerak.

6. Infratuzilma: Maktab elektron ta'lim vositalari va raqamli texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun zarur infratuzilmaga ega bo'lishi kerak, shu jumladan ishonchli internetga kirish va tegishli apparat va dasturiy ta'minot.

Talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirish bugungi raqamli asrda juda muhimdir. Elektron ta'lim vositalari o'qitish va o'qitish jarayonini yaxshilash va talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirish uchun ishlatilishi mumkin. Elektron ta'lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning didaktik mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi[1]:

1. Raqamli savodxonlik: Talabalar elektron ta'lim vositalaridan samarali foydalanish uchun raqamli savodxonlikka ega bo'lishlari kerak. Raqamli savodxonlik raqamli qurilmalar, dasturiy ilovalar va internetdan qanday foydalanishni tushunishni o'z ichiga oladi.

2. Axborotni boshqarish: Elektron ta'lim vositalari talabalarga axborotni samarali boshqarishni o'rganishga yordam beradi. Bu ma'lumotni qidirish, ma'lumotni baholash

va ma'lumotlarni tartibga solish kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

3. Muloqot va hamkorlik: Elektron ta'lim vositalari talabalar va o'qituvchilar o'rtasida muloqot va hamkorlikni osonlashtirishi mumkin. Talabalar raqamli vositalardan foydalangan holda qanday qilib samarali muloqot qilishni va onlayn platformalar yordamida boshqalar bilan qanday hamkorlik qilishni o'rganishlari kerak.

4. Ijodkorlik va innovatsiyalar: Elektron ta'lim vositalari talabalarda ijodkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirishi mumkin. Talabalar o'zlarining g'oyalari, dizaynlari va loyihalarini yaratish va almashish uchun raqamli vositalardan foydalanishlari mumkin.

5. Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish: Elektron ta'lim vositalari talabalarga tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar ma'lumotlarni tahlil qilish, muammolarni hal qilish va ongli qarorlar qabul qilish uchun raqamli vositalardan foydalanishlari mumkin.

6. Raqamli fuqarolik: Talabalar raqamli fuqarolar sifatida o'z huquq va majburiyatlarini tushunish, boshqalarning shaxsiy hayoti va intellektual mulkini hurmat qilish, onlaynda mas'uliyatli va xavfsiz bo'lishni o'z ichiga olgan raqamli fuqarolik haqida bilishlari kerak.

Raqamli kompetentlikni rivojlantirishning tashkiliy-didaktik tuzilishi raqamli ko'nikmalarni egallash va rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha strategiyalar, resurslar va tadbirlarni rejalashtirish hamda amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Shuning uchun raqamli kompetentlikni rivojlantirish uchun tashkiliy-didaktik tuzilmaning asosiy elementlarini quyidagicha e'tirof etish mumkin[5]:

- o'quv dasturlari integratsiyasi: o'quv dasturining asosiy komponenti sifatida raqamli kompetentlikni integratsiyalash. Raqamli ko'nikmalar bilan bog'liq aniq o'quv natijalari va maqsadlarini belgilash hamda

ularning intizom va ta'lim maqsadlariga mos kelishini ta'minlash. Shuningdek, talabalarga raqamli ko'nikmalarni tegishli kontekstlarda qo'llash imkoniyatini berish uchun raqamli kompetentlikni turli fanlar va fanlarga integratsiyalash;

- ta'lim resurslari va infratuzilmasi: raqamli kompetentlikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan tegishli raqamli vositalar, resurslar va infratuzilmaga kirishni ta'minlash. Bunga kompyuterlar, planshetlar, dasturiy ta'minot, internetga ulanish va ta'lim platformalari yoki ta'limni boshqarish tizimlariga kirish kiradi. Bular asosida o'quv muhiti raqamli ta'limni qo'llab-quvvatlashiga va talabalar darsda hamda darsdan tashqarida ham tegishli raqamli resurslardan foydalanish imkonini beradi;

- o'qituvchilarning malakasini oshirish: o'qituvchilarga raqamli kompetentlik bilan bog'liq o'zlarining raqamli ko'nikmalarini va pedagogik yondashuvlarini oshirish uchun malaka oshirish dasturlari hamda trening imkoniyatlarini taklif etish. Raqamli vositalar va metodologiyalarni o'qitish amaliyotiga samarali integratsiyalashuviga ko'maklashish uchun o'qituvchilarga doimiy yordam va resurslarni taqdim etish muhim sanaladi;

- pedagogik yondashuvlar: faol, talabaga yo'naltirilgan ta'lim, hamkorlik va muammolarni hal qilishga yordam beruvchi pedagogik yondashuvlarni qabul qilish. Shuningdek, talabalarga raqamli vositalar va resurslardan faol foydalanish imkonini beruvchi loyihaga asoslangan ta'lim, so'rovga asoslangan ta'lim va boshqa talabalarga asoslangan yondashuvlarni hamda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va raqamli muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi;

- baholash va fikr-mulohazalar: raqamli kompetentlikni rivojlantirishga mos keladigan baholash va baholash usullarini ishlab chiqish. Shuningdek, talabalarning raqamli ko'nikma va qobiliyatlarini turli usullar, masalan, loyiha asosidagi baholash, raqamli portfellar va onlayn viktorinalar orqali baholash lozim.

Talabalarga muvaffaqiyati haqida muntazam ravishda fikr-mulohazalarni taqdim etish, ularning raqamli kompetentliklarni yanada rivojlantirish uchun yo'l-yo'riq va yordam taklif qilish kerak;

- axloqiy va xavfsiz foydalanish: raqamli texnologiyalardan aniq ko'rsatmalar va siyosatlar orqali axloqiy hamda xavfsiz foydalanishni rag'batlantirish. Talabalarga mas'uliyatli raqamli fuqarolik, onlayn xavfsizlik, maxfiylikni himoya qilish va raqamli resurslardan to'g'ri iqtibos keltirish. Shuningdek, ijobiy va hurmatli onlayn mavjudlikni rivojlantiradigan madaniyatni yaratish;

- hamkorlik va hamjamiyat ishtiroki: darsda ham, katta raqamli hamjamiyatlarda ham hamkorlikdagi o'quv muhitini targ'ib qilish. Shuningdek, talabalarni tengdoshlari bilan hamkorlik qilishga, onlayn forumlar va munozaralarda qatnashishga hamda amaliyot hamjamiyatlari bilan hamkorlik qilishga undash. Shu bilan birga talabalarga onlayn muhitda o'z ishlarini baham ko'rish, fikr-mulohaza olish va boshqalardan o'rganish imkoniyatini yaratish;

- reflektiv amaliyot va umrbod ta'lim: talabalarni reflektiv amaliyot, o'z-o'zini baholash va maqsad qo'yish bilan shug'ullanishga undash. Shuningdek, uzluksiz malaka oshirish va rivojlanayotgan texnologiyalarga moslashish muhimligini ta'kidlab, umrbod ta'limni rag'batlantirish hamda talabalarni o'rganish uchun yangi imkoniyatlarni izlashga, yangi raqamli vositalarni o'rganishga va hayotlari davomida raqamli kompetentlikdagi yutuqlardan xabardor bo'lishga undash.

Ta'lim muassasalari ushbu elementlarni tashkiliy-didaktik tuzilmaga kiritish orqali talabalarda raqamli kompetentlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishi, ularning shaxsiy hayotida raqamli texnologiyalar bilan samarali hamda mas'uliyatli tarzda shug'ullanishlariga imkon yaratishi mumkin[4].

Elektron ta'lim vositalari orqali talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning didaktik tuzilishi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi[2]:

1. Baholash: Talabalarning joriy raqamli ko'nikma va bilimlarini baholash ularning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishdagi birinchi qadamdir. Bu so'rovlar, viktorinalar yoki boshqa baholash vositalari orqali amalga oshirilishi mumkin.

2. Rejalashtirish: Baholash natijalariga asoslanib, o'qituvchilar talabalarga o'rgatish kerak bo'lgan raqamli ko'nikmalar va bilimlarni rejalashtirishlari mumkin. Bunga tegishli elektron ta'lim vositalari va resurslarini tanlash kiradi.

3. Amalga oshirish: O'qituvchilar rejalashtirilgan tarkibni talabalarga yetkazish uchun elektron ta'lim vositalaridan foydalanishlari mumkin. Buni onlayn platformalar, ta'lim dasturlari yoki boshqa raqamli resurslar orqali amalga oshirish mumkin.

4. Amaliyot va fikr-mulohaza: Talabalar raqamli vositalardan foydalanishni mashq qilish va o'qituvchilar va tengdoshlaridan fikr-mulohazalarni olish imkoniyatiga muhtoj. Bu topshiriqlar, guruh loyihalari yoki onlayn muhokamalar orqali amalga oshirilishi mumkin.

5. Natijalarni belgilash: O'qituvchilar talabalarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishdagi yutuqlarini baholashlar, viktorinalar yoki boshqa baholash vositalari orqali baholashlari mumkin. Bu talabalar qo'shimcha yordam va takomillashtirishga muhtoj bo'lgan sohalarni aniqlashga yordam beradi.

6. Mulohaza: Talabalar o'zlarining ta'lim tajribalari haqida fikr yuritishlari va raqamli vositalardan foydalanishda kuchli va zaif tomonlarini aniqlashlari kerak. Bu o'z-o'zini aks ettirish yoki tengdoshlarni baholash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Umuman olganda, talabalarda raqamli kompetentsiyani rivojlantirishning didaktik

va fikr-mulohazalar uchun imkoniyatlarni taqdim etish, taraqqiyotni baholash va aks ettirishni rag'batlantirishni o'z ichiga oladi.

-

MUSIQA TA'LIMIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA O'QUV JARAYONINI RIVOJLANTIRISH

SHERMATOVA XURSHIDA KARIMOVNA
QDPI, doktorant

Annotatsiya: Maqolada dars samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion texnologiyalardan foydalanish natijasida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida olib boriladigan hamkorlik ta'lim sifatini oshirishdagi asosiy fundamental jarayon ekanligi keltirilib o'tilgan. Samarali hamkorlikda olib borilgan har qanday ishda yuqori natijaga erishiladi. Buning natijasi maqolada o'rin olgan.

Kalit so'zlar: musiqa, san'at, pedagog kadrlar, o'quv jarayoni, ta'lim sifati

Mamlakat taraqqiyoti va istiqbolini barcha javhlarda shuningdek, iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma'rifiy jihatdan rivojlantirish, uning yorqin va tinch kelajagini o'zidan keyingi keladigan avlodga bekamiko'st yetkazishni ta'minlash o'sib ulag'ayib kelayotgan yoshlarning qo'lida ekanligi bugun dunyo hamjamiyatining ustuvor va muhim vazifalaridan biridir. Aholi sonining keng miqyosda oshib borishi, globallashuv va modernizatsiyaning rivojlanish tezligining yuqoriligi natijada bir qancha muammolarning yuzaga kelishi ya'ni iqlimning tubdan o'zgarishi, yangi kasallik va viruslarning tarqalishi, hayvonot va o'simliklar olamida yuqolib borayotgan tur va navlarning miqdori ko'tarilishi sababli aholi orasida ocharchilikning yuzaga kelishi kabi bir qancha yechimi murakkab va keng miqyosda bo'lgan masalarga duch kelganda sarosimaga tushmasdan o'zining yuqori intellektual va kasbiy mahoratini namoyon eta oladigan yoshlarni tarbiyalash nafaqat pedagoglar va soha mutaxasislarning balki borliqda yashab nafas olayotgan har bir shaxsning asosiy vazifasidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

ta'kidlaganidek: "Bugungi kunda oldimizga qo'ygan buyuk maqsadlarimiz, ezgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanib borishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli amalga oshirayotgan islohotlarimiz, rejalarimizning samarasi, taqdiri, bularning barchasi, avvalambor, zamon talablariga javob beradigan, yuqori malakali, ongli mutaxasis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bog'liqligini barchamiz anglab yetmoqdamiz ¹.

Shuni ta'kidlash joizku ta'lim-tarbiyaning sifati va samaradorligin

ta'minlash o'quvchi yoki talabaning o'quv mazmunini o'zlashtirishga

yo'naltirilgan o'quv jarayoning to'g'ri, mazmunli tashkil etilishi bu jarayonda

o'quvchilarni darsda oddiy tinglovchi emas, mashg'ulotlotni faol ishtirok

etuvchisi, mustaqil topshiriqlarni bajaruvchisi, mustaqil va ijodiy fikrlovchisi,

o'z fikr mulohazalarini erkin ifoda eta

1 Sh.M.Mirziyoyev ``Adabiyot, san'at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi.`` ``O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyot xalqaro miqyosda o'rganish va targ'ib qilishning dolzarb masalalari`` Mavzusidagi xalqaro konferensiyadan. Toshkent 2018-yil.

oluvchi, o'z fikrlarini himoya qila
oladigan faol shaxsga aylanishi muhim rol
o'ynaydi.

Ta'limga pedagogik texnologiyalarni
tadbiq etish bo'yicha amaliy

tajribalarni o'rganish, kuzatish va tahlil
qilish hozirgi kunda ta'limning deyarli

barcha bo'g'inlarida mashg'ulotlarni
yangicha metodlar asosida tashkil etish

keng tus olmoqda. Ammo, bu har bir
darsda pedagogik texnologiyalarning turli

turlarini qo'llash kerak degan fikrga kelib
qolish degani emas. Ushbu uslublar

qachon samarali bo'ladi, albatta,
o'quvchilar uchun qiziqarli, ularni

faollashtiruvchi, mustaqil va ijodiy
fikrlashga, mushohada qilishga yo'naltira

olsaginadir.

Pedagog interfaol uslublarni tanlashda
dars mavzusi, tuzilishi,

o'quvchilarni qiziqishini inobatga olishi
zarur. Musiqa darsini tashkilashtirishda

esa, nazariy, amaliy va ijrochilik
imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda interfaol
metodlar foydalanishi kerak. Chunki bu
metodlarni qo'llashdan asosiy maqsad

hamkorlikda ishlash ya'ni o'qituvchi va
o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro suhbatni

ta'minlash, o'quvchilar faolligini
ta'minlash va ularni adolatli baholashdir.

Fanlarni o'qitish jarayonida har bir
o'qituvchi pedagogik texnologiyalarni

qo'llash uchun quyidagi tayyorgarlik
tizimi bo'yicha ish tutishlari kerak:

Mavzuni aniqlash;

Maqsadni to'g'ri qo'yish;

Mavzu yuzasidan o'zlashtirishi lozim
bo'lgan kalit so'zlarni belgilash;

Vazifalarni belgilab olish;

Texnologik jarayon senariysini tuzib
olis

Individual va jamoa bo'lib ishlashni
nazorat qilish;

Baholash;

Xulosalash;

Hozirgi vaqtda o'quv mashg'ulotlarini
loyihalashda va ayrim fanlarga xos

texnologiyalarni qo'llashga va ularni
tajribada qo'llashga bo'lgan e'tibor

kuchaymoqda. Mashg'ulotlarni

tashkilashda biz istalgan texnologiyadan
foydalanishimiz joiz emas, uni loyihalash

quyidagi bosqichlardan kelib

chiqib tuzishimiz kerak:

Mavzuga oid materiallarni to'plash;

Mavzuni o'rganish maqsadi va
vazifalarni aniqlab olish;

Dars turi, shakli, metod va vositalarni
tanlash;

Darsni tashkilashda vaqtni to'g'ri
taqsimlash

Amaliy topshiriqlar ketma-ketligini
to'g'ri tuzish;

Mashg'ulotlarni tashkiliy tuzilmasi va
yakuni, xulosalar;

O'qituvchining yuksak pedagogik
mahorati, bilim darajasi shubhasiz
ta'limtarbiyaning muhim omillaridan biridir.
Pedagogik mahorati yuqori, tajribali

o'qituvchi darsni shunchaki bayon qilib
bermaydi, chunki musiqa darsida cholg'u

asbobida chalishi, qo'shiq kuylashi, turli
korgazmali qurollardan foydalanishi

darsni yanada tushunarli va sifatli bo'lishini
ta'minlaydi.

Ta'lim jarayonida ham ushbu sifatlarni
alohida e'tiborga olish tobora kuchayib
bormoqda. Multimedialar yordamida ishlagan
metodlardan dars jarayonida foydalanish
o'quvchilarda mavzuga bo'lgan qiziqishni
oshirish bilan birgalik musiqa tinglash, musiqa
savodi, musiqaga jo'r bo'lish, ritmni his qila
olish faoliyat turlarini maksimum darajada
yetkazib bera olmoqda. Ilmiy izlanishimizning
asosiy urg'u berib o'tadigan nuqtasi ham
aynashunda. Ushbu metodlardan bugun butun

dunyoda musiqa darslarini olib borishda pedagoglar tomonidan foyalanilmoqda.

Bu metodlar “Ritmogramma” “Musicgramma” “Body percussion” deb nomlanadi. Ushbu metodlar yordamida bir vaqtning o'zida ham ritmni ham musiqa savodi mashg'ulotlarini o'tkazishda foydalanish mumkin. Ushbu metodlar haqida qisqacha tushuncha berib o'tadigan bo'lsak:

“Musicgramma” - bu metodi 1965 yilda pedagog olim Iosef Vuytak tomonidan yaratilgan bo'lib, unda turli geometrik shakllar yordamida musiqa tinglash va ritmga jo'r bo'lish o'rgatiladi. O'quvchi qo'li yordamida ko'rsatilgan shakllarorqali kuyga moslab harakatlantirib boradi. Bir vaqtning o'zida bolada qo'l mayda matorikalari ham ishlaydi va natijada aqliy va sensor qobiliyatni ham rivojlantirib boradi.

Keyingi zamonaviy metodlarimizdan biri bu “Body percassion” bu metod ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilinganda “tana barabani” deb tarjima qilinadi. Bu metoddan foydalanishda tanlangan kuy ritmi asosida tana harakatlari qo'shib ijro

etiladi. Bu o'quvchilarda ham jismoniy ham ritmik harakatlarni o'zlashtirishga

ko'maklashadi. Ushbu metoddan o'quvchilarda charchoq asosan darsning

harakatli

o'yinlardan foydalashinish qismida ishlatish maqsadga muvofiq. Body percussion

amerikada “body music” ya'ni “ tana musiqasi ” deb ham nomlanadi. Ushbu metod

Karl Orf va Zoltan Koday metodlarining birikishidan hosil bo'lib, 1980 yil solist

Keith Terry tomonidan San Fransiskoda katta chiqishda namoyish etiladi. Bu

metod yordamida o'quvchilarga zarb, ritm va o'lchov tushunchalarini berish

yanada osonlashadi. Metodning ajralib turadigan jihati shundaki ritm va zarblarni

o'rganishda tana harakatlari ya'ni qarsak, oyoq zarbi va barmoq qarsillatish orqali

o'rgatiladi. Tana harakatlari musiqa o'qituvchisining kreativlik qobiliyati orqali tanlangan kuyga moslab yaratilishi ham mumkin.

Keltirilgan ma'lumotlarimizni umumiyashtirib ayta olamizki, yuqoridagi

metodlardan foydalanish o'qituvchining bilim va kreativlik salohiyatini

rivojlantiradi, izlanishga o'z ustida tinmay ishlashga undaydi. O'quvchilarda esa

mavzuni mustahkam tushunishga, qo'shiqqa bo'lgan qiziqish va mehrni

uyg'otishga, musiqiy didni shakllantirishga yordam beradi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Ibrohimov O.A, Xudoyev G'.M. Musiqa tarixi. O'quv qo'llanma. – T.: “Barkamol fayz media”, 2018.
2. Karimova D.A.Musiqiy pedagogik mahorat asoslari T.Iqtisod-moliY. 2008
3. To'rayeva O. , Xoliqberdiyev K. Pedagogika. T.O'qituvchi 2001.
4. Teshaboyev T. Jamiyatda o'qituvchini o'rni.T.: 2000.
5. Trigulova A.X. Musiqa tarixi Lesson Press T.2021
6. Andrew Surmani, Karen Farnum Surmani, Morton Manus. “Essentials of music theory” 2019
7. Mark Harrinson. “All about music theory. A fun and simple guide for understanding music” 2019

XORIJIY DAVLATLAR KESIMIDA KREATIVLIK TUSHUNCHASINING FANLAR MAZMUNIGA SINGDIRILISHI YUZASIDAN PEDAGOGIK TAHLIL

DSc, dotsent SH.X.POZILOVA – Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU
Magistr F.B.AKBAROVA - Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU

Annotatsiya. Maqola kreativlik tushunchasining xorijiy davlatlar kesimida syllabuslar va o'quv modullari mazmunigaga kiritish yuzasidan pedagogik tahlillarga bag'ishlangan. Bunda bir qator xorijiy olimlarning tadqiqot ishlari bilan birga 13 ta davlat o'quv dasturlari tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: kreativlik, xalqaro tashkilotlar, mantiqiy fikrlash, ACARA

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-sonli Farmoniga binoan qabul qilingan “O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi”da mavjud malaka oshirish tizimi o'qituvchilari ehtiyojlariga mos emasligi, malaka oshirish kurslari mazmuni va qo'llaniladigan usullar eskirganligi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini qo'llash orqali o'qituvchilarni masofadan qayta tayyorlash mexanizmi yo'lga qo'yilmaganligi o'qituvchilarning bilim va malakasini tizimli oshirib borish imkonini bermayotganligi ko'rsatib o'tilgan.

1957-yilda Sputnik I ni ishga tushirilishi [1] zamonaviy Amerika ta'lim tizimini va keyinchalik esa boshqa ko'plab mamlakatlar muassasalari o'quv dasturlarini umumiy tamoyillar asosida yagona maqsadga birlashtiruvchi dastlabki rasmiy urinishlarga olib keldi. 1958-yilda AQShning "Mudofaa ta'limi to'g'risidagi Qonuni" (“Defense Education Act”) da berilgan vazifalarga muvofiq, mazkur tamoyillarga asosan ilmfan, texnologiya, muhandislik va matematika fanlariga (STEM) targ'ib qilish muammosi

o'rganila boshlandi (Wang et al., 2023) [2].

1960-1970-yillarda kreativlikni ta'lim mazmuniga singdirishga qaratilgan dastlabki urinishlardan so'ng 2000-yillarning boshlariga qadar bo'shliq paydo bo'ldi. 1990-yillarda Buyuk Britaniyada olib borilgan tadqiqotlar kreativlikni ta'lim tizimiga yanada kengroq kirib borishiga turtki bo'ldi. 1999-yilda Buyuk Britaniyaning Milliy maslahat qo'mitasi (National Advisory Committee on Creative and Cultural Education's Falmer) “Kreativ ta'lim va madaniyat” nomli yakuniy hisobotida kreativ ta'limning ahamiyatini tajriba-sinov natijalari asosida batafsil yoritib bergan [3].

Ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga kreativlikni kiritish g'oyasi “Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti” (“Organisation for Economic Co-operation and Development”) tomonidan ilgari surildi va butun dunyoni o'ziga jalb qildi [4].

Rosenstock and Riordan zamonaviy jamiyatda kreativlikni muhim qobiliyatlardan biri sifatida ko'radi hamda “Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot” tashkiloti tomonidan “Education 2030” loyihasining uchta kalit kompetensiyalaridan biri sifatida qaraydilar [5].

A.J.Kropley va Gribov kabi qator olimlar ta'limni majoziy va konstruktiv komponentlarini an'anaviy, maqsadga

yo'natiltirilgan hamda proporsional yondashuvlarda ko'radilar [6].

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar kreativlik tushunchasini o'quv dasturlari mazmuniga kiritish masalalariga bag'ishlangan. Masalan, Cremin (2017), Heilmann va Korte (2010) [7] va Cachia va boshqalar [8] Yevropa mamlakatlaridagi o'quv dasturlarida kreativlik va innovatsiyalar mavjudligiga e'tibor qaratdi.

Sawyer va Vigotskiyning ta'kidlashicha, barcha ta'lim oluvchilar kreativlik xususiyatiga ega [9]. Ta'lim oluvchilarda shunday qobiliyatni rivojlantirish uchun o'qituvchilar kreativ o'qitish orqali kreativ ta'limni boshqarish va modellashtirishga qaratish lozim [10].

Ta'limda kreativlikni qo'llash yuzasidan kelib chiqadigan tortishuvlar, kreativ o'qitish lozimmi yoki kreativlikning rivojlantirishimi? degan savolni oldimizga qo'yadi. Umuman olganda, ikkala yondashuv ham to'g'ri. Har bir ta'lim beruvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi bilan bir qatorda shaxsiy metodikasiga ega bo'lishi kerak, shundagina u ta'lim oluvchilarining bilimi, ko'nikmasi va malakasini rivojlantira oladi. Ta'lim, dizaynerlik, matematika, biznes va muhandislik sohalarida olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, kreativlik – o'qitiladigan, o'rgatiladigan va rivojlantiriladigan qobiliyatdir.

A.J.Cropley va Gribov o'z ilmiy ishlarida ta'limga an'anaviy, maqsadga yo'naltirilgan, shuningdek, kreativ va konstruktiv yondashuvlarni o'z ichiga olgan "ikki tomonlama ta'lim" turini qo'llash zaruriyati haqida to'xtalganlar [7].

Birlamchi tadqiqotlar o'quv dasturlari doirasida ijodkorlikning mavjudligi va tavsifiga qaratilgan. Misol uchun, Cremin (2017), Heilmann va Korte (2010), Bereczki (2015) va Cachia va boshq. (2010) Yevropadagi mamlakatlar bo'ylab o'quv dasturlari doirasida kreativlik va innovatsiyalarning

mavjudligiga e'tibor qaratdi. Cremin (2017) bir nechta ta'lim dasturlarida farqlar mavjudligini ta'kidladi, chunki ba'zi mamlakatlarda o'quv dasturlari me'yoriy hujjatlari "kreativlik" kabi atamalar bilan to'ldirilgan, boshqalarida esa sezilarli darajada yo'q. Cachia va boshq. (2010) xabar berishicha, Yevropaning turli mamlakatlarida kreativlikni rivojlantiradigan o'quv amaliyotlari olib boriladigan muassasalar mavjud. Ular o'quv dasturlari, pedagogika va baholash, o'qituvchilarni tayyorlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), ta'lim madaniyati va yetakchilikni o'z ichiga olgan beshta asosiy yo'nalishni aniqladilar. Bundan tashqari, Heilmann va Korte (2010) Yevropa bo'ylab o'quv dasturlari doirasida "kreativlik" va "innovatsiya" kabi atamalarning o'quv dasturlaridagi farqlarni aniqladilar.

Yevropa mamlakatlarining o'quv dasturlari o'quv dasturlari tahlili natijasida davlatlarning ma'naviy-madaniy merosi ta'lim dasturlariga singdirilganini ko'rish mumkin.

Misol uchun, Banaji va boshq. (2010) ta'limdagi kreativlikni tushunish global yoki madaniy jihatdan o'ziga xos hodisa bo'lib, individual va hamkorlikdagi kreativlik o'rtasidagi muvozanatdagi farqlarni misol qilib keltirdi. Hofstede va boshqalar tomonidan aniqlangan madaniy-ma'naviy farqlanishlarning nisbatan barqaror o'lchamlari mavjudligini hisobga olgan holda Vincent-Lancrinning fikricha, madaniy-ma'naviy, iqtisodiy, ijtimoiy tomondan farqlanuvchi davlatlarning o'quv dasturlarini ham tahlil qilish lozim. Shundagina ko'zlangan maqsadga erishish mumkin [13].

Tadqiqotimiz doirasida Avstraliyadagi (Australian Curriculum and Assessment Reporting Authority [ACARA], 2014, 2018) [14] ta'lim muassasalarining o'quv dasturlarini o'rganish natijasida tanqidiy

va kreativ fikrlash ta'lim jarayonidagi yetti asosiy xususiyatlardan biri ekanligi va har bir ta'lim sohasida qo'llanilishi lozim bo'lgan qobiliyatlardan biri sifatida qaralishiga e'tibor berdik. Bizning asosiy maqsadimiz o'quv dasturlari doirasida o'qituvchi kreativlikni o'quv mashg'ulotlariga qay darajada integratsiyasini ta'minlay olgan, degan savolga javob topish edi. Shu maqsadda biz kreativlik tushunchasining mazmun-mohiyatini pedagogik, psixologik va falsafiy jihatdan tahlil qildik.

ACARA hisobotida "Kreativlik deganda o'quvchilarning yangi g'oyalarni aniq kontekstlarda yaratish va qo'llash, mavjud muammolarni yangicha ko'rish, muqobil yechimlarni topish va ijobiy natijaga olib keladigan yangi aloqalarni ko'rish yoki yaratishni o'rganadilar", deb ta'riflanadi. Shunday bo'lsa-da, o'quv dasturlarida " mantiqiy fikrlash", "ijodiy fikrlash" va "kreativlik" atamaları bir-birining o'rnida va turli sohalarida nomuvofiq ravishda ishlatilgan.

Boshlang'ich qadam sifatida Avstraliya, Angliya, Estoniya, Finlandiya, Gonkong, Vengriya, Islandiya, Xalqaro bakalavriat (o'rta maxsus ta'lim), Irlandiya, Yangi

Zerlandiya, Shotlandiya, Singapur, Janubiy Koreya va Tayvan davlatlarining 14 ta o'quv dasturlarini tahlil qildik. Xalqaro bakalavriat (o'rta maxsus ta'lim) o'quv dasturini olganimizning asosiy sababi mazkur ta'lim turi ko'p davlatlarda olib boriladi va tadqiqotimiz ob'ektining bir qismi sifatida ham qaraladi. Ushbu tanlovning yana bir mezoni yuklab olinadigan versiyada o'quv dasturining keng qamrovli va barqaror versiyasining mavjudligi edi.

O'quv rejalarini tahlil qilish jarayonida Singapur va Tayvan davlatlarini tadqiqotimiz tahlilidan chiqardik. Sababi Singapur davlatida onlayn – hujjatlashtirish ijtimoiy ta'lim muhitidan kelib chiqqan holda o'zgaruvchanligi edi. Kontent lozim topilganda har oy ham o'zgarishi mumkin ekan. Tayvanning Ta'lim vazirligi bayonotida o'quv dasturlariga ijodkorlik, kreativlik va iqtidorli talabalarni tanlash kabi vazifalar qo'yilgan, lekin o'quv dasturlari ingliz tilidagi onlayn kontenti tizimiga joylanmagan.

Davlatlarning o'quv rejalarida keltirilgan kreativlik tushunchasini tahlil qilish natijasini quyidagi jadvalda keltiramiz (1-jadval).

1-jadval.

Xorijiy davlatlar o'quv rejalarida "kreativlik" tushunchasi tahlili

Davlat nomi	Kiritilgan/ aniqlangan	Mazmuni
Avstraliya	Turli fan o'qituvchilarining shaxsiy kreativlik ko'nikmalarini aniqlashda	Tanqidiy va kreativ fikrlash ta'lim sohalariga kiritilgan yettita umumiy qobiliyatlardan biridir. «Kreativlik ta'lim oluvchilarning muayyan kontekstda yangi g'oyalarni yaratish va qo'llashni o'rganishni, mavjud vaziyatlarni yangicha ko'rishni, muqobil yechimlarni aniqlashni va ijobiy natija beradigan yangi aloqalarni ko'rishni yoki yaratishni o'z ichiga oladi»

Angliya	O'quv dasturlarida	O'quv dasturining asosiy maqsadlaridan biri –»inson kreativligi va yutuqlarini qadrlashga yordam berish»
Estoniya	Kreativ ta'lim muhitini tashkil etish va o'quv dasturlari mazmuniga singdirilgan	Dizayn va texnologiya tanqidiy fikrlash va tasavvurni anglatadi. Aniq ta'rif yo'q. «Kreativlik» 22 ta o'quv dasturlarida foydalanilgan. «Kreativlikni rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish va usullarni ishlab chiqish» (masalan, rolly o'yinlar, creative writing va artistic self-expression kabi usullar). Boshqa o'quv dasturlariga qaraganda kreativ fikrlash va ijodiy ishlarga ko'proq e'tibor berilgan, ammo bizning tadqiqotimizga ko'ra, «kreativlik» yetarlicha o'quv dasturlariga kiritilmagan
Finlandiya	Shaxsning psixologik jihatlarini aniqlashda	Kreativlik insonning ichki ko'nikmasi sifatida qaralgan, ya'ni tasavvuri, o'z-o'zini tasvirlashda ko'rinadi, deb yoritiladi.
Gonk-kong	O'quv dasturlari mazmuniga singdirilgan	“Kreativlik” tushunchasi umumiy 19 ta o'quv dasturlarida foydalanilgan bo'lib, “self-expression” va “abstract thinking” faoliyat turi sifatida qaralgan.
Vengriya	O'quv dasturlari mazmuniga singdirilgan	“Kreativlik” tushunchasi umumiy 69 ta o'quv dasturlarida foydalanilgan, lekin aniq ta'rifi keltirilmagan. “Kreativlik” shaxsning tashabbuskorlik qobiliyati sifatida qaralgan
Belgiya	O'quv dasturlari mazmuniga singdirilgan	Kreativlik ta'limning 6 ta asosiy tushunchalaridan biri sifatida qaralgan bo'lib, o'quv dasturlarining asosini tashkil qiladi. Kreativlik deganda muammolarni yaratish va ularni yechishga bo'lgan qobiliyat tushuniladi. Yaratuvchanlik – bu muammoni shakllantirish va shaxs faoliyatiga shunday bog'lash lozimki, natijada u yangilik yarata olsun. Kreativ qobiliyatlar – bu hissiy tuyg'ulardir, u insonning qiziquvchanligi asosida ro'yobga chiqadigan izlanuvchilik qobiliyatlarini rivojlantirish yordamida muammolarni yaratadi va yechimini topish tajribasiga tayanadigan faoliyatida ko'rinadi

Xalqaro bakalavriat (professional ta'lim)	Shaxsning kalit komponentlari sifatida o'rganilgan	Kreativlik 16 ta kalit komponentlardan biri sifatida qaralgan. Kreativlik – bu yangi g'oyalarni ishlab chiqish va ularni yangi isstiqbollar uchun qo'llash. Kreativlik – bu g'oyalarning qiymatini aniqlash hamda muammolarga innovatsion yechimlarni taklif etish; bu natijada, ishlab chiqarishda yoki novatsiyada ko'rinadi
Irlandiya	Shaxsning psixologik qobiliyatlari sifatida qaralgan	Madaniyat, meros va Gaeltacht (2016 yil) departamenti tomonidan tashkil topgan 2017-2022 yildagi «Kreativ Irlandiya» tashkiloti, kreativlikni «tug'ma qobiliyatlari va orttirilgan ko'nikmalar to'plami: shaxs va tashkilotlarning umumiy qabul qilingan g'oyalar va me'yorlardan tashqariga chiqish qobiliyati va inson faoliyatiga qiymat qo'shadigan yangi g'oyalarni yaratish uchun tasavvurga tayanish», deb ta'riflaydi. «Kreativ bo'lish» ning kaliti sifatida tasavvur qilish, berilgan muammoga yechim sifatida alternativa va variantlarni taqdim etish, g'oyalarni amalga oshirish, kreativ ta'lim va raqamli texnologiyalardan foydalangan holda kreativlikni rivojlantirish tushuniladi ¹ .
Yangi Zelandiya	Kattalar ta'limiga qaratilgan o'quv dasturlari mazmuniga singdirilgan	O'quv dasturlarida kreativlik yoshlarning «Umrbod ta'lim olish» (Life long learning) konsepsiyasi asosida ta'lim oluvchilar o'rtasida o'ziga ishongan, ijodkor va faol izlanuvchi yoshlarni fikrlashining boshlang'ich nuqtasi sifatida qabul qiladi» ²
Shotlandiya	Mavjud	Kreativlik ta'rifi «Kreativlik nima?» deb nomlangan hukumat hujjatidan olingan bo'lib, «inson va jamiyat uchun original g'oyalarni yaratish, o'zgarishlarga yangi ko'z bilan qarash, ochiq fikrlilik, aloqalarni o'rnatish, yangi imkoniyatlarni o'rganish uchun tasavvurdan foydalanish qobiliyati», deb ta'riflanadi. Shuningdek, kreativlik – bu dunyoni yangidan yaratish, kelajakni shakllantirish va rivojlantirish qobiliyatidir» ³

1 Department of Culture, Heritage and the Gaeltacht. (2016). Clár Éire Ildánach Creative Ireland Programme 2017-2022. The Heritage Council. <https://www.creativeireland.gov.ie/app/uploads/2019/12/Creative-Ireland-Programme.pdf>.

2 Taiwan Ministry of Education, 2003, p. 4.

3 Creative Scotland, 2013, p. 9.

4 Ministry of Education, Science and Technology, 2009, p. 1.

Tahlillarimiz natijasiga ko'ra, 12 davlatdan 4 ta davlatning o'quv rejalarida "kreativlik" tushunchasiga aniq ta'riflar keltirilgan. Umuman olganda, xorijiy davlatlar ta'lim tizimida kreativlik – shaxsning faoliyatiga nisbatan yaratadigan yangi g'oyalari va ularni amaliyotga tatbiqida ko'rinadi, deb ta'riflanadi. Shuningdek, kreativlik ma'lum bir qobiliyatga ega bo'lgan insonlarda rivojlanadi, degan noto'g'ri ta'riflar ham mavjud.

 Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Steeves K.A., Bernhardt P.E., Burns J.P. & Lombard M.K. Transforming American educational identity after Sputnik. // J.: American Educational History Journal, 2009. 36(1/2), 71-87.
2. Herold J. Sputnik in American education: A history and reappraisal. // McGill Journal of Education/Revue des sciences de l'éducation de McGill, 1974. 9(2), 143-164. / <https://mje.mcgill.ca/article/view/6971>.
3. Hubbard R.S. (1996). A workshop of the possible: Nurturing children's creative development. The University of Michigan; Jeffrey, B., & Woods, P. (1997). The relevance of creative teaching pupils' views. In A. Pollard, D. Thiessen, & A. Filer (Eds.), Children and their curriculum: The perspectives of primary and elementary children (pp. 15-33).
4. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2008). New Millennium Learners: Initial findings on the effect of digital technologies on school-age learners. <http://www.oecd.org/site/educeri21st/40554230.pdf>
5. Rosenstock L. & Riordan R. (). Changing the subject. In R.A.Beghetto & J.C.Kaufman (Eds.). Nurturing creativity in the classroom (pp. 3-5). Cambridge University Press, 2017. <https://doi.org/10.1017/9781316212899.002>
6. Cromptley A. J. Creativity and cognition: Producing effective novelty. // Roeper Review, 1999. 21, 253-260. <https://doi.org/10.1080/02783199909553972>.
7. Heilmann G. & Korte W.B. The role of creativity and innovation in school curricula in the EU27: A content analysis of curricula documents. // European Commission. http://www.pim.com.mt/pubs/JRC_curricula.pdf.
8. Cachia R., Ferrari A., Ala-Mutka K. & Punie Y. Creative learning and Innovative Teaching. // Final Report on the Study on Creativity and Innovation in Education in the EU Member States, 2010. European Commission. http://www.eurosaire.prd.fr/7pc/doc/1300702480jrc62370_learning_teaching_2010.pdf
9. Sawyer K. A call to action: The challenges of creative teaching and learning. Teachers College Record, 2015. 117(100303), 1-34. <http://keithsawyer.com/PDFs/Sawyer%202015%20TCR.pdf>.
10. Longshaw S. Creativity in science teaching. School Science Review, 2009. 90(332), 91-94. <https://www.ase.org.uk/resources/school-science-review/issue-332/creativity-science-teaching>.
11. Jeffrey B. & Craft A. Teaching creatively and teaching for creativity: Distinctions and relationships. // Education Studies, 2004. 30(1), 77-87. <https://doi.org/10.1080/0305569032000159750>.
12. Vincent-Lancrin S., Gonzalez-Sancho C., Bouckaert M., de Luca, F., Fernández-Barrera M., Jacotin G., . . . Vidal Q. (). Fostering students' creativity and critical thinking: What it means in school. Educational Research and Innovation, OECD Publishing, 2019. <https://doi.org/10.1787/62212c37-en>.
13. <https://www.acara.edu.au/reporting/national-report-on-schooling-in-australia/national-report-on-schooling-in-australia-2014>.
14. Australian Curriculum and Assessment Reporting Authority, 2014. p. 1.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QITUVCHLARIGA MAQOLLARNI AUDIOMATNLAR ASOSIDA O‘RGATISHNI TASHKILLASHTIRISHNING METODIK TA‘MINOTI

RAXIMOVA GULBAXOR KARSHIBAYEVNA,
O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yosh avlod ma’naviyatini shakllantirishda maqollarning o‘rni haqida mulohaza yuritilgan. Boshlang‘ich sinflarning “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsliklaridagi maqollarni o‘rgatish usullari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: maqol, avdiomatn, rivoyat, hunar, ta’lim, ma’rifat.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль пословиц в формировании духовности подрастающего поколения. Описаны методы преподавания пословиц, содержащихся в учебниках «Родной язык и грамотность чтения» для начальных классов.

Ключевые слова: пословица, аудиотекст, сказание, ремесло, образование, просвещение.

Annotation: This article discusses the role of proverbs in shaping the spirituality of the younger generation. The methods of teaching proverbs found in the textbooks "Mother Tongue and Reading Literacy" for primary grades are presented.

Keywords: proverb, audiotext, tale, craft, education, enlightenment.

Kirish. Har bir millat o‘zining milliy merosi, umumbashariy va umum-insoniy qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan holda muqaddas va buyukdir. O‘sib kelayotgan yosh avlodni ana shu milliy meros va qadriyatlarga mos holda munosib ta’lim-tarbiya etmoq ham dolzarb va muhim jarayonlardan sanaladi. Shaxs shakllanib, avvalo, ma’naviy-ma’rifiy tomonlama to‘kis, mustaqil fikrga ega inson, keyingi navbatda esa jamiyatda o‘z o‘rnini topib, jamiyatning muhim bir bo‘lagiga aylanishi lozim.

Tadqiq va talqin. Yosh avlod ma’naviyatini rivojlantirish o‘zbek xalqining boy tarixi, milliy qadriyatlari, urf-odatlar va ularni o‘zida aks ettirgan adabiy-badiiy meros bilan yaqindan tanishtirish, milliy an’ana, bayram, urf-odatlar asosida shakllangan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirishni taqozo etadi. Bunda, jumladan, o‘zbek adabiyotining ixcham va go‘zal namunalari bo‘lgan maqollar alohida ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich sinflarning “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsliklarida maqollar alohida mavzu sifatida berilmagan

bo‘lsa-da, “ertak”, “rivoyat” kabi matnlarning mazmunidan kelib chiqib, uning tarkibiga kiritilgan. Masalan, 2-sinf Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligida “Hunarning foydasi” [1.18.] rivoyati keltirilgan. Dars jarayonida o‘quvchilarga dastlab, ushbu rivoyatning avdiomatni eshittiriladi. O‘quvchilar tinglash orqali maqollar va ularning mazmuni bilan tanishishgach, o‘qituvchi rivoyatning mazmunini qayta hikoya qilib berishi jarayonida bolalarga maqollar haqida qisqacha nazariy ma’lumot berib o‘tishi maqsadga muvofiqdir.

Maqol – mantiqiy mushohada namunasi, odob va axloq qoidalarini jamuljam etgan dono gap. Ular qadimdan xalq donishmandligi, aql-idroki, fikr-o‘ylarining ifodasi sifatida yashab kelganlar; sinalgan, turmush tasdig‘idan o‘tgan tushuncha-larni ifodalab, unga qanot baxsh etganlar. Maqollar ta’lim-tarbiyaviy jihatdan katta ahamiyatga ega. U kishilarni ogohlantiradi (“Birovga kulma zinhor, senga ham kulguvchilar bor”), maslahat beradi (“Yo‘l bilmasang yo‘l so‘ragin yurgandan, gap bilmasang gap so‘ragin bilgandan”), tanbeh

berib, tanqid qiladi (“Cholni ko‘rib buvam dema”), mehnatni ulug‘laydi (“Ishlaganning og‘zi oshga tegar, ishlama-ganning boshi toshga tegar”), hajviy kulgi ostiga olib, fosh etadi (“Ishtonsiz tizzasi yirtiqqa kular”) va boshqalar. [2.76]

Xalqimiz donishmandligining yetuk namunasi bo‘lgan maqollarni boshlan-g‘ich ta’limda o‘rgatish uchun qadimdan amalda qo‘llanilib kelingan o‘qitish usullaridan bo‘lgan adabiy ta’lim metodidan foydalanishga to‘g‘ri keladi. Chunki ajdodlarimiz asarlarining matni, unda ishlatilgan so‘z va iboralarni yosh bolalarga sharhlab, og‘zaki bayon qilish asosida tushuntirish lozim. Buning uchun esa, o‘qituvchining ayrim adabiyotshunoslikka oid bo‘lgan ilmlardan xabardor bo‘lishi talab etiladi. Ana shunday ilmlardan ayrimlari quyidagilardan iboratdir: matnni ifodali o‘qish, ilmi bayon, ilmi sharh. Bu tushunchalar haqida nazariy ma’lumot berishda ayrim murakkab matnlarni yod olinishining talab etilishi o‘quvchi sevib o‘qiydigan matn mazmunini chuqur o‘zlashtirish imkoniyatini berishi shubha-sizdir. Qadimdan maktablarda keng qo‘llangan usullardan biri ilmi sharhdir. Bu usul asosan izohtalab so‘zlarning bayonini berish uchun xizmat qilgan bo‘lsa-da, juda keng ma’noni ifodalagan. “Sharh” arabcha so‘z bo‘lib, lug‘atlarda uning 14 xil ma’nosi keltiriladi. Har bir asarning asl ma’nosini anglash uchun, uni sharhlash kerak. So‘z san’atining, ayniqsa, badiiy so‘zning qudrati beqiyosdir. Inson nutqiga fayz berib turuvchi so‘z badiiy adabiyotda yanada ta’sirchan tusda namoyon bo‘ladi. Ana shu so‘z boyligini tushunib yetish, uning go‘zalligini his qilish har bir o‘quvchiga o‘zgacha zavq bag‘ishlaydi. Badiiy so‘z san’ati, shu jumladan, sharhlab o‘qish san’ati qadim maktab va madrasalar o‘quv dasturlaridan tortib to hozirgi unga qadar davom etib kelmoqda. “Sharh” - asli arabcha so‘z bo‘lib, ochish, bayon qilish, oshkor qilish, cheksiz kabi ma’nolarni bildiradi.[3.29.] Sharhlash usuli maktablarda bolalar savodini chiqarish, ularda ravon o‘qiy olish ko‘nikmasini

shakllantirish, turli mavzulardagi murakkab matnlar mazmunini tushunish, ularning ma’naviy olamini boyitishga qaratilgan. Aslida, sharh tom ma’nodagi adabiy tanqid yoki tadqiqot bo‘lmay, balki matnni o‘rganish usulidir. Shunday bo‘lgach tahlilchining ilmiy dunyoqarashi, so‘z boyligi muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Qunt bilan o‘rgan hunar, Hunardan rizqing unar. Maqol mazmunini o‘quvchilarga tushuntirish uchun undagi ba’zi so‘zlarning lug‘aviy ma’nosini sharhlash lozim. Hunar – san’at, bilim, ko‘nikma, mahorat, ustalik; kasb [4.569], ya’ni biror ishdagi mahorat, ustalik talab etuvchi ish, xatti-harakatdir. Qunt – Biror ishni astoyidil berilib, sabr-toqat bilan bajarish ishtiyoqi. Rizq – yashash vositasi, ta’minot, ulush, nasiba bo‘lib, insonlar va butun tirik mavjudot-larning kundalik hayoti uchun zarur ozuqa sanaladi. Unar – unmoq, yuzaga kelmoq, hosil bo‘lmoq, yetishmoq. Agar har bir odam qobiliyat va qiziqishlariga qarab biror bir hunarni egallasa, shu orqali avvalo o‘zini-o‘zi boqadi, hech kimga moddiy jihatdan qaram bo‘lib qolmaydi. Hunari orqali boshqa insonlarning ham ma’lum manfaatlarini qondiradi, shu orqali el orasida hurmat-e’tibor qozonadi hamda Vatanining rivojlanishiga ozmi-ko‘pmi hissa qo‘shadi. Avdiomatndagi rivoyatda, shahzoda o‘z hunari orqasidan hattoki o‘limdan ham qutilib qoldi. Demak, har bir odam uchun hunarli bo‘lish zarur ekan. Biroq hunarni o‘rganish oson emas, buning uchun erinmasdan harakat qilish talab etilar ekan. Quyidagi maqolda hunar o‘rganishning talab va shartlari haqida fikr yuritiladi. Tikansiz gul bo‘lmas, Mashaqqatsiz – hunar.

Maqolning asosiy mag‘zi shundaki, hunar o‘rganishda uchraydigan har qanday qiyinchiliklarga bardosh berib, sabr bilan harakat qilish kerak. Masalan, avdiomatnda berilgan rivoyatdagi gilamdo‘zlik, ya’ni to‘quvchilik hunarini olaylik. Gilam to‘qish uchun ishlatiladigan bigizning uchi ozgina ehtiyotsizlik tufayli o‘rganuvchining qo‘lini shikastlab qo‘ydi. Shunda bu hunarni o‘rganish qiyin ekan deb birdaniga vos kechib

ketmasdan, yana ehtiyotkorlik bilan harakat qilmoq lozim. Maqolda ana shu kabi holatlar boshqa hunarlarni o'rganishda ham uchrashi mumkinligi uqtirilgan. Maqolning birinchi qatorida ushbu mashaqqatli jarayonlar go'zallik namunasi bo'lgan gulga qiyosalanadi. O'ta nafis, chiroyli gulning ham tikani bo'lib, hattoki uni uzib olishda qo'lga kirib ketishi azobiga chidash kerakligi masalasi oddiygina o'xshatish orqali ifodalangan. Ba'zi odamlar hech qanday mehnat qilmasdan, osongina boyib ketishni istashadi. Shu maqsadiga yetishish uchun turli xil nojo'ya masalan, aldanchilik, qalloblik, o'g'rilik yo'llariga kirib ketadi, oqibatda esa boshqalarga ham o'ziga ham zarar berishadi. Quyidagi maqolda, bolalarni ana shunday holatga tushib qolmasliklari uchun albatta, biron bir hunarini egallashlari lozimligi haqida fikr yuritilgan: Tekin boylik axtarguncha, O'zingga bop hunar top. Agar insonning o'ziga ishonchi, qobiliyati bor bo'lsa, u bitta emas, balki ko'proq hunar egallashga harakat qilishi lozim. Chunki egallagan har bir hunari vaqti kelib, o'ziga va boshqalarga ham yordam beradi.

Avdiomatndagi shaxzoda gilamdo'zlikdan tashqari naqshinkorlikni ham puxta o'zlashtirganligi sabab, o'zi to'qigan gilamga qaroqchilar manzili xaritasini mahorat bilan joylashtiradi. Otasi ushbu naqshlar asosida qaroqchilar manzilini topib boradi va shahzodani ularning qo'lidan qutqaradi. Demak, ota-bobolari-mizdan qolgan "Bir yigitga qirq hunar oz" degan maqol, bejizga aytilmagan ekan. Dars so'ngida o'quvchilardan avdiomatnda ma'lum qilingan hunarlardan tashqari yana qanday hunarlarni bilishlari haqida ham qo'shimcha so'rov o'tkazish mumkin bo'ladi. O'quvchilarga quyidagi so'zlarga mos qo'shimchalarni qo'yib, yangi hunar nomini yasashlari lozimligi uyga vazifa sifatida berilsa, ma'lum ma'noda bolalarning grammatik savodxonligini rivojlantirishga ham turtki bo'ladi. Temir, shifo, ish, gilam, bino, kulol, sotuv (-chi, -kor, -do'z, -chilik)

Metodologik va ilmiy adabiyotlar

tahlili. Xalq og'zaki ijodi asarlarini o'rganish ularni yozib olishdan boshlanadi. Asarning yozib olinishi esa folklorshunoslik fanining shakllanishidan darak beradi. Bu jihatdan qaraganda, o'zbek folklorshunosligidagi dastlabki harakat XI asrga taalluqlidir. XI asrda Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'oti-turk" asariga (1074) maqollar, qo'shiqlar, rivoyat, afsona va boshqa janrga mansub namunalarni kiritdi. Hech ikkilanmay aytish mumkinki, dala sharoitida olim yozib olgan ijod durdona-larida bevosita bizning ajdodlarimiz ham ishtirok etgan. Mahmud Koshg'ariy otalar so'zini eslamoq ma'nosida, avvalroq aytganimizdek, "sav" atamasini keltiradi. Keyinchalik Alisher Navoiy maqoldan misol keltiradi va "masal" atama-sidan foydalanadi. Filologiya fanlari doktori, professor X.G.Ko'ro'g'li Safaviylar davri (XV-XVI asr)da turkiy maqollar to'plangani, ammo bu majmuaning yo'qol-gani haqida ma'lumot bergan. 1926-yilda "O'zbek maqollari" (to'plovchi va tuzuvchi Sherali Ro'zi) nashr etildi. Shu paytdan "maqol" atamasi janr sifatida keng o'rin oldi, deyish mumkin. Shundan keyin B.Karimov, Sh.Rizo, O'.Azimov, O'.Xolmatov, H.Zarif, M.Afzalov, S.Ibrohimov, S.Xudoyberganov, R.Jumani-yozov, M.Ahmadboyeva, E.Siddiqov, T.Mirzayev, K.Imomov, G'.Jahongirov, S.Qosimov, Z.Husainova, B.Sarimsoqov, A.Musa-qulov, M.Jo'rayev kabi o'nlab olim va ziyolilar xalq maqollarini to'plash va o'rganishda faol ishtirok etdi-lar. [5.17.] Ayniqsa, 1987, 1988 yillarda ikki jildidan iborat "O'zbek xalq maqollari" kitoblarining nashr ettirilishini bu sohadagi alohida voqea sifatida ta'kidlash mumkin. Xalq maqollarining badiiy jihatdan mukammalligi taniqli olimlar va shoir, yozuvchilar tomonidan tan olingan. Bu jihatdan maqollar so'z san'atining oliy namunasi sifatida baholanishga loyiq. Hajm jihatdan kichikligi, mazmunan serma'noligi, mavzu jihatdan hayotiyliigi maqollarning asrlar davomida og'izdan og'izga o'tib yashashini ta'minlagan omillardir. San'at asari qimmatini belgilovchi eng talabchan sinov

o'qish va yozish amallari bo'yicha malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishadi. O'quvchining mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlashi uchun ona tili darslarida tinglab, o'qib tushunishga alohida e'tibor qaratilsa, Ona tilini puxta o'zlashtirgan o'quvchi boshqa fanlarni qoniqarli o'zlashtiradi.

Xulosa. Umuman olganda, o'quvchilar avdiomatnni eshittish orqali rivoyat bo'yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy to'rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish,

-

РОЛЬ РОМАНА ШАРАФА РАШИДОВА «СИЛЬНЕЕ БУРИ» В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЁЖИ

КИЛИЧОВА МАРХАБО ХУДАЙКУЛОВНА

Преподаватель кафедры «Методика дошкольного образования» ДжГПУ

Аннотация. В статье рассматривается роль романа Шарафа Рашидова «Сильнее бури» в духовно-нравственном воспитании молодёжи. В ходе исследования были выявлены ключевые идеи произведения, способствующие формированию у молодых читателей таких качеств, как стойкость, честность, патриотизм и ответственность перед обществом. Анализ художественных приёмов показывает, как образы героев и их поступки служат примером для подражания, формируя у молодёжи высокие моральные ориентиры.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, молодёжь, роман, Шараф Рашидов, «Сильнее бури», нравственные ценности, образовательный потенциал, патриотизм, гражданская позиция.

Abstract. The article examines the significance of Sharaf Rashidov's novel «Stronger than the Storm» in the process of spiritual and moral development of young people. The study identifies key ideas in the work that contribute to the development of qualities such as perseverance, honesty, patriotism, and a sense of responsibility to society among young readers. The analysis of literary techniques employed by the author reveals how the portrayal of characters and their actions serve as a model for young people, shaping their moral compass.

Keywords: spiritual and moral education, youth, roman, Sharaf Rashidov, «Stronger than the Storm», moral values, educational potential, patriotism, civic position.

Annotatsiya. Maqolada Sharof Rashidovning “Bo’rondan kuchli” asarining yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashdagi roli ko’rib chiqilgan. Tadqiqot asarning yoshlarda chidamlilik, halollik, vatanparvarlik va jamiyat oldidagi mas’uliyat kabi fazilatlarni shakllantirishga yordam beradigan asosiy g’oyalarini ochib berdi. Asar qahramonlari va ularning xatti-harakatlari yoshlarda yuqori axloqiy ko’rsatmalarni shakllantirishi mumkinligi badiiy tahlil asosda ko’rsatib berilgan.

Kalit so’zlar: ma’naviy-axloqiy tarbiya, yoshlar, roman, Sharof Rashidov, “Bo’rondan kuchli”, axloqiy qadriyatlar, ta’lim salohiyati, vatanparvarlik, fuqarolik pozitsiyasi.

Шараф Рашидов всю свою жизнь делал добросовестному народу, всем тем, чьи помыслы были чисты, объединял во имя великих целей и благих дел.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

Введение

Вопрос духовно-нравственного воспитания молодёжи сегодня стоит перед обществом как одна из важнейших задач, от решения которой зависит будущее нации. Современный мир, насыщенный быстрыми изменениями и множеством культурных и социальных вызовов, требует формирования у подрастающего поколения устойчивых моральных ориентиров. Литература в

этом контексте остаётся мощным инструментом воспитания, способным не только развивать эстетическое восприятие, но и формировать жизненные ценности.

Одним из произведений, в котором ярко прослеживается влияние на духовно-нравственное развитие молодёжи, является роман Шарафа Рашидова «Сильнее бури». Шараф Рашидов, выдающийся писатель и общественный деятель, в своём творчестве затрагивает глубинные вопросы человеческой морали, чести, долга и ответственности. Его произведения отражают как уникальный исторический и культурный контекст, так и общечеловеческие ценности,

что делает их актуальными и в наши дни.

Роман «Сильнее бури» повествует о непростых жизненных ситуациях, в которых героям приходится принимать важные решения, влияющие не только на их собственную судьбу, но и на благополучие общества в целом. Через образы героев, конфликты и философские размышления автор обращается к вопросам, значимым для каждого человека, формируя у читателей стремление к самосовершенствованию и ответственности перед обществом.

Настоящая статья посвящена исследованию роли романа Шарафа Рашидова «Сильнее бури» в процессе духовно-нравственного воспитания молодого поколения. В ней рассматриваются ключевые идеи произведения, анализируется их воспитательный потенциал и способы воздействия на читателя. Особое внимание уделяется актуальности романа в современных условиях, а также его влиянию на мировоззрение молодёжи и формирование у неё высокой гражданской ответственности.

Анализ литературных источников и методология исследования

Многие исследователи посвятили свои работы жизни и творчеству Шарафы Рашидова, среди которых: А. Рашидова, С. Ризаева, Ф. Раззаков, И. Кучиева, Г. Рашидова, Д. Камилова, Ш. Эргашева, И. Абдухаликова, М. Ганиева, Т. Алимарданова и В. Кучкарова.

Анализ литературных источников является важной частью данного исследования. Он позволяет оценить степень изученности темы и выявить основные подходы к анализу романа Шарафы Рашидова «Сильнее бури» в контексте духовно-нравственного воспитания молодёжи. В научной литературе роман рассматривается с разных точек зрения: историко-культурной, социокультурной, литературоведческой и педагогической.

Исследования творчества Шарафа Рашидова акцентируют внимание на его способности сочетать глубокие философские

идеи с яркими художественными образами. В трудах отечественных и зарубежных литературоведов отмечается, что произведения Рашидова, включая «Сильнее бури», наполнены идеями патриотизма, преданности своим принципам и ответственности перед обществом. Авторы подчеркивают важность художественных приёмов, которые писатель использует для передачи глубоких моральных посланий.

Также значительное внимание уделяется исследованию исторического контекста, в котором создавался роман. Учёные отмечают, что произведение Рашидова отражает реалии его эпохи, в том числе особенности социально-политической обстановки, что позволяет лучше понять ценностную составляющую романа и его влияние на современников. При этом в исследованиях подчёркивается универсальность затронутых в романе тем, что делает его актуальным и для современного общества.

Однако, несмотря на существующие работы, вопрос о воспитательном потенциале романа остаётся недостаточно исследованным. В научной литературе часто упускается из виду, как произведение может использоваться в педагогической практике для формирования у молодёжи морально-нравственных качеств. Именно это обстоятельство делает настоящее исследование актуальным и значимым.

Методология данного исследования основана на комплексном подходе, который включает в себя литературоведческий, педагогический и социокультурный анализ.

1. Литературоведческий анализ: Используется для детального изучения художественных приёмов и образов в романе «Сильнее бури», а также для выявления ключевых тем, связанных с духовно-нравственными ценностями. Анализ включает исследование структуры произведения, характера и эволюции героев, описания конфликтов и их разрешения, а также использования символики и метафор.

2. Педагогический анализ: Направлено на изучение образовательного потенциала романа. В этой части исследуются способы, с помощью которых произведение может использоваться для воспитания молодёжи, а также возможности его включения в образовательные программы. В рамках данного подхода рассматриваются теории духовно-нравственного воспитания, которые могут быть применимы к анализу произведения.

3. Социокультурный анализ: Используется для понимания исторического и культурного контекста романа и его влияния на современное общество. Это позволяет лучше понять, какие аспекты произведения остаются актуальными и как они могут быть восприняты современными молодыми читателями. В рамках данного анализа учитываются особенности восприятия романа разными поколениями.

4. Методы сбора данных: Для обоснования теоретических выводов в исследовании применяются методы контент-анализа, а также анализ мнений и отзывов читателей. Планируется использование анкетирования или интервью с представителями молодёжи, чтобы изучить их восприятие произведения и оценить влияние романа на формирование их морально-нравственных ценностей.

5. Обоснование использования методов: Комплексный подход позволяет всесторонне изучить роль романа в духовно-нравственном воспитании. Литературоведческий анализ помогает выявить основные идеи произведения, педагогический анализ раскрывает его воспитательный потенциал, а социокультурный контекст подчёркивает актуальность тематики для современного общества.

Таким образом, предложенная методология позволяет исследовать роман Шарафа Рашидова «Сильнее бури» в многогранном аспекте, что делает выводы статьи обоснованными и значимыми как для литературоведения, так и для педагогики.

Анализ и результаты

В результате проведённого исследования была изучена и проанализирована роль романа Шарафа Рашидова «Сильнее бури» в духовно-нравственном воспитании молодёжи, а также выявлен образовательный потенциал произведения в формировании нравственных ценностей у подрастающего поколения. Полученные данные позволяют утверждать, что роман оказывает значительное воздействие на развитие таких качеств, как патриотизм, ответственность, честность и стойкость.

1. Литературоведческий анализ романа. Анализ произведения показал, что, «Сильнее бури» содержит богатый арсенал художественных средств, направленных на воспитание у читателей духовных и нравственных качеств. Шараф Рашидов использует выразительные образы и символику, которые подчёркивают силу человеческого духа и важность коллективной работы. Центральные персонажи романа олицетворяют идеалы мужества и преданности, являясь примерами для подражания молодым людям.

- Главный герой (Муратали): Его борьба с жизненными трудностями и преодоление кризисных ситуаций демонстрируют стойкость и высокие моральные принципы. Анализ поступков героя показывает, что личные качества, такие как честность, смелость и готовность помогать другим, могут влиять на развитие общества.

- Конфликты и их разрешение: Рашидов описывает сложные межличностные и социальные конфликты, в которых раскрывается истинный характер героев. Эти ситуации учат читателей справедливости, взаимоуважению и умению принимать ответственные решения.

2. Педагогический потенциал романа. Исследование показало, что роман «Сильнее бури» может быть успешно использован в образовательной практике для формирования у молодёжи нравственных ориентиров.

Проведённый анализ педагогических аспектов произведения выявил несколько ключевых элементов:

- Модели поведения: Положительные примеры поведения персонажей способствуют воспитанию у молодёжи таких качеств, как добросовестность и уважение к окружающим. Образ героя, который действует в интересах общества, демонстрирует ценность личной ответственности.

- Воспитательные беседы и обсуждения: Роман создаёт основу для дискуссий о морали и долге, что помогает педагогам вовлечь молодёжь в осмысленное обсуждение этических проблем. Это способствует развитию критического мышления и понимания моральных норм.

- Ситуативное обучение: Рассмотрение трудных ситуаций, описанных в романе, помогает молодым читателям осознавать последствия своих поступков и формировать навыки принятия взвешенных решений.

3. Социокультурный контекст и современное восприятие. Результаты социокультурного анализа свидетельствуют о том, что «Сильнее бури» остаётся актуальным для современных молодых людей, несмотря на исторические рамки, в которых оно было написано. Основные темы произведения - сила характера, коллективизм, преданность своим идеалам - находят отклик у молодёжи и могут быть использованы для укрепления моральных ценностей.

- Опрос молодёжи: В ходе исследования было проведено анкетирование среди молодых читателей в возрасте от 17 до 26 лет. Около 78% респондентов отметили, что роман оказал на них положительное влияние, помог лучше осознать важность социальной ответственности и взаимопомощи.

- Мнения экспертов: Педагоги и литературоведы также подтвердили значимость романа как инструмента воспитания. Они отметили, что произведение можно эффективно включать в аудиторные и внеаудиторные программы для обсуждения вопросов

нравственности.

Анализ и результаты исследования подтвердили, что роман Шарафа Рашидова «Сильнее бури» обладает высоким воспитательным потенциалом, способствуя формированию у молодёжи таких духовно-нравственных качеств, как мужество, справедливость и преданность своему делу. Произведение стимулирует молодёжь к размышлениям о важности моральных принципов и развивает чувство ответственности перед окружающими. Включение романа в образовательные программы может быть полезным инструментом для укрепления нравственных основ у подрастающего поколения.

Выводы

Роман Шарафа Рашидова «Сильнее бури» занимает важное место в формировании духовно-нравственных ценностей у молодого поколения. Он представляет собой яркий пример стойкости, моральной силы и ответственности перед обществом.

Главный герой произведения - Муратали - сталкивается с различными испытаниями, которые проверяют его моральные и духовные качества. Он изображён как сильный, решительный и честный человек, олицетворяющий мужество и стойкость в трудные времена. Его образ символизирует идеалы преданности, дружбы и верности своей родине.

Муратали преодолевает множество испытаний: борьбу с природными катаклизмами, внутренние противоречия и социальные вызовы. Это делает его характер поистине многогранным. Особое внимание уделяется его взаимодействию с другими персонажами, такими как его друзья и товарищи по борьбе, что подчёркивает ценность коллективной работы и моральной стойкости в трудные времена.

Образ Муратали в романе служит вдохновляющим примером для молодых людей. Он олицетворяет идеалы стойкости и мужественного преодоления жизненных трудно-

стей.

Анализ произведения подтвердил, что его содержание и художественные приёмы способствуют формированию у молодых людей высоких моральных ценностей.

1. Воспитание духовных качеств: Через образы героев и их борьбу с жизненными трудностями автор демонстрирует силу характера, честность и верность долгу. Эти качества становятся моделью для подражания, побуждая молодых людей к развитию моральной стойкости и ответственности.

2. Патриотизм и гражданская позиция: Роман акцентирует внимание на важности служения обществу и преданности своему народу. Взаимосвязь между личным и общественным благом, представленная в произведении, способствует воспитанию у молодёжи чувства патриотизма и готовности вносить свой вклад в развитие общества.

3. Потенциал для образовательной практики: Роман «Сильнее бури» может быть эффективно использован в образовательных программах для обсуждения нравственных

и этических вопросов. Его изучение стимулирует критическое мышление, побуждает к обсуждению моральных дилемм и способствует развитию у молодёжи способности осмысленно анализировать свои поступки и последствия.

4. Актуальность в современном обществе: Несмотря на исторический контекст создания, ключевые идеи романа остаются значимыми для современных молодых людей. В условиях современных социальных вызовов произведение продолжает вдохновлять молодёжь на поиск духовных ориентиров и осознание важности моральных принципов.

Таким образом, роман Шарафа Рашидова «Сильнее бури» является не только важным литературным произведением, но и мощным инструментом духовно-нравственного воспитания. Его изучение способствует формированию у молодёжи устойчивых моральных основ, необходимых для построения справедливого и ответственного общества.

Использованной литературы:

1. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на торжественной церемонии, посвященной открытию памятника Шарафу Рашидову в городе Джизаке. 06.11.2017. <https://president.uz/ru/lists/view/1207>. (дата обращения 30.10.2024)
2. Рашидов Ш. Сильнее бури. 1959. <https://libcat.ru/knigi/na-russkom-yazyke/183667-123-sharaf-rashidov-silnee-buri.html#text> (дата обращения 05.11.2024)
3. Алимардонов Т., Кучкаров В. Вечная слава: жизнь и деятельность Шарафа Рашидова в зеркале истории. <https://www.litres.ru/book/vahob-kuchkarov/vechnaya-slava-zhizn-i-deyatelnost-sh-rashidova-v-zerkale-55559868/chitat-onlayn/> (дата обращения 06.11.2024)
4. Алимардонов Т. Шараф Рашидов. Т., «Faktor books», 2024. 384 б.
5. Кучиев И. Шараф Рашидов: Созидатель. Т. 2022.
6. Kilichova M.Kh. The use of the works of Sharof Rashidov in the spiritual and moral education of student youth // Current research Journal of pedagogics. July, 2023. P.54-58.
7. Киличова М.Х. Методы использования произведений Шарафа Рашидова в духовно-нравственном воспитании молодежи. / International Journal of Economy and Innovation. Volume: 52/2024. P.32-37.

O'QUVCHILARDA BILIM OLISHGA BO'LGAN IJOBIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISH

INOMOVA NAFOSAT

Farg'ona shahar №25 DMTT psixologi

TEMIROV NABIJON SOLIYEVICH

Farg'ona davlat universiteti pedagogika kafedrasi professori, pedagogika fanlari
doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarning idrok etish darajasini bosqichma-bosqich va uzluksizligini ta'minlanishi, o'quv jarayonini demokratik va vatanparvarlik tamoyillariga asoslangan holda tashkil etish haqida so'z boradi. Shuningdek, muallif kichik maktab davrida o'quvchilarni erkin va faol diqqatini shakllantirishda didaktik mashg'ulotlarning asosi sifatida bir qancha tavsiyalar berib o'tgan.

Kalit so'zlar: bilim, idrok etish darajasi, uzluksiz ta'lim, o'quv jarayoni, vatanparvarlik tamoyillari, didaktik mashg'ulotlar.

Аннотация. В данной статье говорится о постепенном и постоянном совершенствовании понимания учащихся, организации образовательного процесса на основе демократических и патриотических принципов. Также автор дал несколько рекомендаций, положенных в основу дидактической подготовки по формированию свободного и активного внимания учащихся в младшем школьном периоде.

Ключевые слова: знания, уровень восприятия, непрерывное образование, образовательный процесс, принципы патриотизма, дидактическая подготовка.

Abstract. In this article are discussed about supplying successive and uninterrupted education of the students, basics of democratic and patriotic principles in the education process, the unite of stability, active introducing about under school age students. There is spoken about didactic lessons basics in the successive and uninterrupted education.

Keywords: knowledge, cognitive activity, successive and uninterrupted, studing process, patriotic process, primary education, didactic lessons.

KIRISH

Mamlakatimizda joriy etilgan uzluksiz ta'lim tizimida olib borilayotgan ijobiy ishlar yo'nalishi O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda, hetarlicha qayd etilgan. Belgilangan yo'nalishlar uzluksiz ta'limning barcha bo'g'inlari oldiga yuksak vazifalar qo'yimoqda.

Kelajagimiz vorislari bo'lgan yoshlarni komil inson sifatida shakllanishlari uchun umuminsoniy va milliy madaniy qadriyatlardan unumli foydalanish, ularni yangi texnika va texnologiya bilan qurollantirish lozim ekanligi qayd etilmoqda. Ta'lim muassasalari,

o'qituvchilar, tarbiyachilar va ota-onalar zimmasiga yuklatilgan murakkab vazifalar davlat ahamiyatiga ega bo'lib, ularni amaliyotga joriy etish orqali ta'lim va tarbiya texnologiyasini takomillashtirishni, ta'lim olish uzluksizligini puxta va ixcham tizim sifatida ishlashini ta'minlash mumkin.

Bunda ayniqsa, ta'lim tizimi tarbiyalanuvchilarining jismoniy, axloqiy va aqliy etukligini ta'minlash vositalariga alohida e'tibor berish zarur.

Shuning uchun bilim olish, kasbiy tayyorgarlik ta'limning ham obekti, ham subekti hisoblanmish o'quvchidan mustaqil tafakkurni

va aqliy faollikni talab qiladi. Har qanday o'quv-tarbiyaviy jarayon ota-onalar, o'qituvchi hamda o'quvchilar munosabatini ifodalovchi murakkab pedagogik tizim hisoblanadi.

Psixologiyada bilish faoliyatini kengayishida ta'lim jarayonlarining o'rni haqida Fransiyalik olim J. Godfruaning "Что такое психология" nomli 2-jildidan iborat kitobida antik dunyodan boshlab inson psixikasi, uning qalbi, hislari, xulqi masalalari diqqat markazda bo'lgan ekanligi, psixologiyaning fan sifatida rivojlanishida faylasuflarning qarashlari, tabiiy fanlar rivoji, 17-asrdan boshlab falsafa fanidan turli fanlarning ajralib chiqishi, 18 va 19-asrlarda Kondilyak, Lokk, Yum yondashuvlari asoslab berilgan. Psixologiyaning bilish jarayonlarining rivojlanishida nemis psixologi va fiziologi Vilgelm Vundt (1832-1920)ning xizmati, uning tomonidan maxsus tajribaviy sinov laboratoriyalarining tashkil etilishi va mohiyati ochib berilgandir.

Rossiyalik psixolog olim R.S. Nemov uch jildidan iborat "Psixologiya" kitobida psixologiya atamasi 16-asrda birinchi marta qo'llanilganligini, ong va o'zini kuzatish tufayli inson o'zidagi psixik xolatlarni o'rgana borganligini, keyinchalik insonning faoliyati sohasida shu psixik jarayonlarni o'rganish zarurati etilganligini izohlab bergan.

Mazkur holatlarda o'quvchilar o'zaro bilish munosabatlari, muloqotga kirishadilar. Bolalarning bilish faoliyatlari hissiy idrok, nazariy tafakkur va amaliy faoliyat birligidir. U ta'limning har bir bosqichida vujudga keladi va muntazam ravishda rivojlanib boradi. Bilish faoliyati o'quvchilarning ijtimoiy aloqalari va o'quv faoliyatlarining barcha turlarida mustahkamlanadi. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilar bilish faoliyatining kengayishida o'quv jarayonlarida muayyan topshiriqlarni bajarishlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik atamalar lug'atida bilishga qo'yidagicha ta'rif beriladi:

1) ta'lim jarayonida o'quvchi va

talabalarga taqdim etilgan o'quv materialining o'zlashtirilganlik darajasi;

2) borliq va uning obektiv qonuniyatlarini o'rganish, o'zlashtirish, egallash jarayonidir.

Demak, bilish faoliyati jarayonida o'quvchi taqdim etilgan bilimlarni o'zlashtiradi va tevarak atrofdagi voqelikni anglab etadi.

Ma'lumki, bizni o'rab turgan tashqi olamdagi narsa va hodisalarning juda ko'p belgi va xususiyatlari mavjud. Masalan, narsalarning rangi, ta'mi, hidi, qattiq yoki yumshoqligi, g'adir-budur yoki tekisligi, harorat va boshqalar. Ana shu narsa va hodisalarning turli xil belgi, xususiyatlarini biz ham turlicha sezgi a'zolarimiz orqali ongimizda aks ettiramiz.

Tevarak-atrofimizdagi narsa va hodisalarning turli xil belgi hamda xususiyatlari har doim ham bizning sezgi a'zolarimizga ta'sir etib turadi. Natijada bizda turli sezgilar hosil bo'ladi. Chunonchi, nurlarning ko'zimizga ta'sir qilishi natijasida ko'rish sezgisi, har xil tezlik va kuchlanishdagi havo to'lqinlarining qulog'imizga ta'sir etishi natijasida eshitish sezgisi, nafas olish paytida havo bilan birga burun bo'shlig'iga kirgan har turli modda zarrachalarining ta'siri natijasida hid sezgisi, biror narsani qo'limiz yoki badanimizga tegib ta'sir etish natijasida teri (taktil - biror narsaning terimizga tegishi) yoki bosim sezgisi va shu kabi sezgilar har doim hosil bo'ladi.

Demak, sezgi deb, atrofimizdagi narsa va hodisalarning sezgi a'zolarimizga bevosita ta'sir etishi natijasida ularning ayrim belgi va xususiyatlarini miyamizda aks ettirilishini aytamiz.

Sezgi bilish jarayonlari ichida oddiy psixologik jarayon bo'lib, tashqi olamdagi narsa va hodisalarni aks ettiradi. Tashqi olamdan kelayotgan qo'zg'atuvchilarning muayyan restseptorlarga bevosita ta'sir etish orqali ayrim belgi va xususiyatlarni va organizm ichki holatini aks ettiradi. Ma'lumki, insondan sezishning dastlabki bosqichi hissiy bilishdan boshlanib, keyinchalik u mantiqiy bilishga

o'tadi. Sezgi ham oddiy psixologik jarayon bo'lgani bilan uning yuzaga kelishi o'z-o'zidan hosil bo'lmaydi. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

1. Sezgi a'zolariga ta'sir etadigan narsa va hodisaning bo'lishi.

2. Sezuvchi apparat, ya'ni analizatorning mavjud bo'lishi.

Masalan, havoning sovuqligini, temirning qattiqligini, qorning yumshoqligi va boshqalarni sezamiz.

Sezgi idrok bilan bog'liq bo'ladi, lekin narsa va hodisani idrok qilishdan oldin uni sezish lozim, shu bois sezgilar materiyaning sezgi a'zolarimizga ta'siri natijasidir. Sezgi axborotlarini qabul qilib, tanlab, to'plab, har bir sekundda axborotlar oqimini qabul qilib va qayta ishlab miyaga etkazib beradi. Natijada tevarak - atrofdagi tashqi olamni va organizm o'z ichki holatini adekvat "mos" aks ettirishi hosil bo'ladi. Sezgi a'zolari tashqi olamning inson ongiga olib kiradigan yo'llaridan biridir. Ta'lim jarayonida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ixtiyoriy, barqaror, mustahkam, kuchli, faol ongli diqqatni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoit yaratilishi lozim. Bilish jarayonida mustaqil aqliy faoliyat ko'rsatish, misollar, masalalar echish, didaktik mashqlar bajarish, takrorlash yordamida ixtiyoriy, ongli diqqat tarkib topadi. 7-8 yoshli bolalarda diqqatni ixtiyoriy tarzda bir nuqtaga jamlash, taqsimlash, ongli ravishda boshqarish ko'nikmalari shakllanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ma'lum darajada o'z faoliyatlarini mustaqil rivojlantira oladilar. Ular o'z rejalari, harakatlarining izchilligini so'z orqali tasvirlab beradilar. Rejalashtirish yordamida o'quvchilarning ixtiyoriy diqqatlari tarkib topib rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarni bilish faoliyatiga jalb etish turli aqliy faoliyat usullarini taqozo qiladi. O'quvchilarning bilim zaxiralari moddiy olam haqidagi tasavvurlari yordamida boyib borib bilish faoliyatining

shakllanishida o'quv jarayoni muhim o'rin egallaydi.

Misol uchun, bolada mantiqiy uylash etilmay turib uni mantiqiy fikr yuritishga o'rgatish foydasiz. 3-7 yoshli davrdagi bolalarning asosiy faoliyati quyidagicha:

- Predmetli o'rganish;
- Individual va predmetli o'yinlar, jamoaviy syujetli rolli o'yinlar;
- Individual va guruhlarda ijod;
- Musobaqa o'yinlari;
- Munosabat o'yinlari;
- Ro'zg'or mehnati;

Bolalarning bilish jarayonlarida ushbu o'yinlarning ahamiyati kattadir. Mutaxassislar shaxsning rivojlanishi moddiy olam bilan bog'liq bo'lib inson turmush tarzi uning ongini belgilaydi, deb hisoblaydilar. Insonning bolalikdagi rivojlanishida o'quv-biluv faoliyati muhim o'rin tutadi. O'quvchilar bilish faoliyatining kengayishi, birinchi navbatda, ularning ilmiy hodisalar, fikrlar, g'oyalar, dalillar va xalqning ijtimoiy tajribasini o'zlashtirishlari natijasida amalga oshadi. Pedagogika fanida rivojlanish va o'qitishning o'zaro aloqadorligi o'ziga xos tarixiy taraqqiyot yo'liga ega. Dastlab, pedagoglar o'quvchilarning rivojlanishi o'z-o'zidan amalga oshadi, degan fikrni ilgari surganlar. Ta'limning rivojlanish ta'sirini aniqlaganlaridan so'ng, ular bu ta'sirning beixtiyor xarakterga ega ekanini ta'kidlaganlar. SHu bilan bir qatorda, o'quvchilarni o'qitish va aqliy rivojlantirish muammosi bo'yicha shaxsiy nuqtai nazarlar vujudga keldi.

Mazkur nuqtai nazarning asosiy mohiyati yaxshi tashkil etilgan o'quv jarayoni o'quvchi rivojlanishini jadallashtiradi. Ta'lim nafaqat yakunlangan turkumlarda quriladi.

Ushbu yondashuv asosida pedagogika fanida ta'limda faoliyatli, individual, tabaqalashgan yondashuv nazariyasi vujudga keldi. Shaxsning rivojlanish jarayonida bir xillik mavjud emas.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu vaqt obrazli tafakkur qilish asosida intellektual rivojlanish davridir. Bu asosan o'quv-biluv jarayonida amalga oshadi. O'quv biluv jarayonida shaxsning boshqa jihatlari rivojlanmaydi. Biz o'quvchilar uchun etakchi bo'lgan rivojlanish yo'nalishini asoslashga harakat qilamiz. Intellektual rivojlanishda o'z-o'zini hurmat qilishning asosini o'quvchilarning shaxsiy ijobiy tajribasi tashkil qiladi. Bu o'quv-biluv jarayonida namoyon bo'ladi.

Kuzatishlar shuni ko'rsatmoqdaki, aksariyat o'quvchilarda bunday tajriba mavjud emas. O'z faoliyati natijasidan qoniqmaslik o'quvchilar o'z-o'zlarini hurmat qilishlarining asosini tashkil eta olmaydi. Bu yo'nalishda muhim o'rin egallaydigan qonuniyatlardan biri o'quvchilarda muayyan o'quv vaziyatlarida bilish faoliyatining kengayishi, shaxsiy tenglik hamda o'z-o'zlarini hurmat qilishdan iborat. Bu o'quvchilar faoliyatlari orqali namoyon bo'lib bilish jarayonida yo'l qo'yilgan xatolar o'quvchining kayfiyati va rivojlanishiga muayyan ta'sir ko'rsatadi.

O'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish jarayonida o'qituvchi o'z oldiga bu faoliyatni qanday kengaytirish kerak, degan savolni qo'yishi lozim. Mavjud ilmiy manbalarning tahlili va amalga oshirilgan kuzatishlar natijasida o'quvchilardagi bilish faoliyati quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- bilish qiziqishlari;
- o'quv maqsadlari;
- hissiyotlar: shaxsiy bezovtalik va hissiy barqarorlik;
- yutuqlarni qo'lga kiritish va muloqot qilishga bo'lgan ehtiyoj;
- intellektual layoqatlilik va muloqotga kirishuvchanlik;
- shaxsiy tajribalar hamda ko'nikmalar.

Rus fiziologiyasi va ilmiy psixologiyasining atokdi namoyondasi I. M. Sechenovning (1829—1905) «Bosh miya rsflekslari» degan mashxur asari 1863 yilda bosilib chiqdi.

«Insondagi psixik va fiziologik jarayonlar— degan edi Sechenov—bu bir xil tartibdagi hodisalar, bir-biriga yaqin real dunyoga xos bo'lgan hodisalardir».

Sechenov psixik jarayonlarning asosi bosh miya reflekslaridir, degan ta'limotni ilgari surdi. Sechenov davomchisi I. P. Pavlov oliy nerv faoliyati fiziologiyasiga doir mashhur asarlarida psixik moddiy substrat faoliyatidagi asosiy konuniyatlarni va ayrim jarayonlarning nerv-fiziologik mexanizmlarini ochib berdi. Izlanishlarimizning asosini muayyan o'quv vaziyatlarida o'quvchilarning bilish faoliyatlarini kengaytirishning samarali yo'llarini tashkil qiladi. O'z-o'zini hurmat qilish har bir shaxsning tahliliy sifatidir. Buning tarkibini tahlil qilish orqali o'quvchining mayllari, qadriyatlari, tayanadigan qoidalarini aniqlashga muvaffaq bo'lindi.

O'quv-biluv jarayonida bilish faolligini rivojlantirishga bag'ishlangan tadqiqotlarda o'quvchilarning mustaqilligidan kelib chiqqan holda ular faolligini ta'minlash uch yo'nalishga ajratilgan.

- namunaga asoslangan taqlidiy;
- izlanuvchilikka asoslangan ijrochilik;
- ijodiy bilish faoliyati.

Taqlidiy faoliyat harakatning tayyor namunalari asosida hosil bo'ladi. Ideal tarzda bo'lgani singari, predmetlilik asosida ham o'quvchilarni tirishqoq bo'lishga undaydi. Izlanuvchilikka asoslangan ijrochilik faoliyati tadqiqotchilik faoliyati bilan qiyosiy tarzda o'qituvchi tomonidan taklif etilgan muammoli vaziyatlarni echish yo'llarini mustaqil tarzda izlashdan iborat. Ijodiy faoliyat esa bilish faoliyati hosil bo'lishining yuqori shakli sifatida muammolarni echishning yangi, o'ziga xos usullarini izlash, o'z xatti-harakatlarini mustaqil boshqarishning yuqori ko'rsatkichlarini namoyon qilish hamda mazkur darajani shaxsiy faollik bilan qiyoslash mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

An'anaviy ta'lim sharoitida bilish faoliyati

o'qituvchining o'quvchilarga tayyor bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan harakati sifatida tushuniladi. Mutaxassislar bosqichma-bosqich bilish faoliyatining yangi darajalariga o'tish zarurligini tushuna boshladilar. Dastlab bilimlarning muayyan qismi, keyinchalik esa barcha axborotlar o'quvchilarga tayyor tarzda uzatilmasligi lozimligini mutaxassislar nazariy jihatdan asoslashga muvaffaq bo'ldilar. O'qituvchi o'quvchilarga muloqot asosida taqdim etadigan axborotlarning muayyan qismi mustaqil izlanish uchun asos bo'lishiga erishish nazarda tutilmoqda.

O'quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy yondashuvlar ikkita asosiy yo'nalishni o'z ichiga qamrab oladi:

1. Didaktik yondashuvlar. Bunda asosiy e'tibor o'qituvchilar faoliyati, o'quvchilarning bilish faoliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metodik vositalarning o'rnini o'rganishga qaratilgan.

2. Psixologik yondashuv. O'quvchilar o'zlarining psixologik-pedagogik xususiyatlarini hisobga olgan holda bilish faoliyatidan foydalanadilar. Bilish jarayonining barcha darajalarini tahlil qilishdan ko'zda tutilgan maqsad - uning turlarini aniqlashdan iboratdir. Chunki bilish turlari ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'zlashtirish usuli sifatida namoyon bo'lishi lozim. SHu bois, bilish faoliyatini o'zlashtirishning turlarini aniqlashni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yanmiz. O'quvchining bilish faoliyati muayyan ko'rinishlar, shakllar, vositalar, usullar, yo'llar, metodlar yordamida amalga oshiriladi. SHunga ko'ra, quyidagilarni ta'kidlash mumkin:

1. Tabiiy sharoitdagi maktab amaliyotida bilish faoliyatini turli-tuman ko'rinishlarda vujudga keltirish.

2. O'quvchi bilish faoliyatining hosil bo'lish turlari, ko'rinishlari, usullari, shakllari, metodlariga ega bo'lishi.

3. O'qituvchilar bilish faoliyati turlarining

yagona tasnifi mavjud emas.

Bilish faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv jarayonlari loyihalashtirilganda umumlashgan bilish ko'nikmalari o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. CHunki mazkur jarayonda maqsadga yo'naltirilgan maxsus o'quv vaziyatlari amalga oshadi. SHu bilan bir qatorda, o'quvchilarni umumlashgan ko'nikmalarni egallashga tayyorlashning muhim tarkibiy qismi ularda xususiy xarakterdagi o'quv-biluv ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

O'quvchining bilish faoliyatini rivojlantirishda o'quv vaziyatlari o'ziga xos didaktik ahamiyat kasb etadi. O'quv faoliyati shunday vositaki, uning yordamida o'quvchi o'quv predmeti mazmunini o'zlashtirishga intiladi. O'quvchi faoliyati o'quv predmeti mazmunini o'zlashtirishga yo'naltiriladi. Ma'lumki, o'qituvchi o'quvchi faoliyatini boshqarish holatini vujudga keltiradi. Bu jarayon o'quvchi o'z faoliyatini mustaqil boshqarish imkoniyatiga ega bo'lgunga qadar uzluksiz tarzda davom etadi. Bu jarayonda o'qituvchining vazifasi o'quvchining mayllarini hisobga olish, rejalashtirish, uning faoliyatini nazorat qilish va tuzatishdir.

O'rganish o'quvchida o'z xatti-harakatiga ishonch tug'diradi. Mazkur ishonchni egallash boshlang'ich ta'lim jarayonida amalga oshiriladi. Bunga o'quvchining bilish faoliyatini rivojlantirish orqali erishiladi. Bugungi kunga kelib aksariyat o'quvchilar o'z bilim zahiralari kengaytirishga intilmayotganiga guvoh bo'lishi mumkin. Ular darslarda faol ishtirok etmaydilar, o'quv jarayonidan tashqaridagi erkin faoliyatiga ko'proq qiziqadilar. Buning sabablarini izlash va bartaraf etish pedagogikaning ustuvor masalalaridandir. O'quvchilar maktabga borar ekanlar, o'qituvchilar va sinfdoshlarining mehr-muhabbati, e'tiborini qozonishiga harakat qiladilar.

Muammoning echimi uzluksiz ta'limning

o'tamuhimmasalalaridan biridir. Bugungikunda "o'quvchi nima uchun sinfdan-sinfga o'tgan sari o'qishga bo'lgan qiziqishni yo'qotadi?", "Bunga kim aybdor, o'qituvchimi yoki o'qitish metodlarimi?", "O'quvchining bilish jarayoniga bo'lgan qiziqishini uyg'otishda o'qituvchi qanday o'rin egallaydi?", "O'qituvchi qanday qilib, nima yordamida o'quvchilarda o'quv-biluv jarayoniga bo'lgan qiziqishni oshira oladi, bunda qanday vositalardan foydalanish kerak?" kabi savollar o'z echimini kutmoqda.

Pedagoglarning e'tirof etishlaricha, o'quvchining muvaffaqiyatlari uning o'quv-biluv faoliyatiga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'qishga bo'lgan qiziqish o'quvchilarda bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishdan ruhlengandagina vujudga keladi. O'quvchi mehnati jarayonida quvonchini his qilsa, qiyinchiliklarni bartaraf etganligidan faxrlansa, o'quv jarayoniga alohida qiziqish bilan qaray boshlaydi. SHuning uchun ham o'qituvchi

o'quvchilarga o'quv mehnatidan quvonish vaziyatini yaratishi kerak. O'quvchilar qalbida g'urur va o'z muvaffaqiyatlariga loyqlik hissini tarkib toptirish lozim. Muvaffaqiyat har bir o'quvchi erisha olishi uchun qulay bo'lgan o'quv vaziyatini vujudga keltirish orqali ta'minlanadi. Mutaxassislar o'quv vaziyatida o'quvchining bilish ehtiyojlarini qondirish uning rivojlanishida muhim o'rin egallashini ta'kidlab kelmoqdalar. Agar o'quvchiga o'quv vaziyatida muvaffaqiyat qozonish imkoniyati berilsa, u hayotda ham to'g'ri yo'l tanlay oladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, o'quv vaziyatini vujudga keltirish o'quvchining bilish faoliyatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratishini har tomonlama asoslashga harakat qilmoqdalar. Agar o'quvchi bilishga intilsa, bilim olishga ehtiyoj sezsa, ularda sog'lom mayllar va qiziqishlar hosil bo'ladi va ular bilish jarayonida muvaffaqiyat qozonadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxmudov, Q. S. O. G. L., Shayxislamov, N. Z. O. G. L., & Jo, B. B. O. G. L. (2020). O'zbek va xorijiy tillarda antonimlar tavsifi, o'rni va ularning turli jihatdan tasniflanishi. *Science and Education*, (Special Issue 3).
2. Juraboyev, B. B. (2020). Nemis tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv. *Science and Education*, 7(7), 215-220.
3. Joraboyev, B. B. O. (2021). Using authentic materials on english lessons. *Academic research in educational sciences*, 2(2).
4. Joraboyev, B. (2020). Nemis tilida juft otlar va ularning o'zbek tilida ifodalanishi. *Science and Education*, 1(Special Issue 4).
5. Журабоев, Б. (2020). Мотивированные люди для удовлетворения своих собственных потребностей. *Academic research in educational sciences*, (3).
6. Juraboyev, B. B. U. (2021). Problems and solutions for online teaching and learning of foreign languages. *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 2).
7. Samarova, S. (2018). Forming Creative Vision of Person as Universal Method Enhancing Creativity. *Eastern European Scientific Journal*, (6).
8. Samarova, S. R. (2019). Methods and technologies for the development of creative thinking of pupils. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 7(10), 37-43.
9. Samarova, S. R., & Mirzayeva, M. M. (2020). The problem of the formation of creative abilities of students in foreign psychology. *An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 1937-1943.
10. Рахманова, М. К. (2019). Ёшларнинг маънавий тарбиясида қўлланма Урта Осиё маънавий-маданий меросининг аҳамияти. "Глобаллашув шароитида ватанпарварлик тарбиясининг маънавий-маърифий технологиялари" республика илмий-амалий конференцияси, 206-209.
11. Рахманова, М. К. (2019). Изучение стратегии обучения. Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства материалы II международной научно-практической конференции, 7, 95-101.
12. Рахманова, М. К. (2019). Талабаларда ижтимоий фаоллиқни ривожлантиришнинг назарий методологик асослари. *Халқ таълими*, (1), 24-29.
13. Рахманова, М. К. (2019). Таълим технологиялари орқали касб танлашда онгли муносабатни шакллантириш. *Халқаро илмий-амалий конференцияси*, 323-326.
14. Рахманова, М. (2020). Таълим жараёнида ўқув мунозараларини ташкил этишда ўқитувчининг педагогик маҳорати, ижодкорлиги ва фаоллиги. *"Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal*, 4(4), 68-73.
15. Ражабова, И. Т. (2020). Лингводидактические аспекты глаголов, выражающие перемещения, на уроках русского языка с учащимися с узбекским языком обучения. *Academic research in educational sciences*, (4).

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI MUHANDISLIK GRAFIKASI DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

TADJIYEVA FERUZA MUXTAROVNA

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Muhandislik va
kompyuter texnologiyalari kafedrası p.f.n., dotsent v.b.

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasalarida muhandislik grafikasi darslarida innovatsion faoliyatni axborot texnologiyalari bilan bog'lashga e'tibor qaratilgan. Ta'limda samaradorlikni oshirishda axborot texnologiyalari muhim vosita sifatida xizmat qilishi, o'quv jarayoniga intensiv ravishda tadbiq etilishi ta'lim tizimida tom ma'nodagi ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi ifodalangan.

Kalit so'zlar: Grafika, proeksion, innovatsiya, intensive, didaktika, portfolio, AutoCAD, Autodesk,

Mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarida muhandislik grafikasi fanidan texnik vositalar Axborot texnologiyalari yordamida qo'llaniladigan avtomatlashtirilgan ta'lim dasturlari bosqichma-bosqich tayyorlanmoqda. Axborot texnologiyalarining turlari va ulardan ta'lim jarayonida foydalanish metodikalari rivojlanib bormoqda.

Amalda o'qituvchiga axborot texnologiyalarining chiziqli yoki tarmoqlangan turlaridan birini tanlash yoki ulardan bir vaqtning o'zida birgalikda foydalanish imkoniyati yaratilgan bo'iishi kerak. Axborot texnologiyalarining chiziqli turida talabalar o'quv ma'lumotining hamma miqdorlarini ularni uzatish ketma-ketligi tartibida ishlab, o'zlashtiradilar. Tarmoqlangan axborot texnologiyalari yaxlit o'quv ma'lumotni o'zlashtirishda talabaga individual yo'l tanlash imkonini berishni ko'zda tutadi. Bunda ma'lumotni o'zlashtirish tayyorgarlik darajasiga bog'liq bo'ladi. Ikkala holda ham talaba va o'qituvchi o'rtasidagi aloqa maxsus vositalar har hil dasturlashtirilgan o'quv qo'llanmalari, kompyuterlar yordamida amalga oshiriladi. Ta'limning bu ko'rinishining afzalligi o'quv dasturini o'zlashtirish darajasi va sifati haqidagi ma'lumotni to'liq va doimiy ravishda olib turish imkoniyati mavjudligi bilan belgilanadi. Axborot texnologiyalarida ta'lim tezligining talabaning individual imkoniyatlariga mos

kelish-kelmasligi muammosi bo'lmaydi. Chunki har bir talaba o'ziga qulay tartibda ishlaydi. Ikkinchi afzalligi, o'qituvchining axborot uzatishga sarflanadigan vaqtining tejallishida, shuningdek materialni o'zlashtirish va uning natijalarini doimiy nazorat qilishga ajratiladigan vaqtning ortishi bilan izohlanadi. Axborot texnologiyalarining keng joriy qilinishi moddiy ta'minot bilan bog'liq. Hozirgi kunda amalda hamma umumta'lim maktablari va kasb-hunar kollejlardagi ta'lim jarayonini maxsus dasturlashtirilgan darsliklar, grafik topshiriqlar to'plamlari, test usulidagi nazorat topshiriqlari bilan to'liq ta'minlash qiyin. Ta'limning bu ko'rinishining asosiy kamchiligi - talaba xotirasiga ortiqcha murojaat qilish. Muhandislik grafikasi darslarida kompyuterdan foydalanish uchun quyidagi talablar bajarilishi kerak: • talabalar kompyuterda ishlash malakalarini egallagan bolishlari zarur; • kompyuterda chizma bajarishdan avval ular kamida proeksion savodxonlik asoslarini egallagan bo'lishlari talab qilinadi; • chizmachilik darslari kompyuter grafikasi darslariga (bu alohida fanlarni birbiri bilan chalkashtirmaslik zarur) aylantirilmassligi shart. Talabalarning grafik dasturlar bazasida chizma bajarishlariga tegishli metodik masalalarni ko'rib chiqamiz.

Hozirgi kunda chizma va uch o'lchamli modellar tasvirlarini bajarish bo'yicha juda

ko'plab AutoCAD, TopCAD, JCAD, 3D-GRAF, KD-Master, КОМПАС график, ВАРИКОН, Тefлекс kabi grafik tizimlar kishilarning ilmiy va muhandislik faoliyatining turli sohalarida keng qo'llanilmoqda. Ulardan ta'lim tizimida ommalashgani AutoCAD hisoblanadi. AutoCAD shuningdek mamlakatimizda va chet ellardagi ko'pchilik korxona va tashkilotlarda loyiha-chizma ishlarini avtomatlashtirishning standartlashtirilgan tizimi sifatida shakllangan¹.

Tadqiqotchi A.Eshmurodovning fikricha, o'quvchilarning grafik ta'lim sifatini oshirish o'quv mashg'ulotlari vaqtida bilimlarni taqdim etishning aniq, maqsadli va metodik jihatdan o'ylangan tizimi tomonidan katta hissa qo'shadi. O'quv jarayoniga yangi, eng ilg'or o'qitish va o'qitish usullarini joriy etish, ta'limning texnik vositalarini oqilona jalb qilish kerak. Chizmachilikni o'rganish samaradorligini oshirish asosan didaktik materiallar, didaktik o'yinlar va kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga bog'liq. Zamonaviy jamiyatni axborotlashtirish jarayoni har bir insondan shaxsiy kompyuterdan foydalanish qobiliyatini talab qiladi. Muhandislik grafikasi fanini o'qitishda kompyuter texnologiyalarini qo'llashdagi muvaffaqiyat, birinchi navbatda, yangi axborot texnologiyalari an'anaviy, yaxshi ta'minlangan metodik, o'quv fanlarini o'qitishni yaxshilashga qanday yordam berishiga bog'liq. Ko'rgazmali qo'llanmalar sifatida taqdimotlar o'qituvchiga o'quv materiallarini taqdim etishga yordam beradi, ob'ektlar shaklini kuzatish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi, o'quvchilarning bilimlarini mustahkam egallashini ta'minlaydi, mavzuga qiziqishni oshiradi. Taqdimotlar grafik va amaliy ishlarni bajarishda darsning

barcha bosqichlarida o'ziga xos maqsadga ega. Taqdimotlarni yaratish jarayonida o'qituvchi turli dasturlardan foydalanish orqali o'zini namoyon qilishi mumkin. Ijodiy faoliyatining barcha sohalarida yetarli yuqori darajada fazoviy tasavvur qilish va fazoviy tasavvur etish imkoniyatiga ega bo'lishi zarur. Bajarilayotgan chizma yoki texnik rasm va eskiz fazoviy tasavvur etish o'zaro didaktik munosabatda bo'lgani uchun ular bir-birini qiziqarli g'oyalar bilan to'ldirib boradi. Natijada fazoviy tasavvur qilish chizmani qog'ozga chizish bilan bir qatordai o'ylangan obrazni aniqlashga va ba'zi bir elementlarning o'zaro munosabatlarini tekshirishga, keyinchalik konstruksiyalashni davom ettirishga, fazoviy tasavvur etishda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi zamon kompyuterlaridan foydalanishda tezkor faraz qilish va unga ong'dagi chizmalarni zudlik bilan tasvirlashni talab qiladi. Shu sababli har bir odam fazoviy tasavvur etish bilan bir qatorda ongida faraz qilayotgan narsani qog'ozga tushirish mahoratini ham egallashi zarur. Yuqoridagi salohiyatni belgilovchi parametrlardan biri talaba va o'qituvuvchining pedagogik savodxonligi hisoblanadi².

Talabalar uchun berib boriladigan grafik ishlar texnik mutaxassislar va chizmachilik fani bo'yicha mutaxassis o'qituvchilar tayyorlaydigan pedagogik Oliy o'quv yurtlari talabalariga mo'ljallangan. Bu grafik ishlarining shakli va mazmunini turli soha mutaxassisliklari uchun esa, ularda bajariladigan grafik tasvirlar asosida tanlab olinadi. Masalan, qurilish-arxitektura sohasida grafik ishlari, naqqoshlikda ko'p qo'llaniladigan geometrik naqshlar-girihlarni yoki xalq amaliy san'atida yog'och va ganch o'ymakorligining vazifalari sifatida tayyor girih kompozitsiya taqsimlarini hamda qurilish inshootlari obyektlarining

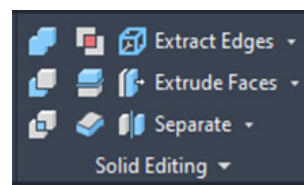
1 Abduvali Burxanovich Muxitdinov (2023). Chizmachilik va muhandislik grafikasi darslarida kompyuterdan foydalanish metodikasi. Science and Education, 4 (1), 504-513.

2 Axmadjon Nurmurodovich Eshmurodov (2022). "Muhandislik grafikasi" fanini o'qitishning interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish. Scientific progress, 3 (3), 851-853.

loyihalarini olish mumkin. Bunda o'z-o'zidan, «Nima uchun aynan AutoCAD grafik dasturdan foydalanish» lozim degan savol tug'iladi. Chunki Autodesk kompaniyasining AutoCAD tizimi hozirgi davrda avtomatik loyihalashning xalqaro standarti hisoblanadi. AutoCAD dasturining yaratilganligiga 20 yildan oshgan bo'lsada, grafik dasturlari orasida hanuzgacha mashhurlicha qolmoqda³.

Tadqiqotchi G.X.Xamidova izlanishiga ko'ra AutoCAD dasturi mukammal va ommabop hamda loyihalash ishlari avtomatlashtirilgan dastur bo'lib, u har qanday turdagi sxema va chizmalarni yuqori aniqlikda sifatli bajaradi. Shuningdek, bu dasturdan foydalanuvchilarning ijodiy imkoniyatlarini to'la amalga oshirishga yordam beradi. Hozirgi kunda bunday murakkablikdagi qurilish chizmalari, mashinasizlik chizmalarini bajarish uchun grafik dasturlarda bir qancha qulayliklar mavjud. Ular orasida AutoCAD dasturi loyihalash uchun juda qulayligi va aniq o'lchamlar asosida ikki va uch o'lchamli chizmalarni bajarishda yuqori darajada aniqlikda ishlash imkonini beradi. Dasturda ikki o'lchamli chizmalardan tashqari uch o'lchamli chizmalarni bajarish uchun ham bir qancha qulayliklarga ega bo'lib ular quyidagilar: 1. Sirtlarni yasashda yasovchi va aylanish o'qining bo'lishi yetarliligi; 2. Ko'rinishlar bilan ishlashda ularni har birini vaziyatini uch o'lchamda ko'rish imkoni borligi; 3. Chizib olingan detallarni soya - yorug'lari bilan bo'yash; 4. Har bir chizilgan detalni ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan o'lchamda qo'ya olish; 5. 3D o'lchamda chizilgan buyumni har bir nuqtadan aylanib qarash imkonining borligi. 3D muhitda ishlash uchun kerak bo'ladigan har bir ish stoli panellari bilan tanishib chiqiladi. Siz bilan sirtlar va ular ustida amallar bajarishni ko'rib

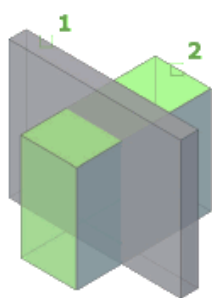
chiqamiz. Quyidagi ketmaketlikda chizma bajariladi. Demak, bizda bir nechta aylanish sirtlari mavjud bo'lgan sirt berilgan bo'lib bu sirtlarning har birini alohida chizilishini o'rgangandik endilikda ularni birlashtirib chizib, tekis qirqim bajarib ko'ramiz. Buning uchun, Sirtlarni yasovchisi va o'qini qoldirib olamiz. Yasovchisi va o'qi orqali "Revolve" buyrug'i asosida detalni chizib olamiz. Tekis qirqim bajarish uchun "Solid edition" paneli buyruqlari orqali kesib olamiz.

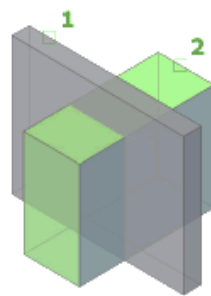
“Solid edition” paneli buyruqlari va ularning ishlatilishi. “Union” «Объединение» 3D modilingda bajarilgan alohida-alohida detallarni birlashtirib, umumiy bitta buyum shakliga keltirib beradi. Bunda buyruq tanlanib birlashtirish kerak bo'lgan detallar belgilanadi va “Enter” bilan tasdiqlanadi. 1-rasm. “Subtract” «Вычитание» bir-biri bilan keseshib turgan alohida detallarni asosiysidan kerak bo'lmagan qismini ayirib tashlanadi. Bunda buyruq yuklanadi va qoladigan detal belgilanib “Enter” bosiladi va keyin olib tashlanadigan detal belgilanib “Enter” bilan tasdiqlanadi. 2-rasm. “Intersect” «Пересечение» ikkita bir- biri bilan birlashib turgan detallarning birlashgan qismini olib qolish. Bunda buyruq yuklanadi va ikkiala detal tanlanib, “Enter” bilan tasdiqlanadi. 3-rasm.

Kompyuterda 3D modellashtirishning yuqorida qayd etilgan imkoniyatlari shuni ko'rsatadiki, kompyuterda ishlangan 3D chizma qog'ozda ishlangan 3D chizmaga nisbatan juda ko'p afzalliklarga ega. Bular chizishning qulayligi, yuqori sifat va aniqlik, tahrirlash imkoniyatlari va, albatta, modellashtirish orqali parametrlarni boshqarish kabi qulay imkoniyatlar mavjud. Qog'ozda ayniqsa murakkab sirtga ega

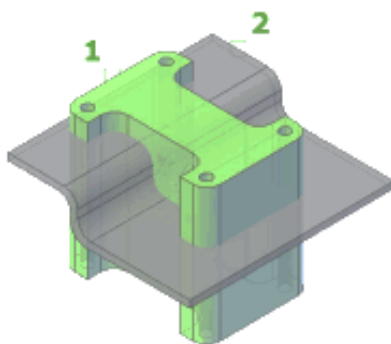
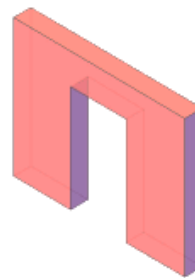
3 Т.Рихсибаев ва б. Компьютер графика- си. – Т.: Тафаккур қаноти, 2012 й.

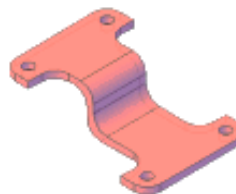
1-rasm

2-rasm

3-rasm

bo'lgan texnik ob'ektlar taxminiy geometrik parametrlar bo'lib, bu muammo kompyuterda 3D modelda hal qilinadi. Bugungi kunda zamonaviy ishlab chiqarishda qo'llanilayotgan avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlarining aksariyati ingliz tilidaligi sababli, kelajakda bunday tizimlar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida 3D modellashtirish asboblarning inglizcha terminologiyasi va ularning funksiyalari AutoCAD dasturi bo'yicha xorijiy adabiyotlardan olinadi⁴.

Jahon ta'lim taraqqiyotida davlatning ravnaqi va uning ijtimoiy-iqtisodiy, hamda istiqbollarini belgilashda mustaqil, mantiqiy fikrlash, tasavvur qila olish ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati beqiyos.

4 G.X.Xamidova (2024). Chizmachilik fanini o'qitishda grafik dasturlardan foydalanish va metodikasini takomillashtirish. Inter education & global study, (1), 34-44. doi: 10.24412/2992-9024-2024-1-34-44

Rivojlangan davlatlar oliy ta'lim tizimi (AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Korea, Xindiston, Xitoy, Rossiya, Ukraina va boshqalar) muvaffaqiyatlarining asosi tayyorlanayotgan kadrlarda mustaqil ishlay olishi, grafik savodxonligi, chizmalarni o'qish-chizish, loyihalash (detal-buyum, bino-inshoot, lanshaft dizayni va boshqalar) kompetentsiyasini rivojlantirish bilan belgilanadi. Grafik fanlarni jumladan, "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" fanidan masofadan mustaqil ta'lim olish, multimediali vositalar yordamida grafik bilimlarni o'zlashtirish kompetentsiyasi talabalarning fazoviy tasavvurini rivojlantirishiga, grafik ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" fanini o'qitishda talabalar fazoviy tasavvurini rivojlantirishda multimediali kompyuter texnologiyalarni qo'llash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Evropa va AQSHda M.Sroka, B.Radovan, T.Jelena, H.Stachel va boshqalar, MDX davlatlarida V.V.Kondratova, J.J.Djanabaev, S.V.Panyukova va boshqalar, O'zbekistonda A.K.Xamraqulov, CH.T.Shokirova, N.D.Yadgarov, D.S.Saidaxmedova va boshqalar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" fanidan oliy va kasb-hunar ta'limning turli bosqichlarida multimediali kompyuter texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha ilmiy tavsiyalar berishgan. Bu tavsiyalar ichida ko'rgazmalilik printsiptiga alohida e'tibor qaratilgan. Bugungi kunda chizma geometriya va muhandislik grafikasi fanining bir bo'lagi sifatida o'rganilayotgan kompyuter grafikasi fanida shunday imkoniyatlar mavjudki, tuzilayotgan topshiriqlar to'plamining qisqa vaqt oralig'ida sifatli bo'lishiga katta yordam beradi. Kompyuter grafikasida o'rganilayotgan AutoCAD grafik dasturidan foydalanish eng maqbul yo'l hisoblanadi. Bu dasturda fan mavzulari bo'yicha beriladigan topshiriqlarni ishlab chiqish boshqa dasturlarga nisbatan qulayroqdir. Masalan, AutoCAD grafik dasturi yordamida ikki ko'rinishga qarab uchinchi ko'rinishni topish, tutashma, chiziqli turlari, aksonometrik proektsiyalar, sirtlar, qirgimlar va kesimlar va boshqa mavzular bo'yicha ishlanmalar yaratish mumkin. Darajali grafik topshiriqlarni ishlab chiqishda turli xildagi dasturlardan foydalanish mumkin, lekin ularning imkoniyatlarini solishtirganda AutoCAD grafik dasturi har tomonlama ustunlik qiladi. Bu dastur imkoniyatlari juda keng bo'lib, yaratiladigan topshiriqlarni 2D o'lchamda yaratilsa, uni 3D o'lchamga o'tkazish, qisqa kerakli amallarni bajarib yaratish mumkin. Yaratilgan modelga o'lcham qo'yish, rang berish va shu kabi amallarni hech qanday qiyinchiliksiz bajarish mumkin. "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" fanidan tuziladigan darajali topshiriqlarni yaratishda bu dasturdan foydalanish har tomonlama samarali

hisoblanadi.⁵

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdi: Oliy ta'lim muassasalarida muhandislik grafikasi darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish, ta'lim jarayonini yanada samarali va interaktiv qilish imkonini beradi. Quyidagi yo'nalishlarda axborot texnologiyalari qo'llanilishi mumkin: 1. Dars materiallarini raqamlashtirish: Darsliklar, qo'llanmalar va boshqa materiallarni elektron shaklda taqdim etish, talabalarni kerakli ma'lumotlarga oson kirish imkoniyatiga ega qiladi. 2. 3D modellashtirish dasturlari: AutoCAD, SolidWorks yoki SketchUp kabi dasturlar yordamida talabalar uch o'lchovli modellar yaratishni o'rganadilar. Bu ko'nikma muhandislik grafikasi darslari uchun juda muhimdir. 3. Interaktiv ta'lim platformalari: Moodle yoki Google Classroom kabi platformalarda darslarni tashkil etish, topshiriqlarni berish va nazorat qilish jarayonlarini soddalashtiradi. 4. Videodarslar va onlayn resurslar: YouTube, Khan Academy yoki boshqa onlayn platformalardan foydalanib, talabalar qo'shimcha ma'lumot olishlari va darslarni mustaqil ravishda o'rganishlari mumkin. 5. Simulyatsiya dasturlari: Muammolarni hal qilishda simulyatsiya dasturlaridan (masalan, ANSYS yoki MATLAB) foydalanish orqali talabalar real hayotdagi vaziyatlarni tushunib yetadilar. 6. Ko'p foydalanuvchili hamkorlik vositalari: Talabalar guruh bo'lib ishlash uchun Google Docs yoki Microsoft Teams kabi vositalardan foydalanib, loyihalarni birgalikda amalga oshirishlari mumkin. 7. Raqamli portfoliolar: Talabalar o'z ishlarini raqamli formatda to'plab, kelajakdagi ish beruvchilar uchun portfoliolarini yaratishi mumkin. Ushbu texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash orqali

5 Qahharov Abduraxim Abdubannaevich (2023). Texnika otm talabalarning grafik loyihalash kompetentsiyalarini rivojlantirishning intensiv usullari. Research Focus, 2 (1), 274-279.

talabalarining muhandislik grafikasi bo'yicha bilimlari va ko'nikmalari sezilarli darajada oshishi mumkin. O'qituvchilar esa zamonaviy metodlardan foydalangan holda darslarni yanada qiziqarli va samarali o'tkazishga erisha oladilar.

Bizning izlanishlarimiz shuni ko'rsatdiki, muhandislik grafikasi darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish, talabalarga zamonaviy usullar bilan grafik ko'rinishlarni yaratish, tahlil qilish va taqdim etishda yordam beradi. Interaktiv ta'lim: Axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali interaktiv ta'lim materiallarini yaratish mumkin. Bu esa talabalarni faolroq ishtirok etishga undaydi. O'qituvchilar uchun tayyorgarlik: O'qituvchilar axborot texnologiyalarini o'z darslariga qanday samarali kiritishni o'rganishlari zarur; bu ular tomonidan yuqori sifatli ta'lim berishga olib keladi. Axborot texnologiyalarining muhandislik grafikasi darslaridagi roli talabalarga zamonaviy mehnat bozoriga tayyorlanishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shuningdek, bu usullar talabalarining ijodkorligini oshirishga va ularning bilimlarini amaliy ko'nikmalarga aylantirishga yordam beradi.

Hozirgi kunda hayotimizning har qaysi jabhalarida zamonaviy axborot texnologiyalarni ko'rishimiz mumkin. Aynan shu axborot texnologiyalari zamonaviy talim rivojiga juda katta hissa qo'shib kelmoqda. Insonlar kompyuterlardan Internet tarmog'ida ishlashda, ta'lim olish jarayonida, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishda, korxona ishlarini avtomatlashtirishda, multimedia ilovalarini yaratishda va hokazolarda foydalanadilar. Izlanishlarim shuni ko'rsatdiki, muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda ham bir qancha muammolargahali hanuz to'liq yechim topilgani yo'q. Masalan: 1. Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda zamonaviy axborot ta'lim muhitini tashkil etuvchi metodik ta'minotning mavjud emasligi, o'qituvchilarning

fanga oid masalalarni yechishda, grafik savodxonligini oshirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha malaka va ko'nikmalarining yetarli emasligini ko'rishimiz mumkin. 2. Bundan tashqari muhandislik grafikasi fani o'qituvchisida zamonaviy axborot texnologiyalarga oid bilimlarning kamligi, ularni dars jarayonida mohirona qo'llay olish yetarli darajada emasligi, talabalarga muhandislik grafikasi fanlarini o'qitish uchun metodik ta'minotning, xususan, darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar, adabiyotlarning yetarli emasligi va mavjud adabiyotlarning zamon talabi darajasida emasligini ko'rishimiz mumkin.

Umuman olganda, fanimizga oid elektron kutubxona tashkil qilsak yomon bo'lmasdi yoki mavjud elektron kutubxonani yanada boyitishimiz zarurdir. Bu nafaqat kelajak avlodga, balki yosh kadrlarning foydalanishlari uchun ham qulay hisoblanadi. Zamonaviy axborot ta'lim muhiti o'qituvchi uchun yangi qirralarni kashf etadi. Ushbu muhit oliy ta'lim tizimi o'qituvchisidan zamonaviy axborot texnologiyalari vositalaridan yuqori darajada foydalanishni talab etadi. Shuning uchun "Muhandislik grafikasi" fani o'qituvchisi o'z malakasini uzluksiz oshirib borishi, kasbiy tayyorlanishi, uni axborot-ta'lim muhitida ishlashi uchun zaruriy shartlaridan biri bo'lib xizmat qilsa ajab emas. Yuqorida fanga oid muammolarni ko'rib chiqdik, endi bunga yangicha yechim topishimiz mumkin. Respublikamiz ta'lim tizimiga yangi o'qitish texnologiyalarining kirib kelishi o'qituvchi zimmasiga katta mas'uliyat yuklab, ulardan zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni puxta o'zlashtirishni talab etmoqda. Hozirgi vaqtda o'quv jarayonida kompyuter va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini jadal tatbiq etish, ayniqsa, kompyuterda ishlash bilan bog'liq amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari jarayonida multimedia vositalari, zamonaviy kompyuter

imkoniyatlari va Internetdan foydalanish, interfaol mashqlar, virtual laboratoriya, topshiriqlar omboriga ega bo'lgan pedagogik dasturiy ta'minotni yaratish texnologiyasini va undan o'quv jarayonida foydalanish metodikasini ishlab chiqish hamda amaliyotga tatbiq etishga asos bo'lib xizmat qilmoqda ⁶.

Dunyoda raqobat kuchaygan bugungi zamonda hayotimizga kirib kelayotgan yangi sohalar «Kompyuter grafikasi»ni fan sifatida o'qitilishiga bo'lgan ehtiyojning oshishiga olib keldi. Shuning uchun ham, ayni paytda kompyuter grafikasini turli sohalariga bo'lib o'rganish, uning imkoniyatlaridan qator sohalarida foydalanishning metodik asoslarini yaratish, kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish hamda hayotimizga kirib kelayotgan yangi sohalarida grafik dasturlardan samarali foydalanish, maqsadli harakatlarini shakllantirish va shu orqali biror bir natijaga erishish mumkinligini singdirishda, kerakli pedagogik va psixologik vositalarni amalda qo'llash va ularni ilmiy asoslash muhimdir. Kompyuter grafikasi fani asosan chizma va tasvirlar bilan ishlashni o'rgatadi va uning tarkibiy qismi bo'lgan grafik va turli tasvirlar axborot texnologiyasida muhim o'rin egallaydi.

Axborot- metodik ta'minotni korporativ tarmoq texnologiyalari asosida amalga oshirishning ilmiy nazariy jihatdan korporativ tarmoq texnologiyalari asosida talabalarida o'quv faoliyatining kompyuter grafikasi yordamida talabalarida o'quv faoliyatining axborot-metodik ta'minotini shakllantirishga oid ilmiy manbalar tahlili va asosiy omillari aniqlangan. Jumladan, o'quv jarayoniga

kompyutergrafikdasturlarinijoriyetishbo'yicha juda ko'plab pedagog tadqiqotchilar faoliyat olib borgan. Kompyuterni ta'lim jarayoniga qo'llash bo'yicha dastlabki tadqiqotlarni olib borgan xorijiy olimlardan biri E.I.Mashbits hisoblanadi. Uning tadqiqotlarida "Ta'limni kompyuterlashtirishni to'xtatib bo'lmaydi, ta'limda kompyuterni qo'llash bu orqaga qaytmaydigan jarayondir. Bu o'z-o'zidan amalga oshmaydi, uning faoliyati ta'lim tizimi bilan bog'liq bo'lgan olimlar, o'qituvchilar, zamonaviy hisoblash texnikasi va dasturiy ta'minotni yaratuvchi kishilarga bog'liqdir", – degan fikrlar mavjud. O'quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, ta'lim jarayonini axborotlashtirish, elektron darsliklar, o'quv-metodik majmualarni yaratish bo'yicha respublikamiz olimlari ham juda ko'plab tadqiqot ishlarini olib borgan. Jumladan, U.Sh.Begimqulov oliy ta'lim tizimi uchun elektron-axborot resurslari yaratish, elektronta'lim resurslaridan foydalanib ta'lim jarayonini boshqarish, ta'lim jarayonlarini axborotlashtirish, ta'lim jarayonining yagona axborot-ta'lim muhitini yaratish bo'yicha tadqiqot ishlarini olib borgan. O'quv jarayonida kompyuter grafikasi dasturlaridan foydalanishda ilmiy-pedagogik, o'quv-metodik kabi axborot resurslaridan foydalanish axborot ta'minotni ko'paytirishga kata e'tibor qaratilishi demakdir. Yaratilgan zamonaviy axborot ta'minoti ta'lim-tarbiya, o'quv-metodik, ilmiy-tadqiqot, boshqaruv va boshqa jarayonlarda axborot almashish sifatini yaxshilash, o'quv jarayonini axborotlashtirish hamda avtomatlashtirish imkoniyatini yaratadi ⁷.

6 Хасанова, М. (2023). Muhandislik grafikasi fanlarida axborot-ta'lim muhitining tuzilishi va bugungi kundagi mavjud holati. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(4). <https://inlibrary.uz/index.php/development-science-education/article/view/18421>

7 Faxriddinov Muhammad Faxriddin o'g'li, Sayitova Manzura Anvarovna, & Rahmonova Dilafro'z Ahrorovna. (2024). KOMPYUTER GRAFIKASI VA UNING MUHANDISLIK FANLARIDAGI INTEGRATSIYASI TURLI XIL DASTURLAR ASNOSIDA [Data set]. B International

Muhandislik grafikasi darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'plab qulayliklar va yangi imkoniyatlar yaratadi. Bugungi kunda turli grafik dasturlar, 3D modellash vositalari, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari muhandislik grafikasi fanini o'rgatishda muhim rol o'ynamoqda. Muhandislik grafikasi fani texnik bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash, loyihalash va dizayn sohasidagi kasbiy mahoratni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Bu esa oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida ularning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur poydevor yaratadi.

Xulosalar shuni ko'rsatayabdi

bizning nazarimizda, oliy o'quv yurtlarining jahon standartlariga javob beradigan yagona axborot makonini shakllantirish va uning mazmunini rivojlantirishning muhim yo'nalishlari quyidagilardan iborat: an'anaviy ta'lim vositalari, elektron o'quv materiallari bilan birgalikda uni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishning zamonaviy elektron ta'lim vositalarini yaratish va o'quv jarayoniga joriy etish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llab-quvvatlash va o'quv jarayonini rivojlantirish vositalarini ishlab chiqish, o'quv jarayonini standartlashtirish va sertifikatlashtirish asosida elektron qo'llab quvvatlash va rivojlantirish vositalarining sifatini ta'minlash, barcha sohalarida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalana oladigan zamonaviy oliy ta'lim muassasasi jamoasini shakllantirish va boshqalar.

Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) (T. 7, Выпуск 07, сс. 173–178). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13732565>

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduvali Burxanovich Muxitdinov (2023). Chizmachilik va muhandislik grafikasi darslarida kompyuterdan foydalanish metodikasi. *Science and Education*, 4 (1), 504-513.
2. Axmadjon Nurmuradovich Eshmurodov (2022). "Muhandislik grafikasi" fanini o'qitishning interfaol ta'lim metodlaridan foydalanish. *Scientific progress*, 3 (3), 851-853.
3. Т.Рихсибаев ва б. Компьютер графикаси. – Т.: Тафаккур қаноти, 2012 й.
4. G.X.Xamidova (2024). Chizmachilik fanini o'qitishda grafik dasturlardan foydalanish va metodikasini takomillashtirish. *Inter education & global study*, (1), 34-44. doi: 10.24412/2992-9024-2024-1-34-44
5. Qahharov Abduraxim Abdubannaevich (2023). Texnika otm talabalarning grafik loyihalash kompetentsiyalarini rivojlantirishning intensiv usullari. *Research Focus*, 2 (1), 274-279.
6. Хасанова, М. (2023). Muhandislik grafikasi fanlarida axborot-ta'lim muhitining tuzilishi va bugungi kundagi mavjud holati. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(4). <https://inlibrary.uz/index.php/development-science-education/article/view/18421>
7. Incheon Declaration / Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. –p.4-5. <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813m.pdf>.
8. Surobov.B.M. "Elektron ta'lim muhitida axborot kommunikatsiya texnologiyalari fanini o'qitishning metodik ta'minotini" ilmiy tadqiqot ishi, Toshkent 2019 y.
4. Saydaliyev S.S. "Chizmachilik" o'quv metodik qo'llanman, Toshkent Sanostandarst bosmaxonasi 2013 y.
5. Faxriddinov Muhammad Faxriddin o'g'li, Sayitova Manzura Anvarovna, & Rahmonova Dilafro'z Ahrorovna. (2024). KOMPYUTER GRAFIKASI VA UNING MUHANDISLIK FANLARIDAGI INTEGRATSIYASI TURLI XIL DASTURLAR ASNOSIDA [Data set]. B *International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS)* (T. 7, Выпуск 07, сс. 173–178). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13732565>
6. Muratov, X. X. (2020). Tasviriy san'at fanidan mustaqil ta'limni tashkil etish va boshqarishda "ISPRING" dasturiy ta'minotining ahamiyati. *Academic Research in Educational Sciences*, (2), 73-84.
7. Muratov, K. K., & Tadjieva, F. M. (2021). Issues of improving the technology of organization and management of independent learning activities of students in the fine arts. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(11), 521-525.
8. Muratov, H. (2021). THE IMPORTANCE OF ORGANIZATION AND MANAGEMENT INDEPENDENT EDUCATION IN THE LEARNING PROCESS. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v2.40>
9. Muratov Xusan Xolmuratovich, (2023). ACHIEVING EDUCATIONAL EFFICIENCY THROUGH ORGANIZING, MANAGING AND SUPERVISING INDEPENDENT EDUCATION OF FINE ARTS. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 4(05), 20–27. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-04-05-03>
10. Jabbarov Rustam Ravshanovich, (2024). THE STUDY OF TEACHING APPLIED DECORATIVE ARTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS THROUGH SOFTWARE SOLUTIONS: A REVIEW OF METHODOLOGICAL LITERATURE. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 5(10), 106–111. <https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-10-18>

AHOLIGA TIBBIY YORDAM KO'RSATISHNI RIVOJLANTIRISH VA TAKOMILLASHTIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

QURBONOV PAHLAVON: Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti
"Biotibbiyot muhandisligi, biofizika va axborot texnologiyalari" kafedrası
assistenti

SAMINOVA SHODYONA: Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot Instituti
Preventiv tibbiyot asoslari, jamoat salomatligi, jismoniy tarbiya va sport
kafedrası magistri

SHOHRUHBEEK UMARALIYEV: Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot
Instituti Preventiv tibbiyot asoslari, jamoat salomatligi, jismoniy tarbiya va sport
kafedrası magistri

Annotatsiya: Ushbu maqola birlamchi tibbiy-sanitariya yordamini ko'rsatishda va aholiga birinchi tez tibbiy yordam ko'rsatishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish va tibbiyot sohasini yangi innovatsion texnologiyalar bilan boyitish borasidagi ilg'or olib borilayotgan ishlar tadqiqiga bag'ishlangan.

Annotation: This article discusses the use of information technologies in providing primary health care and first aid to the population, as well as the advanced efforts to enrich the health care sector with new innovative technologies.

Аннотация: В данной статье рассматривается использование информационных технологий при оказании первичной медицинской помощи и первой помощи населению, а также передовые усилия по обогащению сферы медицины новыми инновационными технологиями.

Kalit so'zlar: planshet, GPS- treker moslamasi, "tibbiy brigada", Call- markaz, lokatsiya, tibbiy xarita.

Key words: Tablet, GPS tracker, "medical brigade", Call- centre, location, medical map.

Ключевые слова: планшет, GPS-трекер, местоположение медицинской бригады, колл-центр, медицинской карта.

Jadal rivojlanib borayotgan Yangi O'zbekistonda tibbiyot sohasidagi o'zgarish va yangiliklar inson salomatligini saqlash tizimida ham sezilarli darajada ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda tibbiyot sohasiga kirib kelayotgan yangi innovatsion yo'nalishlar va tizimlar, yangi texnologiyalar sohani va undagi belgilab berilgan ustuvor vazifalarni amalga oshirishni oson va samarali natijalar berishiga yordam beradi. Bundan tashqari, yangi raqamli texnologiyalar va tizimlar hozirda rivojlanib borayotgan tibbiyotni dunyoning rivojlangan davlatlaridan qolishmaydigan va ular bilan bemalol raqobatlasha oladigan tizim sifatiga olib chiqadi. Buning yaqqol misoli sifatida tez tibbiy yordam tizimining takomillashuvi,

sohaning moddiy-texnik bazasini yaxshilash, kadrlar salohiyatini oshirish, bemorlarga xalqaro andozalarga mos tarzda tez tibbiy yordam ko'rsatish va aholiga birinchi tez tibbiy yordamni o'z vaqtida va zamonaviy tizimda olib borilishidir. Shuningdek, oxirgi yillarda sohaga 1000 dona zamonaviy "Volkswagen Caddy" avtomobillar yetkazib berildi va ular GPS-treker moslamasi bilan ta'minlandi. Bunda har bir avtomashinaning yoqilg'i sarfi, bosib o'tgan masofasi va uning joylashuvi onlayn rejimda kuzatib boriladi. Hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan yangi davr islohotlari va amalga joriy qilinayotgan yangi qonun va farmonlar sog'liqni saqlash tizimini tubdan isloh qilish va rivojlantirishga

dasturulamal bo'ladı. Mamlakatimizning barcha hududlarida tez tibbiy yordam bo'yicha elektron avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimi joriy qilindi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 283-sonli PQ qaroriga muvofiq 2023-yil 1-sentabrga qadar Sog'liqni saqlash vazirligi, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, Moliya vazirligining tez tibbiy yordam bo'yicha elektron avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimini Toshkent shahri tajribasi asosida respublikaning boshqa hududlarida to'liq joriy qilish to'g'risidagi taklifi ma'qullangan edi. Bunga ko'ra, viloyatlar va tuman (shahar) laridagi dispetcherlik xizmatlari tugatilib, Toshkent shahri tajribasi asosida Markazning hududiy filiallarida yagona "Call-markaz"lar faoliyati yo'lga qo'yildi. Endilikda fuqarolar tez tibbiy yordam xizmatini chaqirishda yagona chaqiruvlarni qabul qilish markaziga bog'lanadilar, markaz bemorlarning manzilini aniqlab chaqiruv bo'lgan hududning tez tibbiy yordam ko'rsatish shahobchasiga ma'lumotnoma tashlaydi va chaqiruvchining uyiga shu hududga xizmat ko'rsatuvchi tez tibbiy yordam brigada xizmat mashinasi tashrifni amalga oshiradi. Bundan tashqari bu axborotlashgan tizimda tibbiyot xodimlarining ish sifatini oshirish va qog'ozbozlikni kamaytirish uchun tez tibbiy yordam brigadalarini planshetlar bilan ta'minlanganligi tizimning eng ma'qullangan qismi bo'ldi. Chunki tez tibbiy yordam ko'rsatuvchi tibbiyot brigadasi planshetga kelgan lokatsiya asosida chaqiruv manziliga qiynalmay osonlik bilan yetib boradi va xodimlarining ish tartibi ya'ni planshetda tashkillangan karta qismi ma'lumotlarini to'ldirish orqali olib borgan birinchi yordam hamda shoshilinch yordam standartlari bo'yicha ko'rsatilgan muolajalar onlayn ma'lumotlar bazasiga kiritiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, har bir o'tkazilgan chaqiruv bo'yicha ma'lumotlarni istalgan muddatda tahlil qilish imkonini beradi. Bunday texnologiyalarning qo'llanilishining yana bir qulaylik tomoni shundan iboratki, tez tibbiy

yordam guruhi planshetga kelgan ma'lumot asosida boshqa chaqiruvlarni stansiyada bo'lmay turib ham qabul qilishi va keyingi chaqiruvlarga zudlik bilan o'tish mumkinligini bildiradi. Bu esa chaqiruv joyiga zudlik bilan yetib borish, bemorlarga kechiktirib bo'lmas yordamni o'z vaqtida berish imkoniyatini oshiradi.

Tez tibbiy yordam bo'yicha elektron avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimini joriy etish Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi huzuridagi Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari hisobidan amalga oshirildi.

Joylarda tez va shoshilinch tibbiy yordam xizmati faoliyatini takomillashtirishni nazarda tutuvchi chora-tadbirlar dasturi asosida quyidagi ishlar amalga oshirildi:

1. Markaz va uning hududiy filiallarini yagona "Call-markaz"larni joylashtirish tirildi, ular zamonaviy bino va inshootlar bilan ta'minlandi. Masalan, Respublika shoshilinch tibbiy yordam ilmiy markazi Farg'ona filiali Tez tibbiy yordam stansiyasi binosi Farg'ona shahar "Iftixor" MFY Tabobat ko'chasi 24-uyda joylashgan. Binoda mukammal ta'mirlash va rekonstruksiya ishlari olib borilib, qo'shimcha bino qurilib foydalanishga topshirildi.

2. Markazning hududiy filiallari va "Call-markaz"larni jihozlash, infratuzilmasini yaratish (suv, elektr, aloqa, internet, lokal tarmoq va boshqalar) tashkil etildi.

3. Tez tibbiy yordam xizmati xodimlarini hamda avtotransport vositalari, ehtiyot qismlar, yoqilg'i-moylash va boshqa materiallar, dori vositalari, sarflash materiallari va tibbiy jihozlar ta'minotini hududiy filiallarga o'tkazildi.

4. Markaziy tuman (shahar) shifoxona qabulxonalari shoshilinch xizmat ko'rsatishga va yuqori texnologik tibbiy jihozlarni o'rnatishga moslashtirish tirildi.

5. Tez tibbiy yordam avtotransport vositalariga radioaloqa vositalari va GPS-trekerlar o'rnatildi. Masalan, Farg'ona viloyatida 249 tadan ortiq mana shunday

elektronlashgan mashinalar mavjud

6. Tez tibbiy yordam guruhlarini planshetlar bilan ta'minlandi. Masalan, Farg'ona viloyatida 400 dan ortiq ana shunday ish planshetlari guruhlarga yetkazib berildi.

7. Markazning hududiy filiallarida elektron avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimini Toshkent shahri tajribasi asosida joriy etildi.

8. Tez tibbiy yordam avtotransport vositalariga texnik xizmat ko'rsatish, ularni yoqilg'i-moylash materiallari bilan ta'minlash outsorsingga o'tkazildi hamda elektron tizim orqali nazorat qilish tashkillashtirildi.

Bundan tashqari, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi tez tibbiy yordam xizmatini tashkil etish va raqamlashtirish uchun Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari hisobidan kamida 85 milliard so'm miqdordagi mablag'larni Sog'liqni saqlash vazirligi huzuridagi Tez tibbiy yordamni rivojlantirish jamg'armasiga yo'naltirdi. Sog'liqni saqlash vazirligiga tez tibbiy yordam bo'yicha elektron avtomatlashtirilgan boshqaruv hamda yagona qo'ng'iroqlarni qabul qilish tizimlarini respublikaning barcha hududlarida bosqichma-bosqich joriy etish uchun Toshkent shahrida mazkur tizimlarni joriy qilishga jalb qilingan tizim integratori bilan to'g'ridan-to'g'ri shartnoma tuzishga ruxsat berildi. Ko'rsatilgan xizmat tariflari Moliya vazirligi, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi hamda Monopoliyaga qarshi kurashish qo'mitasi bilan kelishilgan holda Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlandi.

Patronaj xizmati jamoat sog'liqni saqlash tizimining muhim bo'g'inlaridan biri bo'lib, u aholining zaif qatlamlariga, xususan, yosh bolalar, homilador ayollar, qariyalar va nogironlarga tibbiy yordam ko'rsatishni tashkil qiladi. Birlamchi patronaj xizmatlari profilaktik choralarga asoslangan bo'lib, kasalliklarning erta aniqlanishi va davolanishiga ko'ra, ularning oldini olishda muhim o'rin tutadi.

Aholiga "tibbiy brigada" asosida xizmat qilishda patronaj ko'riklarini maqbullashtirib, yangilangan maqsadli patronaj tizimi joriy qilindi. Bu tizim aholini salomatligi va fiziologik ko'rsatkichlaridan kelib chiqib tegishli guruhlarga bo'lish va ularni belgilangan muddatda tibbiy ko'rikdan o'tishi, ularning salomatligi davriy nazoratga oladi. "Tibbiy brigada"lar o'zlariga biriktrilgan hududda oilalar va fuqarolar kesimida "tibbiy xarita"ni shakllantiradilar. Bu esa aholining kasallanish ko'rsatkichlarini sezilarli pasayishiga va aholiga tibbiy xizmat ko'rsatishni sifat darajasiga ta'sir qiladi.

Aholiga tibbiy yordam ko'rsatish va ularning salomatlik ko'rsatkichlari haqidagi ma'lumotlar bazasini yaratish ya'ni birlamchi bo'g'inni onlayn tizimda qamrab olish borasida ilg'or ishlar amalga oshirilmoqda. Buning uchun joylarda tibbiy xizmat ko'rsatishni soddalashtirish va raqamlashtirish hamda ortiqcha qog'ozbozlikni kamaytirish maqsadida "tibbiyot brigadalari" maxsus kompyuter-planshetlari, mobil tibbiyot diagnostika vositalari bilan ta'minlanmoqda. Bu planshetlarda jadval asosida onlayn axborotlar bazasi yaratilgan. Patronaj hamshirasi belgilab berilgan hududning aholisini hatlovdan o'tkazish va fuqarolarning ma'lumotlarini onlayn tizimga osonlik bilan kiritishi, bu borada duch keladigan qiyinchiliklarni bartaraf qilish uchun bunday innovatsion texnologiyalar va tizimlar patronaj hamshiralariga qo'l kelmoqda. Patronaj hamshira aholining ma'lumotlarini onlayn axborot bazasiga kiritishi aholining tibbiy tizimdan foydalanishini, ularning ma'lumotlarini doimiy nazorat qilishga yordam beradi. Bu onlayn axborot bazasini yaratilishi aholining demografik o'zgarishlarida eng maqbul bo'lgan yangilik bo'ldi. Fuqarolar yashash manzillarini o'zgartirgan taqdirda ham onlayn tizimda ma'lumotlar saqlanib qoladi va yangi hududda fuqaroning shaxsini tasdiqlovchi hujjati orqali yangi yashash joyining axborot bazasidan bemorning oldingi salomatligi haqidagi ma'lumotlarni olish mumkin.

Bu fuqarolarni ortiqcha yugur-yugurlarsiz xohlagan birlamchi bo'g'in xizmatlaridan foydalanish imkonini beradi. Hozirgi kunda Farg'ona viloyatining

5-oilaviy poliklinikasi ana shunday yangi onlayn axborot tizimi bilan o'z hududdagi aholini to'liq qamrab olgan. Aholi oilaviy poliklinika xizmatlaridan foydalanish va umumiy amaliyot shifokori va boshqa tor mutaxassisliklar xizmatidan foydalanish uchun muassasa qabul bo'limidan onlayn tartibda navbat olishi mumkin. Buning uchun fuqaroning shaxsini tasdiqlovchi hujjati orqali ID kod oladi va navbat berilgan tartibda shifokor ko'rigiga kiradi. Bu fuqarolarning vaqtini tejashga va ularni ortiqcha hujjatlardan

holi bo'lishini bildiradi. Shifokor bemorning ko'ruvini, qo'yilgan diagnoz va berilgan tavsiyalarini onlayn axborot bazasiga kiritadi. Bundan ko'rinib turibdiki, birlamchi bo'g'inda aholiga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatishni yanada oshirish va ish sifatini ko'tarishga yordam beradi. Xonadonlarga tashrif davomida ortiqcha hujjatlarsiz oilalardagi muammolar va kasallanish holatlarini o'rganish mumkin bo'ladi. Oilalar va fuqarolar kesimida yaratilgan "Tibbiy xarita" oilaning har tomonlama kiritilgan ma'lumotlari bilan tanishishga yordam beradi. Bunday olib borilayotgan ishlar birlamchi bo'g'inda yangi innovatsiyalarni kiritish va zamonaviy tizimni yaratilishiga asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pahlavon Q. Tibbiyotda masofaviy ta'limni tashkil etishning maqsad va vazifalari //germany scientific review of the problems and prospects of modern science and education. – 2022. – t. 1. – №. 2. – c. 24-28.
2. Qurbonov P., Xoldarova G., Rasulova F. Tibbiyotda kompyuter tomografiyasi va undan samarali foydalanish //наукаиинновация. – 2023. – т. 1. – №. 2. – с. 35-39
3. Qurbonov P., Ataxonov S., Sharofiddinov S. Masofaviy ta'limni tashkil etishning uslubiy asoslari //евразийский журнал математической теории и компьютерных наук. – 2022. – т. 2. – №. 13. – с. 43-47.
4. Qurbonov P., Minavarjonov S., Raxmonaliyeva F. (2023). Tibbiyot xodimlarini masofadan o'qitishda avtomatlashgan didaktik ta'minotning umumiy tuzilishi. Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук, 3(3), 52–55. Извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejmtcs/article/view/11562>

Internet sites

1. <https://clinics.uz>
2. <https://uz.m.wikipedia.org>
3. <https://m.facebook.com>
4. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK567796/>
5. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1123029/>

TALABALARNING O'QITISH JARAYONIDA METODLARDAN FOYDALANISH VA ULARNING KREATIVLIKKA TA'SIRI

KARIMOVA MADINABONU DILSHODEK QIZI

“University of economics and pedagogy” NOTM

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning kreativligini oshirishda loyihalash metodining samaradorligi talabalar ta'limi ko'lamida ko'rib chiqiladi. Loyihalash metodi ta'lim jarayonlarida qanday qilib talabalarning ijodkorligini, mustaqil fikrlashini va muammoni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishi mumkin va ularning kelajakdagi professional faoliyatiga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi. Maqolada kreativlikni yangi g'oyalarni yaratuvchi sifatida va ularga amaliy yechimlar keltirish qobiliyatini talabalarda kashf etalishi ham yoritiladi. Talabalarning kreativligini oshirish ularning o'zini ifoda etishiga, jamoaviy ish qilish qobiliyatiga va muammo yechish strategiyalarini ishlab chiqishga yordam bera olishi ta'kidlanadi. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash sohasidagi davlat asosiy hujjatlaridan foydalanishning maqsadi qonunda belgilangan talablarga muvofiq ravishda oliy ta'lim muassasasidagi o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish metodlari ham keng o'rganiladi.

Аннотация. В данной статье рассматривается эффективность метода проектирования в повышении креативности учащихся в масштабах обучения учащихся. Анализируется, как метод проектирования может развивать творческие способности учащихся, самостоятельное мышление и способность решать проблемы в образовательных процессах, и как это положительно влияет на их будущую профессиональную деятельность. В статье также рассматривается креативность как создатель новых идей и способность студентов находить практические решения для них. Подчеркивается, что повышение творческого потенциала учащихся может помочь им выразить себя, уметь работать в команде и разрабатывать стратегии решения проблем. Цель использования государственных базовых документов в области профессиональной подготовки будущих педагогов методы организации учебно-воспитательного процесса в высшем учебном заведении в соответствии с требованиями, установленными законом, также широко изучаются.

Kalit so'zlar: kreativlik, qobiliyat, talabalarning ijodkorligi, mustaqil fikrlash, loyihalash metodi, pedagogik yondashuvlar, qaror qabul qilish, ta'lim tizimi.

Ключевые слова: креативность, одаренность, креативность учащихся, самостоятельное мышление, метод проектирования, педагогические подходы, принятие решений, система образования.

KIRISH

Hozirgi kunda ta'lim tizimidagi asosiy maqsadlardan biri talabalarning kreativligini rivojlantirishdir. Kreativlik – bu yangicha g'oyalar, echimlar va konsepsiyalarni keltirib chiqarish qobiliyatidir. Loyihalash metodi esa talabalarning o'zaro faoliyati, muammolarni peshqadamlik bilan hal qilish va innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda talabalar kreativligini tushunish. Kreativlik nafaqat

san'at, balki barcha sohalarda muhimdir.

O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta'lim to'g'risida”gi qonunida asosiy prinsiplar va qonun-qoidalar belgilangan bo'lib, ularning asosida O'zbekiston ta'limining rivojlanishi qonuniy mustahkamlangan g'oyalarni amalga oshirishning strategiya va taktikasi quriladi va qonunda

ta'lim — ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar

berishga, shuningdek ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon; [1].

Bugungi kun talabalarining kreativligini rivojlantirish, zamonaviy ta'lim jarayonining eng muhim xususiyatlari mavjud hisoblanadi. Talabalarga bilim berish jarayonida o'qitish metodlari bu asosiy ro'l o'ynaydi. Turli pedagogik yondashuvlar va metodlardan foydalanish, talabalar fikrlash va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatini oshirishi mumkin. Ushbu maqolada turli ilmiy manbalar va tadqiqotlar tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maqolada keltirilgan tadqiqotlar loyihalash metodining talabalarining kreativligini qanday oshirishi haqida ko'rsatmalar beradi. Masalan, o'qituvchilar zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali talabalarining ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun qanday amaliy choralar ko'rishlari mumkinligini o'rganganlar. Shu yo'nalishda bir nechta muhim tadqiqotlar amalga oshirildi. Taniqli olimlardan Smith va Johnson (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, faollashtiruvchi metodlardan foydalanish talabalar kreativligi va muammolarni hal qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshirganligi aniqlangan. Ular muammoni yechish jarayonida talabalar o'rtasida jamoaviy muhokama va fikr almashinishning ahamiyatini ta'kidlagan.

Yana ushbu mavzu yuzasidan Kahn va Roberts (2020) yilda olib borilgan tajribalar asosida olingan natijalarda, an'anaviy o'qitish metodlari bilan taqqoslaganda, loyiha asosida ta'lim talabalar o'rtasida ijodiy fikrlashni yanada rivojlantirganligi aniqlangan. Ular, o'quvchilarning o'zaro aloqalari va tajribalari, ularning kreativligi vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini ko'rsatadi. Ijodkorlik masalasida Amabile, T. M. (1996). Creativity in Context.

Kontekstda ijodkorlik. Vestvyu Matbuoti. Amabile, T. M. (1996) kitob yozib tugatganlar.

Ushbu kitob kreativlik va ijodkorlikning ijtimoiy psixologiyasidagi so'nggi o'zgarishlar haqida bir oz ma'lumot beradi. Ijtimoiy omillar ijodkorlikka ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ijodkorlik va kognitiv mexanizmlarni saqlab qolish uchun qanday xizmat qilishi mumkinligini o'rganishni boshlaydi va yuqorida keltirilgan adabiyotlar o'rganilib mavzu yoritishda foydalanilgan va tahlil qilingan. Ushbu kitobda muallif shunday bayon etiladi: Ijodkorlikni tushunish uchun ikkita asosiy savolga javob berish kerak. Qanday ijodiy ishlash oddiy ishlashdan farq qiladimi? Ijodiy ishlash uchun qanday sharoitlar eng qulay—qanday shaxsiy qobiliyat va xususiyatlar, nima ijtimoiy muhitmi? Ushbu kitob bilan men ijodkorlikning ijtimoiy psixologiyasiga asos solishga umid qilaman. Bu borada men ikkinchi savolga e'tibor qarataman ijodkorlik uchun eng qulay bo'lgan ijtimoiy sharoitlarni hisobga olgan holda. Ijtimoiy omillarning ijodiy faoliyatga ta'sirini o'rganishda, shuningdek, ijodiy ishlashning odatdagidan farq qilish usullarini ko'rib chiqish bajarish kerak. Shunday qilib, kitob davomida ikkala savol ham ko'rib chiqiladi.[2]

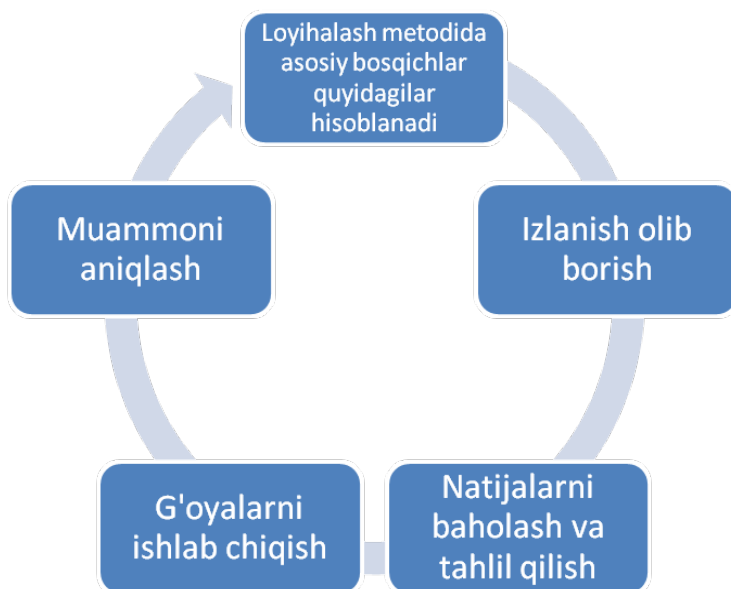
METADALOGIYA

Talabalarining o'qitish jarayonida metodlardan foydalanish va ularning kreativlikka ta'sirini o'rganish natijasida quydagi metodlarni tadbiq etildi.

Loyihalash metodi — talabalarga muammoli vaziyatlarda yechim topish va o'z fikrlarini ifodalash imkoniyatini beruvchi ta'lim metodidir. Ushbu metod o'z ichiga ichki fikrlash jarayonlarini, jamoaviy muhokamalarni va ijodiy ishlarni o'z ichiga oladi. Loyihalash metodida asosiy bosqichlar jadvalda yoritib berilgan.

Ushbu metodni talabalarining kreativligini

oshirishga ta'siri quyidagilardan iborat. qiyinchiliklarni hal qilishda o'z kreativligini Loyihalash metodi orqali talabalar turli yaqqol namoyish etadi.

Bu metod yordamida talabalar quyidagilarga erishishlari mumkin:

- mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish.
- o'z fikrlarini samarali ravishda ifodalash va muhokama qilish.
- jamoa ichida ishlash va bir-biriga ta'sir ko'rsatish qobiliyatini oshirish.

Bugungi kunda olib borilayotga ta'lim sohasiga oid islohotlar o'z ishiga ijodiy yondashuvchi, fan, texnika, san'at, ishlab chiqarishning jadal rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadigan yuksak davlat ta'lim standartiga javob bera oladigan malakali kadrlar tayyorlashga bog'liq. SHunga ko'ra, jamiyat taraqqiyoti talablaridan kelib chiqqan holda har bir talaba yoshlar ijodkorlik ruhida tarbiyalash muhim va zarurdir.

Innovatsion yondashuv asosida o'quvchilarni texnologik kompetensiyasini shakllantirish uchun, eng avvalo, pedagogik innovatsiyalar to'g'risida tushunchaga ega

bo'lishi kerak. Pedagogik innovatsion jarayonlar G'arb davlatlarida o'tgan asrning 50 yillari oxirlaridan boshlab, mustaqil O'zbekistonda esa, keyingi 10 yillikda olimlar tomonidan maxsus o'rganila boshlangan. So'nggi yillarda mamlakatimiz olimlari tomonidan innovatsiya, innovatsion tafakkur, innovatsion faoliyat, innovatsion bozor, pedagogik innovatsiyalar haqida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. [4] Abu Ali Ibn Sino (980-1037) bilim olishda shaxslarni o'quv muassasasida o'qitish zarurligini qayd etar ekan, ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi: - talaba bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'ymaslik; - o'qitishda jamoa bo'lib, o'quv muassasasida o'qitishga e'tibor berish; - bilim berishda talabalarning maylini, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish; - o'qitishni jismoniy mashqlar bilan qo'shib olib borish.

Oliy ta'limda mustaqil fikrlovchi shaxsni shakllantirishni ta'minlovchi, uzluksiz

ta'limning zamonaviy talablariga javob beradigan, o'zi tanlagan bilimlar sohasi yo'nalishi (ixtisosligi) bo'yicha ijodiy faoliyatiga tayyor, respublikaning ilmiy texnikaviy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishini ta'minlashga qodir, yuksak axloqiy va ma'naviy fazllatlarga ega, yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni am alga oshiruvchi mustaqil ta'lim turidir.[3]

XULOSA

Talabalarning kasb tanlash, kasbning o'ziga xos jihatlarini anglab borish, kasbi orqali manfaat topish, kasbining sir asrorlari orqali ijodiy yondashishga ijodkorlikni

rivojlantirishga erishish, talabalarning kelgusi faoliyatida o'z kasbiyijodiy qobiliyatlarini rivojlantirib borishlari pedagogik muommo sifatida yoritildi.

Qolaversa maqolada loyihalash metodini talabalarning kreativligini oshirishdagi o'rni uning qo'llanilishi haqida misollar keltirildi. Bu metod ta'lim jarayoniga yangiliklar olib keladi va talabalarni aktiv ishtirok qilishga undaydi. Ta'lim tizimida loyihalash metodini keng ko'lamda joriy etish, talabalarning ijodkorligini rivojlantirishga va ularning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatlarga erishishiga yordam beradi deb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risida Qonuni. 2020 yil 23 sentabr. O'RQ-637-son <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. Amabile, T. M. (1996). Creativity in Context. 1- bob Ijtimoiy ish Ijodkorlik psixologiyasi 3-4 b <https://doi.org/10.4324/9780429501234>
3. Migranova Elvira Aslamovna ,Pozilova Shahnoza Xaydaraliyevna KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA KIRISH O'quv qo'llanma «Tafakkur-bo'stoni» nashriyoti toshkent – 2018. 9-10 b. <https://arm.ssuv.uz/frontend/web/books/6426a99d986da.pdf>
4. Karimova Madinabonu Dilshodbek qizi. Ta'lim jarayonida innavatsion yondashuvlarni joriy etish. 797-800 b. <https://scholar.kokanduni.uz/index.php/rb/article/download/449/397/800>
5. Xusenova. S.B. (2023). "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tarbiya fani vositasida ma'naviy tarbiya kompetensiyasini shakllantirish". world scientific research journal, 16(2), 121-123.

KOSHIFIYNING ADABIY-PEDAGOGIK MEROSI VA UNING YOSHLARNING MA'NAVIY AHLOQIY QADRIYATLAR TIZIMIGA TA'SIRI

SH.N.MEXMONALIYEV

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning ma'naviy-ahloqiy qadriyatlar tizimini rivojlantirishga doir bilimlar va Koshifiy asarlarining tasiri bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy-ahloqiy qadriyatlar, madaniyat, notqlik san'ati, va'zgo'ylik, nazariya, metodologiya.

Аннотация: В данной статье описывается влияние трудов и знаний Кошифи на развитие системы духовно-нравственных ценностей будущих учителей.

Ключевые слова: духовно-нравственные ценности, культура, публичное выступление, проповедь, теория, методология.

Abstract: This article describes the influence of Koshifi's works and knowledge on the development of the system of spiritual and moral values of future teachers.

Key words: spiritual and moral values, culture, public speaking, preaching, theory, methodology.

Koshifiyning adabiy-pedagogik merosi Eron xalqlari orasida keng ma'lum, ammo hozirgi kungacha uning yaxlit biografiyasi tuzilmagan. Uning hayoti va adabiy — pedagogik faoliyati haqida turli mualliflarning asarlarida alohida parchalar bizga yetib kelgan. Buning sababi shundaki, "O'rta asrlar Sharqi avtobiografiya tuzish an'alarini bilmagan. Hayot tarixini qayta yaratish uchun va madaniyat arboblarning ijodiy yo'li, endi ularning asarlari sahifalarida, tarixiy va adabiy xronikalarda, yilnomalarda tarqalgan ma'lumotlarni asta-sekin to'plash kerak. [1,80].

Afsuski, Koshifiyning tug'ilgan sanasi, uning hayoti, ta'limi va tarbiyasi to'g'risida ma'lumot to'plash juda qiyin, chunki bunday ma'lumotlar deyarli barcha manbalarda, entsiklopediyalarda, tarixiy va sharqshunoslik tadqiqotlarida mavjud emas. [1,49]. Biroq, mutafakkirning adabiy ijodining aksariyati va tadqiqotchilarining fikriga ko'ra, u XV asrning 70-yillarida tug'ilganligi taxmin qilinadi. [3,6].

Mashxur olim-adabiyotshunos R. Musulmonqulov Koshifiyning zamondoshi va homiysi Alisher Navoiy ma'lumotlariga

tayanib, o'zining "Majolis - un - nafois" asarida shunday yozgan: "taxminan yigirma yil, u shaharda bo'lgani kabi" (Hirot)deb yozadi. Ushbu xabardan Koshifiy 1470-1472 yillarda Hirotga kelgan deb taxmin qilish mumkin. Ushbu haqiqatni va Koshifiy haqidagi boshqa ma'lumotlarni hisobga olgan holda, u taxminan 1440-1450 yillarda Sabzvor shahrining Bayxaq qishlog'ida tug'ilgan deb taxmin qilish mumkin. Bu fikr Eron va markaziy osiyo adabiyotshunoslari Zabehullo Safo va M.Ahmedova tomonidan berilgan [3,21]. Shunday qilib, agar biz ushbu olimlarning xulosalariga rozi bo'lsak, unda Koshifiy taxminan 40-50 yillarda tug'ilgan. Uning ismi Mavlono Husayn, Voiz va Kamoliddin taxalluslari, she'riy laqabi Koshifiy. Bolaligida ota - onasi uni musulmon diniy maktabi-maktabga o'qishga berishgan. Maktabda u ajoyib qobiliyatlari bilan ajralib turardi. U Qur'on va boshqa og'zaki ta'lim fanlarini yaxshi o'zlashtirgan. O'smirlik yillarida mustaqil ravishda shug'ullanishni boshladi va o'sha paytda mashhur bo'lgan deyarli barcha fanlarni chuqur o'zlashtirdi.

Fors va Arab tillari grammatikasini, musulmon qonunchiligi asoslarini mukammal o'zlashtirgan Koshifiy notiqlik san'ati asoslarini o'rganishga kirishadi. U islomning voizi (notiq) bo'lishni juda yaxshi ko'rar edi, keyinchalik u zamondoshlari va xalqidan "Voiz" (ya'ni Voiz) laqabini oldi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'sha paytda va'zgo'ylar siyosati rasmiy siyosat bilan bir qatorda Islom jamiyati siyosatining mavjud shakllaridan biri bo'lgan. Va'zgo'ylar o'zlarining ijtimoiy mavqeidan kelib chiqib, o'sha davrda imonlilarni "aldanish va bid'atdan" himoya qilishni o'z zimmalariga olishgan, shu bilan birga ular o'zlarining va'zlari (vahz) orqali xalqning axloqiy ongini tozalash bilan shug'ullanishgan. O'zlarining va'zlari bilan ular odamlarga musulmon dinining asosini, boshqa dunyo hayoti va qiyomat kunini eslatdilar va shu bilan ularni haqiqatni anglashga yo'naltirardilar.

Koshifiyning tarjimai holi shuni ko'rsatadiki, u hech qanday diniy unvonga ega bo'lmagan, ammo va'zgo'ylik lavozimi undan islom dini va Qur'onning barcha qoida va tartibotlarini yaxshi bilishini talab qilgan. Uning iste'dodi va bilimi tufayli taniqli Voiz bo'lishdan oldin u Islomning asosiy aqidalarini, huquq manbalarini va nazariya va metodologiya asoslarini, fiqh ilmi, payg'ambarlar va ularning sheriklari haqidagi rivoyatlarni, shuningdek ilm-fanni, Qur'onni tushunish va talqin qilishni sinchkovlik bilan o'rgangan. Koshifiy buni uddaladi va uning zamondoshi va tarixchisi Xondamirning so'zlariga ko'ra: "hozirgi vaqtda Xorason o'lkasida bunday (ya'ni Koshifiyning) sharhlovchi va va'zgo'yni topish mumkin emas". [1,48]. Bir so'z bilan aytganda, hayotining 20-yillarida mutafakkir juda yetuk olim va taniqli Voiz sifatida rivojlandi. Buni mutafakkirning adabiy va pedagogik ijodiga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar tasdiqlaydi. O'z ijodini takomillashtirish uchun u XV asrning 40-50-yillarida Hirot shahriga keladi. Hirot o'sha paytda Temuriylar imperiyasining asosiy siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri bo'lgan. Bundan tashqari, Hirot Eron va

Markaziy Osiyo uchun ipak yo'lining eng muhim savdo va hunarmandchilik markazi bo'lgan. Shuni ta'kidlash kerakki, Temuriy Sulton Husayn ibn Mansur ibn Boyqaro (1469-1506) davrida Hirot shahri Eron va Markaziy Osiyoning yirik madaniy va ilmiy markaziga aylandi. Bu yerga musulmon Sharqining deyarli barcha mintaqalaridan ko'plab olimlar, shoirlar, yozuvchilar, madaniyat va san'at arboblari kelishgan. Bunday qulay sharoitlarda Koshifiyning ijodiy faoliyati yillari boshlandi. O'sha davrning eng bilimdon odamlaridan biri, shoir, mutafakkir va fors-tojik adabiyotining boshqa nomoyondasi Abdurahmon Jomiyning shogirdi Alisher Navoiy (1441-1501) va hirot olimlari uni samimiy kutib olishdi. Ularning homiyligi ostida Koshifiy o'z ta'limini takomillashtirishni davom ettirdi, munozaralarda o'z g'oyalarini bayon qildi va va'zgo'ylik faoliyati tajribasini boyitdi. Alisher Navoiy ta'kidlaganidek, "Koshifiy juda mehnatsevar edi, uning faoliyati va bilimlari doirasi keng edi. U, ayniqsa, va'zlar, adabiyot va astronomiya bilan qiziqdi va bu sohalarining har birida u keng shuhrat qozondi." [1,9].

Hirotida yaratilgan adabiyot va san'at rivoji muhitida Koshifiy samarali ishladi. Mutafakkir hayotining bu davrini uning iste'dodini ochib berishning samarali davri deb atash mumkin. Bu yerda u "Ahloqi Muhsiniy" (Muhsin etikasi), "Futuvvatnomaiy Sultoni" (Qirolik shahzodaligi to'g'risidagi kitob), "Risola Xotamiya" (Xotamiya risolasi), "Anvori Suhayli" (Suhayl nurlari) va boshqa ko'plab asarlarni yozadi. Bundan tashqari, u astronomiya bilan ko'p shug'ullangan, she'riyat, adabiyotshunoslik, so'fiylik, axloq, estetika, va'z va boshqa muammolar ustida ishlagan.

Koshifiy o'zining har bir asarida avvalgi mutafakkirlar va uning zamondoshlaridan farq qiladigan tubdan yangi g'oyalarni kiritdi. Shu bilan birga, Koshifiy xalq va ziyolilar orasida va'zgo'y sifatida mashhur bo'lgan. Koshifiyning va'zgo'ylik faoliyatini baholab, tarixchi Xondamir shunday yozgan: "juma

kuni ertalab Hirot markazida joylashgan Sulaymoniya shoh masjidida va'z qilgan. Juma namozini tugatgandan so'ng, o'sha kuni bu xizmatni Alisher masjidida olib bordi. Shanba kuni Sultoniya madrasasida va'z qildi. Chorshanba kunlari Pirmuhammad Hoji Abdul Valid Ahmad Mir qabri yonida [4,77]. Bularning barchasi uning o'sha davrdagi oddiy odamlar, hukmdorlar, diniy arboblari, yozuvchilar, shoirlar va boshqa ziyolilar orasida obro'sini oshirdi. Koshifiyning zamondoshi, yozuvchi va shoir Zayniddin Mahmud Vosifi o'zining "Badoyi-ul-vaqoyi" kitobida notqlik va uning obro'si haqida shunday yozgan: "... uning va'zlarida nafaqat Sulton Husayn Boyqaro, uning vaziri va saroy ahli, balki ularning xotinlari va bolalari ham qatnashgan [4,48]. Shuni ta'kidlash kerakki, Koshifiy yoqimli va tushunarli ovozga ega edi. Qur'on ta'limoti va she'rlari (suralari) va Muhammad Payg'ambarning hadislariga tayanib," u ularning sirlarini misli ko'rilmagan aniqlik bilan ochib berdi va maslahat berdi" hukmdorlar hayotining turli jihatlari bilan bog'liq bo'lib, ularni ideal axloqiy va intellektual hukmdorlarga yaqinlashtirdi. Va'z paytida Koshifiy hukmdorning yaqinlari, oddiy odamlar, ittifoqchilar va dushmanlarga bo'lgan munosabatlariga katta e'tibor qaratgan. Shu bilan birga, ularda u insonning axloqiy tarbiyasi, mamlakatning iqtisodiy, madaniy va ma'muriy rivojlanishi masalalariga to'xtalib o'tdi.

Koshifiy ijodini tadqiq qilganlardan biri adabiyotshunos olim R. Musulmonqulov Husayn Voiz Koshifiy va uning maktublar janrdagi asarlari (XIV - XV asrlar) kitobining muqaddimasida Alisher Navoiyning Husayn Voiz Koshifiyning va'zgo'ylik faoliyati haqidagi bayonotining qiziqarli tafsilotini keltiradi. Bir kuni shahar hazilkashlaridan biri Koshifiyning quyidagi she'rlarini qayta yozdi va va'z joyida (minbarda) qoldirdi. Mehrobning minbarida porlayotgan va'zgo'ylar tanho joyga kelib, boshqa ishlar bilan shug'ullanadilar. Koshifiy, baytni o'qib bo'lgach, juda g'azablandi, qasam ichdi va ketdi va bir muncha vaqt va'z

qilmadi. Biroq, keyin Koshifiy xato qilganini anglab, yana o'z vazifasiga qaytdi. Agar u qaytib kelmasa, bu ikki baravar xato bo'lar edi, deydi Navoiy [5,43]. Va'zga qaytgan Koshifiy bu sohada o'z san'atini takomillashtirish bilan ko'proq shug'ullana boshladi. Uning mehnatsevarligi tufayli u notqlik sohasidagi bilimlarini yaxshilaydi va axloqiy tarbiya muammolarini va zamonaviy ijtimoiy tizimning holatini yanada chuqurroq tushunadi, ta'lim sohasida yangi yo'nalish - "hukmdorlarga ta'lim berish" yo'lini ochib beradi.

Adabiy-tarixiy manbalarda va zamonaviy tadqiqotlarda Koshifiyning vafot etgan sanasi to'g'risida kelishuv mavjud emas. Bizga yetib kelgan turli manbalarda mutafakkirning o'limining turli sanalari ko'rsatilgan. Masalan, Xondamir, Zabixullo Safo, Rasul Jafariyana, M. Ahmadov, R. Musulmonqulov, B. G'afurovning ta'kidlashicha, mutafakkir 1504 yilda vafot etgan. Abdulla Kabuli 1526 yilni, Xodji Xalifa 1511 yilni, Muhammad Surayyo 1403 yilni, Muhammad Muin 1500 yoki 1504 yilni va boshqalarni nomlaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, aksariyat tadqiqotchilar Xondamirning tarixiy yozuvlariga asoslanib, 1504-1505 yillarda to'xtashgan, bu shubhasiz. Koshifiy Afg'onistonning Hirot shahrida dafn etilgan.

Koshifiy o'z avlodlariga katta ma'naviy meros qoldirdi. Uning ijodiy merosi, uning ijodi tadqiqotchilarining fikriga ko'ra, adabiyot, tarix, axloq, estetika, falsafa, huquqshunoslik, astronomiya, pedagogika va boshqalarning turli masalalarini tahlil qiladigan 40 ga yaqin asarlarni o'z ichiga oladi. Mutafakkirning adabiy merosini baholashda uning ijodi tadqiqotchilari o'rtasida kelishuv mavjud emas. Masalan, eronlik tadqiqotchilar Ali Akbar Dehxuda mutafakkirning 35 ta kitobi Muhammad Muin va tadqiqotchi M. Ahmadov 40 dan ortiq kitoblar nomini beradi. Bizning fikrimizcha, Eron adabiyotshunosi Said Nafisiy tomonidan tuzilgan Koshifiyning asarlari ro'yxati eng ishonchli hisoblanadi. Shu bilan birga, Said Nafisiy ro'yxatida boshqa mualliflar kabi takrorlash yo'q [2,114].

Shunday qilib, Nafisiy tomonining ishonchli ma'lumotlariga asoslanib, mutafakkirning haqiqiy talqinlari:

1. Javohir-ul-tafsir al-Tuxfat-ul-Amir (amirga sovg'a sifatida taqinchoqlar sharhlari).
2. Jome - ul-Sittin (oltmishni birlashtirgan) yoki Tafsiri Su Rai Iusuf (suram Yusu FA sharhlari).
3. Muxtasar ul-Javohir (zargarlik buyumlari to'plami).
4. Mavohibu Aliya (Ali qurbonliklari).
5. Ravzat-ush-shuxado (shahidlar bog'i).
6. Sharxi Masnavi ("Masnavi"ga sharhlar).
7. Lubobu ma'navi Fi Intihobi " Masnavi ("Masnavi" ni tanlashda eng yaxshi ma'no).
8. Lubbi lubobi Masnavi (Masnavi asosining mohiyati).
9. Ahloqi Muhsiniy (Muhsin Axloqi).
10. Mahzan ul-insho (imlo asoslari).
11. Insho (Orfografiya).
12. Anvori Suxayliy (Suxaylning Porlashi).
13. Futuvvatnomai sultoni (Qirolik ritsarligi haqidagi kitob).

Koshifiyning ijodiy merosi yaqin va O'rta Sharq xalqlari madaniyatidagi ilmiy va ma'naviy izlanishlarning aksidir, yangi narsalarni qidirishda keskin burilishlar, omad va sog'inishlarni namoyish etadi.

Koshifiyning asarlari orasida Qur'onni sharhlash va talqin qilishga bag'ishlangan ko'plab risolalar mavjud bo'lib, bu hatto uning davrida ham matnning o'ziga xos xususiyati tufayli ko'plab oyatlarning mazmuni tushunarsiz bo'lganligini ko'rsatadi. Vaqt o'tishi va Payg'ambar davridan uzoqlashishi va Islomning yangi ijtimoiy-madaniy muhitda tarqalishi bilan ushbu talqinlarning ahamiyati oshdi. Koshifiyning bunday asarlariga quyidagilar kiradi: Javohir ul-tafsir al-Tuxfat-ul-Amir, Jome ul-Sittin, Muxtasar ul-Javohir, Mavohib Aliya va boshqalar.

Koshifiy hadislar haqida o'z fikrlarini "Risalat-ul-aliata fi ahodis un-nabaviya"da bayon qilgan. U hadislarining Qur'on ortida qonuniy ahamiyatga ega ekanligini bilar

edi, ammo u harakat doirasi va jamoat diniy muammolarini tartibga solish jihatidan Qur'on undan ustun ekanligini va musulmon huquqi manbalari tizimida asosiy o'rinni egallashini tushundi. Mutafakkir Islomning boshqa huquqiy shakllari orasida amaliy ahamiyatga ega bo'lgan hadislariga ustunlik berib, ushbu risolada qirq hadisni ko'rib chiqadi.

Koshifiy ham o'z davri adabiyoti rivojiga chinakam ulkan hissa qo'shgan. Shubhasiz, O'rta asr madaniyatining boshqa iste'dodli vakillari singari, Koshifiy ham mohir shoir edi.

Koshifiy dastlab an'anaviy g'azal yozuvchisi sifatida adabiy yo'lga kirdi. Sulton Boyqaro va uning vaziri Alisher Navoiy hukmronligidagi notinch voqealar ta'siri ostida, fors tilida so'zlashuvchi xalqlarning o'z-o'zini anglashi tobora ortib borayotgan sharoitda shoir-mutafakkir odamlarning ongi va qalbiga badiiy so'z ta'sirining ulkan kuchini, uning ijtimoiy ahamiyatini yanada anglay boshladi. Koshifiy adabiyotning mohiyati, uning vazifalari haqidagi fikrlarini "Mahzan ul - insho", "Insho" va " Balde al-afkar fi sanoyi al-ash'ar" kabi she'riy asarlarida bayon etgan.

Uning "Balde al-afkar fi sanoyi al-ash'ar" she'riy asarida she'riyat turlariga bag'ishlangan butun bo'lim mavjud. Ushbu bo'lim quyidagi sheriy janrlar haqida so'z boradi: "ushbu turlar: qasida, g'azal, qit'a, ruboyi, fard, masnavi, musammat, tarjiband". [6,120].

Ushbu asar Koshifiyda sanab o'tilgan she'riyat turlarining ta'rifi ko'p hollarda ularning rasmiy xususiyatlarini (qofiyalar tartibi, hajmi, matla dizayni va boshqalar) ajratishga asoslangan. Faqatgina g'azallar an'anaviy ravishda mavzuviy xususiyatlarga asoslangan ta'rifni saqlab qolishadi. Biroq, Koshifiy an'anaviy so'zlar bilan cheklanib qolmaydi, balki unga quyidagilarni qo'shadi: "g'azalda matlada juft qofiya kerak va shoirlarning amaliyoti va bayonotlaridan ko'rinib turibdiki, g'azaldagi eng kam baytlar besh, eng kattasi o'n besh va bu chegaralar orasidagi narsalar unga mos keladi".

M. L. Reysnerning adolatli fikriga ko'ra,

Koshifiyning ta'rifi, avvalgilaridan farqli o'laroq, ikki xil toifadagi tizimlarda g'azalni ifodalovchi ikki qismga bo'linadi. Tarkibband muallifi an'anaviy ta'rifni "g'azal" tushunchasini chuqurlashtirishga qaratilgan yangi ta'rif bilan to'ldiradi. Koshifiyning she'riy amaliyotda va shoirlarning bayonotlarida uning ta'rifi uchun asos borligi muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, Koshifiy g'azalning an'anaviy ta'rifini tuzatmaydi, balki uni quradi.

Ta'rifning bunday ikki tarkibiy qismi,

birinchi navbatda, uning birinchi qismida Koshifiy "G'azal" so'zining lug'aviy ma'nosi haqida, ikkinchi qismida esa terminologik ma'no haqida fikr yuritishi bilan mustahkamlanadi. [3,17].

Koshifiy ijodida mavzularning xilma-xilligi va she'riy stilistika usullarining keng doirasi uni faqat g'azal doirasi bilan cheklashga imkon bermaydi. Uning ijodi tahlili shuni ko'rsatadiki, o'tmish merosini o'zlashtirish u tomonidan turli darajalarda amalga oshirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Боқирғоний С. Боқирғон китоби. – Т.: Ёзувчи, 1991. – 80 б.
2. Болтаев М.Н. Дунёни англаган кўнгил. //Саодат. 1993. -№ 8-9. -6 б.
3. Бахронов Қ.Б. Тасаввуф фалсафаси хусусида. –Т.: Ёзувчи. 2000.–40б.
4. Буюк алломаларимиз (Масъул муҳар. З.Исломов). Тошкент, Ислон университети нашриёти. 2002. – 77 б.
5. Буюк сиймолар, алломалар (Ўрта Осиёлик машхур мутафаккир ва донишмандлар). (Нашрга тайёрловчи масъул муҳар. М.Хайруллаев) К.2. – Т.: А.Қодирий номли "Халқ мероси" нашр. 1996. – 120 б.
6. Хайруллаев) К.2. – Т.: А.Қодирий номли "Халқ мероси" нашр. 1996. – 120 б.
7. Siddikov, B. S., & Mehmonaliyev, S. N. (2024). BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MA'NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLAR TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDAGI ASOSIY OMILLAR. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(29), 339-342.
8. Siddikov, B.S., & Mekhmonaliyev. Sh.N. (2023). MORAL VIEWS OF HUSSAIN VOIZ KOSHIFI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (4-2), 39-42.
9. Siddikov, B. S. (2023). MORAL VIEWS OF HUSSAIN VOIZ KOSHIFI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(4-2), 39-42.

INTELLEKTUAL RIVOJLANISHIDA KAMCHILIGI BO'LGAN BOLALARDA NUTQNING TOVUSH TALAFFUZINI RIVOJLANTIRISH

SOSEDOVA NADEJDA VASILYEVNA

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Logopediya kafedrası
dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Annotsiya. Ushbu maqolada intellektual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalarda nutqning tovush talaffuzini rivojlantirish muammosi yoritilgan. Shuningdek, nutqdagi noto'g'ri talaffuzni to'g'irlash, to'g'ri talaffuz malakalarini shakllantirish, bolalarni nutqini diqqat bilan eshitishga o'rgatish, fonematik idrok, tovushlarni tahlil va tarkib qilish malakalarini shakllantirish ishlarining mazmuni bayon etilgan.

Tayanch so'zlar: intellektual, neyrofiziologik, fraza, shaxs, idrok, fonematik, leksik, fonema, eksprement, malaka.

Аннотация. В данной статье описывается проблема развития звукопроизношения речи у детей с ограниченными интеллектуальными возможностями. Также описано содержание исправления неправильного произношения в речи, формирования навыков правильного произношения, обучения детей внимательному вслушиванию в свою речь, фонематическому восприятию, звуковому анализу и навыкам композиции.

Ключевые слова: интеллектуальный, нейрофизиологический, фраза, человек, восприятие, фонематический, лексикон, фонема, выразить, квалификация

Annotation. This article describes the problem of developing speech sound pronunciation in children with intellectual disabilities. The content of correcting incorrect pronunciation in speech, developing correct pronunciation skills, teaching children to listen carefully to their speech, phonemic perception, sound analysis and composition skills is also described.

Key words: intellectual, neurophysiological, phrase, personality, perception, phonemic, express, qualification, phoneme, lexicon

Ma'lumki, shaxsning mukammal yetishuvida nutq alohida ahamiyat kasb etadi. To'g'ri nutq bolaning har tomonlama rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. Bolaning nutqi qanchalik to'g'ri va tovushlar talaffuzi aniq bo'lsa, unga o'z fikrlarini bayon qilish shunchalik oson bo'ladi, atrof – olamni idrok etish uchun imkoniyat kengayadi, kattalar hamda o'z tengdoshlari bilan bo'lgan munosabati to'liq, mazmunli bo'ladi, uning psixik rivojlanishi ham faol ravishda amalga oshadi.

Adabiyotlarda intellektual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalar muammosi yuzasidan berilgan ma'lumotlar ko'p qirrali va qarama-qarshidir. Nutq murakkab funktsional

tizim sifatida dinamik joylashuvga ega va bosh miya tuzilishining turli sohalarini nutqiy faoliyatgajalbetadi. Intellektual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalar uchun ekspressiv nutqning sust rivojlanishigina emas, balki uning rivojlanishini patologik kechishi ham xosdir. Intellektual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalarda til belgilari tizimini egallash imkoniyatining chegaralanganligi seziladi. Bayon qilishni yuzaga keltirish, bezatish operatsiyalari shakllanmagan bo'ladi, xususan, fonemalarni tanlash bilan bir qatorda ichki bo'g'inli va bo'g'inlararo dasturlash (ya'ni, artikulyator dastur) va chuqur-sintaktik va chuqur-semantik darajalarni amalga oshiruvchi operatsiyalar,

ya'ni ichki nutq buziladi.

Intellectual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalarda nutq buzilishlari sistemali xarakterda bo'lib, uning barcha tarkibiy qismlari uchun xos: fonetik-fonematik va leksik-grammatik. Intellectual rivojlanishida kamchiligi bo'lganda bolalar murakkab artikulyatsiya harakatlarini qiyinchilik bilan o'zlashtiriladi, dinamik artikulyatsion stereotik shakllanmaydi – tovushlarni to'g'ri yoki noto'g'ri takrorlaganda tovushlarning birikishi qiyinlashadi. A.R.Luriyaning ta'kidlashicha intellectual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalarda o'tgan artikulyatsiya denervatsiyasida qiyinchiliklar va bir artikulyatsiyadan ikkinchisiga silliq o'tishda qiyinchiliklar aniqlangan. Bu tovush va bo'g'inlar o'rnini o'zgarib qolishga, so'z tuzilishining soddalashishi va buzilishiga olib keladi.

Ko'pincha, tovushlarni aniq idrok qilolmaganidan bolalar, frazalarning faqat alohida elementlarini bilib oladilar va ularni yagonamazmuntuzilishgabog'layolmaydilar. Tushunishning bunday chegaralanganligi asosiy nuqsonning ikkilamchi ko'rinishi hisoblanadi.

Intellectual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalarda talaffuz tizimi rivojlanishi sifat va miqdori jihatidan o'ziga xosligi bilan xarakterlanadi. Bu barcha bolalarda u yoki bu darajada va nutqiy rivojlanishning har bir etapida namoyon bo'ladi.

Neyrofiziologik jihatdan yondoshilgan ishlarda artikulyatsion buzilishlari bosh miyaning ma'lum bir po'stloq zonalarining shakllanmaganligi bilan bog'liq ko'rsatiladi (R.A. Belov – David, A.N. Traugatt).

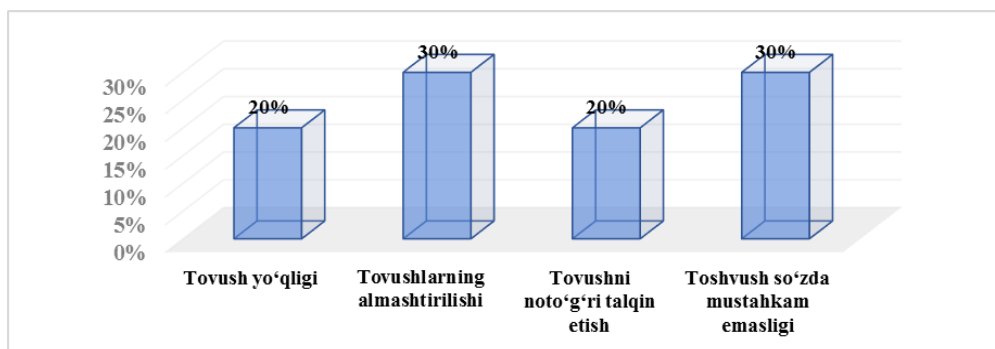
Psixologo-pedagogik jihatdan yondoshilgan ishlarda (R.E. Levina, V.K. Orfinskaya, A.K. Markova, Ye.G. Koritsskaya, V.A. Minashina, Ye.F. Sobotovich, Usanova v.h.) intellectual rivojlanishida kamchiligi

bo'lgan bolalarda nutqning fonematik buzilishlari leksik va grammatik rivojlanish xususiyatlari bilan o'zaro bolliq deb bayon etiladi. Nutqning fonetik rivojlanishi lug'at boyligining rivojlanish darajasiga bog'liq.

Intellectual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalar tovush talaffuzining holatini qay darajada ekanligini aniqlashdan iborat bo'ldi. Qo'yilgan maqsadga erishish uchun biz Toshkent shahridagi Yunus Obod tumanidagi 480- ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkiloti 10 nafar bolalari bilan o'tkazdik.

Tadqiqotimiz boshida bolalarning anamnestik ma'lumotlari bilan tanishib chiqdik. Esperimentda 10 nafar intellectual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan tashxisi qo'yilgan bolalar ishtirok etishdi. Birinchi bo'lib bolalarning anamnestik ma'lumotlarini o'rgandik. Anamnestik ma'lumotlarga ko'ra, 10 nafar boladan 3 nafari o'z vaqtida tug'ilmagan, ya'ni muddatidan avval, 7 oylik tug'ilgan, 2 nafari jarrohlik yo'li bilan tug'ilgan, 5 nafari esa o'z vaqtida tug'ilgan, ammo, tug'ruq vaqtida turli xil jarohatlar olganligi ma'lum bo'ldi. Onalarining ma'lumotiga ko'ra, deyarli barcha onalarning toksikozlari o'rta og'ir darajada kechgan, barchasi homiladorlik vaqtida gripp, shamollash kasalliklarini boshidan o'tkazgan. 6 nafar bola o'z o'qiga o'ralib tug'ilgan. 2 nafar bola 1 yoshgacha surunkali shamollash bilan og'rigan. Bolalarning gugulashi 3-4 oylikda paydo bo'lgan bo'lsa, ba'zi bolalarning birinchi so'zlari 3 yoshdan keyin va hatto 5 yoshda paydo bo'lgan. Deyarli bolalarning barchasi o'ziga xos imo - ishoralardan foydalanishadi.

Ota-onalarning nutqiy faoliyati tahlil qilinganda, ota-onalarning nutqida qo'pol nuqsonlar yo'qligi qayd etildi. Anamnestik ma'lumotlaridan keyin, bolalarni tanlab olingan metodikalar asosida tovushlar

1-rasm. Tovush talaffuzidagi kamchiliklarning namoyon bo'lishi.

talaffuzi holatini tekshirdik. Olingan natijalar quyidagicha bo'ldi.

Yuqoridagi jadvalda ifodalanganidek, tovush talaffuzidagi kamchiliklarni nomoyon bo'lishiga ko'ra, tovushni almashtirish hollari 3 nafar (30%) bolada, tovushlarni so'zda mustahkam emasligi 2 nafar (20%) bolada, tovushni noto'g'ri talqin etish 3 nafar (30%) bolada kuzatildi. Tovush talaffuzi kamchiliklarida, biz tovushni umuman talaffuz eta olmaslik (tovush yo'qligi) holatini 2 nafar (20%)da bola kuzatdik.

Intellectual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalarda nutq kamchiliklari tovushlarini noto'g'ri talaffuz qilish bilan chegaralanib qolmay, shuningdek tovushlarini yetarli farqlamaslik va so'zni tovush tomonildan tahlil va tarkib qilishdagi qiyinchiliklardan ham iborat.

Intellectual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalardagi nuqsonlarning maktabgacha yoshda bartaraf etish tavsiya etiladi. Bunda mashg'ulotlardan keng foydalaniladi. Mashg'ulotlar frontal, guruhli va individual tarzda o'tkaziladi.

Mashg'ulotlarda olib boriladigan korreksion-logopedik ishlarining maqsadi quyidagilardan iborat:

- nutqdagi noto'g'ri talaffuzni to'g'irlash;
- to'g'ri talaffuz malakalarini shakllantirish;

- bolalarni nutqini diqqat bilan eshitishga o'rgatish;

- fonematik idrokni rivojlantirish;

- tovushlarni tahlil va tarkib qilish malakalarini shakllantirish.

Nutqning fonetik tomondagi kamchiliklarini bartaraf etish tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Og'zaki nutqni idrok etishni shakllantirish;

Artikulyatsion apparat motorikasini rivojlantirish;

Sirg'aluvchi, shovqinli, sonor, til orqa va chuqur til orqa tovushlarni to'g'ri artikulyatsiyasini tarbiyalash.

Nutqning fonetik idrok tomonidagi kamchiliklarni bartaraf etish tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Tovush artikulyatsiyasini aniqlash, bo'g'in va so'zlardan tovushlarni ajratish;

Berilgan tovushning so'zdagi o'rnini topish (so'z boshida, o'rtasida va oxirida);

So'zlardan tovushlar ketma-ketligi va sonini aniqlash.

Tovushlar talaffuzi ustida olib boriladigan ish so'zning bo'g'in tarkibi ustidagi ish bilan uzviy bog'liq. Nutq rivojlanishining past darajasiga ega bolalar uchun nutqning alohida tovushlarini ajratish va ularni alohida ma'no birligi sifatida anglash murakkabdir. Logoped so'zning bo'g'in tarkibi ustidagi ishni murakkablashtira turib, logoped

ishlanayotgan soʻzlarni qatoriga ketma-ket kelgan undoshli soʻzlar kiritiladi.

Tovushlar talaffuzi ustida olib boriladigan ish soʻzning boʻgʻin tarkibi ustidagi ish bilan uzviy bogʻliq. Nutq rivojlanishining past darajasiga ega bolalar uchun nutqning alohida tovushlarini ajratish va ularni alohida maʼno birligi sifatida anglash murakkabdir. Logoped soʻzning boʻgʻin tarkibi ustidagi ishni murakkablashtira turib, logoped ishlanayotgan soʻzlarni qatoriga ketma-ket kelgan undoshli soʻzlar kiritiladi.

Soʻzlarni boʻgʻinga boʻlishda morfemalarning toʻqnashuvi sodir boʻlishi shartligini tushuntirish tavsiya qilinadi, masalan: ko-ptok (kop-tok), bo-lgʻa (bol-gʻa).

Tadqiqotni olib borish jarayonida bir necha oʻyinlar shakllantirildi. Oʻyin jarayonlarining texnologik nuqtai nazardan yoritilishiga alohida eʼtibor berildi. Quyida ushbu oʻyinlardan biri va ularni tashkil etish jarayoni keltiriladi.

“Chap qoʻl barmoqlaridagi nuqta” oʻyini. Bu oʻyin tarbiyalanuvchilarda chap qoʻl barmoqlarining sezgirligi va oʻng qoʻl barmoqlarining harakatchanligini oshirishga yordam beradi, “s”, “l”, “r”, “d”, “t” tovushlarini toʻgʻri aytish koʻnikmalarini rivojlantiradi.

Oʻyinning maqsadi: oʻng qoʻlning barmoqlari yordamida navbat bilan chap qoʻlning barmoqlari uchida nuqtaning rasmi chizish.

Oʻyin ishtirokchilari: defektolog va tarbiyalanuvchilar.

Oʻyin vositasi: chap qoʻl kafti, chap va oʻng qoʻl barmoqlari.

Oʻyin vaqti: 2 daqiqagacha.

Oʻyin qoidasi: 1) nuqtani ifodalashda oʻng qoʻlning barcha barmoqlari ishtirok etadi;

2) nuqta chap qoʻlning kaftida navbatma-

navbat oʻng qoʻlning barcha barmoqlari yordamida chiziladi.

Oʻyinning borishi:

1-bosqich. Qoʻllar biroz oldinga choʻziladi.

2-bosqich. Kaftlar ochilib, shu holatda qoʻllar bir-biriga qaratiladi.

3-bosqich. Chap qoʻl shu holatda ushlab turiladi.

4-bosqich. Oʻng qoʻlning barmoqlari yordamida navbat bilan chap qoʻlning barmoqlari uchida nuqtaning rasmi chiziladi.

5-bosqich. Defektolog: Endi oʻng qoʻlimizni yana musht qilib tugamiz. Oʻng qoʻlimizning 2-barmogʻini ochamiz. Bu barmogʻimiz bilan chap qoʻlimizning barcha barmoqlarida “nuqta”ni hosil qilamiz. “Nuqta”ni chizishda “Lam-lam-lam” deb takrorlaymiz.

6-bosqich. Defektolog: Endi oʻng qoʻlimizni yana musht qilib tugamiz. Oʻng qoʻlimizning 3-barmogʻini ochamiz. Bu barmogʻimiz bilan chap qoʻlimizning barcha barmoqlarida “nuqta”ni hosil qilamiz. “Nuqta”ni chizish vaqtida “Ram-ram-ram” deb takrorlaymiz.

7-bosqich. Defektolog: Endi oʻng qoʻlimizni yana musht qilib tugamiz. Oʻng qoʻlimizning 4-barmogʻini ochamiz. Bu barmogʻimiz bilan chap qoʻlimizning barcha barmoqlarida “nuqta”ni hosil qilamiz. “Nuqta”ni chizish vaqtida “Dam-dam-dam” deb takrorlaymiz.

8-bosqich. Defektolog: Endi oʻng qoʻlimizni yana musht qilib tugamiz. Oʻng qoʻlimizning 5-barmogʻini ochamiz. Bu barmogʻimiz bilan chap qoʻlimizning barcha barmoqlarida “nuqta”ni hosil qilamiz.

Tovushlar talaffuzi ustida yakka mashgʻulotlar logopedik tashxis ishlari tugagandan soʻng, sentabr oyinig 3-haftasidan boshlandi va 1-iyunga qadar davom etdi. Nutqning fonetik tomonini rivojlantirish

ishlari 3 bosqichda amalga oshirildi:

Tayyorgarlik bosqich. Maqsad – umumiy nutqiy malakalarni rivojlantirish, artikulyatsiya apparatini tovushlar talaffuziga tayyorlash. Ushbu bosqichda quyidagi ishlar amalga oshirildi: logopedik mashg'ulotlarga qiziqishni, ehtiyojni shakllantirish; o'yin va maxsus mashqlar yordamida eshitish xotirasini rivojlantirish, nutqqa nisbatan ongli diqqatini qaratish (tushunish) bo'yicha ishlar, tovushlarni differentsiatsiya qilishga, tovush manbaini topishni tarbiyalash; artikulyatsiya motorikasini rivojlantirish; barmoqlar mashqi va tizimli tashkil etilgan mashqlar jarayonida mayda motorikani rivojlantirish; bolaning jismoniy holatini mustahkamlash, ikkilamchi kamchiliklarni oldini olish.

Talaffuz ko'nikma va malakalarini shakllantirish. Maqsad: tovush talaffuzi kamchiliklarini bartaraf etish, artikulyatsiya akustik jihatdan o'xshash va farq qiluvchi tovushlarni farqlash ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, unli va undosh tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish va nutqda farqlashga o'rgatish.

Tovushni nutqda qo'llash bo'yicha olib boriladigan ishni tovushni nutqqa qo'yish qoidalarini ketma-ketligini xisobga olib rejalashtirish, bunda asosiy diqqat-e'tibor, tovush artikulyatsiyasini ongli ravishda mustahkamlashga qaratilib, bolalar til, lablar, tishlar qay holatda turganligini ko'rsatib, aytib bera olishlari talab etildi. Tovushlarni nutqqa qo'yishda taqlid, mexanik va aralash usullardan bo'rtma profillardan foydalanilish asosida amalga oshirildi. Ona tili fonetikasini shakllantirish tovush o'zlashtirishning ketma-ketlikdagi tabiiy-fiziologik jarayoni singari tashkil qilindi. Tovushlar talaffuzi ustida yakka mashg'ulot davomida, har bir bolaga 10 – 15 daqiqa ajratilgan holda ish olib boriladi. Har bir aniq holatda tovushlarni nutqda qo'llash usullari tanlanadi. Ularni tanlashda

bola shaxsiga, talaffuzdagi kamchilik va nutqning xususiyatlariga e'tiborga olindi. Artikulyatsion mashqlar ketma-ketlikda undosh tovushlarni gapirish mashqlari bilan almashtirildi va bu mashqlarga bola to'g'ri talaffuz qiluvchi tovushlar kiritildi. Shu sababli dastlab lab-labli p, b, m, yumshoq til oldi t, d, n, sonor l tovushlarga e'tibor qaratildi. Sirg'aluvchi, shovqinli, affrikat tovushlar, «r» tovushi ustida ish olib borildi.

3-bosqichda tovush tahlili va sintezini rivojlantirish ishlari olib borildi. Ushbu darajaga ega bolalar son va otlarni moslab ishlatish, otlarning kichraytirish-erkalash shakllarini hosil qilish, otlardan sifat yasash, kelishik qo'shimchalarini qo'llay olish nutqda yordamchi so'zlardan foydalanish malakalarini egalladilar, og'zaki nutqda kuzatiladigan leksik-grammatik, fonetik-fonematik kamchiliklar bartaraf etishga erishildi.

Muammo bo'yicha adabiyotlarni o'rganish, tahlil qilish va o'tkazilgan tekshiruv ishlarimiz asosida quyidagi xulosalarni keltirishimiz mumkin:

- muammo bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish alalik bolalarni fonematik idrokini rivojlantirishning o'ziga xoz tomonlari O'zbekiston Respublikasida yetarli darajada o'rganilmaganligi aniqlandi;

- intellektual rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalardagi fonematik idrok nuqsonlarini maxsus logopedik ishlarsiz bartaraf etilmaydi;

- maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda tovush tahlil-tarkib qilish ko'rikmalarini tekshirish natijasida bolalarda bu malakalarning (tovushlarni tahlil va tarkib qilish) deyarli shakllanmaganligi aniqlandi;

- tovush talaffuzi nuqsonlarini bartaraf etish, fonematik idrokini rivojlantirga qaratilgan ishlar bilan birganlikda olib borilgandagina yaxshi natijalarga erishiladi,

logopedik ishning samaradorligi oshadi;
- agar bolalarni bunga maxsus
o'rgatilsa, ularda yozma nuqs
kamchiliklari ham yuzaga kelishi

ehtimolidan holi emas. Shuning uchun ham maxsus muassasalarda fonematik idrokni rivojlantirish katta ahamiyatga ega.

1. Айурова М.У. Logopediya. –Т.: Faylasuflar milliy jamiyati, 2007.
2. Ковшиков В.А. Экспрессивная алалия. Экспрессивная алалия. –М.: «Институт общегуманитарных исследований», 2001.
3. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. – Москва. - Издательский центр Академия 2013.
4. Соботович Е. Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции. –М.: Классикс стил, 2003.
5. Усанова О.Н. Специальная психология. - Москва.: Питер, 2008.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ - ТАЪЛИМ ТИЗИМИ САМАРАДОРЛИГИ ВА СИФАТИНИ ОШИРИШНИНГ АСОСИЙ ОМИЛИ СИФАТИДА

ХАЙИТОВА ШАХНОЗА ДАНИЯРОВНА
Самарқанд Давлат тиббиёт университети

Аннотация: Талабаларнинг мустақил таълим фаолиятини ташкил қилишда алоҳида ёндашувни амалга ошириш муҳим аҳамиятга эга, бунда шахсий ёндашув, кўпинча, таклиф этилган вазифалар мазмуни орқали танлов асосида амалга оширилади. Ушбу мақолада муаллиф томонидан бугунги кунда олий таълим муассасалари талабалари мустақил таълим олиш орқали таълим самарадорлигини ошириш, уларнинг билиш қобилиятларини ривожлантириш борасида фикр юритилган.

Калит сўзлар: мустақил таълим, мустақил фаолият, мустақил иш, олий таълим, натижа, анализ, тажриба, таълим тизими, узлуксизлик, талаба.

Annotation: It is essential to take a separate approach to the organization of independent learning activities of students, where the individual approach is often carried out on a selective basis through the content of the proposed tasks. In this article, the author discusses how to increase the effectiveness of education through the independent learning of students in higher education today, the development of their cognitive abilities.

Key words: independent learning, independent activity, independent work, higher education, result, analysis, experience, education system, continuity, student.

Аннотация: Необходим отдельный подход к организации самостоятельной учебной деятельности студентов, где индивидуальный подход зачастую осуществляется на выборочной основе через содержание предлагаемых заданий. В данной статье автор рассматривает пути повышения эффективности образования через самостоятельное обучение студентов в современном вузе, развитие их познавательных способностей.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, самостоятельная деятельность, самостоятельная работа, высшее образование, результат, анализ, опыт, система образования, ответственность, студент.

Кириш. Жаҳон таълим соҳасидаги ривожланиш тенденциялари ахборотлашган жамиятда ўқитишнинг замонавий тизимини кенгроқ жорий этиш ва уларнинг самарадорлигини янада оширишнинг долзарблигини кўрсатмоқда. Европа мамлакатларига ҳос глобал таълим муҳитини шакллантиришга илмий ёндашувлар шуни кўрсатадики, таълимнинг узлуксизлиги ва амалий йўналганлигини таъминлаш, мустақил таълим олиш, ижодий ривожланишга йўналтириш, ўқитишнинг янги форматларини фаол ривожлантиришда замонавий таълим тизимини яратиш ва улардан фойдаланиш механизмларини та-

комиллаштириш алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Асосий қисм. Ривожланган давлатлар таълим тизимининг асосий талабларидан бири замон талабларига жавоб бера оладиган, ҳар томонлама етук, рақобатбардош, қўйилган муаммони мустақил ҳал қилиш лаёқатига эга, ўз устида ижодий ишлаб борадиган мутахассислар тайёрлашдир. Бу хусусиятларга эга бўлган кадрларни тайёрлашда мустақил иш тайёрлаш алоҳида ўрин тутди, чунки ахборот ва билимлар доираси жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган ҳозирги кунда ҳамма маълумотларни фақат дарс машғулотларида

бериб бўлмайди. Қўйилган муаммо ва вазифалар бўйича маълум ечимга келиш ҳамда унинг оптимал вариантыни танлаш учун керакли бўлган мустақил фикрлаш кўникмаси мустақил ижодий ишлаш жараёнида шаклланади ва мустаҳкамланиб боради. Юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг муҳим омилларидан бири – бу таълим сифати ва самарадорлигини оширишдир. Таълим сифати ва самарадорлигини оширишда ўқитишнинг замонавий усуллари, шакл ва воситалари, муаммоли ўқитиш, хусусан, мустақил ишнинг нонанавий методлари ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Замонавий таълим жараёни бу талабаларга фақат билим бериш, уларда фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, олинган билимлардан фойдаланиш бўйича ўқув кўникмаларини шакллантиришдан иборат бўлмай, балки уларга мустақил билимларни қидириб топиш, ўзлаштириш шакллари, усуллари, воситаларини ўргатишдан иборат.

Ўқув фаолияти методи сифатида мустақил таълим ҳозирги даврда шахснинг зарур турини шакллантириш воситасидир. Мустақил таълим жараёнида ўқитишнинг мақсади-объектив воқеликни етарли даражада акс эттирувчи фаолият кўрсатувчи ўз-ўзини ривожлантирувчи боғланишлар тизимини шакллантириш ҳар бир талабанинг шахсий мақсадига айланади.

Динамик тизимни шакллантириш ишлари ҳар бир талабанинг онгида бажарилиши керак ва уни ҳеч ким бажара олмайди. Лекин бу иш ўта мураккаб ва талабадан кўп энергия талаб қилади. Шунинг учун унинг муваффақияти ўқитувчининг малакали ёрдамида талаб қилади.

Унинг мазмуни ва тузилишида талабанинг билиш мустақиллигини, дидактик мақсадларни мустақил ҳал этиш заруратини шакллантиришга қаратилган тобора мураккаб вазифалар тизимидир.

Мустақил таълим жараёнида мустақил иш таълим воситаси ва ўқитиш

шакли ҳамда илмий билим сифатида дидактик зиддият шакллари ва воситалари қўйилган.

Бу икки томоннинг тўлиқ бирлигига эришиш ҳар бир мустақил иш аниқ билиш вазифасини шакллантирадиган бўлса, у ҳолда ўрганиш асосан ўзининг ривожлантирувчи ва ўргатиш вазифаларини йўқотадди.

Вазифани ҳал этиш ўқитувчига талабанинг ўқув жараёнини мақсадга мувофиқ бошқариш ва керакли назоратни амалга ошириш имконини беради.

Мустақил таълимни биз шундай таълим воситаси деб ҳисоблаймиз:

- дидактик тизимга мос келади;
- Ўқитувчининг билимдан билимгача

бўлган ҳаракатининг ҳар бир босқичида билим вазифаларининг муайян аудиторияни ҳал қилиш учун зарур билим, кўникма ва малакалар ҳажми ва даражасини шакллантиради ва шунга мос равишда ақлий фаолиятнинг паст даражасидан юқори даражаларига ўтади;

- талабаларнинг билим мустақиллиги ва фаолиятига психологик муносабатни ривожлантиради;

- талабалар ўзлари томонидан амалга оширилади,

- ўқув жараёнида индивидуал ёндашувни амалга ошириш имконини беради.

Ўқув жараёнида мустақил таълим фаолиятни фаоллаштириш воситаси вазифасини бажаради ва қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Мустақил таълим ижодий билимларни онгли ўзлаштириш, чуқурлаштириш ва кенгайтириш учун ёрдам беради;

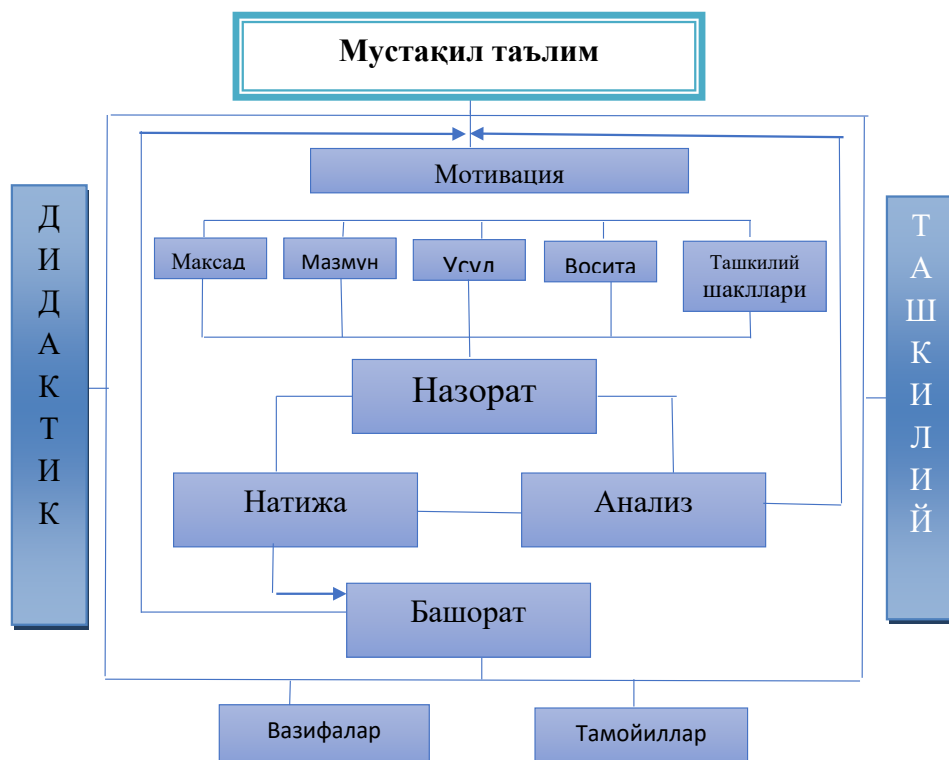
2. Мавзунини ижодий ўрганиш бўйича мавжуд кўникмалар такомиллаштирилади ва янгилари ишлаб чиқилади,

3. Талабанинг мустақил ҳаракатлари муайян фаннинг илмий билиш усуллари-ни англайди, ижодий билишнинг зарур кўникмаларини эгаллайди.

Бу ўқув билимларининг энг бо-

шлангич боскичи бўлиб, унда тафаккур ва билимлар дастлабки муносабатга киришади. Бу ҳолда талабаларнинг фаоллиги паст бўлиб, билим мустақиллиги фақат энг паст даражада – қайта ишлаб мустақиллик

даражасида шаклланиши мумкин. Илгари эгалланган билимларни танлаб актуаллаштириш зарур бўлган вазиятларда тафаккур ва билимларнинг ўзаро боғлиқлик даражаси юқори бўлади (1-расм).

1-расм. Мустақил таълимини фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари

Бундай ҳолларда барча мавжуд билимлардан келиб чиқиб, талаба айнан шу билимларни, шунингдек, бир қатор индивидуал юксак ривожланган, лекин у томонидан амалга ошириладиган тор кўникмаларни масалалар ечиш жараёнида амалга ошириладиган ҳаракатлар кетма-кетлиги ва йўл-йўриқларига мувофиқ амалга оширади. Дарҳақиқат, талаба топшириқ ва билимларни ўзаро боғлайди, топшириқ шарт-шароитларини таҳлил қилади, муайян билимнинг потенциал имкониятларини муаммони ҳал этиш усули сифатида очиб беради, бу эса унинг фаоллигини юқори даражада таъминлайди [4].

Топшириқ шартларининг, унинг тала-

блари ва билимларининг мос келиши когнитив зиддиятни очиб берса, талаба томонидан англаш илмий ҳақиқатни излашга “жалб этиш самараси” бўлса, талабанинг фаоллиги янада ортади. Фаолиятнинг бу даражаси фақат муаммоли вазиятлар яратиш ва олинган муаммоларни ҳал қилиш шароитидагина мумкин. Бундай ҳолатда талабанинг танқидий тафаккури маҳсулдор бўлиб, одатда, мавзу ичи ва мавзулараро боғланишларга асосланган билимларни кенг Кросс-тизимга ўтказиш билан бирга олиб борилади. Шу билан бирга, билим мустақиллиги юқори даражаларда (қисман-изланиш ва ижодий мустақиллик) талабаларнинг билиш фаолиятини муваф-

фақиятли шакллантириш, бир фаолиятнинг иккинчиси билан алмашилишининг алоҳида шарти сифатида шаклланади. Бу эса талабаларнинг билим ва билиш фаолияти усуллари ўзлаштиришининг репродуктивлиги ва ижодий хусусиятига асосланади. Реал таълим жараёнида билиш фаолиятининг бу компонентлари ўртасидаги муносабатлар диалектикаси жуда мураккабдир. У билиш объектидан ҳам, субъект нерв системасининг психофизиологик хусусиятларидан ҳам келиб чиқади, бу эса фаолият жараёнларида психофизиологик функцияларнинг алмашилишини ўзгаришини назарда тутаяди. Бу тамойилнинг бузилиши талабаларда салбий руҳий ҳолатларнинг пайдо бўлишига олиб келади, бу уларнинг ишлашига ва билимларининг сифатига таъсир қилади.

Шу билан бирга, бир қатор нашрлар мустақил таълимнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга ҳаракат қилиб, унинг ўқув жараёнини активлаштиришдаги катта ролидан келиб чиқади. Тадқиқотчилар мустақил таълимнинг ўзига хос хусусиятларини ҳаракатлантирувчи кучлар деб билдилар ва унда талабаларнинг ўз мотивлари ҳаракат қилади [1, 3]. Ўқув, ижтимоий ва меҳнат фаолиятининг турли турларида мустақилликни шахс сифати сифатида шакллантириш масаласини ҳисобга олиб, улар талабаларнинг ўз фаолиятининг улкан ролини таъкидлайдилар.

Мустақил таълим қуйидаги вазифаларни ҳал этишга ҳисса қўшадиган кўп ўлчовли ҳодиса сифатида қаралади: билим ўзлаштиришнинг онги ва кучини ошириш; ҳар бир мавзу дастурига мувофиқ кўникма ва малакаларни шакллантириш ва турли манбалардан мустақил билим олиш, уларни чуқур тушуниш ва тизимга киритиш; олинган билим, кўникма ва малакаларни ҳаётда қўллаш муаммосини ҳал қилиш, ижтимоий фойдали иш-саноат ва ички; талабаларнинг билиш қобилиятларини ривожлантириш, кузатиш, инквизитив-

лик, мантикий фикрлаш, билим олишда ижодий фаоллик ва бошқалар.; ақлий ва жисмоний меҳнат маданиятини шакллантириш; мақсадга еришишда мустақилликни тарбиялаш; самарали мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантириш.

Талабаларнинг мустақил таълим билиш фаолиятининг асосий вазифаси ҳисобланади. Уни аудитория-амалий машғулотларда ташкил этиш мустақил ишларнинг ҳар хил турлари ва турларидан фойдаланиб амалга оширилади.

Талабаларнинг мустақил таълими-аҳборот олишга, билим ва тажрибани шакллантиришга қаратилган онгли фаолиятдир. Уни тўғри ташкил этиш ўқитувчи ишининг натижаси ва талабалар муваффақиятига бевосита таъсир кўрсатади. Ўқитувчининг бу фаолиятни ташкил этиш ва бошқариш қобилияти унинг педагогик маҳоратининг асосий кўрсаткичларидан биридир. Ҳар бир талабанинг қобилиятлари ва уларнинг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, ўқитувчи ўқитишнинг шундай усуллари, методлари ва технологияларини танлай олиши керакки, бу белгиланган таълим-тарбия мақсадларига эришиш имконини беради. Гуруҳда айрим талабалар доимо фаол, тез ва қизиқиш билан ўқитувчининг ҳар қандай билим ва вазифаларини бажарадилар, бошқалари эса ўқитишга inert ва бефарқ бўладилар.

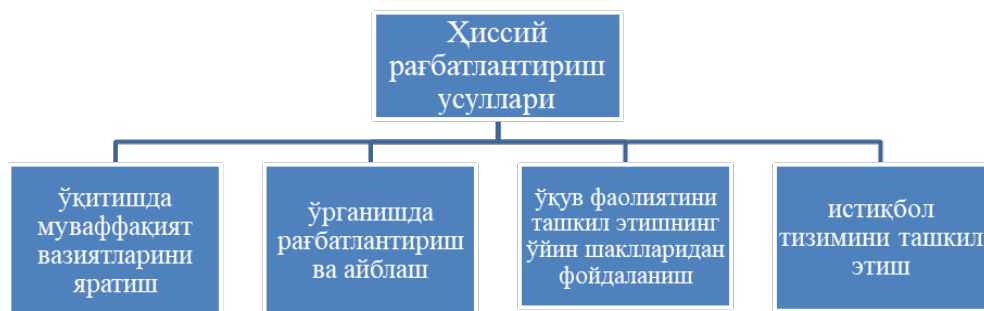
Нима учун? Дунёнинг етакчи ўқитувчилари ўқув жараёнини шундай ташкил этиш мумкинки, барча талабаларнинг билим қизиқиши ва фаоллиги юқори бўлади. Бунинг учун фаолиятда, энг аввало, ўқитишда ривожланадиган ва шаклланди-ган билишга қизиқишни шакллантириш лозим. Билиш қизиқишларини шакллантириш шу имкониятни берадиган ўқув предметларининг мазмуни орқали ҳамда талабаларнинг мустақил ишлашларни ташкил этиш орқали юзага келади. Шунинг учун ўқув материалининг мазмунини пухта танлаш, илмий билимлар таркиби-

даги бойликларни кўрсатиш жуда муҳимдир. Ҳайратланиш-билишга кучли рағбат, унинг бирламчи элементидир. Қизиқувчанлик билиш жараёнини бошқаради, қизиқувчанлик қизиқувчанликни ҳосил қилади. Ижобий ҳис-туйғулар ва кучли иродали ҳаракатлар фаол билишнинг келиб чиқишида. Когнитив қизиқиш ва қизиқувчанлик билимларни фаол эгаллаш, қизиқтирган саволларга фаол жавоб топиш ва тажриба орттиришнинг психофизиологик жараёнларини ўз ичига олади. Ақлий ва амалий ўқув-билиш жараёни эса қанчалик фаол бўлса, унинг натижаси шунчалик самарали бўлади [3].

Таҳлил ва натижалар: Мустақил таълимни фаоллаштириш тамойиллари бугунги кунда динамик, интенсив, максимал даражада мустақил, самарали педагогик

усул ва технологияларга асосланган таълим жараёнининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда белгиланиши лозим. Бугунги кунда энг долзарби талабанинг ўқув фаолиятидаги шахсий мавқеига асосланганлардир. Мустақил ишларни ташкил этишнинг турли шакллари, талабаларнинг мустақиллигини ривожланишига таъсир етувчи ўқитиш усуллари ва методларини излаб топиш ўқитувчининг асосий вазифаларидан биридир. Муайян тарбия усуллари танлашда унумли натижага интилиш керак.

Мустақил таълимни фаоллаштириш усуллари танлаш дарс тури, унинг таълимий ва ривожлантирувчи мақсад ва вазифалари ҳамда дарс мазмунига ҳам боғлиқ. Рағбатлантириш усуллари гуруҳи катта кичик гуруҳларга бўлинади (2-расм).

2-расм. Ҳиссий рағбатлантириш усуллари

Мустақил таълим ҳақида сўз юртар еканмиз, демак: талабанинг унга бўлган қизиқиши ва истаги, топшириқларни бажаришга тайёрлиги ва онги, шахсий савиясини ошириш истаги, тизимли ўрганиш. Лекин билиш фаолияти мустақилликсиз мумкин эмас. Билиш фаолияти ва мустақиллик бир-биридан ажралмасдир, фаол талабалар одатда мустақилдирлар; талабанинг ўз-ўзини фаоллиги пастлиги уни бошқаларга қарам қилади ва мустақилликдан маҳрум қилади.

Талабалар фаолиятини бошқариш

анъанавий равишда фаоллаштириш деб аталади. Мустақил иш талабаларни бақувват, мақсадга мувофиқ ўқишга, пасив ва стереотипик фаолиятни енгишга, ақлий ишда пасайиш ва турғунликка ундашнинг доимий давом этадиган жараёни сифатида белгиланади. Фаоллаштиришдан асосий мақсад-талабалар фаоллигини шакллантириш, таълим жараёни сифатини оширишдир. Институтимиздаги педагогик амалиётимизда талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш учун турли усуллардан фойдаланамиз. Улар орасида асо-

сийлари хилма-хил шакл, метод ва ўқитиш воситалари, юзага келадиган вазиятларда уларнинг фаоллиги ва мустақиллигини рағбатлантирувчи шундай бирикмаларни танлашдир. Энг катта фаоллаштириш таъсири талабалар ўзлари шакллантириш ва мунозара ва мунозараларда иштирок ўз фикрларини ҳимоя керак бўлган вазиятларда томонидан берилади; саволлар бериш, баҳолаш ва уларнинг дўстлари жавоб кўриб; аудиторияда ўзаро текширишлар давомида мутахассис сифатида ҳаракат; мустақил равишда аудиториядан ташқари ишлар учун мумкин бўлган вазифани танлаш; ўз-ўзини баҳолаш ва шахсий ютуқлари таҳлил ўтказиш; билим муаммоларга бир неча мумкин бўлган ечимлар топиш; профессионал муаммоларни ҳал қилиш учун турли йўллари изланг.

Ҳулоса ва таклифлар

Талабаларнинг ўқув жараёнида мустақил таълимни фаоллаштириш талабанинг шахсий сифатларини ҳисобга олишда муваффақиятли давом этади, бу эса биринчи педагогик шарт сифатида белгиланиши мумкин. Бу педагогик шартнинг самарадорлиги таълим жараёнида турли тарби-

вий вазифалардан фойдаланиш орқали таъминланади, бу эса талабаларнинг индивидуал хусусиятларига таяниш имконини беради.

Қайси соҳада бўлмасин билимларни мустақил равишда эгаллашга интилиш – талаба фаолиятининг таълим муассасидаги энг ажралиб турадиган хусусияти, мустақил ўқиб, билим орттириш асоси ҳисобланади. Таълим тизимида мустақил билим олиш, назорат қилиш мустақил таълим олишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Мустақил билим олишда аввало, талабаларда мустақил ишлашга, эркин, ижодий фаолият юритишга ва энг асосийси мустақил фикрлашга эҳтиёжни шакллантириш лозим. Умуман олганда, фаннинг ўқув-услубий жиҳатдан қўллаб-қувватланиши, олий ўқув юртининг ўқув жараёнига рақамли таълим ресурсларини жорий этишалоҳида ўқув таълимини ривожлантиришга, талабаларни мустақил йўналтиришга имконият яратади ва олий таълим муассасалари ўқув жараёнларида талабалар мустақил таълимнинг улушини ошириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Sh.M. Mirziyoev. "Ilm-fan yutuqlari – taraqqiyotning muhim omili". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 30 dekabr kuni mamlakatimiz etakchi ilm-fan namoyandalari bilan uchrashuvidagi nutqi. Xalq so'zi: 2016 yil 31 dekabr. № 259 (6694)
2. Sh.M. Mirziyoev. "Jadal rivojlanayotgan iqtisodiyot uchun zamonaviy kadrlar kerak". O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 24 oktyabr kuni oliy ta'lim sohasini yanada rivojlantirish, kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kengaytirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilishdagi nutqi-Toshkent: president.uz/uz/lists/view/2107
3. В.С. Полозов Начертательная геометрия (информационно-параметрический подход в инженерных графических задачах): Учеб, пособие. Нижний Новгород, 2000. 60 с.
4. Г.И. Юшко Научно-дидактические основы организации самостоятельной работы студентов в условиях рейтинговой системы обучения: Авто-реф. дис.... канд. пед. наук. Ростов н/Д., 2001. 25 с.

INTEGRATIV-KOGNITIV TOPSHIRIQLAR ORQALI BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

KARIMOVA KAMOLA KOMIL QIZI,

Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti Ta‘lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta‘lim) ixtisosligi tayanch doktranti. Buxoro davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Ta‘lim jarayonida faqat nazariy jihatdan bilimga ega bo‘lish emas, balki o‘quvchilarning yillar mobaynida olgan bilimlarini kundalik hayotida qo‘llay olishga o‘rgatish asosiy masala bo‘lib borgan sari, pedagogik faoliyatni kompetensiyaviy, integratsion yondashuv asosida va shu bilan birgalikda kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirgan holda tashkil etishga yildan yilga talab oshib bormoqda. Bu masalada turli ishlar, faoliyatlar amalga oshirilmoqda. Mazkur maqolada ham bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini integrativ-kognitiv topshiriqlar yordamida rivojlantirishning mohiyati, turli metodlar asosida integrativ-kognitiv topshiriqlarni yaratish ko‘nikmalari, integrativ ta‘lim, kognitiv ko‘nikmalarning ta‘lim jarayonidagi afzalliklari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy kompetensiya, integrativ-kognitiv topshiriq, sintez, “Sinkveyn” metodi, “Blum kubi” metodi, metodik kompetensiya, maxsus kompetensiya, kollaboratsiya, tanqidiy fikrlash, integrativ ta‘lim.

Аннотация. В образовательном процессе все большее значение приобретает не только получение теоретических знаний, но и обучение студентов применению полученных с годами знаний в повседневной жизни. С каждым годом необходимо организовывать педагогическую деятельность на основе этого. комплексный подход, основанный на компетентности, и в то же время потребность в развитии когнитивных навыков возрастает. В этом вопросе проводятся различные работы и мероприятия. В данной статье раскрыты сущность развития профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов с помощью интегративно-познавательных задач, умения создавать интегративно-познавательные задачи на основе различных методов, преимущества интегративного обучения, познавательные умения в образовательном процессе. показаны.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, интегративно-познавательная задача, синтез, метод “Синквейн”, метод “куба Блума”, методическая компетентность, специальная компетентность, сотрудничество, критическое мышление, интегративное образование.

KIRISH

Ta‘lim jarayoni, pedagogik faoliyat keng va dolzarb tushunchalardan hisoblanadi. Bu ikki hodisa doim yangiliklarga, o‘zgarishlarga to‘la. Shuning uchun ham pedagogning o‘z streotipida qotib qolishi yoki o‘zini ma‘lum bir qobiqqa solib qo‘yishi jamiyatda bunday kadruga ehtiyoj bo‘lmay qolishiga sabab bo‘ladi. Bo‘lajak pedagog ta‘lim jarayonini har tomonlama yuksak mahorat bilan san‘at darajasida olib borishi bugunning davr talabi. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev ham “Ta‘lim

– sohalar ichida eng dolzarbi, maktab – eng muhimi bo‘lsa, o‘qituvchilik kasblar orasida eng ulug‘i”,– deya, ta‘lim sohasi naqadar dolzarb ekanligi, pedagog esa mana shu ta‘lim tizimining ustunlari ekanligini ta‘kidlab o‘tdilar. Pedagog o‘z kasbiga chin dildan yondashar ekan, ertagi kunimiz yoshlari vatanimiz ravnaqiga o‘z hissasini qo‘shadgan, yurt nomini har jabhada ko‘rsata oladigan bo‘lib shakllanadi. O‘qituvchining bugungi kundagi mavqei, jamiyatdagi o‘rni ham ham bevosita uning olib borgan faoliyati

va ko'rsaygan xizmatlari, olib borgan ishlari asnosida baholanadi. Shunday ekan, bo'lajak prdagoglar nafaqat bilimli, balki serqirra, ijodkor, innovator, har qanday yangilikka chanqoq, o'z ustida ishlabm o'zini sayqallab boradigan kasr bo'lib yetishishlari maqsadga muvofiq. Bu o'rinda integrativ-kognitiv topshiriqlardan foydalanishning ahamiyati har jihatdan ancha sezilarli va dolzarb hisoblanadi.

METODLAR

Integrativ-kognitiv topshiriqlarni metodlar bilan bog'lash judayam yaxshi samara beradi. O'quvchilar integrativ-kognitiv topshiriqlar orqali fanlararo aloqadorlik, fikrlash bilan bog'liq ko'nikmalarni rivojlantirishsa, metodlar yordamida qo'llash orqali esa o'sha metod haqida chuqur bilimga ega bo'ladi va shu bilan birgalikda ularning jarayonga bo'lgan qiziqishlari yanayam ortadi. Quyida "Sinkveyn" hamda "Blum kubi" metodlaridan foydalanib, integrativ-kognitiv topshiriqlar uchun bir nechta tavsiya berib o'tamiz.

Sinkveyn (axborotni yig'ish). O'rganilayotgan materialni to'laqlonli va

puxta anglash uchun qo'llaniladigan interfaol usullaridan biri bo'lib hisoblanadi. Sinkveyn – (fransuzcha: «cinquains» – besh qator o'ziga xos, qofiyasiz she'r) unda o'rganilayotgan tushuncha (hodisa, voqea, mavzu) to'g'risidagi axborot yoyilgan va yig'ilgan holda, turli variantlarda va turli nuqtai nazar orqali ifodalanadi. Sinkveyn tuzish qoidasi: 1. Birinchi qatorda mavzu (topshiriq) bir so'z, odatda ot bilan ifodalanadi (kim?, nima?). 2. Ikkinchi qatarga mavzuga oid ikkita sifat yoziladi (qanday?, qanaqa?). 3. Uchinchi qatorda mavzu doirasidagi xatti – harakat (funksiyasi – vazifasini anglatuvchi) uchta so'z (fe'l) bilan ifodalanadi. 4. To'rtinchi qatarga mavzuga nisbatan tasavvur (assotsiatsiya)ni anglatuvchi va to'rtta so'zdan iborat bo'lgan fikr (sezgi) yoziladi. 5. Oxirigisi mavzu mohiyatini takrorlaydigan, ma'nosi unga o'xshash bo'lgan bitta so'z (sinonim) yoziladi.

Ushbu metodni bir necha qo'shimcha savollar kiritish orqali integrativ va kognitivligini yanada oshirish mumkin. Masalan: (1-rasm)

1-rasm. 3-sinf O'qish savodxonligi darsligida keltirilgan "Tez yordam-yordamga sha mavzusidagi namunasi

Topshiriqning birinchi qatoridagi savol yordamida o'quvchilar ingliz tilidagi bilimlarini sinashadi yoki bilmagan so'zlarini bilib olishadi. Ikkinchi qatordagi savolga javob berish uchun o'quvchilardan matnni diqqat bilan tahlil qilish talab etiladi. Uchinchi qatorda esa o'quvchilarning boshqa darslarda o'rgangan bilimlarini yodga olishadi. O't o'chirish mashinasi. Ichki ishlar xodimlari, Gaz ta'minoti xodimlari ekanligini topishlari kerak bo'ladi. To'rtinchi savolda esa o'quvchilarning matematika oid bilimlaridan foydalanib, ularni mulohaza yuritishga undash asosiy maqsad qilib olingan. Beshinchi qatordagi savol esa o'quvchilarning fikrlash doirasi, analiz-sintez qila olish ko'nikmalari rivojlanishiga xizmat qiladi. Bir so'z bilan aytganda, bu metod kritik fikrlash bilan birgalikda o'quvchilarning integrativ-kognitiv salohiyatlarini ham takomillashtirishga xizmat qiladi.

Blum kubi tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun ajoyib usul bo'lib, har qanday mavzu yoki faoliyat doirasida ishlatilishi mumkin.

Blum Kubi – uning har tomoniga 6 ta qo'llab-quvvatlovchi so'z- savollar yozilgan bo'lib, bular:

Aytib bering (asosiy bilimlarni tekshirish)

Nima uchun (munosabatlar ta'rifini aniqlash)

Tushuntiring (savolga har tomonlama yondashish)

Baham ko'ring (o'quvchining hissiy holatini ochib berish)

O'ylab toping (fikrlash strategiyasini rivojlantirish)

Taklif eting (shahsiy g'oyalarni yaratish)

Blum kubidan darsning turli bosqichlarida foydalanish mumkin. U dars boshida, mavzuni o'rganishga doir savollarni aniqlashga, yoki ilgari o'rganilgan bilimlarni eslashga ko'maklashadi. Dars oxirida esa, yangi o'rganilgan materialni umumlashtirishda yordam beradi.

“Blum kubi” metodini ham integrativ-kognitiv topshiriqlar sifatida ham qo'llashimiz mumkin. Masalan: (2-rasm)

2-rasm. 4-sinf O'qish savodxonligi darsligida keltirilgan “Hunarli mingni yeng” mavzusidagi namunasi

Ushbu metodning integrativ jihatlarini tahlil qiladigan bo'lsak, sifatlar va ularning antonimini keltirish ona tili darslari, qancha vaqt uxlamay yurganini oyning necha qismini tashkil etishini so'rash orqali esa

matnni matematika darslariga oid bilimlar bilan bog'langanini ko'rishimiz mumkin. Rivoyatni birgina maqol bilan ifodalash, yoki berilgan fikrlash ko'nikmalarini yanada

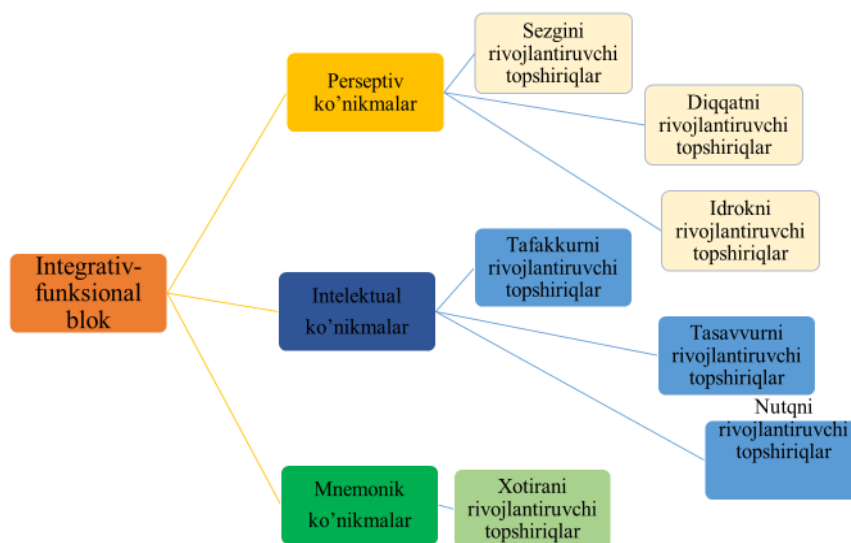
takomillashtirishga qaratilgan boshqa savollar uning kognitiv jihatga qaratilganini ko'rsatadi.

NATIJALAR

Integratsiyalashgan ta'lim natijasi quyidagilarda namoyon bo'ladi: o'quvchilarning birlashtiriladigan fanlarning ma'lumotlaridan foydalangan holda ko'p qirrali talqini tufayli o'zlashtirilgan tushunchalar, naqshlar chuqurligida namoyon bo'ladigan mavzu bo'yicha o'quvchilar bilim darajasini oshirishda; taqdim etilgan intellektual faoliyat darajasini o'zgartirishda, o'quv materialini yetakchi g'oyalar pozitsiyasidan ko'rib chiqish, o'rganilayotgan muammolar o'rtasida tabiiy munosabatlarni o'rnatish; musiqa, rasm, matematika, ona tili va o'qish savodxonligi va boshqalarni jalb qilish asosida o'quvchilarning hissiy rivojlanishida; darsda va darsdan keyin faol va mustaqil ishlashga intilishida namoyon bo'ladigan o'quvchilarning bilim

qiziqishlarining rivojlantirishida; o'quvchilarni ijodiy faoliyatga qo'shilishida, natijada o'zlarining she'rlari, rasmlari, qo'l san'atlari bo'lishi mumkin, bu ba'zi bir hodisalarga shaxsiy munosabatning aksidir va jarayonlar.

Belgilangan jihatlar o'qitishning ta'lim, rivojlantirish va tarbiyalash funksiyalariga mos keladi. Bu bizni yaxlit o'rganish o'quvchining har tomonlama rivojlanishiga va darsdagi mavzularni chuqur o'rganishga yordam beradi degan xulosani rivojlantirishga imkon beradi. Ushbu ta'lim shakli nafaqat umumiy ta'lim maktabinin boshlang'ich bosqichida, balki umuman ta'limning barcha bosqichlarida eng maqbuldir, chunki u o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan muhitni yaratadi, bu an'anaviy ta'limda, qoida tariqasida, ko'rinmaydi.(3-rasm)

3-rasm. Kognitiv ko'nikmalarning integrativ-funksional bloki. M.B.Alimardonova. Maktab va boshlang'ich ta'lim uzviyligida kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish metodikasi.

Ta'limda kompetentlik yondashuvi asosan xolisona, lekin subyektiv tarzda emas, mutaxassis tayyorlash darajasini baholash uchun mo'ljallangan ta'lim sifati standartlari va mezonlarini ishlab chiqishdagi yana bir bosqichdir. Shu bilan birga, mutaxassisni tayyorlash jarayoni ham ta'lim jarayoni mavzularidan muayyan vakolatlarni talab

qiladi, ulardan eng muhimi ta'lim va bilimdir, bu dissertasiya

tadqiqotining dolzarbligini belgilaydi. O'quv-biluv kompetensiyasi turli yo'llar bilan belgilanadi. Bu haqiqatga mos keladi, shuning uchun biz muayyan sharoitlarda subyektiv va aqliy tajriba bilan integratsiyalashgan yaxlit

tajribaning maxsus qatlami sifatida ta'lim va kognitiv kompetentlikka va ta'lim va kognitiv tajribaga e'tibor qaratamiz. Shu munosabat bilan talabalarning o'quv-biluv kompetentligini o'rganish va uni shakllantirish yo'llari o'quv-biluv faoliyati orqali ko'rib chiqilishi, uni amalga oshirishda ushbu kompetentlik namoyon bo'lishi lozim.

Aql, intellekt, tafakkur tushunchalari bizning ongimizda ilmiy faoliyat va an'anaviy o'qitish bilan chambarchas bog'langan. O'quvchining tafakkurini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat qaratilsa, ularga bilim berishda bilishga undovchi metodlar va texnologiyalardan samarali foydalanish maqsadga muvofiq.

Kognitiv topshiriqlar: a) kognitiv psixologiya va axborotlar bilan individual munosabatda bo'lish muammosini yechishga yo'naltirilgan ko'nikmalarni shakllantirish; b) o'quv-biluv, axborotlar bilan ishlash hamda o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyalarini shakllantirish asosida ishlab chiqilgan.

Kognitiv qabul qilish tashqi axborotlarni aqliy faoliyat asosida qayta ishlashga yo'naltirilgan faoliyatdir. O'quv jarayoniga nisbatan kognitiv layoqatni axborotlardan foydalanish jarayonida aqliy faoliyat usullarini o'zlashtirishdan iborat.

Yuqorida keltirilganlar asosida integrativ-kognitiv topshiriqlarga o'qituvchining pedagogik faoliyatini to'liq qamrab oladi deya olamiz. Fikrlash, biluv-o'quv faoliyatiga asoslangan fanlararo aloqadorlik ustunlik qiladigan topshiriqlar har bir bo'lajak pedagogning yetuk kadr bo'lib shakllanishiga yordam beradi. Integrativ-kognitiv topshiriqlar alohida turlarga ajratilgan kasbiy kompetensiyalarni butun bir yaxlitlikda sintez qilib, uni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Integrativ o'qitish didaktik tizimi kompleks o'quv rejasini shakllantirish omillari bilan bog'liqdir. O'qitish jarayonining kasbiy yo'nalganligi omili maqsadli yondashuvni belgilaydi. O'qitish jarayoni ongli, maqsadga yo'naltirilgan faoliyat. Maqsad va maqsadni

ko'zlovchi faoliyat jarayonining ajralmas qismlari hisoblanadi. O'quv bilimlari va o'quv fanlarining tuzilmaviy umumiyli omili kompleks o'quv rejasini shakllantirish uchun obyektiv asos hisoblanadi. O'quv fani tuzilmasida bilimlarning asosiy turlarini taqqoslash ularning muayyan formal umumiyli aniqleydi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisini o'qitishda ko'p qirraliligi mazmunli mohiyatning turli-tumanligida predmetli bilimlarning umumiyli aniqlash uchun keng asosni tashkil etadi. Ijtimoiy ehtiyoj omili boshlang'ich sinf o'qituvchisiga nisbatan ortib borayotgan talablarni inobatga oladi. Moslashish, o'qitish jarayonining fundamental, tizim hosil qiluvchisini tanlash, jamiyat hamda individning ehtiyojlari va qiziqishlarini birlashtirish ko'nikmalari oliy ta'lim muassasasida o'qitish jarayonida ishlab chiqilishi kerak.

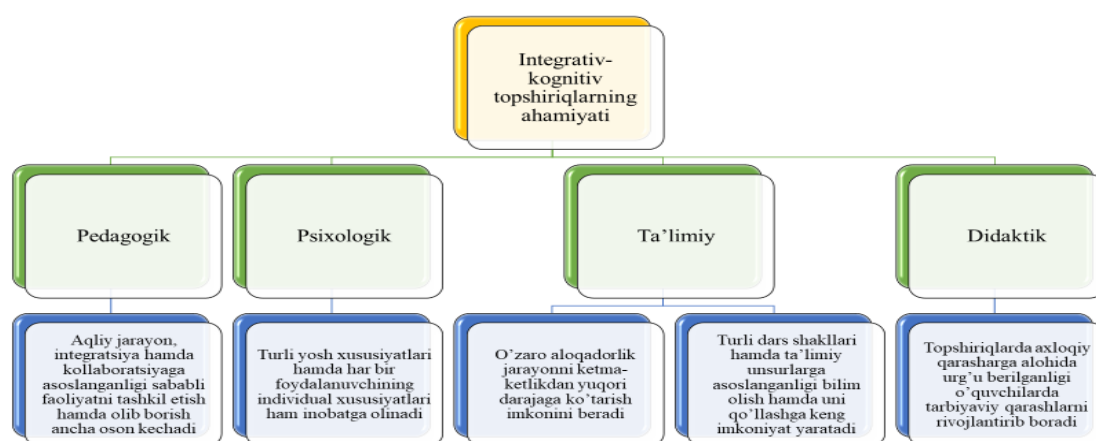
Pedagog o'z faoliyatini to'g'ri tashkil eta olishida unga, albatta, kasbiy kompetentlik katta yordam beradi. Kasbiy kompetensiya keng qamrovli tushunchalardan biri bo'lganligi sababli, unga to'laonli egalik qilish biroz mashaqqat hamda mehnatni talab etadi. Ham metodik ham maxsus kompetentlikka ega bo'lish hamma o'qituvchida ham birdek kechmaydi. Kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda integrativ-kognitiv topshiriqlardan foydalanish bir qancha afzalliklarga ega. (4-rasm)

MULOHAZALAR

"Kognitivlik" tushunchasi psixologiya va pedagogika sohalariga oid tadqiqotlarda muhim o'rin tutadi. Binobarin, hozirgi vaqtda milliy umumta'lim va maktabgacha ta'lim tizimlari tomonidan ishlab chiqiladigan ta'lim dasturlariga davlat tomonidan qo'yilayotgan talablarning maqsadi va mohiyati aynan "bilish" kategoriyasida o'z ifodasini topadi.

Bolada kognitiv faollik shakllanishi uchun pedagogik-psixoloik shart-sharoitlar mavjud bo'lishi lozim:

bolada paydo bo'lgan qiziqishni o'z vaqtida va omilkorlik bilan bilish obyektiga

4-rasm. Integrativ-kognitiv topshiriqlarning pedagogik, psixologik, ta'limiy hamda didaktik jihatdan ahamiyati.

yo'naltira olish;

boladagi qiziqishlarni rag'batlantirib, rivojlantirib borish;

bolalar bilan ishlashda ularning shaxsiy xususiyatlarini ham e'tiborga olish;

bolalarning qiziqish doirasini aniqlab, shu soha bo'yicha suhbatlar o'tkazish;

bolaning qiziqish obyekti bo'lgan predmetlar ishtirokida qiziqarli o'yinlar tashkil etish, ertaklar aytish.

Shaxs kognitiv sohasi tashqi olamni, voqea-hodisalarni, jarayonlarni bilish

bosqichlarini o'z ichiga oladi. Psixologik manbalardagi kognitiv jarayonlar tahlili asosida shaxs kognitiv sohasi quyidagi psixik jarayonlardan iborat bo'ladi:

Perseptiv ko'nikmalar, ya'ni sezgi, idrok va diqqatdan iborat bo'lib, ushbu jarayonning asosiy vazifasi tashqi va ichki olamdagi ma'lumotlarni qabul qilishdan iborat.

Intellektual ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Intellektual jarayonlarning asosiy vazifasi ma'lumotlarni qayta ishlash, boyitish, ular haqida axborot berish hamda fikr almashinishdan iborat.

Mnemonik ko'nikmalar ya'ni xotira. Xotira yordamida to'plangan ma'lumotlar saqlanadi, zaruriy vaziyatlarda qayta tiklanadi va foydalaniladi. [5;12-b]

Ma'lumki, o'qitish va tarbiya jarayoni bir —biri bilan uzviy bog'liq, lekin inson

shaxsining shakllanishida tarbiya ustivor ahamiyat kasb etadi. Chunki, tarbiya ta'lim jarayonining barcha majmuini o'z ichiga oladi. Zamonaviy intellektual insonni tarbiyalashda integrativ ta'limning barcha jixatlari(aqliy, axloqiy, iqtisodiy, mehnat, estetik, gigiyenik, huquqiy, jismoniy tarbiya)ni qamrab oladi va ularning o'zaro bog'liqligini ta'minlaydi.

Fanlararo uzviylik tamoyili turdosh o'quv predmetlararo munosabatlarning murakkab jihatlarini to'liq o'zlashtirilishini ta'minlab, bilimlarning ichki mohiyatiga kirib borishini ta'minlaydi, natijada turli tizimlar ichki aloqadorlik, integrativ yaxlitlik vujudga keladi.

O'quv jarayonida fanlararo aloqadorlikning amalga oshirilishi ta'lim sifatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi:

ta'limni modernizatsiyalash, innovatsion o'qitish imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi;

fanlararo aloqadorlik ta'minlangan holda, darsni tashkil qilgan o'qituvchi o'quvchilarda o'zining faniga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o'zlashtirishga yordam beradi. Fanlararo aloqadorlikni tizimli tarzda amalga oshirish natijasida o'quv tarbiya jarayonining aloqadorligi sezilarli darajada ortadi.

Maktabning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda dunyoga yaxlit, o'zaro aloqador bo'lgan birlik sifatida qarashni, uning global

muammolari hamda bu muammolar yechimini ko'ra va tushuna bilishni shakllantirishdan iborat.[4;63-b]

Integratsiya ta'lim maqsadi sifatida olam tizimining alohida qismlari bog'liqligini ko'rsatuvchi bilimlarni berishi emas, bolani barcha elementlari bir-biriga bog'liq yaxlit olamni tasavvur qilishga birinchi qadamlarida o'rgatishi kerak. Bu maqsadni boshlang'ich maktab amalga oshirishi kerak.

Integratsiya - predmetli bilimlar chegarasida yangi tasavvurlarini qabul qilish vositasi. Birinchi navbatda tabaqalashtirilgan bilimlar orasida bilmagan joylarni to'ldirish, ular orasidagi aloqalarni o'rnatish lozim. U ta'lim oluvchining bilimini oshirishga, ta'limdagi tor ixtisoslashtirishni yangilashga yo'naltirilgan. Shu bilan birga integratsiya ta'limining klassik o'quv predmentlari o'rni egallashi kerak emas, u faqat olinayotgan bilimlarni yaxlit bir tizimga birlashtirishi kerak, xolos. O'quv jarayonida o'qituvchi bir yoki bir necha mashg'ulot, yoki hatto bir necha daqiqa ichida talabani ilgari turli fanlariga oid o'zlashtirilgan bilimlarga tayanuvchi sub'ektiv yangi bilimga "olib kelishi" kerak bo'ladi. Ya'ni, bilimlarni tayyor holatida berish emas, balki ularning sintezi uchun tegishli shart-sharoitlar yaratilishi kerak. Bu vazifani amalga oshirishning texnologik usullaridan biri bir sohaga oid bilimlarni boshqasiga olib o'tish bilan bog'liq. Integratsiyalashgan darsda ta'lim mavzusi ko'p qirrali obektlar bo'lib, ularning mohiyati to'g'risidagi ma'lumotlar turli xil ma'lumotlarda mavjud. Bu umumiy ilmiy tushunchalar, kategoriyalar va yondashuvlarda ifodalanadigan sifat jihatidan yangi turdagi bilimlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda tegishli fanlar o'qituvchilarining ishtiroki psixologik muammoni hal qiladi, bu bolalarni yangi ma'lumotlar blokiga osongina kiritish imkonini beradi, o'qituvchining umumiy va kasbiy madaniyati darajasining o'sishiga yordam beradi.

Integrativ ta'lim oddiydan murakkabga, bilishdan - ilmga, tartibsizlikdan uyg'unlikka, chanqoqlikdan mohirlikka va ijodga bo'lgan

harakatni taklif qiladi. Bola dunyo yaralishining «g'ishtchalari» bilan tanishadi, olamning boshlanishiga, insonning erda paydo bo'lishiga murojaat qiladi. So'zlarni, sonlar sirini, yashil barglar, qadimiy afsonalar sirlarini ochishga intiladi. U makon va zamon bo'ylab sayohatga o'tlanadi. Shunday qilib, bola har kuni ochilishi kerak bo'lgan olamning go'zalligini va turli-tumanligini his qiladi. Murakkab dunyoqarashlar ilmiy, badiiy g'oyalar bola tushunishi uchun qulay, obrazli mavzularda o'z aksini topgan, ular yil mundarijasini tuzishga imkon beradi. Bir tartibga solingan tizim bu integrativ ta'limning o'ziga xos xususiyatidir. Bunday o'yinlarga yondoshish 6-10 yoshdan boshlanadi. Bu xol ularni turli o'yin orqali murakkab bilim orttirish, badiiy, axloqiy masalalarni hal qilishiga yordam beradi.

Integrativ ta'lim shaxsga moslangan yo'nalishga ega faqatgina sinf yoki guruhga emas, har bir bolaga ahamiyat beriladigan qilib ishni tashkil etishni nazarda tutiladi. Bunda uning shaxsiy fazilatlarini, qobiliyatlarini alohida ko'rsatiladi, uning qiziqishlari hisobga olinadi.

Fanlar integratsiyasi deganda bilimlarning turli sohalarida umumiy ilmiy-tadqiqot maqsad va vazifalarining, shuningdek, mazkur muammo va maqsadlarni hal etish va amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilishga oid vositalar o'ziga xos yagona tizimining mavjudligini nazarda tutuvchi o'zaro aloqalar shaklini tushunish lozim. Yangi sifatni shakllantirish integratsiya jarayonining ahamiyatli belgisi hisoblanadi, chunki avval tarqoq elementlarni muayyan o'zgartirish bilan muqarrar bog'liq bo'lgan bilishning yangi bosqichini aks ettiradi. Ilmiy bilim integratsiyasi va o'qitish jarayoni integratsiyasi tushunchalariga turli yondashuvlarning keltirilgan tahlilidan kelib chiqib, biz integrativ o'qitish tushunchasini tavsiflovchi qator ahamiyatli xususiyatlarni ifodalash zaruratini aniqladik: integrativlik ixtiyoriy o'qitish jarayoniga xos, chunki o'qitish jarayoni bilish jarayoni shakllaridan biri hisoblanadi.

Integratsiyaning didaktik metatili ta'lim mazmuni va o'qitish jarayonini muddatli

kengaytirishning mantiqiy tuzilmasini aniqlash ko‘rinishidagi o‘qitish jarayonining ifodalanish shakllari va mazmunli ahamiyati o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rnatish uchun mo‘ljallangan o‘quv belgisi axborot tizimi hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarda fikrlash jarayonini samarali boshqarish uchun muayyan shart-sharoitlar yaratilgan taqdirda, haqiqat hodisalariga haqiqiy ilmiy yondashuvni rivojlantirishni boshlash mumkin. Fikrlashni kuzatish qobiliyatining xususiyatlariga diqqat bilan e‘tibor boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga qaratiladi.

Integratsiyalashgan ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqilligi, bilim faoliyati va qiziqishlari rivojlanadi. Integratsiyalashgan darslarning mazmuni, o‘qituvchining o‘qitish faoliyati o‘quvchining shaxsiga bag‘ishlangan, shuning uchun ular qobiliyatlarni har tomonlama rivojlantirishga, o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini faollashtirishga yordam beradi va ularni turli fanlarga oid bilimlarni umumlashtirishga undaydi.

Integratsiyalashgan bilimlardan muntazam foydalanish turli xil ko‘rgazmali qurollardan keng foydalanish imkoniyatlarini yaratadi. Integratsiya o‘zi uchun emas, balki o‘qituvchi faoliyatidagi ma‘lum tizim bo‘lgani uchun, yaxlit ta‘limning yakuniy natijasi bo‘lishi kerak. Bu integratsiyalashgan darslarni o‘tkazishni va boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi sinfdagi fanlarning hammasini yoki aksariyatini o‘rgatishini osonlashtiradi.[6;12-b]

Integrativ-kognitiv topshiriqlarni qo‘llash jarayonida quyidagilarga e‘tibor qaratishni

muhim omillar sifatida keltirib o‘tishimiz mumkin:

o‘tilayotgan predmetlar orasida bog‘liqlikni aniqlash;

topshiriq foydalanuvchilarining har birining imkoniyat darajasini o‘rganib chiqish;

pedagoglar faoliyatining o‘zaro sintezi;

topshiriqlarga ham nazariy ham amaliy jihatdan yondashuv bo‘lganligi bois, foydalanuvchida ham shunday ko‘nikmani shakllanish bosqichidan rivojlanib takomillashib borish bosqichiga olib borish.[2;181-b]

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa qilib aytganda, integrativ-kognitiv topshiriqlar orqali bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Pedagogik faoliyat murakkab jarayon. Uni kamchiliklarsiz, ijobiy natijalarga erishgan holda olib borish o‘qituvchidagi kasbiy kompetentlikning qay darajada shakllanganligiga bog‘liq. Integrativ-kognitiv topshiriqlar yordamida kasbiy kompetensiyani rivojlantirish jarayonini tashkil etishda quyidagi taklif va tavsiyalarni belgilab berish maqsadga muvofiq:

faoliyatni muntazam hamda ketma-ketlikda olib borishni ta‘minlash;

fanlararo, pedagoglararo hamda voqea-hodisalar o‘rtasidagi aloqadorlikni to‘g‘ri tahlil qila olish;

tahlil natijalariga asoslangan holda jarayonni olib borish;

har bir erishilgan yutuq hamda yo‘l qo‘yilgan xatoliklarni o‘rganish jarayonida metodikani qayta takomillashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova M.T. (2018) Pedagogik kompetentlik. Uslubiy qo‘llanma. T.:Nizomiy nomidagi TDPU.
2. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N. (2009) Boshlang‘ich ta‘limning integratsiyalashgan pedagogikasi o‘quv qo‘llanma Toshkent - ILM ZIYO.
3. Abdullayeva B.S. (2005) Fanlararo aloqadorlik turlari // Uzluksiz ta‘lim . – T.: -№ 1. -12-16-bet.
4. A.I. Hayitov. (2021) Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi. Uslubiy qo‘llanma. Toshkent.
5. D.K.Toshpulatova (2023) Integrativ yondashuv asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish. Diss...avtor... Toshkent.
6. M.B.Alimardonova (2023) Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim uzviyligida kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish metodikasi. Diss... avtor... Toshkent.
7. U.Aydarova, N.Azimova, M.Toirova. 3-sinf uchun darslik, Toshkent “Novda Edutainment”, 2023.- 80 b
8. M.E. Toirova. 4-sinf uchun darslik, Toshkent “Novda Edutainment”, 2023.- 80 b
9. Saidova M.J. (2022) Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish imkoniyatlari // Sovremennyye innovatsionnyye issledovaniya aktual‘nyye problemy i razvitiye tendentsii: resheniya i perspektivi.. – T. 1. – №. 1. – C. 101-104. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8040089>
10. K.K.Karimova. (2024) KASBIY KOMPETENSIYA HAMDA O‘QITUVCHILARDA KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-AZARIY ASOSLARI. Ta‘lim va innovatsion tadqiqotlar. -Buxoro. № 2. -128-136-bet.
11. Karimova K.K. (2024) Advantages of using integrative-cognitive tasks in developing professional competence in future primary class teachers. Web of teachers: Inderscience Research IFSIJ JIF:8.325 Volume 2, Issue 5, ISSN (E): 2938-379X

TA'LIMDA VR (VIRTUAL REALITY) TEXNOLOGIYASI

IBADULLAYEV DONIYOR

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Informatika va axborot texnologiyalari kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: VR texnologiyasining ta'limdagi o'rnini, uning afzalliklarini va ta'lim jarayonini qanday qilib samarali qilishini tushuntirishdir. Ushbu maqola orqali o'qituvchilar va ta'lim muassasalari VR texnologiyasini qanday joriy qilish mumkinligi, uning o'quvchilarga ta'siri haqida kengroq ma'lumotga ega bo'ladi.

Kalit: Virtual ta'lim, Virtual reality, VR, Immersiv, Oculus Rift,

Аннотация: Объяснить место VR-технологии в образовании, ее преимущества и то, как она может сделать образовательный процесс более эффективным. Благодаря этой статье преподаватели и образовательные учреждения получают больше информации о том, как внедрить технологию VR и ее влияние на учащихся.

Ключ: виртуальное обучение, виртуальная реальность, VR, погружение, Oculus Rift,

Abstract: To explain the place of VR technology in education, its benefits and how it can make the educational process more effective. Thanks to this article, teachers and educational institutions will get more information on how to implement VR technology and its impact on students.

Keyword: virtual learning, virtual reality, VR, immersion, Oculus Rift,

Virtual Reality (VR) texnologiyasi – bu foydalanuvchilarga kompyuter orqali yaratilgan sun'iy muhitni real dunyo kabi his qilish imkoniyatini beruvchi tizim. Maxsus

VR ko'zoynaklar va boshqaruvchilar orqali foydalanuvchilar o'zlarini uch o'lchamli virtual olamda topadi, bu olam bilan o'zaro ta'sirga kirishishlari mumkin.

1. VR ko'zoynaki orqali 3d tasvirni ko'rsatish

VR Texnologiyasining Tarixiy Rivojlanishi
o' 1950-1960-yillar: VR texnologiyasining ilk rivojlanish davrida, o'yinlar va simulyatsiyalarni yaratish uchun oddiy mexanik qurilmalar va analog tizimlar ishlatilgan. Misol uchun, Morton

Heiligning Sensorama (1962) qurilmasi birinchi VR tajriba qurilmasi sifatida e'tirof etiladi.

U Nyu-York bo'ylab mototsikl haydashni taqlid qildi va tomoshabinni ekran orqali ko'chani, fan tomonidan ishlab chiqarilgan shamolni va

simulyatsiya qilingan shovqin va hidni boshdan kechirayotganda xayoliy mototsiklda o'tirish orqali tajriba yaratdi.

o 1970-1980-yillar: Bu davrda VR texnologiyasi kompyuter grafikasi va interaktiv tizimlar bilan rivojlana boshladi. Jaron Lanier tomonidan ishlab chiqilgan "Virtual Reality" atamasi shu davrda paydo bo'lgan.

o 1990-yillar: VR texnologiyasi biznes va o'yin sanoatida qo'llanila boshladi. Bu davrda yuqori narxdagi VR qurilmalari va dasturlari mavjud bo'ldi.

o 2000-2010-yillar: Texnologiyaning tez rivojlanishi, narxlarning pasayishi va yangi VR qurilmalarining paydo bo'lishi bilan VR kengroq jamoatchilikka yetib bordi. Misol uchun, Oculus Rift (2012) ning Kickstarter kampaniyasi katta e'tibor qozondi.

o 2020-yillar: VR texnologiyasi ko'plab sohalarda, jumladan ta'limda, sog'liqni saqlashda, va biznesda faol qo'llanilmoqda. Meta Quest 2 va boshqa yangi VR qurilmalari keng foydalanishga kirib bormoqda. Texnologiya yanada rivojlanmoqda va ko'proq foydalanuvchilar uchun

qulay va arzon variantlarni taklif etilmoqda.

Virtual Reality (VR): VR texnologiyasi foydalanuvchiga kompyuter tomonidan yaratilgan to'liq immersiv muhitni taqdim etadi. Bu muhit ko'pincha real dunyodan farq qiladi va foydalanuvchi ushbu virtual muhitda o'zini mavjud deb his qiladi.

Immersiya: VR texnologiyasi foydalanuvchini virtual muhitga to'liq kirish imkonini beradi. Bu texnologiya ko'pincha vizual va eshitish vositalarini birlashtirib, foydalanuvchini virtual dunyoda mavjud bo'lish hisini beradi.

VR Qurilmalari: VR tizimlari asosan uchta asosiy komponentdan iborat: vizual qurilmalar (VR ko'zoynaklari yoki shlyapalar), eshitish qurilmalari (quloqchinlar), va harakatni aniqlash tizimlari (sensorlar, qo'l yoki oyoq poyabzalari).

Vizual Tizim: VR ko'zoynaklari (masalan, Oculus Rift, HTC Vive, Meta Quest) foydalanuvchiga 360 daraja ko'rish maydoni va yuqori aniqlikdagi tasvirlarni taqdim etadi. Bu tasvirlar real vaqtda yaratilib, foydalanuvchining harakatlariga mos ravishda yangilanadi.

1. VR qurilmalari: (ko'zoynak, quloqchin va sensorlar)

Eshitish Tizimi: VR tizimlari atrof-muhit shovqinini qoplaydigan yoki maxsus audio effektlar bilan birgalikda ishlaydigan quloqchinlar bilan ta'minlanadi.

Harakatni Aniqlash: VR tizimlari foydalanuvchining harakatlarini real vaqtda aniqlash uchun sensorlar va kameralar bilan jihozlanadi. Bu harakatlar virtual dunyoda aks ettiriladi.

VR texnologiyasining ta'limda qo'llanilish

VR (Virtual Reality) texnologiyasining ta'lim sohasida qo'llanilishi o'quv jarayonini tubdan o'zgartirishga qodir. An'anaviy dars usullaridan farqli ravishda, VR texnologiyasi orqali talabalarga mavzularni interaktiv tarzda o'rganish imkoniyati beriladi. Bu jarayon nafaqat ko'rish va eshitish orqali o'quv tajribasini yaxshilaydi, balki murakkab tushunchalarni amaliyotda

tushunishga yordam beradi. Misol uchun, VR orqali talabalar laboratoriya tajribalarini xavfsiz

sharoitda bajarishlari yoki tarixiy joylarga virtual sayohat qilishlari mumkin.

1. Ta'lim jarayonida VR texnologiyasini qo'llash.

Virtual Sinflar: VR texnologiyasi yordamida virtual sinflar yaratish, masofaviy ta'limni amalga oshirish va interaktiv darsliklar yaratish mumkin. Bu talabalar va o'qituvchilarga haqiqiy sinf muhitini yaratishga yordam beradi.

Simulyatsiyalar: Ta'lim jarayonida murakkab mavzularni o'rgatishda VR simulyatsiyalaridan foydalanish. Masalan, virtual laboratoriyalar yoki tarixiy joylarni virtual ekskursiya qilish orqali talabalarga amaliy tajriba taqdim etish.

Oson o'rgatish: VR texnologiyasi talabalarga qiyin tushunchalarni real va tajribali tarzda o'rganishga yordam beradi. Misol uchun, fizika yoki biologiya darslarida murakkab tajribalar yoki protseslarni ko'rsatish mumkin.

Motivatsiya: Interaktiv va qiziqarli VR tajribalar talabalarining o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirishi mumkin.

Inklyuzif ta'lim: VR texnologiyasi maxsus ehtiyojlarga ega talabalar uchun ta'limni moslashtirish va qo'llab-quvvatlash imkoniyatlarini yaratishi mumkin. Masalan, o'rgatish strategiyalarini individual talabalar ehtiyojlariga moslashtirish.

VR texnologiyasining ta'limdagi afzalliklari va kamchiliklari

Afzalliklar:

1. VR texnologiyasi talabalarga an'anaviy sinf muhitidan chiqib, haqiqiy dunyoda

duch keladigan vaziyatlarni virtual muhitda o'rganish imkoniyatini beradi. Masalan, kimyo laboratoriyasi, biologik tadqiqotlar yoki jarrohlik amaliyotlari kabi murakkab tajribalarni xavfsiz sharoitda sinab ko'rish mumkin. Bu orqali talabalar murakkab bilimlarni o'rganishda amaliy ko'nikmalarni mustahkamlaydilar.

2. VR texnologiyasi ta'limda o'quvchilarni interaktiv va immersiv jarayon orqali qiziqtiradi, bu esa ularning darslarga bo'lgan qiziqish va motivatsiyasini oshiradi. O'quvchilar virtual olamga sho'ng'ib, o'rganish jarayonida faolroq qatnashadilar, bu esa bilimlarni yanada samarali o'zlashtirishga olib keladi.

3. VR talabalarga abstrakt tushunchalarni ko'rish va amaliyotda tajriba qilish imkoniyatini beradi. Masalan, fizikada maydonlar va kuchlar, tarix darslarida qadimiy joylar yoki biologiyada hujayra tuzilmalari kabi mavzularni ko'z oldida jonlantirish orqali talabalarga mavzuni chuqurroq tushunish imkoniyati beriladi.

4. VR texnologiyasi yordamida talabalarga geografik joylashuvdan qat'i nazar, birgalikda ta'lim olish imkonini beruvchi masofaviy ta'lim platformalari yaratilishi mumkin. Bu global o'quv imkoniyatlarini kengaytiradi va ta'limni ko'proq insonlar uchun ochiq qiladi.

Kamchiliklar:

1. VR texnologiyasi yuqori texnik talablarni

talab qiladi: yuqori aniqlikdagi kompyuterlar, maxsus VR ko'zoynaklar va boshqaruv moslamalari kerak bo'ladi. Bu uskunalar hammasi o'quv jarayoniga mos bo'lib ishlashi kerak, aks holda texnik xatolar ta'lim jarayonini sekinlashtirishi yoki samaradorlikni pasaytirishi mumkin.

2. VR texnologiyasi qimmat bo'lib, o'quv muassasalari uchun katta investitsiyalarni talab qiladi. Uskunalar, dasturiy ta'minot va texnik qo'llab-quvvatlash xarajatlari ta'lim tizimlarida moliyaviy cheklovlarga duch kelishi mumkin. Ayniqsa, kichik yoki kam ta'minlangan maktablar uchun bu texnologiyaga kirish qiyin bo'lishi mumkin.

3. Hamma talabalar VR texnologiyasiga birdek oson moslasha olmaydi. Ba'zi o'quvchilar VR orqali o'qitilayotgan ma'lumotni qabul qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi yoki texnologik vositalardan foydalanishni yaxshi bilmasligi mumkin. Bundan tashqari, ba'zi talabalarda VR dan foydalanganda bosh aylanishi yoki ko'z og'rig'i kabi nojo'ya ta'sirlar bo'lishi mumkin.

4. VR uchun yaratilgan ta'lim materiallari

hali keng tarqalmagan. Talab qilinadigan sifatli va interaktiv kontent yaratish murakkab va qimmat bo'lishi mumkin, bu esa texnologiyani keng miqyosda qo'llashni sekinlashtiradi.

Xulosa

Ushbu maqolada VR (Virtual Reality) texnologiyasining ta'limda qanday o'rin tutishi, uning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilindi. VR texnologiyasi o'quvchilar uchun an'anaviy ta'lim shakllarini yanada interaktiv, qiziqarli va amaliy tajribaga aylantirish imkonini beradi. U amaliyotga asoslangan o'rganish jarayonlarini samarali ravishda tashkil etish, talabalarning tushunishini yaxshilash va motivatsiyani oshirishda katta rol o'ynaydi. Biroq, texnik muammolar, yuqori narx va talabalarning texnologiyaga moslashishi kabi cheklovlar bu texnologiyaning to'liq joriy etilishiga to'siq bo'lishi mumkin.

VR texnologiyasi ta'limni rivojlantirishda katta potensialga ega bo'lsa-da, uni keng miqyosda joriy qilish uchun aniq strategiyalar va yondashuvlar zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Johnson, A., "The Impact of Virtual Reality on Education," *Journal of Educational Technology*, 2019, pp. 45-57.
2. Smith, B., "Immersive Learning Environments: Virtual Reality in the Classroom," *Education Today*, 2020, pp. 102-114.
3. Miller, C., "Integrating Virtual Reality into the Curriculum," *International Journal of Digital Learning*, 2018, pp. 66-79.
4. Davis, R., "The Future of VR in Education," *Advances in Educational Research*, 2021, pp. 23-35.
5. Thompson, J., "Challenges and Opportunities of Using VR for Teaching," *Learning and Technology Review*, 2017, pp. 88-95.
6. Davlataliyevna, R. S. (2024). Pedagogy is a method of improving the effectiveness of the educational process in higher educational institutions based on individual educational technologies. *Current research journal of pedagogics*, 5(01), 15-25.
7. D. K. Ibadullaev, (2023). The problem of optimization in obtaining high income in agriculture, *Web of Teachers: Inderscience Research* 1 (9), 15-20

MILLIY TARBIYAGA ASOSLANGAN JISMONIY TARBIYANING O'QUVCHILAR TAYYORGARLIGIGA TA'SIRI BO'YICHA OLIB BORILGAN TADQIQOTLAR TAHLILI

MAMATQULOV MIRZAOLIM XAYDARALIYEVICH

NamDU Pedagogika fakulteti "Sport faoliyati va jismoniy madaniyat" kafedrası
v.b.dotsenti, PhD

Abstrakt. Ushbu maqolada milliy tarbiya tamoyillari asosida jismoniy tarbiyaning (JT) o'quvchilar tayyorgarligiga ta'siri bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili berilgan. O'quvchilarning madaniy o'ziga xosligi, qadriyatlar va xulq-atvorini shakllantirishda milliy tarbiyaning ahamiyati katta. Bu tamoyillar jismoniy tarbiya bilan birlashtirilganda o'quvchilarning jismoniy qobiliyatlarini, tartib-intizomini rivojlantirishga, ularning madaniy merosini tushunishga yordam beradi. Ushbu tadqiqot milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiya o'quvchilarning akademik va ijtimoiy muammolarga umumiy tayyorgarligiga qanday ta'sir qilishini ta'kidlaydigan turli tadqiqot natijalarini ko'rib chiqadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, jismoniy tarbiyaga bunday yondashuv nafaqat jismoniy mahoratni oshiradi, balki kognitiv, hissiy va ijtimoiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa o'quvchilarning har tomonlama tayyorlanishiga olib keladi.

Kalit so'zlar. Jismoniy tarbiya, milliy tarbiya, o'quvchilarni tayyorlash, madaniy o'ziga xoslik, yaxlit rivojlanish, tadqiqot tahlili, o'quvchilar tayyorgarligi.

Абстрактный. В данной статье представлен анализ проведенных исследований влияния физического воспитания (ФВ) на подготовленность учащихся на основе принципов национального воспитания. Национальное образование имеет большое значение в формировании культурной самобытности, ценностей и поведения учащихся. Эти принципы в сочетании с физическим воспитанием помогают развивать физические способности учащихся, дисциплину и понимание своего культурного наследия. В этом исследовании рассматриваются различные результаты исследований, которые подчеркивают, как физическое воспитание, основанное на национальном образовании, влияет на общую академическую и социальную готовность учащихся. Анализ показывает, что такой подход к физическому воспитанию не только улучшает физические навыки, но и положительно влияет на познавательное, эмоциональное и социальное развитие, что приводит к всесторонней подготовке учащихся.

Ключевые слова. Физическое воспитание, национальное образование, подготовка студентов, культурная идентичность, целостное развитие, анализ исследований, подготовка студентов.

Kirish. Jismoniy tarbiya maktab o'quv dasturining asosiy qismibolib, o'quvchilarning jismoniy, aqliy va hissiy farovonligiga hissa qo'shadi. Milliy tarbiya tamoyillarini o'zida mujassam etgan holda jismoniy tarbiya o'quvchilarning madaniy o'ziga xosligi va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin.[1] Milliy tarbiya muayyan madaniyatga xos bo'lgan an'analar, ijtimoiy me'yorlar va qadriyatlarga hurmatni singdirishga qaratilgan. Ushbu maqola ushbu tamoyillarga asoslangan jismoniy tarbiya o'quvchilarni tayyorlashga,

ularni o'quv muvaffaqiyati va ijtimoiy o'zaro munosabatlarga moslashtirishga qanday ta'sir qilishiga oid tadqiqot natijalarini tahlil qilishga qaratilgan.

Jismoniy tarbiyada milliy tarbiya konsepsiyasi. Ta'limdagi milliy tarbiya madaniy qadriyatlar, urf-odatlar, milliy o'zlikni anglashning o'quv jarayoniga singdirilishiga urg'u beradi. Jismoniy tarbiya kontekstida bu yondashuv madaniyat merosini aks ettiruvchi an'anaviy o'yinlar, sport va mashqlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu mashg'ulotlar nafaqat

jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish, balki tartib-intizom, jamoada ishlash, hurmat va daxldorlik hissini o'rgatish uchun mo'ljallangan. Ushbu madaniy jihatdan boyitilgan jismoniy tarbiyaning ta'siri har tomonlama rivojlanishni rag'batlantirish va o'quvchilarni maktabdan keyingi hayotga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.[2]

Milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiyaning ta'siri bo'yicha tadqiqot natijalari.

Jismoniy rivojlanish: Bir necha tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, milliy tarbiya tamoyillarini o'zida mujassam etgan jismoniy tarbiya dasturlari o'quvchilarning yaxshi jismoniy rivojlanishiga olib keladi. An'anaviy o'yinlar va mashqlar ko'pincha chidamlilik, chaqqonlik, kuch va muvofiqlashtirishni ta'kidlaydi.[3] Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu madaniy ahamiyatga ega bo'lgan mashg'ulotlarda ishtirok etayotgan o'quvchilar an'anaviy jismoniy tarbiya dasturlariga qaraganda motorli ko'nikmalar va jismoniy tayyorgarlik ko'proq yaxshilangan. Masalan, "kurash" (an'anaviy kurash) kabi milliy o'yinlardan foydalanish nafaqat jismoniy kuch, balki strategik fikrlash va chidamlilikni ham oshiradi.

Kognitiv rivojlanish. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, milliy tarbiyaga asoslangan jismoniy tarbiya ham kognitiv rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Madaniy jihatdan boyitilgan jismoniy tarbiya mashg'ulotlari bilan shug'ullanadigan talabalar ko'pincha diqqatni jamlash, xotira va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini yaxshilaydi. An'anaviy o'yinlarning tuzilgan tabiati tez qaror qabul qilishni va aqliy chaqqonlikni talab qiladi, bu esa kognitiv o'sishga yordam beradi. Bundan tashqari, ushbu tadbirlarning tarixiy va madaniy ahamiyatini tushunish qiziqishni uyg'otadi va boshqa o'quv fanlari bo'yicha o'rganishni kuchaytiradi.

Hissiy va ijtimoiy rivojlanish. Jismoniy tarbiyaga kiritilgan milliy tarbiya tamoyillari

hissiy aql va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, jamoaviy an'anaviy sport turlari bilan shug'ullanish o'quvchilarning hamkorlik qilish, muloqot qilish va empatiyani rivojlantirish qobiliyatini oshiradi. Ushbu tadbirlar etakchilik, nizolarni hal qilish va hissiy tartibga solish kabi muhim hayotiy ko'nikmalarni o'rgatadi.[4] Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, madaniy ahamiyatga ega bo'lgan jismoniy tarbiya bilan shug'ullanadigan talabalar yuqori darajadagi o'z-o'zini hurmat qilishlari va o'zlikni his qilishlari haqida xabar berishadi.

Madaniy ong va o'zlikni shakllantirish. Milliy tarbiyani jismoniy tarbiya bilan integratsiyalash o'quvchilarning madaniy merosi bilan chuqurroq bog'lanishiga yordam beradi.[5] Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy sport va madaniy tadbirlar bilan shug'ullanadigan o'quvchilarda milliy g'urur va o'zlikni anglash tuyg'ulari kuchliroq bo'ladi. Bu madaniy ongliklik nafaqat ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, balki xilma-xillik va multikulturalizmga hurmatni rivojlantiradi. Bunday qadriyatlar globallashib borayotgan dunyoda o'quvchilarni mas'uliyatli fuqaro bo'lib yetishtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Jismoniy tarbiya va milliy tarbiya bo'yicha tadqiqotlardagi muammolar

Jismoniy tarbiyaning milliy tarbiyaga ta'siri bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar istiqbolli bo'lsa-da, hal qilinishi kerak bo'lgan vazifalar mavjud:

Turli xil madaniy kontekstlar: Asosiy muammolardan biri milliy tarbiya qo'llaniladigan madaniy kontekstlarning xilma-xilligidir. Tadqiqot natijalari talabalarning madaniy kelib chiqishiga va jismoniy tarbiyaga kiritilgan o'ziga xos an'analarga qarab sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

An'anaviy faoliyatni standartlashtirish:

Fanlararo yondashuvlar: Antropologiya,

Xulosa. Jismoniy tarbiyaning milliy tarbiyaga ta'siri bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu yondashuv har tomonlama rivojlanishga ko'maklashish orqali o'quvchilar tayyorgarligini sezilarli darajada oshiradi. An'anaviy sport va madaniy qadriyatlarning jismoniy tarbiyaga kiritilishi nafaqat jismoniy qobiliyatlarni kuchaytiradi, balki kognitiv, hissiy va ijtimoiy o'sishni ham qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu faoliyatni standartlashtirish va ularning turli ta'sirlarini tushunishda qiyinchiliklar saqlanib qolsa-da, talabalarning tayyorgarligi uchun mumkin bo'lgan foyda aniq.[8] Kelgusi tadqiqotlar kengroq tushunchaga ega bo'lish uchun ushbu imtiyozlarni turli madaniy kontekstlarda va uzoq vaqt davomida o'rganishga qaratilishi kerak.

1. Круцевич, Татьяна Юрьевна, et al. "Теория и методика физического воспитания." (2003).
2. Глазырина Л. Д., Овсянкин В. А. Методика физического воспитания детей дошкольного возраста. – 1999.
3. Тураев, М. М., Р. С. Баймурадов, and Я. З. Файзиев. "Интерактивные методы физического воспитания в вузах." Педагогическое образование и наука 3 (2020): 132-135.
4. Brown, T., & Evans, J. (2022). The Influence of Traditional Sports in Physical Education. *Journal of Cultural Education*, 14(3), 67-85.
5. Chen, L., & Wu, P. (2021). Physical Education and National Identity: A Cross-Cultural Analysis. *International Journal of Physical Activity Research*, 10(1), 34-56.
6. Garcia, M. (2020). Holistic Development Through Physical Education. *Educational Research and Development*, 18(4), 112-129.
7. Белкина, Н. В. "Здоровьеформирующая технология физического воспитания студенток вуза." Теория и практика физической культуры 2 (2006): 7-11.
8. Алексеев А. С., Манишина Е. Н. Профессиональная направленность физического воспитания для студентов СПО //Вопросы педагогики. – 2017. – №. 3. – С. 5-9.
9. Барчуков, Игорь Сергеевич. Теория и методика физического воспитания и спорта. Учебник. " Издательство"" Проспект""", 2013.

GLOBAL ISTIQBOLLARNI VA ILG'OR TAJRIBALARNI TUSHUNISH UCHUN TURLI MAMLAKATLARDAGI FALSAFA DASTURLARIDA MEDIASAVODXONLIK YONDASHUVLARINI SOLISHTIRISH

ABDUXOLIKOVA NASIBA ALIJONOVNA

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti dotsenti falsafa
fanlari doktori PhD

Abstrakt. Axborotga asoslangan dunyoda ommaviy axborot vositalari bilan tanqidiy hamkorlikka bo'lgan ehtiyoj ortib borayotganligi sababli, media savodxonligi ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylandi, shu jumladan falsafa dasturlarida. Ushbu maqola turli mamlakatlardagi falsafa o'quv dasturlari doirasidagi ommaviy axborot vositalari savodxonligi yondashuvlarini ko'rib chiqadi, global istiqbollarni va ilg'or tajribalarni aniqlaydi. Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, Yaponiya va Finlyandiyadagi falsafa dasturlarida mediasavodxonlik qanday integratsiyalashgani, o'rgatilgani va baholanishini taqqoslab, ushbu maqola turli xil pedagogik yondashuvlar, madaniy ta'sirlar va institutsional ustuvorliklarni ta'kidlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har bir mamlakat o'ziga xos istiqbolga ega bo'lsa-da, tanqidiy fikrlash, axloqiy media ishtiroki va fanlararo o'rganish kabi umumiy elementlarga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: Mediasavodxonlik, falsafa ta'limi, global istiqbollar, ilg'or tajribalar, tanqidiy fikrlash, axloq, fanlararo ta'lim, qiyosiy ta'lim.

Абстрактный. Поскольку в информационном мире растет потребность в критическом взаимодействии со средствами массовой информации, медиаграмотность стала важным компонентом образования, в том числе в программах по философии. В данной статье рассматриваются подходы к медиаграмотности в учебных программах по философии в разных странах, выявляются глобальные перспективы и лучшие практики. Сравнивая то, как медиаграмотность интегрирована, преподается и оценивается в программах по философии в США, Великобритании, Японии и Финляндии, в этой статье освещаются различные педагогические подходы, культурные влияния и институциональные приоритеты. Результаты показывают, что, хотя каждая страна имеет уникальную точку зрения, особое внимание уделяется общим элементам, таким как критическое мышление, этическое участие средств массовой информации и междисциплинарное обучение.

Ключевые слова: медиаграмотность, философское образование, глобальные перспективы, лучшие практики, критическое мышление, этика, междисциплинарное образование, сравнительное образование.

Kirish. Raqamli platformalar orqali axborot tobora ortib borayotgan dunyoda mediasavodxonlik muhim mahoratga aylandi. Falsafa tanqidiy fikrlash, axloqiy mulohazalar va tahlillarga ustuvor ahamiyat beradigan fan sifatida media savodxonligi bo'yicha ta'lim uchun ideal asos yaratadi. Ushbu maqola turli xil pedagogik yondashuvlarni tushunish va ilg'or tajribalarni aniqlashga qaratilgan turli mamlakatlardagi falsafa dasturlariga mediasavodxonlik qanday integratsiyalashganligini o'rganadi. Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya,

Yaponiya va Finlyandiyada falsafa o'quv dasturlarida mediasavodxonlikni taqqoslash orqali ushbu maqola media savodxonligi bo'yicha ta'limning global manzarasi haqida tushuncha beradi.[1] Falsafa bo'yicha ta'lim sohasidagi mediasavodxonlik talabalarni tanqidiy tahlil vositalari bilan ta'minlab, raqamli ma'lumotlar bilan puxta o'ylash imkonini beradi. Falsafa kurslari, ayniqsa, media savodxonligi uchun juda mos keladi, chunki ular quyidagilarga urg'u beradi. Falsafa argumentlarni baholash, noto'g'ri fikrlarni tan olish va mantiqiy tahlil qilish qobiliyatini

- media tarkibini tahlil qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantiradi. Axloqiy masalalar falsafada markaziy o'rinni egallaydi va media savodxonligi ommaviy axborot vositalarini iste'mol qilish, ishlab chiqarish va tarqatishning axloqiy jihatlarini hisobga olishni o'z ichiga oladi. Falsafaning bir bo'limi bo'lgan epistemologiya bilim, e'tiqod va haqiqatni tushunish uchun asoslarni taqdim etadi, bu esa talabalarga media manbalarining ishonchliligini baholash imkonini beradi.

Falsafa dasturlarida mediasavodxonlik yondashuvlarining qiyosiy tahlili

Turli mamlakatlardagi falsafa dasturlarini o'rganib chiqib, madaniy qadriyatlar, ta'lim ustuvorliklari va pedagogik an'analar mediasavodxonlik ta'limini qanday shakllantirishini kuzatishimiz mumkin. Keyingi bo'limlarda AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya va Finlyandiyadagi falsafa dasturlarida mediasavodxonlik yondashuvlarining qiyosiy tahlili keltirilgan. [2] Qo'shma Shtatlarda falsafa dasturlarida mediasavodxonlik ko'pincha fanlararo bo'lib, media tadqiqotlari, sotsiologiya va etikadan olingan tushunchalarni birlashtiradi. Asosiy xususiyatlarga quyidagilar kiradi. Media savodxonligi ko'pincha tanqidiy fikrlash kurslariga kiritilgan bo'lib, unda talabalar mantiqiy fikrlash, mazmundagi noto'g'ri va noto'g'ri fikrlarni aniqlash orqali ommaviy axborot vositalarini tahlil qilishga o'rgatiladi. [3] Kurslar ko'pincha noto'g'ri ma'lumotlar, maxfiylik va ommaviy axborot vositalarining demokratik jarayonlarga ta'siri kabi raqamli mediadagi axloqiy masalalar bo'yicha muhokamalarni o'z ichiga oladi. AQSh falsafa dasturlari tez-tez jurnalistika, kommunikatsiya tadqiqotlari va siyosatshunoslik kabi bo'limlar bilan hamkorlik qiladi va talabalarga ommaviy axborot vositalari masalalari bo'yicha keng nuqtai nazarni taklif qiladi. Ushbu yondashuv mustaqil fikrlash va ommaviy axborot

vositalari bilan ishlashda mas'uliyatga kuchli urg'uni aks ettiradi, talabalarni raqamli ma'lumotlarning murakkabligini tanqidiy va axloqiy jihatdan boshqarishga tayyorlaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Birlashgan Qirollikda falsafa dasturlarida media savodxonligi ko'pincha tanqidiy nazariya va ijtimoiy gnoseologiya orqali tuziladi va ommaviy axborot vositalarining jamoatchilik bilimi va ijtimoiy tuzilmalarni shakllantirishdagi rolini tushunishga qaratilgan. Buyuk Britaniya falsafa dasturlari ko'pincha tanqidiy nazariya an'analariga tayanadi va talabalarni ommaviy axborot vositalarini e'tiqod va qadriyatlarni shakllantiruvchi ijtimoiy kuch sifatida ko'rib chiqishga undaydi. Media savodxonligiga kuch tuzilmalari va mafkuralarning media mazmuniga qanday ta'sir qilishini tahlil qilish orqali yondashiladi, bu esa talabalarni hokimiyat va madaniy rivoyatlarga shubha qilishga undaydi. Ba'zi dasturlar ommaviy axborot vositalarining amaliy tahlilini o'z ichiga oladi, unda talabalar noto'g'ri va ritorik strategiyalarni aniqlash uchun yangiliklar maqolalari, reklama va ijtimoiy media mazmunini baholaydilar. Ushbu yondashuv Buyuk Britaniyaning tanqidiy fikrlash va ijtimoiy xabardorlikka bo'lgan ta'limdagi urg'usiga mos keladi va talabalarga ommaviy axborot vositalarining jamiyatdagi roli haqida nozik tushuncha beradi. [4]

Yaponiyada falsafa ta'limidagi mediasavodxonlik yapon madaniyatida uyg'unlik, hurmat va ijtimoiy mas'uliyat muhimligini aks ettiruvchi madaniy kontekst va axloqiy aks ettirishga kuchli urg'u berish bilan tavsiflanadi. Yaponiyadagi falsafa dasturlari ko'pincha axloq bo'yicha kurslar orqali media savodxonligini o'z ichiga oladi, boshqalarga hurmat va mas'uliyatli media iste'molini ta'kidlaydi. [5] Yaponiya falsafasi dasturlari ommaviy axborot vositalarini madaniy kontekstlarda tushunishga, global

xabardorlikni va turli nuqtai nazarlarga sezgirlikni oshirishga urg'u beradi. Yaponiya dasturlari ko'pincha falsafa, texnologiya va jamiyatning kesishishini o'rganadi, ommaviy axborot vositalarining madaniy qadriyatlar, muloqot va jamoatchilik idrokiga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Media savodxonligiga yapon yondashuvi uyg'unlik va ijtimoiy hamjihatlikning kengroq madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi axloqiy ishtirok, madaniy tushunish va hurmatga urg'u beradi.

Finlyandiya falsafadagi mediasavodxonlik Finlyandiyaning yaxlit, talabalarga yo'naltirilgan ta'limga bo'lgan ta'lim e'tibori bilan uyg'unlashgan holda, tanqidiy fikrlash, mustaqil izlanish va faol fuqarolikka kuchli e'tibor bilan birlashtirilgan. Finlyandiya falsafasi dasturlari faol so'rovni birinchi o'ringa qo'yadi, talabalarni ommaviy axborot vositalari haqidagi hikoyalarga savol berishga va mustaqil tahlil qilishga undaydi. Finlyandiya mediasavodxonlik bo'yicha ta'lim ommaviy axborot vositalarining demokratiyadagi o'rnini haqida munozaralarni o'z ichiga oladi, talabalarining xabardor va mas'uliyatli fuqarolar sifatidagi rolini ta'kidlaydi. Finlyandiya sinflarida ko'pincha muhokamaga asoslangan ta'lim qo'llaniladi, bu erda talabalar guruh ishi orqali media muammolarini o'rganadilar, hamkorlik va tanqidiy ishtirokni rivojlantiradilar. Ushbu yondashuv Finlyandiyaning demokratik qadriyatlarga va talabalarga yo'naltirilgan ta'limga, so'rov va ijtimoiy mas'uliyat orqali media savodxonligini oshirishga urg'u berishini ta'kidlaydi.[6]

Falsafa dasturlarida media savodxonligi bo'yicha eng yaxshi amaliyotlar

Muhokama. Mamlakatlar bo'ylab mediasavodxonlik yondashuvlarini tahlil qilish global miqyosda falsafa dasturlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan eng yaxshi amaliyotlarni ochib beradi. Falsafani mediashunoslik, sotsiologiya

va siyosatshunoslik kabi sohalar bilan birlashtirish talabalarining media savodxonligi haqidagi tushunchalarini oshiradi. Fanlararo hamkorlik talabalarga xilma-xil istiqbollarni taqdim etadi, ularning tahliliy qobiliyatlarini boyitadi. Axloqiy fikrlash va ijtimoiy mas'uliyatga e'tibor qarating. Media savodxonligining axloqiy jihatlarini ta'kidlash talabalarni ommaviy axborot vositalari bilan mas'uliyat bilan shug'ullanishga undaydi. Maxfiylik, noto'g'ri ma'lumot va raqamli etika bo'yicha munozaralarni birlashtirish talabalarga ommaviy axborot vositalariga tanqidiy va axloqiy yondashishga yordam beradi.[7] Talabalarni ommaviy axborot vositalari manbalariga savol berishga, ishonchlilikni baholashga va mustaqil fikrlashga undash intellektual avtonomiyani rivojlantiradi. AQSh va Finlyandiya falsafasi dasturlarida keng tarqalgan ushbu yondashuv talabalarga aqlli media iste'molchilari bo'lish imkoniyatini beradi. Madaniy va ijtimoiy kontekstda ommaviy axborot vositalarini tushunish har tomonlama istiqbolni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Yapon falsafasi dasturlarida ko'rinib turganidek, ommaviy axborot vositalari savodxonligini global miqyosda o'rganish orqali talabalar madaniy nuanslar va ommaviy axborot vositalarining turli jamiyatlarga ta'siridan xabardor bo'lishadi. Ommaviy axborot vositalarini tahlil qilish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar, masalan, yangiliklar maqolalari va ijtimoiy media kontentini tahlil qilish, o'quvchilarga falsafiy tushunchalarni real dunyo ommaviy axborot vositalarida qo'llashga yordam beradi. Ushbu amaliy yondashuv Buyuk Britaniya dasturlarida keng tarqalgan bo'lib, unda talabalar tarafkashlik va ritorikani tan olish uchun ommaviy axborot vositalari xabarlarini tanqidiy o'rganadilar.[8]

Xulosa. Media savodxonligini falsafa dasturlariga integratsiyalashuvi tanqidiy, axloqiy va global darajada

xabardor mutafakkirlarni tarbiyalash bo'yicha qimmatli tushunchalarni beradi. Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, Yaponiya va Finlyandiyadagi mediasavodxonlik yondashuvlarini o'rganish orqali biz butun dunyo bo'ylab falsafa dasturlari o'quvchilarning mediasavodxonlik ko'nikmalarini qanday mustahkamlashi mumkinligini yaxshiroq tushunamiz. Asosiy fikrlar fanlararo hamkorlik, axloqiy fikrlash, madaniy sezgirlik va mustaqil tadqiqotning ahamiyatini o'z ichiga oladi. Ushbu eng

yaxshi amaliyotlar falsafa dasturlarida media savodxonligini rivojlantirishga intilayotgan o'qituvchilar uchun asos bo'lib xizmat qiladi, talabalarni aql-idrok, mas'uliyat va madaniy xabardorlik bilan murakkab axborot landshaftini boshqarishga tayyorlaydi. Kelajakdagi tadqiqotlar qo'shimcha mamlakatlar va kontekstlarni o'rganishi, falsafa ta'limida mediasavodxonlik bo'yicha global istiqbollar haqidagi tushunchamizni kengaytirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kellner D., Share J. Critical media literacy: Crucial policy choices for a twenty-first-century democracy // *Policy Futures in Education*. – 2007. – T. 5. – №. 1. – C. 59-69.
2. Alvermann D. E., Hagood M. C. Critical media literacy: Research, theory, and practice in "New Times" // *The Journal of educational research*. – 2000. – T. 93. – №. 3. – C. 193-205.
3. Kellner D., Share J. *The critical media literacy guide: Engaging media and transforming education*. – Brill, 2019. – T. 2.
4. Jolls T. *Media Literacy: A Global Methodology for Teaching and Learning in the 21st Century* : дис. – Bournemouth University, 2024.
5. Tyner K. *Literacy in a digital world: Teaching and learning in the age of information*. – Routledge, 2014.
6. McDougall J., Türkoğlu N., Kanižaj I. Training and capacity-building in media and information literacy // *Public Policies in Media and Information Literacy in Europe*. – Routledge, 2017. – C. 130-158.
7. Leaning M. *Media and information literacy: An integrated approach for the 21st century*. – Chandos Publishing, 2017.
8. Boenig-Liptsin M. Making citizens of the information age: a comparative study of the first computer literacy programs for children in the United States, France, and th : дис. – Université Panthéon-Sorbonne-Paris I; Harvard divinity school (Cambridge, Mass.), 2015.
9. Abduholiqova N. Axborotlashuv davrida jamiyat rivojiga ta'sir etuvchi omillar// *Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi* 2023/12/9, b. 493.
10. Abduholiqova N. Yosh avlod tarbiyasida axloqiy ma'rifatni shakllantirish orqali yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarga tobeligini oldini olish // *Ijtimoiy fanlarda innovasiya ilmiy jurnali*, 2021/12/25, b. 116.

PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASHDA SUN'IY INTELEKT ASOSIDAGI KOMPETENSIYANI BAHOLASH ASOSLARI

NO'MONXONOVA MUATTARXON NOSIRXON QIZI

I.Ibrat nomidagi Namangan Davlat Chet Tillari Instituti
Gumanitar fanlar va jismoniy tarbiya kafedrası o'qituvchisi

Abstrakt. Sun'iy intellektning (AI) ta'limda qo'llanilishi, xususan, pedagogik kadrlar tayyorlashda kompetentsiyalarni baholashning innovatsion usullarini joriy etdi. Ushbu maqola sun'iy intellektga asoslangan kompetentsiyani baholashning asosiy tamoyillarini o'rganadi, mashinani o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash va ma'lumotlar tahlili kabi AI texnologiyalari o'qitish kompetentsiyalarini ob'ektiv, real vaqtda baholashga qanday imkon berishini o'rganadi. Maqolada sun'iy intellektga asoslangan turli baholash vositalari va metodologiyalarini tahlil qilib, AI uzluksiz, moslashtirilgan fikr-mulohaza va moslashuvchan baholash usullarini taqdim etish orqali an'anaviy baholash tizimini qanday yaxshilashiga urg'u beradi. Bundan tashqari, tadqiqotda ta'limda sun'iy intellektga asoslangan baholash bilan bog'liq muammolar va axloqiy mulohazalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, kompetentsiyani baholash, o'qituvchilar malakasini oshirish, pedagogik kadrlar, adaptiv baholash, mashinalarni o'rganish.

Абстрактный. Использование искусственного интеллекта (ИИ) в образовании привело к появлению инновационных методов оценки компетенций, особенно при подготовке учителей. В этой статье рассматриваются основы оценки компетенций на основе искусственного интеллекта, а также то, как технологии искусственного интеллекта, такие как машинное обучение, обработка естественного языка и анализ данных, позволяют объективно оценивать педагогические компетенции в режиме реального времени. В статье анализируются различные инструменты и методологии оценки на основе ИИ, подчеркивая, как ИИ может улучшить традиционные системы оценки, обеспечивая непрерывную, адаптированную обратную связь и гибкие методы оценки. Кроме того, в исследовании обсуждаются проблемы и этические соображения, связанные с оценкой на основе ИИ в образовании.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, оценка компетенций, подготовка учителей, педагогические кадры, адаптивное оценивание, машинное обучение.

Kirish. Sun'iy intellekt (AI) ta'lim tizimlarini qayta shakllantirar ekan, uning o'qituvchilar tayyorlashda kompetentsiyani baholashni yaxshilash salohiyati ayniqsa istiqbolli. O'qitish ko'nikmalarini baholashning an'anaviy usullari ko'pincha sub'ektiv chora-tadbirlarni, cheklangan teskari aloqa zanjirlarini va vaqti-vaqti bilan baholashni o'z ichiga oladi, bu esa o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari samaradorligiga to'sqinlik qilishi mumkin.[1] AI, uzluksiz ma'lumotlarni tahlil qilish va shaxsiylashtirilgan fikr-mulohazalarni bildirish qobiliyati bilan yanada dinamik yondashuvni taklif qiladi. Ushbu maqola sun'iy intellektga asoslangan kompetentsiyani

baholashning asosiy jihatlarini o'rganadi, uning metodologiyasi, qo'llanilishi va o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganadi. Sun'iy intellektga asoslangan malakani baholash real vaqt rejimida fikr-mulohazalarni taqdim etish va baholash mezonlarini individual o'qituvchi ehtiyojlariga moslashtirish uchun ma'lumotlarga asoslangan usullardan foydalanadi. Ushbu kontekstdagi asosiy AI komponentlariga quyidagilar kiradi:

Mashinani o'rganish (ML): Mashinani o'rganish algoritmlari naqshlarni aniqlash va o'qituvchilarning vakolatlari haqida bashoratli tushunchalarni berish uchun o'qitish faoliyatidagi ma'lumotlarni tahlil qiladi. Ushbu

algoritmlar vaqt o'tishi bilan taraqqiyotni kuzatishi mumkin, bu esa tarixiy ko'rsatkichlar asosida malaka oshirish bo'yicha shaxsiy tavsiyalar berish imkonini beradi.

Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP): NLP nutq va yozma matnni tahlil qilish orqali muloqot va tilga asoslangan malakalarni baholashda yordam beradi. O'qituvchilarni tayyorlashda NLP o'qituvchi va talaba o'zaro munosabatlaridagi aniqlik, empatiya va sezgirlikni baholash uchun ishlatilishi mumkin, bu muloqot qobiliyatlari haqida tushuncha beradi. AIga asoslangan tizimlarda ma'lumotlar tahlili batafsil ishlash ko'rsatkichlarini, tendentsiyalarni kuzatish va kelajakdagi malaka darajasini bashorat qilishni ta'minlaydi.[2] Bashoratli modellash potentsial kuchli va zaif tomonlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchilarga takomillashtirishni talab qiladigan sohalarga e'tibor qaratish imkonini beradi.

AI an'anaviy baholash tizimlarini yaxshilaydigan bir qator vositalar va usullarni taklif etadi, bu esa kompetentsiyani baholashni yanada aniq va uzluksiz qiladi. Moslashuvchan test sun'iy intellektga asoslangan adaptiv test tizimlari tinglovchining javoblari asosida baholash savollarining qiyinligini sozlab, ularning malakasini aniqroq o'lchash imkonini beradi.[3] Moslashuvchan test har bir o'qituvchining tezligiga mos keladi va ularning qobiliyatlari haqida aniqroq tasavvur beradi. Sun'iy intellektga asoslangan virtual sinflar va simulyatsiyalar o'qituvchilarga nazorat qilinadigan muhitda mashq qilish imkonini beradi, bu erda ularning ish faoliyatini nazorat qilish va baholash mumkin. Sun'iy intellekt tizimlari o'zaro ta'sirlarni, sinfni boshqarish ko'nikmalarini va o'qitish usullarini kuzatib boradi va har tomonlama ishlash haqida fikr-mulohazalarni taqdim etadi. Mashinalarni o'rganish algoritmlari darhol fikr-mulohazalarni ta'minlash uchun o'quv sessiyalarini tahlil qiladi. Ushbu sun'iy intellektga asoslangan fikr-mulohaza tizimlari o'qituvchilarga o'qitish usullari, tezligi yoki

jalb qilish usullarini o'zgartirishni taklif qilish orqali takomillashtirishga yordam beradi, bu esa doimiy malakani oshirishga yordam beradi.

AIga asoslangan kompetentsiyani baholashning afzalliklari. AIga asoslangan baholash o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga bir qator afzalliklarni beradi. AI barcha nomzodlar uchun adolatli va xolis baholashni ta'minlab, shaxsiy mulohazalar o'rniga ma'lumotlarga asoslangan baholashlarga tayanib, baholash jarayonidan sub'ektivlikni olib tashlaydi. An'anaviy baholashlardan farqli o'laroq, AI tizimlari bir zumda, doimiy fikr-mulohazalarni taqdim etadi, bu o'qituvchilarga o'z amaliyotlariga o'z vaqtida tuzatishlar kiritish va ularning malakasini oshirish imkonini beradi. AIning individual ishlashni tahlil qilish qobiliyati moslashtirilgan o'rganish yo'llari va fikr-mulohazalarini beradi. Ushbu shaxsiylashtirilgan yondashuv har bir o'qituvchining o'ziga xos rivojlanish ehtiyojlariga mos keladi va ko'nikmalarni yanada samarali egallashga yordam beradi.[4] Sun'iy intellekt ko'plab afzalliklarni taqdim etsa-da, o'qituvchilar tayyorlashda sun'iy intellektga asoslangan malakani baholashni amalga oshirish bir qator qiyinchiliklar va axloqiy tashvishlarni keltirib chiqaradi. AI tizimlari samarali ishlashi uchun katta miqdordagi shaxsiy va professional ma'lumotlarga kirishni talab qiladi. O'qituvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va xavfsiz ma'lumotlarni boshqarishni ta'minlash noto'g'ri foydalanish yoki ruxsatsiz kirishning oldini olish uchun muhim ahamiyatga ega.[5] AI modellari o'zlari o'qigan ma'lumotlardan noto'g'ri qarashlarni tasodifan meros qilib olishlari mumkin. Adolatni ta'minlash uchun ehtiyotkor ma'lumotlar to'plamini tanlash, doimiy monitoring va har qanday mumkin bo'lgan noto'g'rilikni yumshatish uchun modelni tez-tez yangilab turish kerak. AI ob'ektivlikni taklif qilsa-da, o'qitishning ba'zi jihatlarini, masalan, ijodkorlik, empatiya va moslashishni aniqlash qiyin. AIga asoslangan baholashni insoniy

baholash bilan birlashtirgan muvozanatli yondashuv o'qitish kompetensiyalarini yanada kengroq baholashni ta'minlaydi.

Sun'iy intellektga asoslangan kompetentsiyani baholashning kelajakdagi yo'nalishlari. Sun'iy intellekt texnologiyasidagi yutuqlar o'qituvchilar tayyorlashda kompetentsiyani baholashning kelajagi uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Diqqatning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

Multimodal ma'lumotlarning integratsiyasi: Kelajakdagi AI tizimlari o'qitish amaliyotini yanada nozik tahlil qilish, og'zaki bo'lmagan belgilar va sinf dinamikasini olish uchun audio, video va matn ma'lumotlarini birlashtirishi mumkin.

Birgalikda AI modellari: Insonning fikr-mulohazalarini o'z ichiga olgan AI modellari AIning murakkab o'qitish kompetensiyalari haqidagi tushunchasini yaxshilash va baholash jarayonini yanada shaffof qilish orqali baholash sifatini oshirishi mumkin.[6]

Ta'limda AI tizimining axloqiy asoslari: AIga asoslangan baholash uchun axloqiy ko'rsatmalarni ishlab chiqish ta'limda AI tizimlarining yaxlitligi va ishonchliligini ta'minlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Ushbu ramkalar ma'lumotlarning

maxfiyligi, noto'g'riligini kamaytirish va shaffoflikni ko'rib chiqishi kerak.

Xulosa. Sun'iy intellektga asoslangan kompetentsiyani baholash pedagogik tayyorgarlikda o'qitish ko'nikmalarini baholash[7] varivojlantirish uchun transformativ yondashuvni taklif qiladi. Ob'ektiv, uzluksiz va shaxsiy fikr-mulohazalarni taqdim etish orqali AI tizimlari an'anaviy baholash usullariga xos bo'lgan bir qator cheklovlarni hal qiladi. Biroq, sun'iy intellektning afzalliklarini axloqiy mulohazalar va insoniy mulohazalar bilan muvozanatlash AIning baholash adolatli, samarali va o'qituvchilarning o'sishini qo'llab-quvvatlashini ta'minlash uchun juda muhimdir. [8] AI texnologiyasi rivojlanib borar ekan, uning kompetentsiyani baholashda qo'llanilishi ta'limda yuqori standartlarni qo'llab-quvvatlovchi yanada sezgir, ma'lumotlarga asoslangan o'qituvchilar tayyorlash tizimini yaratish potentsialiga ega. Haqiqiy vaqtda va uzluksiz fikr-mulohazalar: An'anaviy baholashlardan farqli o'laroq, AI tizimlari bir zumda, doimiy fikr-mulohazalarni taqdim etadi, bu o'qituvchilarga o'z amaliyotlariga o'z vaqtida tuzatishlar kiritish va ularning malakasini oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Farxod T. SUN'IY INTELEKT VA KIBERXAVFSIZLIK //UNIVERSAL JOURNAL OF TECHNOLOGY AND INNOVATION. – 2024. – T. 2. – №. 10. – C. 10-15.
2. Xayrullayev M. SUN'IY INTELEKT ORQALI KO'RISH QOBILIYATINI BAHOLASH //Наука и технология в современном мире. – 2023. – T. 2. – №. 11. – C. 26-27.
3. Olimov M. U. SUN'IY INTELEKT TEXNOLOGIYASI ENG KO'P FOYDALANILADIGAN KUTUBXONALAR //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – T. 24. – №. 3. – C. 58-60.
4. No'monxonova M. N. Bo'lajak tilshunoslarda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi // O'zMU Xabarlar 2024, [1/1/1], Toshkent 2024., B. 170-172.
5. Abbasov O., Rahimbayev M. SUN'IY INTELEKTNING TARAQQIYOTDAGI O'RNI //Инновационные исследования в современном мире: теория и практика. – 2023. – T. 2. – №. 17. – C. 18-21.
6. Ziyatovich M. F., Islom o'g'li X. S. TA'LIMDA SUN'IY INTELEKTNING O'RNI //Journal of new century innovations. – 2023. – T. 27. – №. 3. – C. 98-102.
7. Xusniddin M., Malika M. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi //Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi. – 2024. – T. 7. – №. 4. – C. 296-304.
8. Umida I. TALIMNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARIGA MUVOFIQ PEDAGOGIK KOMPETENSIYALARI //Innovations in Technology and Science Education. – 2023. – T. 2. – №. 9. – C. 1323-1334.
9. Saidova, Zilola. "BO 'LAJAK O 'QITUVCHILARDA AXLOQIY-MA'NAVIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI." Journal of new century innovations 13.1 (2022): 93-98.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING IQTISODIY SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA MATEMATIKA DARSLARINING O'RNI

TURSUNOV QO'CHQOR NORQOBILOVICH

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali Maktabgacha va

boshlang'ich ta'lim, sport kafedrası, dotsent

MIRZAYEVA VASILA QAMARIDDIN QIZI

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning matematik bilim darajalaridan va matematika darsliklaridagi matematik matnli masalalarning mazmunidan kelib chiqib, matematika darslarda bolalarga iqtisodiy savodxonlik bo'yicha ta'lim-tarbiyasini berishning o'ziga xos xususiyatlarining ma'lum bir tomonlari to'g'risida so'z yuritiladi. Bundan tashqari o'quvchilarning qiziqish va ota - onalarning tavsiyalariga ko'ra sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda ham o'quvchilarda iqtisodiy ta'lim - tarbiya berishning zarurati va imkoniyatlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar. Iqtisod, ehtiyotkorlik tarbiyasi, iqtisodiy tarbiya, tejamkorlik xislatlari, tejamkorlik saboqlari, oila byudjeti, kasb - hunarga qiziqish, tonna, sentner.

Abstract. In this article, based on the mathematical knowledge levels of elementary school students and the content of some mathematical textual problems in mathematics textbooks, certain aspects of the specific features of providing them with economic literacy education in mathematics lessons are correct. is discussed. In addition, according to the interest of the students and the recommendations of the parents, the necessity and possibilities of giving economic education to the students in the classroom and extracurricular activities are studied.

Keywords. Economy, prudence, economic education, thrift qualities, thrift lessons, family budget, interest in profession, ton, centner.

Абстрактный. В данной статье, исходя из уровня математических знаний учащихся младших классов и содержания некоторых математических текстовых задач в учебниках по математике, рассматриваются некоторые аспекты особенностей обеспечения их экономической грамотности на уроках математики. Кроме того, в соответствии с интересом учащихся и рекомендациями родителей изучаются необходимость и возможности предоставления экономического образования учащимся в аудиторной и внеклассной деятельности.

Ключевые слова. Хозяйство, расчетливость, экономическое образование, бережливые качества, уроки бережливости, семейный бюджет, интерес к профессии, тонна, центнер.

Boshlang'ich ta'limning nazariy-metodologik jihatlarini takomillashtirish, o'quvchilarda iqtisodiy bilimlarni shakllantirish jarayoni modelini yaratish, iqtisodiy bilimlarni shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv vaziyatlarining didaktik-pedagogik imkoniyatlari va metodlarini aniqlashtirish bo'yicha tadqiqotlar alohida ahamiyatga molikdir. Bu esa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida iqtisodiy bilimlarni shakllantiruvchi ta'lim jarayonini tashkil etishga yo'naltirilgan metodik tizimni yaratish zaruriyatini paydo qiladi. Rivojlangan davlatlar

ta'lim-tarbiya tajribasida o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, didaktik, kreativ, integrativ, iqtisodiy, kasbiy bilimlardan samarali foydalanish texnologiyalarini hayotga tatbiq etish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilarining erkin, mustaqil fikrlash, atrofdagi voqelikka ongli munosabatda bo'lish, daxldorlik va ijtimoiy faollik kabi sifatlarini faollashtirish, iqtisodiy tafakkuri va tasavvuri shakllangan o'quvchilarni

kamol toptirishning moddiy-texnik bazasi yaratilmoqda. Bunda "yoshlarda Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, bag'rikenglik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi muhim fazilatlarini shakllantirish"[1] masalasi muhim vazifalar sifatida belgilangan. Bunda o'quvchining intellektual sifatlarini rivojlantirish, ta'lim va tarbiya resurslaridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida yoshlar xalqimizning umuminsoniy mehnat, milliy an'analarini o'zlashtirib, o'zida katta avlodning eng yaxshi fazilatlarini - g'oyaviy e'tiqod va matonati, Vatanga muhabbatni o'rganishi, respublikamiz iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy qudratini mustahkamlashda katta yoshdagilarning shaxsiy namuna bo'lishi muhim ahamiyatga ega. Oila boshqa tarbiyaviy muassasalardan farqli ravishda insonning butun hayoti davomida uning barchaga tomonlariga ta'sir ko'rsatishga qodir kichkina jamoadir. Bolalarni hayotni tushunishga, ular voyaga yetganlarida ko'radigan qiyinchilik va muammolarni ongli tushunishga tayyorlash zarur. Uyda yetarli sharoit yaratish va oilada to'la mo'l-ko'lhilik bo'lishi bolada mana shu mo'l-ko'lhilikka uni o'rab olgan barcha narsalarga to'g'ri munosabatda bo'lishi o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Mamlakatimiz innovatsion rivojlanish yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lgan yoshlarni, ularning bilim va ko'nikmalarini rivojlangan mamlakatlar ta'lim standartlari asosida shakllantirish zamonaviy aniq mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar Strategiyasi to'g'risida"gi 2017-yil 7-fevraldagi farmoni bilan tasdiqlangan "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasining beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" [2] doirasida O'zbekiston ta'lim sifatini baholashda yangicha monitoring tizimini xalqaro baholash dasturlari yordamida

aniqlash va qiyoslashga asoslangan tizim shakllantirilmoqda. Barchamizga ma'lumki, Muhtaram Prezidentimiz tomonidan maktablarda o'tiladigan matematika fanining samaradorligini oshirish, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammo va kamchiliklarni oldini olish, matematika fanidan o'quvchilar faol qatnashib, fan olimpiadalarida munosib o'rinlarni olishlarida olib borilayotgan islohotlar alohida o'rin tutadi. 2020-yil 7-may kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [3] qarori imzolandi. Prezidentimiz tomonidan imzolanayotgan har bir qarorlari o'quvchilarning o'sib kelayotgan kelajak avlodning olayotgan bilimlari maktab davridayoq puxta va mukammal bo'lishi, olgan bilimlari bilan chet davlatlardagi o'zi bilan tengdosh bo'lgan o'quvchilar bilan bellasha olishi va O'zbekiston ta'lim tizimini dunyo miqyosiga olib chiqishiga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Xalqimizda azaldan "kambag'allik ayb emas" degan tushuncha mavjud. Bu tushunchani ishyoqmas, dangasa odamlarning o'ylab chiqargan shiorlaridir. Bunday odamlar o'zlariga yuklatilgan topshiriqni bajarmasdan turli bahonalarni o'ylab topadilar va natijada kambag'al bo'lib qoladilar. Tadbirkor odamlar esa ishni ijobiy hal qilish uchun imkon topishga harakat qiladilar va buning uddasidan chiqadilar.

Respublikamiz Prezidenti, Muhtaram Sh.M.Mirziyoyev mamlakatimizda "Kambag'allikdan - farovonlik sari" umumxalq harakatini boshlab berdi. Bu harakatni ijobiy hal qilish uchun barcha moddiy asoslarni ham yaratib bermoqda:

- ishsizlarni ish bilan ta'minlash maqsadida chet elliklar bilan hamkorlikda katta - katta zavod va fabrikalar qurilmoqda;

- tadbirkorlikni boshlash yoki uni rivojlantirish uchun million-million, hatto milliard so'mlab kreditlar ajratilmoqda;

- qishloq aholisiga dehqonchilikni yo'lga qo'yish uchun million gektarlab yerlarni shartnoma asosida 20-30 yilga ijaraga berilmoqda;

- mutaxassislik kasbi bo'lmagan fuqarolarni kasbga o'qitib, ularni ishga joylashtirishni yo'lga qo'yimoqda.

Shunday imkoniyatlardan foydalanib, o'z ishini tadbirkorlik bilan yo'lga qo'ygan odam hech qachon kambag'al bo'lmaydi.

Yangilanayotgan O'zbekiston uchun "kambag'allik ayb" hisoblanadi. Chunki bu imkoniyatlardan to'g'ri foydalanmasligimiz aybdur. Har bir O'zbekiston fuqarosi bu borada aybdor bo'lib qolmasligi uchun yuqoridagi sanab o'tilgan imkoniyatlardan to'g'ri foydalanib, farovon hayot kechirishga harakat qilishlari kerak, zarur va shartdir.

Agar rivojlangan dunyo mamlakatlariga nazar soladigan bo'lsak, ulardan ba'zi birlarida davlat boy bo'lsa, ba'zi birlarida aholi boydir. O'zbekiston davlati hozirgi kunda ildam qadamlar bilan tez rivojlanayotgan va buning natijasida barcha sohalarida yangilanayotgan davlatlar qatoriga kirdi.

Hozirda dunyo mamlakatlarini iqtisodiy rivojlanish salohiyatiga qarab uch guruhga ajratish mumkin:

- aholisi kambag'al yashayotgan davlatlar;
- aholisi o'rtacha yashayotgan davlatlar;
- aholisi boy yashayotgan davlatlar.

Respublikamiz Prezidenti O'zbekistonni boy davlat ham, aholisi ham boy bo'lgan davlatlar qatoriga olib chiqish maqsadida yangidan yangi iqtisodiy islohotlarni amalga oshirmoqda.

Butun mamlakatimiz bo'yicha "kambag'allikdan - farovonlik sari" shiori ostida boshlangan iqtisodiy islohot yuqoridagi fikrlarimizning amaliy isbotiga misol bo'la oladi.

Yosh avlod bugungi kunda boshlangan islohotlarning ertangi kun davomchilari bo'lgani uchun ularni bozor munosabatlariga asoslangan jamiyatning iqtisodiy qonunlarini yaxshi o'zlashtirgan bo'lishlari kerak. Bu vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun iqtisodiy tarbiyani ta'lim-tarbiyaning birinchi bosqichi bo'lgan maktabgacha tarbiya tashkilotlarida va majburiy ta'limning birinchi bo'g'ini bo'lgan boshlang'ich ta'limdan tizimli yo'lga qo'yish kerak bo'ladi.

Maktabda o'quvchilarning iqtisodiy savodxonligini o'stirishda sinfdan va maktabdan tashqari tadbirlarning o'rni katta. Bunday tadbirlarni tashkil etishda ko'rgazmalikning o'z o'rni bor.

Maktabdan tashqari ishlar, masalan, zavod va fabrikalarga ekskursiyalar, mehnat qahramonlari va faxriylari bilan uchrashuvlar qilish va boshqa tadbirlar o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasida katta ahamiyatga ega.

Sinf xonasida, maktab hovlisida davlatimiz iqtisodiy salohiyatini reklama qiluvchi yozuvlarning bo'lishi ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ma'lumki, ta'lim-tarbiyaning bu ikki bosqichlarida aynan iqtisod fani tushunchalarini o'rgatadigan maxsus fan yo'q. Lekin boshlang'ich ta'limda o'qitiladigan barcha fan mavzularining har biri yaxshilab tahlil qilinsa, barcha fan mavzularida o'quvchilarga iqtisodiy ta'lim-tarbiya berish imkoniyatlari borligini ko'rish mumkin. Ayniqsa, matematika darslarida matematik masala mazmuni matnidan kelib chiqib mavzuning didaktik talablariga ziyor yetkazmay iqtisodiy ta'lim-tarbiyani amalga oshirish mumkin.

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf matematika darslarida iqtisodiy tarbiya berish usullarini tadqiq etish va ularga ijodiy yondashish hamda masalalar yechish orqali o'quvchilarda tejamkorlik xislatlarini shakllantirish maqsad qilib qo'yilgan. Bolalarni tejamkorlik va iqtisod qilishga o'rgatish chindan ham murakkab ta'lim-tarbiya jarayonidir. Bunday xislatga, albatta osonlikcha erishilmaydi. Chunki tejamkorlik shunchaki kiyim-kechakni yirtmaslik, suvni bulg'amaslik, hammamiz uchun aziz bo'lgan nonni tashlab yubormaslik, o'quv qurollarini sindirmaslik odati emas. Bu avvalo axloqiy fazilat, ma'naviy madaniyat ko'rsatkichidir.

Maktab o'quvchilarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirishning ikkita asosiy xususiyati bilan tavsiflab ko'rsatish maqsadga muvofiqdir:

- iqtisodiy ta'lim-tarbiya maktab ta'limining muhim qismidir;

- zamonaviy O'zbekistonning iqtisodiyoti,

qudrati tobora rivojlanib borayotgan sharoitda o'quvchilarning savodxonligini shakllanib borishini zamonamizning o'zi hayotiy zarurat qilib qo'yimoqda.

Avvalombor, har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilarining ota-onasi bilan yaqin hamkorlikda o'quvchilarga tegishli bo'lgan narsalarni ehtiyot qilishga o'rgatmog'i kerak. Bularga o'quv qurollari, shaxsiy kiyimlari, sinfdagi va maktabdagi ta'lim-tarbiyaga aloqador bo'lgan jihozlari kiradi.

Boshlang'ich ta'limning barcha fanlari maktab fanlari bilan o'zaro aloqadorlikda va o'quvchilarga iqtisodiy savodxonlikni har tomonlama shakllantirishga imkon beradi. Shaxsiy manfaatlarini jamiyat va davlat manfaatlaribilanbirlashtiraoladiganrivojlangan shaxs bo'lishi uchun boshlang'ich maktab o'quvchilarida shunday iqtisodiy fikrkash darajasini shakllantirish kerakki, ular iqtisodiy hadisalarni mustaqil ravishda va oqilona tushuntirish basharot qilish, dunyoqarash va umumiy madaniyatni shakllantira olsinlar. Boshlang'ich maktabdagi matematik ta'limning mazmuni kichik o'quvchini iqtisodiyotning ba'zi bir tushunchalari bilan tanishishiga imkon berishi kerak. Boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchilarga pul bilan muomala qilish ko'nikmasini shakllantirish, pul topish usullari va ularni oqilona sarflash, bir so'z bilan aytganda, bolalar kundalik hayotda olgan bilimlari amaliyoti asosida iqtisodiy tafakkurni shakllantirish, kelajakdagi kasbini tanlash va tushunish istagida shakllanmog'i darkor.

Endi biroz boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning iqtisodiy savodxonligini qanday qilib oshirish masalasiga biroz to'xtalamiz.

Iqtisodiy mazmundagi matematik masala deb, tarkibida iqtisodiy mazmundagi tushuncha bor bo'lgan masalaga aytiladi.

Bizning fikrimizcha, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga o'rganilishi mumkin bo'lgan eng sodda iqtisodiy tushunchalarga quyidagilarni kiritish mumkin: tejamkorlik, ish unumi, mahsulotning bahosi, sifati, foyda, ish haqi, oila byudjeti va u qanday tarkib topishi kabilardan iborat.

Bunday mazmundagi masalalarni

boshlang'ich sinf matematika darsliklarida ko'plab uchratish mumkin, lekin ularning tarbiyaviy ahamiyatini kuchaytirish va o'quvchilarning iqtisodiy ongini shakllantirishga yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy tarbiyaning muhim vazifalaridan yana biri - o'quvchilarni tejamkorlikka o'rgatishdir. Bundan tashqari maktab hovlisidagi, ko'cha- kuydagi, bog'dagi gul, mevali va mevasiz hamda manzarali daraxtlarni ham asrashni o'rgatishimiz lozim. Atrofimizdagi barcha predmetlar : jonli va jonsiz tabiat, uy - ro'zg'or buyumlari, maktab jihozlari, shaxsiy buyumlar va boshqalarni avaylab - asrash, uzmaslik, sindirmaslik, yirtmaslik, atrof - muhitni ozoda saqlash, ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish kerakligini bolalar ongiga singdirib borish kerak. Bu vazifa matematika darslarida iqtisodiy - statistik mazmundagi masalalarni yechish orqali amalga oshiriladi.

Quyidagi masalani ko'raylik:

1-masala.[4] Sayyoh muzlatgich uchun 18000 so'mga 6 dona magnitli meva va 23000 so'mga 4 dona magnitli haykalcha sotib oldi.

a) U jami qancha pul sarflagan?

b) Agar xariddan oldin uning puli 500000 so'm bo'lgan bo'lsa, qancha puli qolgan?

Masalada 4-sinf o'quvchilariga sonli ifodalar va ularning son qiymatlarini topish qoidasini yana bir marta eslatish masalasi qo'yilgan.

Masala shartini o'quvchilar bilan savol-javoblar orqali tahlil qilamiz:

- O'qituvchi: - Qani bolalar, aytingchi, masala shartida nima berilgan?

- O'quvchilar: - Bu masala shartida 18000 so'mga 6 dona magnitli meva va 23000 so'mga magnitli haykalcha sotib olinganligi berilgan.

- O'qituvchi: - Nimani topish talab etilayotir.

- O'quvchilar: - Xarid uchun qancha pul sarflananganligi?

- O'qituvchi: - Masalada ikkita savol bor. Ikkinchi savol nimadan iborat?

- O'quvchilar: - Ikkinchi savol "Agar sayyohda 500000 so'm bo'lsa, xariddan keyin unda necha so'm qolgan?" degan savolga javob topish.

Masala 4-sinf o'quvchilariga mo'ljallanganligi uchun, uni sodda masalalarga alohida-alohida bo'lib o'tirmasdan umumiy yechimini birdan topish maqsadga muvofiq bo'ladi.

a) $18000 + 23000 = 41000$ (so'm)

b) $500000 - 41000 = 459000$ (so'm)

Bu yerda o'qituvchi o'zining matematik bilim darajasi va pedagogik salohiyatidan kelib chiqib darsning tarbiyaviy maqsadini ham amalga oshirish mumkin.

Masala shartida mevalar haqida so'z borayotgan ekan, mevali va mevasiz daraxtlar, bu daraxtlarning insonlar hayotida tutgan o'rni haqida so'z yuritish mumkin. O'qituvchi daraxtlarning yani barcha o'simliklarning inson hayoti uchun uni ehtiyotlab, ularning parvarishida o'quvchilarning ishtiroki kerakligiga o'quvchilar e'tiborini qaratishi kerak bo'ladi.

2-masala. Maktab oshxonasidagi 1 kunlik non qoldiqlari 2 kg ni tashkil etadi. Agar har kun shunchadan non qoldiqlari qolsa, maktabdagi 210 o'qish kunida qancha non isrof bo'ladi? Shuncha nonni o'rtacha oila necha kun iste'mol qilishi mumkin?

Bu masalani yechish uchun o'rtacha oila tushunchasini oydinlashtirish va bunday oila bir kunda qancha non iste'mol qilishini aniqlash kerak bo'ladi?

Yechish:

1) $2 \text{ kg} \cdot 210 = 420 \text{ kg}$.

2) O'rtacha oila tushunchasini oydinlashtirish

uchun har bir o'quvchining oila a'zolari sonini aniqlaymiz. Olingan natijalarni ketma - ket yozib olamiz.

3) 10; 4; 3; 2; 5; 4; 5; 4; 4; 4; 8; 5; 5; 4; 3; 6; 4; 4; 5; 6; 4; 7; 6; 3.

Variatsion qatordan shuni xulosa qilish mumkinki, 4 kishilik oilalar ko'pchilikni tashkil etar ekan.

Endi o'rtacha qiymatni topaylik.

Jami oilalar soni:

$1 + 3 + 9 + 5 + 4 + 1 + 1 = 24$ (ta)

Jami oilalar a'zosi:

$2 \cdot 1 + 3 \cdot 3 + 4 \cdot 9 + 5 \cdot 5 + 6 \cdot 3 + 7 \cdot 1 + 8 \cdot 1 + 10 \cdot 1 = 115$ (ta)

O'rtacha oila a'zolari soni :

$115 \div 24 = 4$ (5 qoldiq)

Demak, o'rtacha oila a'zolari soni 4 ga teng. Agar bu oilada har kuni 2 kg non iste'mol qilinsa,

$420 \div 2 = 210$ (kun)

420 kg nonni bu oila 210 kun ya'ni 7 oy iste'mol qilishi mumkin.

Bu masaladan ikkita maqsad ko'zlangan:

a) Didaktik maqsadi: bir xonali sonni ko'q xonali songa ko'paytirish qoidasini yana bir bor esga olish;

b) Tarbiyaviy maqsadi: iqtisodiy tushunchalardan biri tejamkoelik va nonga bo'lgan hurmat masalasi edi.

O'quvchilar bu masalani yechishda nonga nisbatan tejamkorli bo'lish kerakligini tushunadi.

Xulosa qilib aytganimizda, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning iqtisodiy (moliyaviy) savodxonligini oshirish, balki ularning iqtisodchi bo'lishida, yoki ularning qanday kasb egasi bo'lishidan qat'iy nazar ularning tejamkor xodim, tejamkor rahbar, qisqa qilib aytganda, tadbirkor mutaxassis bo'lib tarbiyalanishida katta ahamiyatga egadir. Matematika darslarida iqtisodiy tarbiya

berish o'quvchilarning tejamkorlik xislatlarini ahakllantiradi, kelgusidagi bilimlarini ongli o'zlashtirishiga hamda kundalik turmushdagi hayotiy faoliyatga tayyorlaydi. Shuningdek, har bir boshlang'ich sinf o'quvchisiga yoshligidan iqtisodiy savodxonlikni o'rgatilsa, bu o'zining kelajakdagi hayot yo'lida hech qoqilmasdan hamma maqsad yutuqlariga erishishga zamin beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31 dekabrda "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1059-son Qarori 1-ilovasi. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.01.2020 y., 09/20/1059/4265-son
2. "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi " O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida" gi farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 7-maydagi " Marematika sohasida ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
4. Matematika. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. I qism / I.V.Repyova. Toshkent: "Novda Edutainment" nashriyoti, 2023-yil, 14 bet.
5. A.Asimov , Sh.Jurayev , " Boshlang'ich ta'limda iqtisodiy tarbiya muammolari". Ilmiy maqolalar to'plami. Farg'ona 2011- yil.
6. M.A.Mirzaahmedov, " Matematika va iqtisod". Boshlang'ich ta'lim 2005-yil 4-soni.

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДЕФИНИЦИИ ПОСЛОВИЦ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

АБДУРАХМАНОВА ХИЛОЛА РАХМАТУЛЛАЕВНА

Термезский государственный педагогический институт старший преподаватель кафедры «Русский язык и литература»

Аннотация: Статья раскрывает такую интересную тему, как язык русских пословиц и поговорок на занятиях русского языка, а также их использование при обучении языку студентов в группах с нерусским языком обучения.

Annotation: The article reveals such an interesting topic as the language of Russian proverbs and sayings in Russian language classes, as well as their use when teaching the language to students in groups with a non-Russian language of instruction.

Annotatsiya: Maqolada rus tili darslarida rus maqollari va maqollari tili, shuningdek, rus tili bo'lmagan guruhlarda o'quvchilarga til o'rgatishda ulardan foydalanish kabi qiziqarli mavzu ochib berilgan.

Ключевые слова: язык, пословица, поговорки, образование, метод, дефиниция, групповая работа, педагогические технологии, культура.

Key words: language, proverb, sayings, education, method, definition, group work, pedagogical technologies, culture.

Tayanch soʻzlar: til, maqol, matal, taʼlim, metod, taʼrif, guruh ishi, pedagogik texnologiyalar, madaniyat.

Пословицы и поговорки возникли в древности, создавались поколениями и сопутствуют человеку на протяжении всей истории. Их знание обогащает словарный запас, приобщает к народной мудрости, помогает освоить особенности языка и развивает память. Кроме того, они делают речь образнее и интереснее, усваивая образный строй языка.

Пословицы — это уникальный жанр фольклора, который не только отражает культурные особенности различных народов, но и помогает нам запоминать новые слова и выражения. Основные свойства пословиц включают:

Поучающее содержание

Способность выразить наблюдение, обобщающее опыт и жизненный путь культурного сообщества в сжатой форме.

Пословицы разных языков часто различаются, но они также демонстрируют, как разные народы по-разному, но одно-

временно одинаково переосмысливают похожие жизненные ситуации и явления. Каждая культура имеет свои уникальные черты, которые отражены в пословицах.

Исследователи выделяют несколько причин включения пословиц и поговорок в процесс обучения иностранному языку:

- паремии являются источником мудрости народа и отражением его культуры;

- могут быть использованы при обучении разным аспектам языка: фонетического, грамматического, лексического;

- требуют активизации образного мышления и анализа [1, с. 16].

В целом, пословицы и поговорки являются неотъемлемой частью нашей жизни, сопровождающей нас на протяжении всего жизненного пути и поэтому преподавание учащимся пословиц и их толкования по-разному методам в ходе

занятий ведет к более глубокому усвоению знаний.

Игровые методы при изучении дефиниции пословиц

При изучении дефиниции пословиц можно использовать различные педагогические технологии, чтобы сделать процесс обучения более эффективным и захватывающим для учащихся. Некоторые из мер, которые могут быть применены:

1. Игровые методы: Организуйте игры и квесты, связанные с пословицами и их дефинициями. Эти игры помогут учащимся запоминать дефиниции пословиц через интерактивный обмен опытом.

Парономазия – «стилистическая фигура, заключающаяся в постановке рядом слов, созвучных или несколько созвучных, но не одинаковых по значению» [2, С. 332].

Например, пословица «Не смейся чужой беде, своя на гряде» или фраза «Чем кумушек считать трудиться, не лучше ль на себя, кума, обратить» была взята из басни об обезьяне и зеркале баснописца И. А. Крылова и доросла в народе до уровня пословицы. Аналогичная узбекская пословица: «Аввал узингга бок, кейин ногора қок».

В основу всей пословицы приведена вторичная парономазия с обыгрыванием паронимов. «Человек предполагает, Бог располагает» и узбекская пословица с таким же значением «Мен қиламан, тўққиз, эгам қилади сакқиз»

В наших примерах пословицы построены на первичной и вторичной парономазии относившийся обыгрыванием омоформами.

2. Особенности языка: при изучении дефиниции пословиц обратите внимание на тонкие нюансы языка - игру слов,

юмористические оттенки или не прямые аллюзии. Это поможет учащимся лучше понять и запомнить дефиниции.

Пословица «Застав дурака богу молится - он и лоб расшибет» раскрывает проблему воспитания с долей юмора. Узбекская шуточная пословица с тем же смыслом «Жоҳилда куч кўп бўлар, Кучим деган тез ўлар» значима рифмованной и воспитательной целью.

Другой пример, древности на Руси в пятницу дозволено отдыхать и праздновать, был выходной день. Точно такой же эквивалент имеет узбекский язык с пословицей «Бетамизга беш кун ҳайит». В народе выражение «У него семь пятниц на неделе» применяли к лодырям, не выполняющие свои обещания и постоянно меняющие свои решения.

3. Использование цитат и примеров: нужно приводить примеры учащимся как пословицы используются в литературе, кинофильмах или других источниках информации, чтобы помочь им разобраться с их значением и дефинициями.

Пословица "Куда ни кинь, а все клин" означает: повсюду (куда ни кинь) все наклоняется, изменяется, подвижно, подходит к концу. В художественных произведениях с неравномерным сюжетом или в видеоиграх (Куда ни кинь - везде клин – это побочное задание в игре Kingdom Come: Deliverance) возникает такая безвыходная ситуация. В таких случаях главный герой, не зная выход из положения входит в тупик и с каждым его действием лишь усугубляет его.

Например: в качестве эпиграфа к "Ревизору" Н. В. Гоголь взял русскую пословицу "На зеркало неча пенять, коли рожа крива", аналогичным переводом на узбекский язык «Афтинг қийшиқ бўлса,

ойнадан ўпкалама».

Можно встретить разговорно-экспрессивную речь в художественных произведениях как «За что ни возьмись, к чему ни обратись. Куда ни кинь, везде на эстетику натыкаешься...» (Писарев. Реалисты) или «Вокруг, повсюду, везде. К осени вся Россия пожаром занялась... все бунтуют! Куда ни кинь — заводы стоят, фабрики стоят, студенты не учатся, конторы разные заперты. Всеобщая стачка называется» (М. Юдалевич. Пятый год). Во многих источниках приведены переводы с аналогичными вариантами как «Ёмон билан талашсанг, қадринг кетар» имеющие значение о том, что в жизни не зависимо от времени и ситуации мы можем столкнуться с неожиданными трудностями, быть на чеку и знать, что не все будет проходить гладко.

4. Работа в группе: Методисты отмечают, что в последние 10-15 лет одной из наиболее распространенных и популярных является технология групповой работы [3, Education and society... 2008]. Термином «групповая работа» обозначается такая форма организации деятельности, которая реализуется в парной работе или в работе в микрогруппах. При этом групповая работа определяется как «педагогическая технология, представляющая собой алгоритм целенаправленных, строго последовательных действий участников образовательного процесса, нацеленный на достижение намеченного результата» [4, С. 139-165.]. Технологично можно представить организацию групповой работы «на отдельных или на всех этапах занятия» [5, С. 101].

1. Преподаватель организует обсуждения и дискуссии, где студенты могут совместно найти ответы на вопросы

о значении пословиц и их дефинициях. Например. Студентам предлагается классификация пословиц и разделяя аудиторию студентов на нескольких маленьких группы преподаватель предлагает по 5-6 тем. Изучая данные пословицы, студенты выбирают момент, инсценируя её, когда можно применить ее в контексте обыденной жизни. Здесь главное, побуждение к употреблению учащихся пословиц в процессе занятия по инициативе преподавателя.

2. Преподаватель предлагает командам 5-6 художественные произведения разных жанров и просит подобрать к лирическому произведению или рассказу пословицы, которая бы раскрыла содержание данного произведения.

5. Практические задания: Предоставь учащимся материалы с неполными или неправильными дефинициями, чтобы они могли самостоятельно исправлять ошибки, улучшая свои знания в процессе. Есть русские пословицы, которые мы неправильно употребляем. Со временем некоторые из них изменили свою форму, а некоторые совсем потеряли свой смысл. В народе упущение одной буквы или части пословицы привело к потере изначального смысла. Студентам предлагается практическая работа, изучающая истоков той или иной пословицы для избежание неловкой ситуации, исключая досадное недопонимание. Например, пословицы «Остаться с носом» в современном мире означает потерпеть неудачу. В узбекском языке существует аналогический вариант «Икки кулини бурнига тикиб қолаверади». Раньше эта пословица имела другой смысл не содержащее ироничного подтекста. Высокопоставленному чиновнику приподноси-

ли взятку и это называлось подношение
называлось “носом”

Эти методы помогут учащимся луч-

ше понять дефиниции пословиц и углубить свое знание языка через разнообразные педагогические технологии.

Литература:

1. Аношкина, М. В. Роль пословиц и поговорок при обучении иностранному языку. Новые информационные технологии в науке: сборник статей по итогам Международной научнопрактической конференции. – 2017. – С. 16–18.
2. Большой словарь иностранных слов. - М. – Издательство «ИДДК», 2007. – 960 с.
3. Education and society. Is Russia Willing to invest in its future? (2008) Moscow: SU HSE Publ., 70 p.
4. Шайхутдинова, Х. А. (2019) Работа в малых группах как эффективное средство развития коммуникативной компетенции на уроках иностранного языка. Вестник Самарского государственного технического университета. № 1 (41), с. 139-165.
5. Байбородова, Л. В., Касаткина, Н. Н., Данданова, С. В. (2016) Групповая работа на занятиях по иностранному языку. Ярославль: РИО ЯГПУ, 101 с.

